Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

PROPERTY OF ACKU 10838

افغانستان

دتاریخ په رڼا کې

لیکوال

استاد احمد علي کهزاد

ژباړن

اورنګزیب ارشاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

دانش خپرندویه ټولنه
+۹۲-۹۱-۲۵۶۴۵۱۳:☎

کتاب پېژندنه

نوم: افغانستان د تاریخ په رڼا کې
لیکوال: استاد احمدعلي کهزاد
ژباړن: اورنګزیب ارشاد
خپرونکی: دانش خپرندویه ټولنه
چاپ نېټه: مارچ ۲۰۰۱، کب ۱۳۷۹
چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه
کمپوز: جاوید احمد همیم - کفایت الله جواد
چاپ ځای او کمپوز: دانش کتابتون - ډهکی نعلبندی
قصه خوانی - پېښور
ټیلیفون: ۲۵۶۴۵۱۳
E-mail: danish2k2000@yahoo.com

بِسمِ اللّٰهِ الرَّحمٰنِ الرَّحِیم

د خپرندوی یادښت

خوښ یو چې یو ځل بیا د ګران افغانستان د یوه نومیالي تاریخپوه (ښاغلي علي احمد کهزاد) د څو کاله پخوانۍ پوهنیزې هڅې (افغانستان در پرتو تاریخ) پښتو ژباړه (افغانستان د تاریخ په رڼا کې) تر چاپ وروسته خپروو او تاسې خوږو مینه والو ته یې وړاندې کوو.

دا غوره او ارزښتمنه هڅه د پښتو لیکوال و ژباړن ښاغلي اورنګزیب ارشاد په قلم سرته ورسېده چې په خپل وار د پښتو ژبې او کلتور د ودې او پراختیا په برخه کې یو ګټور کار ګڼل کېږي.

موږ د دغه کتاب ښاغلي ژباړن ته پر کوروداني ویلو سربېره د نورو ښو هڅو او بریالیتوبونو هیله ورته کوو او له ښاغلي تاج الدین عاجز نه هم مننه کوو چې د متن په بیا کتنه کې یې خپل هر اړخیز زیار وګاله.

په پای کې هیله من یو چې د دغه نوي ګام اوچتېدا تر ډېره د درنو لوستونکیو لوست تنده ماته کړي او په خپل وار سره مو د زموللی فرهنګي بڼ یو نوی غاټول شي.

PROPERTY OF ACKU

مننه

دانش خپرندویه ټولنه

لړلیک

ګڼه	سرلیک	مخګڼه
۱.	قره کمر	۱
۲.	هزارسم	۵
۳.	هیرمند اوارغنداو سیمه	۸
۴.	منډیګک	۱۲
۵.	منډیګک	۱۵
۶.	پنجوایي	۱۹
۷.	شمشېر غار	۲۲
۸.	آریایي کور	۲۶
۹.	ویدي سندرې او افغانستان	۲۹
۱۰.	آریا اویجه	۳۲
۱۱.	سوما- یا- هوما	۳۵
۱۲.	دمینې یوه لرغونې تاریخي کیسه	۳۸
۱۳.	دافغانستان موسیقي	۴۱
۱۴.	پاراداتا یا پیشدادیان	۴۵
۱۵.	یاما دطالع دلمر زوی	۴۸
۱۶.	ریښې، اریایي روحاني حکیمان اوشاعران	۵۱
۱۷.	زردښت او دبلخ داسپه کورنۍ سره	۵۴
۱۸.	زراتشترا ، سپین تمان اوبلخ	۵۷
۱۹.	کاتا - کاث یاس	۶۱
۲۰.	داوېستا دنظره دافغانستان د خاورې لرغونتوب	۶۳
۲۱.	په اوېستا کې دغرونه یادونه	۶۶
۲۲.	دسکندر دتېریدلو لار	۷۰
۲۳.	په افغانستان کې دسکندر دتلو لار	۷۳
۲۴.	په اسیا کې دیوناني هځوب دمرکزیت له نظره	۷۶

۲۵	دافغانستان نجیبه طبقه اریاسپه یااسواران	۷۹
۲۶	دسکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت	۸۲
۲۷	سکندر په عامیانه داستانونو کې	۸۵
۲۸	دسکندر او جنگیز دلښکرو په مقابل کې د..	۸۷
۲۹	دهریرود په سیمه کې دسکندریې ښار	۹۰
۳۰	سکندري سار یا سکندري کلاه	۹۴
۳۱	اویوتیدم باختري یوناني پاچا	۹۷
۳۲	دکاپیسي ـ باگرام دښارپه پلان کې دیوناني	۱۰۰
۳۳	پروان یاجبل السرج کې دقفقاز سکندریه	۱۰۳
۳۴	په افغانستان کې یوناني میتولوژي	۱۰۶
۳۵	په پخواني افغانستان کې دیوناني لیك دود رواج	۱۰۹
۳۶	په افغانستان کې یوناني لویې سکې	۱۱۱
۳۷	مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دگریك او....	۱۱۴
۳۸	په لرغوني افغانستان کې دموسیقۍ درې آلې	۱۱۷
۳۹	په لغمان اوکندهار کې داشوکا ډبرلیکونه	۱۲۰
۴۰	په کندهار کې داشوکا د ډبرلیك کشف	۱۲۴
۴۱	په افغانستان کې دبودیزم خپریدل	۱۲۸
۴۲	شابهار	۱۳۱
۴۳	په افغانستان کې بودایي مبلغین	۱۳۴
۴۴	کوشانیان دافغانستان په تاریخ کې	۱۳۷
۴۵	کجولوکدفیزس	۱۴۰
۴۶	کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور	۱۴۳
۴۷	سور کوتل	۱۴۶
۴۸	هخامنشیان او دتاریخ پرمخ دافغانستان خاورې	۱۴۹
۴۹	بغلان	۱۵۲
۵۰	دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره	۱۵۵
۵۱	سره کوتل نړیوال هنري باختر مقام تثبیت کړ	۱۵۸
۵۲	دکنیشکا عبادت ځاي	۱۶۱
۵۳	دکنیشکا مجسمه	۱۶۴
۵۴	هغه استوپه چې بنسټګر یې کنیشکا دی	۱۶۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۵	دیوناني اوباختري هنري مکتب یوناني او	۱۷۱
۵۶	افغانستان دګریک اوبودیك مجسمه تورنې مکتب	۱۷۴
۵۷	دسره کوتل کتیبې پر پر ډبرینو خښتو یوناني توري	۱۷۸
۵۸	افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې	۱۸۱
۵۹	خروشتي لیك دود	۱۸۴
۶۰	بلخ کوچنی شاهي ښار (شاه وران) یا (راجاګریه)	۱۸۸
۶۱	نوبهار معبد (عبادت ځاي) یا- ناواویهارا	۱۹۱
۶۲	دبلخ نوبهار یا ناواویهارا	۱۹۴
۶۳	دوریښمو لاړ اودهغې په اوږدو کې دافغانستان ...	۱۹۷
۶۴	ایاتکارزریران یا ددقیقي بلخي دشاهنامې منبع	۱۹۹
۶۵	نیسا	۲۰۲
۶۶	ساکیان، سکستان، سجستا، سیستان	۲۰۵
۶۷	تخار ـ تخاري ـ تخارستان	۲۰۹
۶۸	کاپیسي ـ بګرام	۲۱۳
۶۹	دکاپیسا ښار	۲۱۷
۷۰	دکاپیسي وروستۍ ورځې	۲۲۰
۷۱	(سریکه اویهارا) معبد یا (شالوکیا) اویاهم ...	۲۲۳
۷۲	په بکتریان کې ناهیده اودهغې (عبادت ځای)	۲۲۶
۷۳	وارا	۲۲۹
۷۴	د "زراسپه" یا "آزر اسپه" ښار	۲۳۲
۷۵	تخاري ژبه دباختر اوتخارستان دخلکو آرنۍ ژبه	۲۳۵
۷۶	باختري یابلخي ژبه اودسره کوتل دډبرلیك	۲۳۸
۷۷	کابل اودتاریخ په دورو کې یې پخواني نومونه	۲۴۲
۷۸	بودایي کابل	۲۴۵
۷۹	دکابل شاوخوا بودایي پاتې شوې ودانۍ	۲۴۸
۸۰	کابلي رتبیل شاهان	۲۵۱
۸۱	برهمني واکمني یاهند او کابلي شاهي	۲۵۵
۸۲	دکابل پخواني دیوالونه	۲۵۸
۸۳	دکابل لمنو کې دابادیو پراخوالي ستراتیژې	۲۶۲
۸۴	دچکړي منار	۲۶۵

۸۵.	خم زرگر	۲۶۸
۸۶.	جبل السراج (دهندوکش ور)	۲۷۲
۸۷.	دلوگر تاریخي او جغرافایي موقف	۲۷۵
۸۸.	استوپه یا توپ	۲۷۸
۸۹.	توپ دره	۲۸۱
۹۰.	بامیان دسیاحت او نړۍ گرځیدنې له نظره	۲۸۴
۹۱.	صلصال و شاه مامه	۲۸۷
۹۲.	دسرخ در اژدها	۲۹۱
۹۳.	دبامیانو زمریان یا شاه شکاري	۲۹۳
۹۴.	دبامیانو د((جي)) په سمڅه کې یوبودایي کتابتون	۲۹۷
۹۵.	دککرك تنگی "لس متری مجسمه"	۳۰۱
۹۶.	ضحاك ښار	۳۰۴
۹۷.	په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق	۳۰۷
۹۸.	مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه	۳۱۳
۹۹.	دتپه مرنجان بودایي معبد او هغه نتایج چې	۳۱۶
۱۰۰.	یعقوب لیث صغاري اودکابل زرین اوسیمین بتان	۳۲۰
۱۰۱.	پایتاوه	۳۲۳
۱۰۲.	میرزکه اومسکو کاتو مجموعه یې	۳۲۶
۱۰۳.	سجاوند او شهرت یې په اسلامي دور و او	۳۳۰
۱۰۴.	دسکاوند بت خانه	۳۳۳
۱۰۵.	د ارزگان ډبرلیك	۳۳۷
۱۰۶.	سمنگان	۳۴۰
۱۰۷.	دهندوکش تهذیب	۳۴۴
۱۰۸.	پخوانی نورستان دقانون له نظره	۳۴۷
۱۰۹.	تور پوشان نورستاني او امیر تیمور کورگان	۳۵۱
۱۱۰.	دپخواني نورستان دخلکو دخدایانو ډولونه	۳۵۵
۱۱۱	ننگرهار او ځینې پخواني ښارونه یې	۳۵۸
۱۱۲	دچغان غونډۍ	۳۶۱

پای

(c) ketabton.com: The Digital Library

قره کمر

PROPERTY OF ACKU 10838

په ځکو سيمو کې د سمڅمېشتو د ژوندانه بهير

دلرغونيو دېرينو پېرونو دژوندانه لومړني منځي هغه پړاو رابنيي چې پوهان يې په ځکو سمڅو کې دبشري ژوندانه پېر بولي.

په ځکو سمڅو کې د ژوند کولو له پاره دلوړو غرونو لمنو ته اړتيا ده. زموږ دهېواد جغرافيايي چاپېريال رابنيي چې هاغه مهال انسان د غرونو په لمنو او کمرو کې ښه استوګنځي لرل. په تېره بيا دهندوکش شمالي لمنې چې له ارتو درو او ناوو سره ښتې وي، ددا راز ژوند له پاره خورا وړ ښکارېدې.

په افغانستان کې ((قره کمر)) په لوړو ځايونو کې د غار اوسېدونکيو د ژوند څرګندويي کوي او هغه ځا چې پر دغه غار دڅېړنې زيار ګاللی امريکايي "داکتر کارلتن کون" دی، چې له تاريخ نه په وړاندې دوره کې تخصص لري.

قره کمر د ايبک (سمنګان) په (۸) کيلومترۍ کې د پلخمري او تاشقرغان ترمنځ د هغه کلي ترڅنګ پروت دی، چې د (سرکار) په نامه يادېږي او د هغه غره د لمنې په جنوب ختيزه برخه کې واقع دی، چې پر نوموړي کلي شمالي څنډې (ايبک) حاکم دی.

د دغه غار لوړوالی د سيند له سطحې څخه (۲۳۰۰) فټه او له ښېرازې سيمې څخه (۴۵۰) فټه دی، چې لږ ترلږ ۱۲۵ متره کېږي.

په دې ترتيب د غار د لوړوالي او د ښېرازۍ سيمې له مخې په اسانۍ سره کولای شو، چې د هغې د اشغال تاريخ په لوړو غارونو ژوند کولو، په هغه رديف کې ولولو.

د غرونو په لوړو او اوچتو برخو کې د هغوی د اوسېدلو علت له داړونکيو حېواناتو څخه ويره، هواره سيمه تر نظر لاندې نيول و د ښکار ځارل و تعقيبول وو.

داکتر کون د قره کمر د غار په پراخه پېمانه تر نظر لاندې نيولو په اړه وايي: "له هغه ځايه يې ترڅو ميلو پورې پلنه دره ليده او د ښکاريانو لپاره ډېر مساعد ځای ځکه و، چې خپل ښکار به يې ترلرې پورې ښه ليدلای او ځارلای شو.

د غار مخه د جنوب په لور ده او تولـه ورځ د لمر په وړانګو روښانه او تودېږي. همدارنګه اوبه يې هم نږدې دي او حېوانات يې ډېرلږ شاوخوا کې تګ راتګ کوي، پرته له دې ګتو او ښېګڼو په پخوانۍ زمانه کې، چې دا غار د ژوند ځای و د سون مواد يې هم په شاوخوا کې ډېر پېدا کېدل.

د غره د ډبرو جوړښت له نرمو کاڼو شوي او د ځمکني پوړيز جوړښت په (ژورسيك) طبقې پورې اړه لري.

د امريکايي پوه له څېړنو څخه داسې څرګندېږي، چې د قره کمر غار د "نيمې کاسې" بڼه لري. د غار ځمکه په بېلا بېلو پوښونو پوښل شوی و، چې ډېر ژور يې نسواري رنګ درلود او په مخ باندې يې تقريباً درې د رسوبي پوړونه ليدل کېدل او اوس د دې طبقو مخ خړ رنګه ختو نيولي دي، همدارنګه په نوموړي غار کې د اوسېنې په دوره کې هم استوګنه شوې او د قره کمر اوسېدونکيو په دې دورو کې د اوزو رمې درلودې او د رمو په ساتنه او شپونتوب بوخت وو او د ديوالو هغه برخې، چې تراشل شوي او ځينې پرچې ترېنه پرېوتي پورته خبره تائيد وي.

د قره کمر د غار د خاورې په ټولو طبقو کې د ژوند او ژواك نښې نښانې ښکاري د حېواناتو هډوکي او له تېږو نه د کار جوړې شوې وسيلې يې هم څرګندې وې، نو کولای شو دا ادعا وکړو، چې نوموړی غار په لرغونې زمانه يا د تيږو د دورې په اوږدو کې د اوسېدلو يو مصئون او خوندي ځای و، مګر د تېږې د نوې دورې څه نښې نښانې پکې نه شته.

د قره کمر په غار کې د ژوند د دغو دورو تشخیص ډېر ارزښت لري، ځکه چې په ځانګړې توګه د تېرو لرغونې دورې پورې اړه لري او اوس په افغانستان کې دغه یواځینی ځای دی، چې د غرو په لوړو غارونو کې د تیږې د پخوانۍ دورې د ژوند پراوونه موږ ته راپېژني.

د ((ډاکتر کارلتن کون)) د څېړنو له مخې موندل شوي اثار دکار له وسیلې، اور لګونکې ډبرې، د حیواناتو هډوکې، ایره او سکرو څخه عبارت دي، د دغوله مخې کولای شو په نوموړي غار کې د ژوند څلور دورې وټاکو. دا ښکاره ده، چې پناه وړونکي او د غار د څلورو دورو اوسېدونکي ښکاریان وو.

د قره کمر د لومړۍ دورې اوسېدونکیو، چې د ژوند اثار او نښې یې د ځمکې په نسواري رنګه پوړ کې پېدا شوي د تیږو ډېر ابتدایي لوښي درلودل، چې طبیعي بڼې ته یې لاس نه دی وروړل شوی او دې ډول بېلګو ته په اروپا، امریکا او اسیا کې په معموله علمي اصطلاح ((ډموسترین)) د دورې د کار وسیلې وایي او د (نه اندرتال) تیپ دانسانانو له وسایلو سره اړه پېدا کوي دغه وسیلې د قره کمر په شاوخوا د غره په لمنو کې هم لیدل شوي دي او له امکانه لرې نه ده، چې یا د قره کمر اوسېدونکیو هلته اچولي وي او یا د غار تر اوسېدلو د وړاندې دورو یادګار وي.

د قره کمر د غاراوسېدونکیود خپل ژوند په دویم پړاو کې، چې د دوی د ژوند دریمه برخه څرګندوي ډبرین چاقوګان ډېر زیات درلودل، چې د غار لومړۍ طبقې د رسوباتو په نیم متر ژورتیا کې یې څو زره دانې لیدل شوي دي، په دې مرحله کې په ښکار کې ډېر ماهر شوي او د باکر په ډبره یې د اور بلول زده کړي وو او خپل غار یې په اور تودولو. د هغوی لوښو لا تر دا وخته طبیعي بڼه درلوده او له درنو اوربلوونکیو ډبرو(پنډوباکر) او تېرو ډبرو څخه یې کار اخیسته.

د قره کمر د غار د دریمې دورې داوسېدونکیود ژوند سویې له دویمې دورې سره زیات توپیر نه درلود. دتیرود وسیلو په وروستنۍ دوره کې د تیږو د منځنۍ دورې (مزدلې تیک) د وسیلو سره ورته والی لیدلی شوی دی، سره له دې چې د غار د رسوباتو ښکتني پوښ کې د خاورینو کلالي لوښو توټې او کودړې لیدل شوي، خو آرتې لامل یې دادی، چې د قره کمر په غار کې د ژوند ابتدایي دورې (له باکري تیږو څخه د کار وسیلې

جوړول) د حساب لـه مخې د لرغوني زمـانې لـه لـوړ پـړاو سـره سمون خوري او د اوسني وخت د تجزيې د سنجش لـه مخې، چـې د (۱۴ نمـبر کـاربن) د غـار د سـکرو پـرچـې چې پـه فيـلاد لفيـا او شـيکاگو کـې پـېدا شـوي. د غـار ډېره پخوانـۍ هسـتوګنه، لـه نـن څخـه دمخـه ۵۰ او ۳۰ زره کالـه وړانـدې زمانـه څرګندوي او څرنګه، چې د غـار د ښکتنـۍ برخـې د ځينـو پخوانيـو سکرو د توتې د کيميـاوي تجزيـې لـه مخـې (۱۰۵۸۰) کالـه وړانـدې زمـانـې سـره پرتلـه کيـږي. کولـی شـو ووايـو، چـې لـه نـن څخـه (۱۰۰۰۰) کالـه وړانـدې ښکاريـانو پـه قـره کمـر کـې ژونـد ژواك درلـود پـه افغانسـتـان کـې د ۱۴ نمـبر کـاربن تجزيـه د تيـرو پخوانيـو، منځنيـو او نويـو دورو سـره ښه موافقـت څرګنـدوي، څکه چې د لس زره کالو پـه شـاوخوا کـې د لويديـزې اسيا پـه زيـاترو برخـو کـې پـه غـارونو کـې د ژونـد دوره پـای تـه رسـېدلې او د تيـرو نـوې دوره پيـل شـوې ده نـو دې پـايلې تـه رسيـږو، چـې لـس زره کالـه وړانـدې د هندوکـش ښکاريـان د غرونـو لـه ډېرو لـوړو پنـاه ځايونـو څخـه راوتلـي او د هـوارو سيمو او سـترو سمسورو درو پـه لـور يـې يـون کـړی دی.

۳۷/۴/۱۹

هزار سم

د تیرو له لرغوني دورې څخه تر اسلامي دورې پورې

د کاروانونو د پخوانۍ لارې په اوږدو کې، چې بلخ یې له بامیانو او کابل سره تاړه د هغې په شمالي برخه (هندوکش په شمال کې) مو ډېره مهمه نقطه درلوده، چې د هغې اهمیت، جغرافیایي مُوقعیت د کاروانونو د لارې بېلوالی. د سمڅو پاتې شونې د ((مګالیت)) شته والی (هغه غتې ډبرې، چې پر ځمکه به یې ښخولې او د بشر د پخوانیو ودانیو نښې نښانې دي) د تیرو د دورې د کار وسایل او د رنګه لعاب دارو تیګرونو توټې څرګندوي. دا نقطه ((هزار سم)) نومېږي او څرنګه چې (سم) د (سموچ) لنډون دی کولای شو هغه ځای ته (هزارسموچ) یا زر سمڅې ووایو.

(هزار سم) د جغرافیایي جوړښت له مخې یوه فرعي دوره ده، چې د خلم د درې په ښکتنۍ برخه کې واقع او دهغې کارواني لارې پر سر ده، چې مخکې مو یاده کړه.

دوه مهم بودایي مرکزونه په شمال کې د ایبک تخت رستم یا سمنګان او د هندوکش په جنوب کې بامیان هغه منځنۍ نقطه ده، چې د دې ستر غره د لړۍ په زړه کې ځای لري.

((هزارسم)) دهغه سمڅو نوم دی، چې د دې درې ابادي د یو ((بودایي ښار)) په توګه خاطرې رایادوي، چې تراوسه د درې په اوږدو کې کتار، کتار پاتې دي او د بودایي خلکو د اوسېدلو استوګن ځایونه وو، چې د هغې زمانې د ځینو رنګه انځورنو نښې نښانې اوس هم په ځینو سمڅو کې له منځه نه دي تللي.

«هزارسم» لـه بودايـي عصـر نـه وړانـدې (د لومـړۍ پـېړۍ لـه پيـل نـه د اوومـې زيـږدې پـېړۍ تـر نيمـايي وروسـته) هـم اسـتوګنې او ودانـۍ درلـودې او د هغـو دورو پـاتې شـوني اثـار يـې د څيړنـې وړ دي.

د ايټاليـايي لرغـون پـېژن، ونكـي پـلاوي لـه څېړونـو څخـه چـې د ۱۹۴۱م كـال د منـي پـه موسـم كـې يـې هلتـه ترسـره كـړې وې داسـې څرګنـد ېږي، چـې هـزار سـم او د هغـې فرعـي درې د تيـرو لـه لرغـونو دورو څخـه تـر اسـلامي دورې د مغلـو لـه يرغـل څخـه دمخـه د هندوكـش لـه مـهمو او آبـادو مركزونـو څخـه ګڼـل كـېده. د هغـو مطالعـاتو لـه مخـې، چـې پـه غـارونو كـې پـه ژونـد پـورې اړه لـري د «پالـه او لـي تيـك» دوره يـا لرغونـې دتيـږودوره «هزارسـم» يـا «قـره كمـر» د دواړو سـاحې د جغرافيـايي موقعيـت د نږدېوالـي لـه مخـې او همداشـان پـه لـوړو سـاحو كـې د غـارونو د موقعيـت لـه مخـې ډېر سـره ورتـه والـی لـري او د چـاقوګانو پـه شـكل او د تـېرې نوكـې لرونكـې وسـيلې او يـو ډول وړو نسـبتاً ګردوغـاښورو وسـيلو شـته والـی د «پليسـتوين» د تيـږو پـر لرغونـې دورې ژونـد پـورې اړونـدې نـښې نښانـې دي. ايټاليـايي پـلاوي عقيـده لـري، چـې د «هزارسـم» ګـارې د دې دورې د خلكـو داسـتوګنې او د حيوانـاتو د ښكـار لپـاره ډېرې مسـاعدې او برابـرې وې، خكـه چـې دا غـارونـه پـه لـوړو برخـو كـې پراتـه وو او اوسـېدونكي يـې د حيوانـاتو د يـو نـاڅاپي بريـد نـه پـه امـن كـې وو او د ښكـار لپـاره سـارايي ژوي پـه نـږدې څلـورو خـواو كـې ډېر لـږ پيـدا كـېدل.

د غـارونو پـه نـږدې لمنو كـې ځينـې ځانګړې د كـار وسـيلې لكـه د يـو څيـز يـا ځای د سـوري كولـو لپـاره وسـيله، د هـډوكو يـا لرګيـو د پـرې كولـو وسـيلې ليـدل كـېږي، چـې كـېدای شـي دتيـږو پـه نـوې دوره پـورې اړه ولـري او د دوی د فراغـت لـه دورې سـره يـې اړه او ارتبـاط هـم لـرې نـه ښكـاري. لـه دې څخـه داسـې معلومـېږي، چـې پـه هندوكـش كـې ښكـاري اوسـېدونكي د تيـږو د لرغونـې دورې تـر تېرولـو وروسـته لـه لـوړو غـارونو څخـه ښكتـه راغلـي او د درې پـه منځنيـو هغـو ځايـو كـې، چـې اوبـه كـول او خړوبـول يـې اسـان وو پـه كرونده بوخت او خپـل ژونـد يـې پيـل كـړی دی.

د ايټاليـايي پـوه پـه ګروهـه «هزارسـم» لـه هغـه وختـه د يـو واړه كلـي يـا ښار بـڼه غـوره كـړه، چـې كـاروانونو د هندوكـش پـه دواړو خـواو ځانتـه لارې

پرانستې او د غرونو په زړونو کې مرکزي اسیا او دهند شمال او جنوب خوا ته وخوځیدل.

د ((هزارسم)) په موقعیت مو وړاندې د کاروانونو د لارو بیلوالې ته نغوته وکړه، له هزار سمه رستم تخت، سور کوتل، بغلان او قندوز په لوري لارې همدارنګه له رستم پلازخڅه یعنې له سمنګان څخه خلم، بلخ او له هزارسمه د بامیانو او کابل پر لور هم لارې تللې وې. دا او همدا راز نورې لارې د درو په کړلېچونو او د هندوکش په کوتلونو تیرې شوې او د کاروانونو له هغو پخوانیو لارو سره، چې د هند او چین ترمنځ وې یو ځای کیدلې.

ایتالیویانو ((هزارسم)) د بودیزم په دوره کې د یو لوی ښار په توګه پیژندلی، چې د وړو فرعي درو په ګډون یې ((۳۵۰۰۰۰)) مربع متره پراخوالی درلود.

لکه څرنګه چې په مختلفو دوروکې دژوند نښې نښانې لکه دطبیعي غارونو په بڼه (مګالیت) یا دهغو سترو طبیعي ډبروپه ډول، چې تو ږل شوي او د دایرې په شکل په ځمکه کې ښخې دي، همداراز هغه سمڅې چې شمیې یې سلګونو او زرګونو ته رسیږي او هغه له تیږوجوړ شوي سترې چاردیوالۍ او کنډرې او بالاخره د ختو پخې ودانۍ ټولې دلته موجودې دي.

دتیږوله لرغونې او اوسنۍ دورې نه نیولې د جستو تر دورې پورې د ژوند ټول پړاوونه او تر هغې وروسته د کرونډې تر وختـه او بیا تر هغې، چې د کاروانونو لار خلاصه شوه له هغه مهاله د بودایي دین تر خپریدو او بیا تر اسلامي دورې پورې، دا ټول هله مطالعه کولای شو. چې د چنګیز یرغل د هغه ځای ښکلا او پرتم نسکور او ړنګ کړ.

۱۳۳۷/۵/۱۷

د هیرمند او ارغنداو سیمه

تر تاریخ دمخه د ژوند او استوګنې یو مرکز

څوکاله کېږي، چې له تاریخ نه دمخه دورو باندې د افغانستان د جغرافیایي موقعیت په هکله څلور خواینیدې څېړنې شوي دي، چې یو خوا د سند په سیمه کې د (اندوس مدنیت) او بله خوا د شمال په لور په هغو غونډیو کې، چې د آمو د سیند په ښۍ غاړه کې پرتې دي د (انومدنیت) همدارنګه دریمه خوا، د ایران په خاوره کې، د (سیالك او جبال مدنیتونه) او همدارنګه نور کشف او موندل شوي دي دغه مهال د افغانستان دخاورې هغه نقشه، چې د لرغونپوهنې په پلټنې پورې اړه ولري (له تاریخ نه دمخه دوره) یې سپینه پاتې وه.

له نیکه مرغه (۲۲) کاله وړاندې د ۱۹۳۶ زیږدي کال فرانسوي پروفیسور هاکن د همغه وخت افغانستان ته د کېندنو یا سپړلو لپاره ولېږل شو. د پلاوي مدیر (پروفیسر ګیرهمن) په همکارۍ، چې د قبل التاریخ متخصص و او هغه وخت یې په ایران کې کار کاوه د لومړي ځل لپاره یې د قبل التاریخ دورې د پلټنې کار د هیرمند په سیمه یا په بله وینا په افغاني سیستان کې طرح کړ او د ((نادعلي)) په شاوخوا کې، چې د (زرنګ) یعنې د سیستان د پخوانۍ پلازمینې یوه برخه خرابې کنډوالې

پکې هم شاملې دي په دوه غونډيو سورداغ او سپين داغ کې کېندنې پيل کړې.
په لومړۍ ياده شوې غونډۍ کې چې نږدې ۳۰ متره يې له سمسورې ځمکې څخه لوړوالی درلود، د غونډۍ د سطحې په لومړيو لس مترو کې زر کلن (ترمخريږدې پخواني) اثار او نښې نښانې پېدا شوې. سره له دې، چې د کېندنو کار د ځينو عواملو له امله پاتې شو، خو معلومه شوه، چې د هيرمند په سيمه کې هغه معنوي غونډۍ له تاريخه وړاندې پېر نښې نښانې دي.
د افغانستان په خاوره کې هغه سيمې چې انسانانو ته د غارونو له ژوند نه را وروسته پکې د ښکار او ژوند لارې چارې برابرې وې او د ژوند لپاره اوبه و هوا او د زراعت لپاره يې له مساعده خاوره لرله، درې لويې سيمې دي. لومړی سيستان يا د هيرمند د (ارغنداب په ګډون) دويم د باختر سيمه چې په دې دواړو لويو سيمو کې ستر سيندونه هېرمند او امو له خپلو مرستيالانو سره جريان لري او ښې حاصل خېزې او پراخې کروندې يې خړوب کړي او نسبتا توده هوا يې د نباتاتو په وده او د حيواناتو په روږدولو او روزنه کې ډېره مرسته کوي.
که چېرې د لرغوني تاريخ غږ ته غوږ شو د تېرو زرګونو پېړيو له منځه دزاړه مدنيت د کاروانونو اواز غوږونو ته رارسېږي.
په دې دوه پراخو ساحو کې له تاريخ نه وړاندې د اوسېدلو د ځايونو د تثبيت لپاره يوازې په افغاني سيستان کې ګام پورته شوی، د دې ترڅنګ د هيرمند د مرستيالانو سيمه يعنې په (ارغنداب) او (ترنک) کې هم تر يو ځايه کار شوی او همدارنګه دا کار د فرانسوي پلاوي او د هغه پلاوي له خوا، چې د امريکا د نيويارك طبيعي تاريخ د موزيم د بشري پېژندنې د څانګې له خوا ټاکل شوی او په (۱۹۴۹) (۱۹۵۰) (۱۹۵۰) (۱۹۵۱) افغانستان ته راغلی وو او د افغاني واکمنو د موافقې او اجازې پر اساس يې کار پيل کړ او دا کار يې په يوه لويه ساحه کې، چې د ((فراه)) او ((جودين)) نه نيولې تر ((پنجوايي)) او د کندهار جنوب پلو ته حتی د (ترنک) تر سيمې پورې يې د قبل التاريخ داوسېدنو ځايونو د تثبيت کار ترسره کړ، له دې څېړنو نه معلومه شوه، چې په دې سيمو کې داسې نقطې شته، چې کولی شو د قبل التاريخ د ژوند پاتې شونې نښې نښانې ورڅخه پېدا

کړو، سره له دې چې د سیستان هغو بادونو، چې د حذر له سواحل نه رالوزې او هغه رسوبات، چې د هېرمند سیند او مرستیالان یې د هوارې ځمکې پر مخ هوار کړي او د پخوانۍ زمانې د اوسېدونکیو ځایونه یې توږلي او یوه برخه یې پټه شوې ده. سره له دې په لاندې درې ځایونو کې یې ډېرې نښې نښانې موندل کېږي:

لومړی: د هیرمند هغه سیموکې، چې له پخوا زمانې وچویه ده او دا سیمه د لویدیز چاربرجك سره نښتې او په سیمه ایزې اصطلاح کې ورته (رودبیابان) وایي.

دویم: د (فراه) او شاوخوا سیمو کې.

دریم: د کندهار په شاوخوا او یا په ټوله هغه سیمه کې، چې د ارغنداو او ترنك ترمنځ ده)

د قبل تاریخ څېړنې په دغه درې یادو شویو لویو سیمو کې د خاورې په کتنې سره محدودې پاتې نه شوې، بلکې له ۱۹۵۰ او ۱۹۵۱ کال څخه راپدې خوا، چې ۸ کاله تېر شول، په څو نورو سیمو کې چې پورته سیمو پورې اړه لري لکه (سید کلا غونډۍ) (نوراني غونډۍ) (موراسي غونډۍ) او د (منډیگك تپه) مقدماتي هڅې پیل شوې او همدا راز د (منډیگك غونډۍ) چې د کندهار شمال لویدیځ پلو په ۵۰ کیلومترۍ کې پرته ده، پدې وروستیو ۵ کالو کې په ډېره لویه پیمانه کېندنې او سپړنې روانې دي، چې په همدغه مجموعه کې به دهغې په اړه نورې مقالې هم ولولئ.

سید کلا غونډۍ د کندهار ختیځ پلو په ۹ میلۍ کې د زراعتي ځمکو په منځ کې پرته ده او (موراسي غونډۍ) د کندهار جنوب لویدیځ خوا ته په ۱۲ میلۍ کې د (پنجوایي) په کلي کې واقع ده. له دغو غونډیو څخه په ابتدایي او مقدماتي هڅو کې خاورین کلالي لوښي لاس ته راغلي دي.

دغه د سید کلا د غونډۍ نه په لاس راغلي خاورین لوښي او د موراسي غونډۍ کشف شوي لوښي د څرخ په واسطه جوړ شوي دي. دغه ډوله مجسمې د (سند) د مدنیت په وادۍ کې هم سابقه لري او په کویټه (ژوب دره) کې، چې په بلوچستان کې واقع دی هم په لاس راغلي دي.

همدارنگه د دوه کوچو لرونکو غوایانو مجسمې ځینې په سید کلا غونډۍ (کندهار) اویو څه یې په کویټه او د ((سند په سیمه کې)) کشف

شوي دي نو له دې څخه څرګندېږي، چې له تاریخ وړاندې زمانه کې د هیرمند او ارغنداو او همدارنګه د سند د سیمې د مدنیت ترمنځ اړیکې ټینګې دي، چې هنري او فرهنګي صبغه یې ښکاره او څرګنده ده.

د (منډیګک) غونډۍ، چې د کندهار شمال لویدیځ ته پرته ده او له تاریخ دمخه دورې اثارو لپاره پکې کیندنې ادامه لري، دا څرګندوي، چې د ارغنداو له تاریخه وړاندې مدنیت د ځینو توپیري ټکیو په لرلو د سند وادۍ له مدنیت څخه لرغونتیا لري.

لنډه دا چې د خاورې له مخې څېړنو او هڅو، چې په هیرمند اوارغنداوکې منځ ته راغلې څرګنده کړې، چې دا د افغانستان د سیستان دا دوه لویې سیندونه له تاریخ نه وړاندې دوره کې د بشر د ژوند لپاره په ځانګړې توګه د (نیولي تیک) په دوره یعنې د تیږې په نوې دوره کې ډېره مساعد وو او افغاني سیستان د یو منځنې فرهنګي ځای په توګه د سند د سیمې، آمو سیند او ختیځ ایران د غونډیو ترمنځ د ارتباط نقطه ګڼل کېدله او د دې اړیکو عوامل تر ډېرې اندازې له هغو غونډیو څخه چې موږ یې نمونه واخیستل، کشف شوي دي.

۱۶/۲/۱۳۳۷

منډیګک

دیارلس ځله یو پر بل (سرپرس) ودانۍ د پېنځه زره کلن ژوند نښې نښانې

تل د خلکو له ژبو اورو او په مقالو کې لولو، چې افغانستان پېنځه زره کلن تاریخ لري. دې خبرو ترڅو کالو وړاندې ډېر اندې ارخ درلود. څه د خلکو په نقل قول او یو څه په اریایي سرودونو، اسطورو او په نیمه تاریخي او نیمه افسانوي اقوالو متکې وې، خو له دې څوکلو راپدې خوا زموږ اتکا علمي اړخ پېدا کړی دی او د افغانستان د یوې سیمې په یوه غونډۍ کې، چې د منډیګک په نوم یادېږي داسې نښې نښانې په لاس راغلي دي، چې د پېنځه زره کلو تاریخي پړاو او تر تاریخ دمخه زمانه کې د افغانستان اوسېدونکیو د ژوند د یوې ګوښې څرګندویي کوي.

منډیګک هغه غونډۍ ده، چې له هوارې برخې نه تقریبا ۳۱ متره لوړوالی لري او د کندهار شمال لوېدیځ پلو ته په ۵۰ کیلو متری کې د کشک نخود په سیمه کې د شاه مقصود د غره په خوا کې پرته ده.

که یې په یو پراخ چوکاټ کې راونیسو دا لویه غونډۍ د دوه لویو سیندو(ارغنداب او هیرمند) ترمنځ سیمه کې پرته ده، چې په همغه پلو یې ترڅنګ د کشک نخود سیند، چې دا یو سیلابي خوړ دی، چې زیاتره وخت وچ او کله کله په باراني موسم کې څپاندېږي.

په یوه ګوښه کې د منډیګک د غونډۍ نني موقعیت انسان له حېرانتیا سره مخامخوي، خو په لرغونو او ترتاریخ دمخه دورو کې دا ځای حتما د دوو خوړونو د تګ لوري په منځ کې د کاروانونو د تګ لارې پر سر و او په مجموعي ډول د دوه سترو رودخانو هېرمند اوارغنداو ترمنځ دغه ټوله ساحه یو له هغو ساحو څخه ده، چې تر تاریخ دمخه یې افغانستان کې د ژوند و ژواك مهم مرکز ګڼلی شو.

د کیندلو له پیله، ان تردا څو ورځې وړاندې پورې چې د فرانسوي لرغون پېژودونکي او د قبل التاریخ متخصص ((موسیوکزال)) له خوا یې د کېندلو پای اعلان او د کیندلو یوولس پړاوونه په پرله پسې ډول د (منډیګک) په غونډۍ کې ترسره کړل او پنځلس پوړیزه ودانۍ یې په مختلفو وختونو کې پرله پسې کشف کړه.

د منډیګک د غونډۍ ۳۱ متره لوړوالی په حقیقت کې د پنځلس ګونو مختلفو ابادیو له لړوالي یا (ښوېدلو) په وجه صورت نیولی، چې د ۳ زره مخزیږدیو کلونو په اوږدو کې پرله پسې ابادې شوي، دزیږدي په حساب، ۳ زره کاله وړاندې ۱۳ طبقې ابادۍ پرله پسې په مختلفو وختونو کې منځ ته راغلي او له ۲ زره کالو راپدېخوا نوموړې غونډۍ خوشې پاتې ده.

په بله وینا افغانستان په ټوله اسلامي دوره کې یاده شوې غونډۍ شړه او له خلکو خالي پرته وه ان تر اسلام ۴ سوه کاله وړاندې هم هلته ژوند ندی شوی او هلته د ابادۍ ټول وختونه دزیږدي له ۳ زره کلو وړاندې وختونو پورې اړه لري.

د کندهار د منډیګک د غونډۍ د قبل التاریخ مدنیت ټول د برونز او جستو په دوره پورې اړوند دی، ځکه چې د اشغال په دې وروستۍ دوره کې، چې د ابادۍ او ژوند شواهد د غونډۍ پر مخ ښیي د اوسپنې د دورې ډیر واړه او ناڅیز آثار په لاس راغلي.

په غونډۍ کې د لومړۍ او پنځلسمې مرحلې ترمنځ د ارغنداو او هیرمند د سیمې اوسیدونکیو په خپل ژوند کې مختلفې دورې په بدلون سره تېرې کړې دي. خښته یې اختراع کړې او بیا یې په لمر کې وچه کړې ده او د خښتو د دیوالونو په جوړولو مشغول شوي، ورو ورو په ترتیب سره یې د ختو د لوښي پیدا کړي دي دخاورینو لوښیو پخولو کې یې نورهم زیار وکښی او وربانديې ښه نقشونه لکه د حیواناتو او مرغانو انځورنه (چې دا مخصوصاً د قبل التاریخ د دورې و، (چې نن ورځ هغه نسل له منځه تللی) منځ ته راوړل.

د منډیګک په غونډۍ کې د ژوند په لومړیو دورو کې ځینو خلکو مالداري او کوچیاني ژوند لاره او بیا وروسته ځای پر ځای او مستقر ژوند پیل کړی او بیا پخه پیل شوې ده. آبادي، همدا راز یې تر ۸ یا ۹ نورو

مرحلو دوام کړي. په همدي ترتیب د تیرو او ختو لوښیو غوره والی موندلی او په ۸ یا ۹ مرحله کې د تیې اشغال عالي درجې ته رسیدلی.

د دې مرحلې لوښي د (کویټه) بلوچستان د قبل التاریخ له لوښیو سره ډېر ورته والی لري، د غونډۍ د شپږمې مرحلې د اشغال نه وروسته د (مس او جست) فلزاتو شواهد وکتل شول د مشهورې کیمیاوي تجربې له مخې د ۱۴ نمبر کاربن په اصول، چې په امریکا کې یې صورت نیولی د منډیګک د غونډۍ د ژوند کوونکیو د ژوند مرحله له ۲۶۲۵ م ز سره سمون خوري.

وروسته له هغې، چې د منډیګک غونډۍ د اتمې دورې د ودانۍ تقریبا ۲۰ متره د سمسورې سیمې له سطحې لوړ شوي وه، یوه نوې دوره یې په مجلله توګه منځ ته راوسته، چې د هغې لویې ودانۍ د جوړښت نښې نښانې په خښتو جوړې شوي لویې ستنې یې د پام را اړونې وړ دي، چې ۳ زره کاله وړاندې تر میلاد د دې ودانۍ موجودیت د لرغون پېژندونکیو د هېښتیا لامل ګرځېدلی.

د منډیګک غونډۍ پرته له انځور لرونکیو لوښیو او څیزونو، چې د حیواناتو او مرغانو انځورونه پرې ښکل شوي، د حیواناتو وړې مجسمې او مخصوصا د ښځو هغه مجسمې (هیکل) هم کشف شوي دي، چې (الهه مادر) (دمور رب النوع) یا مع بانو په نامه ته د نمانځنه عبادت کیدو.

له دغو مجسمو نه د یوې په غاړه کې یې غاړکۍ یا (ګلوبند) دی او په هغه زنځیر کې چې د دواړو سینو په منځ کې یې ځړېدلی دی یو ډول ګانه هم لیدل کېږي.

د ۳۰۰۰ کاله وړاندې تر میلاد په وروستیو او ۴ زره کالو وړاندې د ۳ زریزې په اخر او د څلورمې زریزې په پیل کې د دغو ګاڼو موجودیت د ارغنداو د سیمې د قبل التاریخ د خلکو د مدنې ژوند پراخوالی څرګندوي او معلومیږي، چې د افغانستان او سېدونکي او د (موهنجودیرو)، چې د سند په سیمه کې واقع دی ۵ زره کاله وړاندې یې د ژوند (د قبل التاریخ دوره) په یوه شان تېره کړې ده او امکان لري، چې د منډیګک تپه خپله د قبل التاریخ دورې لرغونه دمخه پراوونه تري څرګند شي.

۲۵/۱/۱۳۳۸

منډيګک

د برونز (مفرغ) د زماني د نښو نښانو له کشف کېدلو پسې، چې د تېرې پېړۍ په اوږدو کې د ختيځ په بېلابېلو برخو کې منځ ته راغلي او هغه هڅې، چې له پنځوس کلو راهيسې د هند په نيمه قاره (هند او اوسني پاکستان) کې يې پدې دورې پورې اړوندې ترسره شوي دي، انتظار کېده، چې يوه ورځ به په افغانستان کې هم پدې برخه کې کشفيات وشي.

د کيندنو د پلاوي پخواني فرانسوي مدير ((موسيوګيرشمن)) له هغو لومړنيو هڅو نه وروسته، چې پر ۱۹۳۶ کال يې د افغانستان د سيستان په نادعلي کې وکړې، پورتنۍ مفکوره ډېره پياوړې شوه، خو له ۱۹۵۰ کاله وروسته، چې د کندهار سيمې له تاريخه وړاندې د سروې لپاره په پام کې نيول شوې وې وڅېړل شوې او پکې يو مهمه غونډۍ کشف شوه، چې په علمي ډول يې کيندنې په څلورو مرحلو کې خلاصه کوو.

دا غونډۍ ((منډيګک)) نومېږي او هلته د بشر اوسېدلو له وروستي تاريخ نه درې زره کاله تېر شوي، نوموړې غونډۍ ته په دغه اوږده زمانه کې باد او باران مخروطي بڼه ورکړې او د ارغنداو د درې په خوا کې په موازي ډول او د کندهار ګرشک د سرک په ۲۰ ميلۍ کې او تقريباً په همدغه فاصله د کندهار د ښار په شمال ختيځ کې په څو سوه مترۍ کې يو خوړ پروت دی، چې پرته له سيلابه وچ دي.

البته دا خبره ډېره د حيرانتيا وړ ده، چې يوه غونډۍ چې د سوداګرۍ له لارو لرې او په داسې يوه نقطه کې، چې د ښار جوړونې او ابادۍ لپاره مساعده نه وي پرته ده؟ خو که چېرته د موسم په وجه مهاجرتونه او د قبايلي کوچيانو حرکت پام کې ونيول شي، نو ښکاره ده چې د غونډۍ په شاوخوا

کې د شپې تېرونې لپاره د ډېرو تورو خېمو د درلودلو کافي ځای شته، چې سهار تري کډه کېږي، نو بیا په هغه سیمه کې د خلکو د اوسېدلو هېڅ ډول نښې نښانې نه ښکاري، نو هېڅ شك نه شته، چې دلته به د قبایلي کوچیانو د عنعنوي لارو نه یوه لاره او د کاروانیانو د تېرېدو ځای و او همداراز د پخواني وخت نورې نښې نښانې هم شته او د هیرمند په غونډۍ کې هم همدغه مفکوره ثابتېدلی شي. کوچیان خلك، چې پخپله او د هغوی څاروي، چې ګیاه او څرځای ته اړتیا لري، نو د همدې اړتیا له مخې تل د غرونو او هوارو ځمکو ترمنځ په حرکت کې وي په پورتنیو یادوشو سیمو کې یې همېشه تګ راتګ درلود.

شك نه شته، چې نن ورځ په دغو حدوداتو کې د کرنې ځمکه لږه ده او هغه هم د کارېز په اوبو خړوبېږي، مګر په هغه پخوانۍ زمانه کې، چې منډیګك اباد د خلکو استوګنځی و د خپلې اړتیا وړ اوبه یې له خوړ څخه ترلاسه کولې.

د کیندئو د لومړۍ دورې په دوران کې د یوې لومړۍ هڅې په ترڅ کې څرګنده شوه، چې نوموړې غونډۍ د ابادۍ ۱۳ بیلا بېل پړاونه تیر کړي، چې د څلور زرم کال له پیل نه د لومړي زرم کال تر پیل پورې دا ټوله دوره په برکې نیسي.

د نوموړې غونډۍ د اشغال د وروستۍ دورې اثار د زېرمه ځای په بڼه راڅرګند شول، چې د هغې دیوالونه ټول د پخسې نه جوړ وو.

هغه ځای، چې پکې د غلو دانو زیرمه د مستطیل په شکل احاطه شوې ښکارېدله سره له دې، چې دا زیرمه ځایونه کوچني وو، خو په ماهیت او اصل کې که ورته فکر وشي له هغو زیرمه ځایونو سره پوره ورته والی لري، چې په (هړپه) (د اندوس په حوزه= سند) کې کشف شوي دي. نوموړي زیرمه ځایونه د ځمکې دوه درې پوړونه نیولي دي او د غونډۍ پر اشغال پر یوې اوږدې دورې دلالت کوي. ډېرینې تېره څوکې نېزې، د جستو درې نوکې نېزې، په میچنغوزو کې د ایښودلو لپاره د ختو مخصوص غونډارې ثابتوي چې د غونډۍ اوسېدونکیو د خپل زیرمه ځای د ساتنې لپاره دفاعي وسایلو ته لاس ور وړ. د جستو د نېزو او داسې نورو نښو نښانو له مخې د منډیګك د غونډۍ وروستۍ دوره ته د میلاد نه مخکې د لومړي زر کالو له پیل څخه یعنې له نن نه درې زره کاله وړاندې زمانه ښلی شو.

د زیرمه ځای له پوړونو ښکته د ژوند په اوږده جریان کې د کوم فعال ژوند د دورې څه نښې نښانې نه ښکاري او داسې څرګنده یږي، چې د منډیګک غونډۍ د یوې مودې لپاره تشه پاتې شوې او که چېرته پکې استوګنه شوې هم وي، نو موقتي وه او دهغې نښې نښانې هم د ایرو، د اوربلونې له ځایونو او داسې نورو نه معلومېږي. وروسته بیا د نورو ابادیو له نښو نښانو څخه څرګندېږي او موږ ته ښیي، چې د منډیګک غونډۍ د خپل ژوند په اوږدو کې د خپل عمر ډېرې مهمې دورې تېرې کړي دي.

هغه کنډواله، چې دلته ورسره مخامخ شوي یو د یوې لویې ودانۍ پاتې شونې ده، چې دا له خامو خښتو جوړه او د وخت په تېرېدو یې نیمه مخروطي بڼه غوره کړې او په باندینۍ خوا کې یې فیل پایې لري، چې حتی نن ورځ هم ورته ډېر ارزښت ورکول کیږي او مخصوصاً د عمارت شمالي اړخ ته، چې ډېرې فیل پایې یې تراوسه پاتې دي له دې څخه د ودانۍ لویوالی ډېر ښه څرګندېږي.

متاسفانه، چې د کیندنو د اوسنۍ وضعې له مخې د دې ودانۍ اصلي هویت او پېژندنه نشو کولی، ځکه چې تراوسه، چې کوم اثار په دې ودانۍ کې لاس ته راغلي هغه د جستو چاقوګان دي، چې د جستو تېغ او د هډوکي لاستی لري او ډېرې ښایسته د (تیګري) ټوټې دي، نو له همدې امله دومره اټکل کېږي، چې دا څیزونه د کوم نظامي هدف او غرض په خاطر نه دي جوړ شوي او همدارنګه د استوګنې کوم عادي ځای هم نه و، که چېرته له پخې خټې څخه جوړې د مور رب النوع مجسمې ماتو ټوټو باندې استناد وکړو، نو کولای شو، چې نوموړي ځای ته د یو عبادت ځای نسبت وکړو، مګر دا قضاوت هم مخکې له وخته دی، د اور کوټې ماته شوې مجسمه له هغو اثارو سره ورته والی لري، چې په (بلوچستان) او لرې د سند په سیمه کې پیدا شوي دي.

دا پرتمینه ودانۍ د دیوالونو او فیل پایو په مخ په سپین رنګ، رنګ کړې شوي اثار هم لري او داسې ښکاري، چې په بېلا بېلو وختونو کې څو ځله رنګ شوي وي.

لنډه دا چې د منډیګک د غونډۍ بېلا بېل پوړونه له لاندې نه پورته خوا ته په لاندې ډول دي.

د ځمکې لـه مـخ نـه پورتـه پلـو تـه تـر ۹ پـوړو پـوړي د نیمـه کـوچیـانو د ژوندانـه نـښې نښانـې لیـدل کـېږي او داسـې څرګنـد ېږي، چـې یـوه مـوده د منـډیګک د غونـډۍ لومړنـي اوسـېدونکي مـالدار او نیمـه کـوچیـان وو د کورونـو د چـوڼښت ډول یـې پـه پخسـه آبـاد و او بیـا د لومـړي ځل لپـاره خښتـې اوهغه هـم خامې خښتـې څرګنـد ېږي اوتردریولاندینیو پوړونو پـوړي ادامـه لـري.

خټیـن لـوښي پـه لومـړي پـوړ کـې سـاده او پـه ابتدایـي ډول وو او وروستـه یـې محسوسـې ترقـۍ احسـاس کـېږي او لـوښي یـې لـه پخـې خټـې څخـه جـوړ ښکلـي کیـږي اوپـه تدریـج سـره ډېر ښه کـېږي تـر هغـې وروستـه ډېر ښکلـي نقـش او انـځور لرونکـي خټیـن لـوښي راڅرګنـد ېږي. د حیوانـاتو، الوتونکـو، ګلانـو دجـګو جګوښکـرو غـرڅه، دښکلـو اوپـېچلـو ښکـو والا فیـل مـرغ او داسـې نـور انځورونـه پـه جـګو پایـه لرونکـو جـامونو لیـدل کـېږي. خټیـن انځورکـړای شـوي لـوښي لـه اتـم پـوړ څخـه وروسـتـه ډېر پـېدا کـېږي او همدارنـګه یـې پـه نـهم پـوړ کـې شـمېر ډېر زیـاتېږي او دا لـوښي لـه هغـو لوښیـو سره ډېر ورتـه والـی لـري، چـې پـه کویـټه کـې کشـف شـوي دي.

فلـزات جسـت اوس لـه شـپږم پـوړ څخـه پیـل کـېږي د هغـو ازمېښتونولـه مخې، چـې د ۱۴ نومره وړانـګې پـه واسطه یـې د پنـځم پـوړ لـه سـکرو یـې منـځ تـه راغلـي د نومـوړي پـوړ تـاریخ ۲۶۲۵ م ز کـال تـه یـې نسـبت کیـږي. د دې پـوړ لـه کنـډوالو څخـه د یـوې لویـې ودانـۍ نقشـه څرګنـده شـوه، چـې شـرح یـې تاسـو دمخـه ولوسـتله او د هغـې تـاریخ د کشـف شـوو نـښو نښانـو پـه بنـا د دریمې زرمې دویمـه نیمـایي ګڼلـی شـو، دا سـتره ودانـي هـم پـه تدریـج سـره پـه راتلونکـو دوروکـې ړنـګه شـوې ده او نـوې را رسـېدلي خلـک پـر غونـډۍ استوګن شـوي، چـې د هغـوی زیرمـه ځایونـه پـه دریـو پوړونـو کـې د منـډیګک د غونـډۍ پـه ښکتنـۍ برخـه کـې ترسـترګو کـېږي. پـه همـدې ترتیـب ویلـی شـو، چـې د منـډیګک غونـډۍ هغـه ابـادي ده، چـې لـه پېنـځه زرو نـه تـر دوه زرو کلـو وړانـدې دلرغنـداوپـه سیمه کـې د جسـتو (برنـزو) د دورې ژونـد لـه ضمنـي بدلونونـو ترځنـګ څرګنـدوي.

۷/۲/۱۳۴۰

پنجوايي

له کندهار ښاره جنوب لويديځ خواته لس کروه لرې يو ښېر کلي پراته دي، چې د (پنجوايي) په نوم ياديږي، اوسنۍ پنجوايي هغه سيمه ده، چې ډېره ښېرازه، سمسوره او حاصل خېزه ده او مېوې غلې دانې پکې ډېرې دي. په ځانګړې توګه د انګورو باغونه يې ډېر شهرت لري، مګر که کيسو، داستانونو او تاريخي ماخذونو او سربېره پردې د لرغون پېژندونکي څېړنو ته پاملرنه وکړو وينو، چې تقريبا له ۵ زرو کلو وړاندې دا کوچنۍ سيمه، له زراعتي ځمکې نه نيولې د غره تر غارونو پورې چې دا سيمه يې د جنوب له خوا راچاپېره کړې د ارغنداو رود تر غاړو (کين خواته) يو انساني استوګنځاى دى او ترتاريخ وړاندې او تاريخي دورې يې په بېلا بېلو وختونو کې تېرې کړي دي. ښايي ډېرو لږو خلکو د (شمشېر غار) او (تور غار) نوم او همدارنګه د (مراسمي غونډۍ) نوم اورېدلی وي.

شمشېر غار او تور غار د لرغوني زماني دوه غارونه دي، چې د پخوانيو خلکو د استوګنې ځايونه وو. د لومړي ځل لپاره پر ۱۹۳۰ کال هغه وخت، چې د زير کاروان پلاوی افغانستان ته راتلو، يوه ورځ مې له پروفيسر هاکن سره يو ځاى شمشېر غار وليد، عام خلک د دې غارونو په باره کې عجيبې کيسې کوي د سرو زرو د خبنتو او د هغه ځرخ په باره کې چې په پرو کې يې چرې ترلې خبرې کوي او هلته ورننوتل هم ناشونی کار بولي.

غار ته تر ننوتلو وروسته يوه ستره ګرده احاطه راځي، چې د وخت په تېرېدو د ځينو موادو د ويلې کېدو په وجه او يو ډول اهکي موادپه ديوالونو راڅښېدلي، چې ډېر عجيب غونډې شکلونه يې جوړ کړي دي، چې طبعا يې ځايي خلك له حېرانتيا سره مخامخ کړي او هغې ته په علمي اصطلاح کې ((ګلفهشنګ)) او ((شفشاهنګ)) وايي وروسته له هغې په ١٩٥١ ز کال کې موسيوديو يو تن پوه، چې لرغون پېژندونکی و او د نيويارك د طبيعي تاريخ د وګړ پوهنې د پلاوي غړی و دې غارونو ته ورننوت او هلته يې تر کيندنو وروسته له کوشاني دورې څخه نيولې تر نن پورې د ژوند د مختلفو دورو نښې نښانې ترلاسه کړې.

تور غار، چې نسبتا ښکته واقع دی د پنجوايي د خلکو له خوا بند کړای شوی، ځکه چې د هغوی يو شمېر ماشومان هلته ورك شوي دي. دا غارونه ډېر اوږده دهلېزونه لري که چېرته ثوك پکې ډېر ورانډې ولاړ شي لاره ورڅخه ورکېږي. له دې غارونو څخه حتما په هغه دوره کې کار اخيستل شوی، چې موږ يې د غارونو دوره بولو او لکه څرنګه، چې په تاريخي دورو کې هم ورځنې کار اخيستل شوی نو همدا وجه ده، چې د تيرو د دورې د ژوند نښې نښانې يې پاتې شوي نه دي.

فيرمسرويس امريکايي د همغه پلاوي رئيس، چې ورانډې يې ما يادونه وکړه په همدغه ١٩٥١ز کال کې د پنجوايي له غونډيو څخه په يوه غونډۍ کې چې ((مراسي غونډۍ)) يې بولي لنډې کيندنې وکړې او ويې ويل، چې پنجوايي د لرغونتيا د تثبيت له نظره ډېر ارزښت لري، ځکه چې له دې غونډۍ نه د لومړي ځل لپاره له پخې خټې د مور ربه النوع (مع بانو) يا الهه مجسمې په لاس راغلې.

لکه څنګه، چې تول پوهېږو، چې دا الهې د اولې تيك په ۹ مه دوره يا د تيرې په نوې دوره کې د تولې پخوانۍ دنيا د قبرس او بهر روم له سواحلو نه نيولې تر هند او چين پورې مشهورې وې او د سند له سيمې (موهنجوديرو) او (هرپه) او بالاخره د کندهار له شمال غرب د (منډيګك) له غونډۍ نه يې بيلګې په لاس راغلې. په هر حال ويلی شوو چې هغه خلك چې له مودو راهيسې د پنجوايي د غرونو په غارونو کې اوسېدل بالاخره له غارونو نه د غرونو لمنو ته راښکته شوي او د ارغنداو کېن پلو ته په غاړو څنډو کې په بزګرۍ بوخت شوي دي او پنجوايي يې يو استوګنځی و او د

بزرګرۍ کسب او کار به یې هلته کاوه، پنجوایي د هغو اوسېدونکیو له وختـه، چې ۵زره کاله وړاندې پیل کېږي تراوسه پورې یوه حاصلخېزه سیمه ده.

د ((اشوکا)) د ډبرلیك کشف په اوسني کندهار کې د چهل زینې په ګاونډ کې، چې له پنجوایي نه ډېره فاصله نه لري، راښیي چې د دریمې مخزیږدې پېړۍ پرمهال هغه ځای کې، چې د کندهار د زاړه ښار کنډوالې پرتې دي، اباد و او خلك به پکې اوسېدل او دارغنداوکیڼ پلو غاړو کې له ابادو سیمو څخه یو همدغه ځای و.

دموریا پاچا یا (اشوکا) په زمانه کې حتما په دغه ځای کې ابادي وه او له نښو نښانو څخه داسې ښکاري، چې اسکندریه ارا کوزی او یا کېدای شي د یونانیانو یو ستر ښار به همدغلته جوړ شوی وي.

په اسلامي دورو او د دې عصر په ماخذونو کې هغه عربي دي او که فارسي، هر ځای چې د (رخد) یا (رخج) نوم راغلی دی، نو خامخا هلته پنجوایي هم یاد شوی دی او دا یو بشپړ طبیعي کار دی، ځکه چې پنجوایي د (رخج) له ډېرو مهمو کوچنیو کلیو څخه شمېرل کېږي ابوالفدا په خپل تقویم البلدان کې پنجوایي په دوه بڼو (پنجوان) او پنجوایي یاد کړی او هغه د رخج له ښارونو څخه شمېري. په داسې حال کې چې ابن حوقل د رخج سیمه له سجستان (سیستان) سره څېرمه ګڼي او پنجوایي د هغو له ښارونو څخه یو ښار ګڼي. همدارنګه له پنجوایي نه د هغولویو او وړو لارو تاکنه، چې د (بست) او (غزني) پر لور تللې وي، له موږ سره به دنورو ډېرو ابادو سیمو او ځایونو په پېدا کولو کې ډېره مرسته وکړي.

په پای کې دا یادونه کوو، چې د افغانستان سویلي لاره، چې د ارغنداو له غاړو څنډو څخه د غزني او ملتان پر لار د سند وادۍ پر لور تلله ډېر ارزښت یې درلود، چې متاسفانه تراوسه یې موږ د هغې رښتینې اهمیت ته پوره پاملرنه نه ده کړې.

۲/۴/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ACKU 10838

شمشیر غار

لکه څنګه چې راپېژندل شوې ده چې طبیعي غارونو د پلټنې لپاره د یو شمېر بېلا بېلو پوهانو پام ځانته رااړولی دی، د دې پام اړونې علت ښکاره دی، ځکه چې ټول پوهېږو په غارونو کې طبیعي غارونه په هر ځای او د ټولې ځمکې پر مخ او په ځانګړې توګه د بشري ژوند په لرغونو دورو کې د انسانانو استوګنځایونه او پناه ځایونه شمېرل کېږي د نړۍ په ډېرو ځایونو کې د زړو کیسو له مخې غارونه د خارق الطبیعه مخلوقاتو د اوسېدلو ځایونه وو، په همدې خاطر ډېرو کیسو او اسطورو غارونو ته د تقدس او سپېڅلتیا جنبه ورکړې.

په غرنیو هېوادونو لکه افغانستان کې طبیعي غارونه ډېر دي، چې د هغو د نومونو د فهرست جوړول او د موقعیت ټاکل یوه په زړه پورې موضوع ده، چې په راتلونکو بېلا بېلو شرایطو کې به د مطالعاتو او څېړنو لپاره لارې چارې برابرې کړای شي.

تجربو ښودلې ده، هغه غارونه چې د بشري عمر په یوه دوره کې د انسانانو استوګنځایونه وو د عرف په لحاظ د عوامو په منځ کې د نوم او

نښان لرونکي ګرځېدلي لکه، چې ډېر ښه او څرګند مثال یې همدغه ((شمشېر غار)) دی.

په همدې ډول د (قره کمر) غار د سمنګان په شمال کې د (هیبک) یا (ایبک) یا د چهل تن او چهل ستون غارونه او داسې نور.

شمشېر غار کندهار ته په ۱۵ میلۍ لویدیځ- سویل لودیځ او د پنجوایي د کلي په ۳ میلۍ کې شمال- شمال ختیځ ته واقع دی او ورته ډېر نژدې کلی ((بادوان)) نومېږي، چې د ارغنداو د رود خاني شرقي غاړې ته پروت دی

شمشېر غار د عمومي جغرافیایي موقعیت له مخې د افغانستان د سویل لودیځ ته دیوې دښتې سیمې په څنډه کې، چې (ریګستان) یې بولي واقع دی.

(دوري) رودخانه، چې تقریبا د ۳۰ میلو په واټن د پنجوایي جنوب لویدیځ پلو ته د ارغنداو رودخاني ته لوېږي. د کندهار د غرنۍ کاریزي ځمکې او دښتې د لمنو ترمنځ بیلونکی حد دی. دا نیمه دښتې او شګلنه دښته په حقیقت کې د هغې پراخې ځمکې یوه برخه ده، چې د (تار) یا سند دښتې د هند او د پاکستان له لودیځ نه پیل شوې او د افغانستان له سویل لودیځو سیمو نه تېرېږي او د ایران کویرلوط هم په برکې نیسي دا دښته په پخوانیو وختونو کې لکه د اوس په څېر وچ بیابان نه و تر یو حده د استوګنې وړ او په ځینو برخو کې یې ابادۍ درلودلې.

شمشېر غار د پنجوایي په شاوخوا غارونو کې تر ټولو ښه ښکاري د ارغنداو له غاړو نه تقریبا ۱۰۰ متره جګوالی لري همدا راز د غره له بېخ نه د غار تر خولې پورې ورختل ۱۳-۳۰ دقیقې وخت نیسي.

اصلا شمشېر غار درې پوښل شوې برخې لري او که چېرته په ځانګړې توګه وشمېرل شي، نو مجموعا پېنځه پناه ځایونه پکې څرګندېږي. د لومړي پناه ځای اوږدوالی ۱۶ متره دی او پلنوالی یې په دوه مختلفو برخو کې ۱۱ مترو ته رسېږي او لوړوالی یې د غار د خولې نه پرته، چې ډېر تنګ دی ۲مترو ته رسېږي.

دویم پناه ځای ۱۷ متره اوږدوالی او ۱۳ متره سور لري او لوړوالی یې د ۶ مترو په شاوخوا کې دی، وروسته له دالان څخه د ۱۱ مترو په اوږدوالي دریم پناه ځای راځي، چې دا د دې غار تر ټولو لویې پناه ځای

دی د دې پناه ځای اوږدوالی ۳۵ متره، پلنوالی یې ۲۵ متره او لوړوالی یې ۱۰ مترو ته رسېږي. همدارنګه پېنځم پناه ځای د څلورم له احاطې نه ۴ متره لوړ او خوله یې دومره تنګه ده، چې په مشکله پکې تګ راتګ کېدای شي.

د هغو څېړنو او کیندنو له مخې، چې پر ۱۹۵۱ز کال د نیویارك د طبیعي تاریخ د موزیم د لرغون پېژندونکي هئیت غړي مستر لوی له خوا په شمشېر غار کې ترسره شوې ثابت شو، چې دا غار د (پلیوسن) په دورو کې په ځمکني پوړ کې جوړ شوی دی او تر تاریخ دمخه دورونو کې ترېنه کار نه دی اخیستل شوی، نو کولای شو، هغې ته یو تاریخي غار ووایو، ځکه چې د هغو شواهدو له مخې، چې په لاس راغلي د مسیح د زمانې په پیل او یا ۱۳۰۰ کاله وروسته له مسیح نه تر مغلو پورې او که داسې ووایو، چې تر ۱۲۲۲ م کال پورې پکې د بشر د ژوند نښې نښانې لیدل شوي دي.

په شمشېر غار کې د تاریخي کرونو لوژۍ له نظره د لاندې دورو نښې نښانې لیدل شوي دي:

۱ـ لومړۍ کوشاني دوره: دا دوره سل کاله وړاندې تر میلاده پیل او سل کاله وروسته تر مسیح پورې دوام کوي.

او هغه تیکرونه، چې د ټاپې په واسطه ښکلي کړای شوي د دې دورې څرګندونه کوي.

۲ـ دویمه کوشاني دوره: له مسیح نه وروسته له ۱۰۰ څخه تر ۳۰۰ کلو پورې د تیکر رنګه ټوټې او د تیکر نورې هغه ټوټې، چې سور رنګ ته ورته وي دا دوره راپېژني هغه د اوسپني درې کنجه جوړې شوې وې چې تېرې څوکې یې درلودلې او زیاتره (سیستي). قومونو پورې اړه لري هم له دې پوړ نه پېدا شوي دي.

۳ـ دریمه کوشاني ساساني دوره: د دې دورې وخت له ۳۰۰ څخه تر ۷۰۰ کلو پوزې دی.

د ساساني دورې له یو څه پرمختګ سره د تیکري مخصوصې ټوټې او د دې دورې د ښارونو مخصوصه انځورګري د ساساني دورې په ټاکنه کې هېڅ شك منځ ته نه راوړي.

۴ـ لومړۍ اسلامي دوره: له ۷۰۰ څخه ۱۲۲۲ میلادي کال پورې: د سلجوقیانو د عصر یو شمېر مخصوص تیکري راښیي، چې شمشېر غار د مغلو تر دورې پورې د خلکو د اوسېدو ځای و او په وروستنیو دورو کې په پرله پسې ډول هلته خلك نه دي اوسېدلي او داسې نښې نښانې هم نه شته، چې د وروستیو وختونو ښکارندویې وکړي. د تیکر لعاب داره رنګه انځورګري شوې پارچې، چې هغه په ځانګړې توګه د اسلامي دور کېدی شي څرګندوي، چې د اسلامي دورې په لومړۍ پېړۍ کې هم شمشېر غار د خلکو د اوسېدو ځای و، په شمشېر غار کې د یو شمېر شین رنګه تیکرو شته والی، چې هغه د مغلو تر هجوم وړاندې د غلغلي په ښار کې هم لیدل شوي د پورتنۍ نظریې په ربښتینولۍ کې مرسته کوي.

له همدې امله شمشېر غار د مسیح له پیل نه تر ۱۲۲۲ کال پورې ۱۴ یا ۱۵ پېړۍ د خلکو د اوسېدلو ځای و او د کندهار د ښار ترخوا د یو تاریخي غار په توګه (د نښو نښانو له مخې) هلته د خلکو ژوند د افغانستان د تاریخ د مختلفو دورو د کوشانیانوله لومړۍ دورې څخه د مغلو تر وروستۍ دورې پورې راپېژني.

۴/۱۱/۱۳۳۷

اريايي کور

د ژبې د ورته والي له نظره

يو له هغو مهمو موندنو څخه چې د ۱۸ مې پېړۍ په دويمه نيمايي کې وشوې د ګډ کور کشف دی، چې يو شمېر اريايي قبايل په تېره هغه، چې په لرغونو دوروکې په هند، ايران او نورو ګاونډيو هېوادونو کې تيت شوي دي. لکه د ورونو په څېر خوا په خوا او د يوې کورنۍ د غړو په شان يو ځای اوسېدل.

۱۷۶۱ کال ته د دې مفکورې د پېدا کېدو او د دوی د يو مرکز موندنې نسبت څکه کولی شو، چې پردغه کال يو تن فرانسوي مبلغ، چې (انکيتيل ډوپرون) نومېد له فرانسې نه هند ته راغلی او هلته يې وروسته له ډېرو پلټنو او څېړنو او له پارسي پوهانو سره تر تماس نيولو وروسته د اوېستا متن مطالعه کړ او ۱۷۷۱ کال کې د لومړي ځل لپاره د هغې ژباړه د اروپا علمي ټولنې ته وړاندې کړه، په نتيجه کې دې علمي ټولنو وکتل، چې د دې کتاب د ژبې يعنې (زند) او په هند کې د پخوانۍ سنسکريټ د ژبې ترمنځ ورته والی موجود دی. همدغه کال ته نژدې په ۱۷۶۷ کال هم يو تن فرانسوي پوه، چې د (کورډو) په نوم شهرت لري يو مکتوب يې د فرانسې د ادبياتو او ادبي اثارو د ساتنې اکاډيمۍ ته وليکه او د لومړي

ځل لپاره یې د سنسکریټ، یوناني او لاتیني کلماتو ترمنځ د ورته والي موضوع ښکاره کړه.

د اوېستا د ژبې او څرنګوالي او له سنسکریټ سره یې د ژبې د ورته والي یو پلو ته او د اروپایي پخوانیو ژبو له یوناني، لاتیني او بیا یې له هندي سنسکریټ ژبې سره ورته والی له بله پلوه د اروپا په علمي ټولنو کې عجیبه غږ پورته کړ، چې په پای کې یې یوه بې ساري او حیرانونکې موضوع منځ ته راوړه او هغه اروپایي پوهان، چې د اسیا په برخه کې څېړنې کوي نوموړې موضوع ته لا ډېر متوجه شول.

په دې وختونو کې د سرویلیم جونز انګریز له خوا (د بنګال اسیایي شاهي انجمن) یوه ټولنه په کلکته کې تاسیس شوې وه، چې د تاریخي څېړنو په لړ کې یې افغانستان ته هم ډېر خدمتونه کړي دي. پر ۱۷۸۶ کال د نوموړي انجمن مؤسس، چې ډېر کلونه یې د ریاست دنده پر غاړه درلوده د یوې وینا په ترځ کې څرګنده کړه، چې د سنسکریټ، یوناني ژبو، لاتیني او حتی جرمني او سلتي ژبو ترمنځ ډېر نژدېوالی او ورته والی موجود دی. څو کاله نور هم د دې ختیزو او لودیدیزو ژبو د نژدې والي په هکله کانفرانسونه ورکړای شول او بیانیې واورول شوې. ترڅو چې د ۱۹ مې پېړۍ په پیل کې په علمي دلایلو (فیلولوژي) ثابت شو، چې دا نژدېوالی او ورته والی خامخا شته او کومه نتیجه، چې ترې تر لاسه شوه دا وه، چې د سنسکریټ، زند، یوناني، لاتیني، جرمني او سلتي ژبو ویونکي یو د بل خپلوان دي او لکه د یو کور د غړو په شان، چې یو ځای اوسېږي دغه ژبې به هم یو ځای اوسېدلې وي.

تر دې وروسته پوهان د هند، جرمن یا اریایي قومونو د ګډ کور د پېدا کولو په لټه کې شول، چې بیا یې پدې برخه کې بېلا بېلې نظریې ورکړې چې دلته د هغو نظریو له سپړنې نه تېرېږو.

په دې کې شك نه شته، چې د دې اریایي ګډ کور په باب د لویو قومونو په مفهوم د (هند او جرمن) په اړه بېلا بېلې نظریې موجودې دي او په لومړي قدم کې دا دواړه یو له بل نه لرې پرتې سیمې له مرکزي اسیا او د قطب شمال له نژدې سیمو څخه نیولې د خزر تر غاړو، د ققفاز غرونو او د دانیوب او بالکان تر څنډو او نورو ځایونو کې پرتې وې، چې هره یوه نظریه په دلایلو ولاړه ده. که چېرته د دې ګډ کور ساحه لږه راکوچنۍ کړو یعنې د

هغو خلکو د کور په پلټنه کې شو، چې په پخوانیو لومړیو متونو کې یې ځان د (آریا) او (ایریا) په نوم یاد کړ او یا په بل عبارت د هغو اریایي قبایلو د ګډ کور پلټنه وکړو، چې په افغانستان، هند او ایران کې تیت شوي په هغه صورت کې به د مسئلې حل ته متفق او ډېر ورلنډ شو، ځکه چې دغه ډله اریایي قبایل له ژبې ورته والي پرته ډېرې کیسې، اسطورې، حماسي ادبیات او نور ډېر مشترك ځیزونه لري او سربېره پردې (ویدي) او (اویستایي) ادبیات داسې پارچې لري، چې تر ډېره ځایه د هغو ګډه مبداء سره نژدې کوي، په دې کې هېڅ شك نه شته، چې د افغانستان خاوره د دوه هېوادونو هند او ایران په منځ کې واقع ده او په دې کې هم شك نه شته، چې همدا اوس کم ترکم په شلو اریایي ژبو د همدغې خاورې د غرونو په بېلو بیلو ځانګو کې خبرې کېږي، چې یو شمېر یې سنسکرېټ اویستایي ژبو پورې اړوندې او نښلي او حتی داسې لهجې هم شته، چې تقریباً په مساوي ډول له واړو شاخونو سره ژبنی پېوستون لري.

نو لکه څرنګه، چې ((مکس مولر)) فرانسوي خپل نظر څرګند کړ د باختر سیمې د هندوکش شمال پلو ته د آمو د سیند سیمه او که تردې یې په پوره او پراخه مانا ووایو د سر دریا او د آمو د سیند ترمنځ پرته سیمه هغه ځای دی، چې کولای شو دسنسکرېټ او زند د ژبنی ورته والي له نظره د هغې ډلې قبایلو شریك کور مبدا یا مرکز وګڼو، چې په افغانستان، هند او ایران کې خواره شوي دي.

۴/۷/۱۳۳۷

ویدي سندرې او افغانستان

(د جغرافیایي خاطرو له نظره)

افغانستان یو تاریخي او لرغونی هېواد دی، په تاریخي دورو کې که له ۱۰۰-۲۰۰۰، ۱۰۰۰-۱۵۰۰ او یا له ۲۰۰۰ نه پورته هم لاړ شو تر کومه ځایه، چې لاسوندونه له موږ سره مرسته کولای شي نو زموږ د خپل هېواد په ځینو برخو کې ځینې نښې نښانې ګورو، چې د بشر په خاطرکې د دغه هېواد لرغونی پس منظر رانښیي،خو متاسفانه یا له نېکه مرغه، چې تاریخ په یو ځای کې ودرېږي نو هغه د رسم الخط د ځرګندېدو وخت دی او وړاندې تر هغې، چې خط او کتابت موجود نه و هغې ته له تاریخ نه وړاندې یا قبل التاریخ زمانه وایي.

زموږ په هېواد کې تراوسه د تاریخي او تاریخ نه دمخه دورې حدود ځرګند او روښانه نه دي، موږ یوه بله دوره هم لرو، چې په هغې کې لاخط اختراع شوی نه دی، خو د خلکو حافظې دومره قوي او پیاوړې دي، چې د خلکو د غټو کتابونو مفاهیم او مندرجات لکه د یو معنوي میراث په توګه د ورسپارلې دندې په ډول له یو نسل نه بل نسل ته لېږدولي. دا دوره د افغانستان په پخوانیو دورو کې ډېره اوږده، غني او له هنګامو ډکه وه. داستانونه، اسطورې، سندرې، سلالې، رومانونه او ویاړلې حماسې په همدې دوره کې منځ ته راغلي، چې پکې یوه دوره وروسته د هغو خاطرو انعکاس ثبت او تر ننه رارسیدلی ددغې نالیکلې او غیر کسبي دورې خاطرو ته (نیمه تاریخي دوره) یا (اسطوره یي دوره) او یا هم (حماسي داستاني دوره) وایو.

دا دوره ډېره پیاوړې، ژوره او اساسي دوره وه ځکه چې د ادب ستره ساحه او زموږ تاریخ له ټول پراخوالي سره پکې نغښتی دی.

دلته له ډېرو خاطرو سره کار نلرم او غواړم، چې یوازې په ویدي سندرو کې د افغانستان د جغرافیې د ځینو برخو یادونه وکړم.

ویدي سندرې عبارت له یو لړ موزونو غږونو، ځوانو او تازه ترانو او منظومو ځخه دي، چې زرګونه کاله وړاندې اریایي قبایلو هغه په خپلو

کورونو کې ویلي او بیا یې له یادولو وروسته سینه پر سینه یو بل ته ترهغه پورې انتقال کړي څو چې قلم ولیکلې، ثبت شوې او د کتاب بڼه یې خپله کړه.

(وید) یا (ویدا) په سنسکریتکې د اریایي مهاجرو د (مقدسې پوهې) او د (عبادت سندرې) مانا درلوده او د وخت له غوښتنو سره سمې پکې د طبیعي منظرو د ښکلا او د اریایي ارباب الانواعو ستاینې شوي دي. دې سندرو ډېره مفصله لړۍ درلوده، چې لومړۍ او پخوانۍ برخه یې له منځه تللې او یوازې د هغه وخت د خاطرو برخه پکې پاتې ده، چې مهاجرې پرګنې د هندوکش په شاوخوا کې ځای پر ځای شوي او بیا وروسته د شمېر په ډېرېدو سره د مرکزي افغانستان له غرونو راښکته شوي د وخت په تېرېدو په طبیعي لارو یعنې خوړونو تللي او (سپیته سندهو) یعنې (هفت دریا) یا پنجاب ته یې مخه کړې ده.

((شمالي ترین)) نوم، چې په ویدي سندرو کې یې مومو د (بلهیکا) نوم دی. باید ووایو، چې ټول څېړونکي په ګډه سره دا بلخ او باختر بولي او پر همدې بناء د هندوکش سویل پلو ته د (کوبها) رود ته رسېږو، چې عبارت د کابل له سیند څخه دی د رودونو په سندره کې د ((کوبها))، چې د لویې رودخانې په ستاینه کې (سندهو) یعنې (سند) ویلی شوی او د سرود په پنځم او لسم جز کې داسې راغلي :" ای سندهو تو! لومړی خپلې څپاندې اوبه د تریشتاما، راسا اوکوبها له سیندونو سره ګډوې او بیا په خپله هماغه تګلاره د ګوماتي (ګومل) او کرومو (کرم) په لور پرانیزې." لکه څنګه چې په دې پارچه کې لیدل کېږي پرته د کابل له رودخانې د اندوس یا سند نور مرستیالان لکه (ګومل) او (کرم) هم یاد شوي دي. په یوه بله سندره کې (ماروټ) ته، چې د باد د رب النوع خطاب ورته شوی وایي:

" ای ماروته له اسمانونو او د هوا له منځ نه نژدې راشه ډېر ژر مه ځه، مه پرېږده، چې د (راسا) (کرومو) او کوبها د اوبو جریان ودرېږي او مه پرېږده (سندهو) سند جریان تم شي راشه، چې له تانه ګټه پورته کړو" په سندره کې وروسته له بلخ او د کابل سیند نه لږ څه د سویل پلو ته د (کرم) یا (کرومو) سیند لیدل کېږي. د (کرومو) سیند د (کرم) له سیند څخه عبارت دی، د کرم دره د کابل د درې په څېر یوه طبیعي لاره ده، چې د سویلي افغانستان له غرونو څخه د جنوب په لور خلاصه شوې او دا سیند د سند دسیمې ښۍ خوا ته غاړې خړوبوي او لکه، چې مو د سیندونو په

سندره کې ولېدل د کورمو د سیند نوم له کابل سره یو ځای یادشوی. د کرم په دره کې نن سبا توري، وزیر، مسعود، درویش خېل، احمد زي او اتمان زي قومونه اوسېږي. د دې سیمې اوبه د سپین غره له سویلي خوا څخه سرچینه نیسي، دا دره یوه له هغو درو څخه ده، چې ښه آب و هوا، ښکلا او ډېرې میوې لري.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د (ګوماتي) یعنې د (ګومل) د سیند یادونه هم شوې (ګوماتي) او (کرومو) یعنې ګومل او کرم همېشه یو ځای یاد شوي او د افغانستان د نقشې له مخې چندان فاصله هم نه لري، اریایي مهاجر وړاندې تر دې، چې د (سندهو) له سیند نه ورتېر او پنجاب ته ورننوځي ډېره موده یې د (کابل) (کرم) او (ګومل) د سیندونو ترڅنګ سیمو کې تېره کړې او هلته یې ډېرې سندرې ویلې دي. همدارنګه د افغانستان په ختیزو سیمو کې هم ځینې سیمې شته، چې په سندرو کې یې یادونه شوې ده لکه: (راسا) چې معمولاً هغه د کونړ سیند تعبیروي او په ویدي سندرو کې یې څو ځله یادونه شوې ده. دا سیند د رودونو په سندره کې د کابل د سیند په مرستیالانو کې یاد شوی دی لکه څنګه چې یې موقعیت د سوات او کابل سیندونو ترمنځ ښودل شوی، نو ځکه نښې نښانې راښیي، چې دا (راسا) د کونړ سیند دی، چې د کابل د سیند له سترو مرستیالانو څخه ګڼل کېږي.

همدارنګه په ویدي سندرو کې د څو نورو سیندونو یادونه هم شوې لکه (سوتي) (تریشتاما) او (اتي تابها) چې یو یې د سوات د سیند یادونه ده او دوه نور یې د کابل د سیند کوچني مرستیالان شمېري. همداراز یو بل رود د (سراسواتي) په نوم راغلی، چې یو شمېر یې (اراویتي) یا ارغنداو سیند بولي، پرته له دې په ویدي سندرو کې د یوې بلې سیمې یادونه هم شوې، چې هغه (ګندهارا) ده، چې ټوله ختیزه سیمه د کابل له درې څخه تر پېښور پورې ده او (ننګرهار) د دې علاقې د زړه حیثیت لاره، چې د افغانستان ختیځ ولایت یې احتوا کړی دی. په همدې ترتیب ښکاره څرګندېږي، چې ویدي سندرو له بېلا بېلو سیمو نه په ځانګړې توګه د افغانستان د ختیزو او سویلي سیندونو یادونه کړې ده او داسې ښکاري، چې د دې سندرو ویونکي په ډېر ښه ډول د خپل جغرافیایي موقعیت څخه خبر وو او ډېر معلومات یې لرل.

۲۷/۴/۱۳۳۷

آریـــان اویجه

یو لـه ډېرو مـهمو مسـایلو څخـه چې تولـه اریـایي تولنـه، هنـدي او ایرانـي ټولنـه او پـه عمومـي ډول هنـدي او اروپـایي ټولنـه ډېره ځانـګړې دلچسـپي ورسـره لـري اریـایي پـالنځی (روزنتـون) یـا زانـګو ده. آریـایي زانـګو یـا استوګن ځای هغـه موضـوع ده، چې لـه کلونـو کلونـو راهیسـې یـې د ختیـځ او لویدیـځ د ډېرو پوهـانوپاملرنـه ځانتـه رااړولـې ده او د هغـې پـه بـاره کـې بېلا بېل موضوعـات منـځ تـه راغلـي.

تـر هـرڅه لومړی بـاید دا څرګنـده شـي، چـې اریـایي اسـتوګن ځای یـا زانـګو څه شی دی؟ ځکـه چـې هنـد او اروپـایي قومونـو د یـوې سـترې بشـري ټولنـې پـه تـوګه د تـاریخ پـه اوږدو کـې تـر پـېدا ښېنت او پراختیـا وروسـته مختلـف مرکزونـه درلـودل، چـې لـه ډېر لـږه یـې یـو د (لومړنـی زانـګو) او پـاتې نـور یـې د سترو ځانـګو پـه تـوګه ګڼلای شـو.

د هنـد او اروپـایي قومونـو د لومړي زانـګو یـا ټاټوبـي پـه اړه د ختیـځ او لویدیـځ د یـو شـمېر پوهـانو ترمنـځ د نظـر اختلافـات او د یـو شـمېر نـورو ترمنـځ د نظـر یووالـی شـته دی، دا زانـګو لـه مرکـزي آسـیا نـه نیولـې د خـذر تـر جنـوب، بالقـان او د دانیـوب ترسیمې پـورې مختلـف ځایونـه ټاکلـي، چې دلتـه یـې یادونـه لـه دې مقـالې نـه دبـاندې ده.

د استوګن ځایونو لـه سترو ځانګو نـه یوه همـدا د اریـایي ټولنـې ځانـګه ده چې د هند و ایراني) پـه شـهادت یـې نومـوړی د (آرینـا) یـا (ایریـا) پـه نـوم یـادول او ډېر پـه افغانسـتان، هنـد او ایـران کـې تیتـې شـوي دي، چـې پـه اویستا کـې دغـه د اریـایي قومونـو استوګن ځای (آریاناویجـه) یـاد شـوی دی.

پـه بـل عبارت پـه (وندیداد) کې د اوستا لـه ډلې نـه اویسـتایي لومړې قطعـه ځمکـه د اریـایي میمـون لـه ۱۶ قطعو ځمکـو نـه یـوه همـدا ده، چې (آریانـا ویجه یا آریا نم ویجو) ورتـه وایـي. پوهـانو د آریانـا ویجـه د قلمـرو د ټاکنې پـه باب ډېرې څېړنـې وکړې او بېلا بېل نظریـات یـې وړانـدې کړل، خـو پـه غـالب ګومـان، چـې د دې ځمکـې د سـهي موقعیـت د ټاکنـې وسیله پخپلـه اویسـتا ده،ځکـه چـې د شپاړس ګونـو خـاورو د ترتیـب او هغـو اشـارو لـه مخـې، چـې د اویسـتا پـه بندونـو کـې ورتـه شوي، داسې څرګند یږي، چې (آریاناویجـه) هغـه قطعـه ځمکـه وه، چـې نسبتاً لـوړه او لـه ځینـو رودخـانو سره نښتـې، چـې نـوم او نـښان یـې د یـو شـمېر ځانګړنـو سره موجـود دی، نـو د دې مطـالبو پـه پـام کـې نیولـو سـره کولـی شـو، چـې دا قطعـه ځمکـه د اکسـوس (آمـو دریـا) درو د سرچینې تـه نژدې او یا داسې ووایـو، چـې د اکسوس، ایکزارت یـا امـو سـیند او سردریا ترمنځ د فرغـاني پـه سیمه کې تثبیت کړو.

د اویسـتا پـه یـو جز (وندیـداد) کـې د (آریانـاویجو) موقعیـت د (وانوهـي دیتیـا) او بـل (وانګکوهـي) چـې دا د ژبـو پـېژندونکیـو او پخوانـي جغرافیـه پـېژندونکیـو د څېړنـې لـه مخـې د ((یتیـا)) پـه اصـل کـې د سـیند نـوم و او همدارنـګه یـې (وانګوهـي) قـانون او (داد) ترجمـه کـړی، هغـه نـوم چـې د دې دواړو کلمو لـه ترکیـب نـه جوړ شـوی داسې مانـا ورکـوي. د (دیتیـا) سـیند چـې لـه هغې خوا نـه قـانون، عـدل او انصـاف منـځ تـه راغلـی، چـې دا قـانون د زر تشتري دیـن او د عـدل و انصـاف یـې د واکمنـو واکمنـي تعبیـر کـړې ده، چـې دا دواړه تعبیـره ډېر پـه ځای او حقیقـت تـه نـژدې دي، لکـه څرنـګه چـې د زرتشـتري دیـن، عـدل او انصـاف د آمـو سـیند تـه نژدې پـه بلـخ کـې د واکمنـو لـه خـوا منـځ تـه راغلـی پـه همـدې وجـه څرګنـد یږي، چـې (آریاناویجـه) د آمـو د سیند غـاړو څنډو تـه ډېر واټن نـه لـري.

یـو تـن بنداهـش د یـو لـړ غرونـو لکـه د کـودو راس غـر او یـو شـمېر سـیندونه چې لـه آریاناویجـه څخـه تېریـدل لکـه (دایـي تیـك) او (دراګا) نومونـه اخیسـتل. همـداراز بنداهـش د (دایـي تیـك) د سـیند پـه بـاب وایـي، چـې دا

سیند لـه (ایران وج) نـه راغلی او د غرنیو سیمو لـه منځ نـه تـېرېږي. وړانـدې وایي، چې د (درګاه) رودخانه پـه آریانـا ویجـو کـې ده او د هغـې پـر غـاړو د زرتشت پلار پورو شپه استوګنه کولـه.

د دې څرګندونو پـه اسـاس، چې د (دندیداد) او (بنداهش) لـه خـوا شـوي ښکـاره څرګنـدېږي، چـې د امـو سیند د رودخـانې سـیمه د (آریانـا ویجـه) د خـاورې پـه ټاکلو کـې مهمـه ونـډه لـري. کـه چېرتـه د دې دوه سـیندونه پـه پـام کـې نیولـو سره یـوه ژوره کتنـه وشـي د (دیتیـا) او (دراګاه) چـې عبـارت د (آمـو لـه سیند) او (سردریا) څخـه دي، نـو پـه دې اسـاس کولـی شـو، چـې د دوو یـادو شـو رودخـانو ترمنـځ اریـایي لومـړۍ قطعـه ځمکـه او د هغـوی اسـتوګن ځای (اریانا ویجه) په فرغانـه کـې وټاکـو.

پـه دې کې شك نـه شته، چې کـه چېرتـه یـوازې پـه (دیتیـا) یعنـې آمـو سـیند بـاندې تکیـه وشـي د یـادې شـوې خـاورې مرکـز بـه لاډېر د دې رودخـانې سیمې تـه او حتی د کینې پلو غـاړو تـه د بکتریـان پـه خـاورو کـې قـرار ومومـي، خـو لکـه څنګـه چـې دوه سـیندونو د آریانـا ویجـه لـه خـاورې سـره نژدېوالـی درلـود او وروسـته د لومـړۍ ټوټې ځمکـې څخـه پـه ۱۵ نـورو قطعـو کـې هـم د آریایـانو د حرکت او مـهاجرت پـه ترتیـب سـره یادونـه شـوې ده. لکـه (سـغده) (مورو) (بخدي) او نـور، چـې عبـارت تـرې سـغدیان د مـرو سـیمه او بلـخ دي، نـو د تحلیلي منطق لـه مخـې ویلـی شـو، چـې دا روزنتـون یـا زانګو او ټاټوبـی لـه همغـې (فرغـانې) څخـه عبـارت دی.

د افغانسـتان پـه شـمال کـې د هنـدي او ایرانـي اریـایي ټولنـې اسـتوګن ځای (اریـان ویجـه) لـه دې ټوټه ځمکـې سـره تـل پـه تمـاس او ورتـه ډېره مسـاعده وه. همدارنـګه پـه اریـایي منـابعو، داسـتانونو او اسـطورو کـې یـې مـهم نقـش ښکـاره او څرګنـد دی.

۱۳۳۸/۲/۱۷

سوما - یا - هوما

اریایي خوندور او قوي شربت، چې بوټي یې د افغانستان په غرونو کې ډېر شنه کېږي.

یوه ډېره په زړه پوري موضوع، چې د اریایانو د ژوندانه په لومړۍ دوره کې د هغوی د ژوند په ګڼو اړخونو لکه ټولنیزې چارې، دود، عادات او حتی مذهب پورې اړه لري او که ووایو، چې د افغانستان له غرونو سره یې اړیکې هم بې ربطه نه دي. هغه یو ډول خوندور قوي شراب دي، چې د (ویدي) او (اویستایي) عصر اریایانو په یو ډول پېژندل. دې شرابو څو ترکیبونه درلودل، چې تر ټولو مهم ترکیب یې په غره کې یو خودرویه بوټی و، چې عصاره نومېده او دوه نور ترکیبونه یې په ډېره پېمانه شیدې او ګبینه وو. پورته یاد شوی بوټي ته یې اصلا (سوما) ویلې، چې همدا کلمه په اوستا کې د (هوما) په بڼه راغلې، لکه چې موږ د لغت پوهنې د قانون له مخې پوهېږو، چې د (ویدي) ژبې د (س) توری په اوېستا کې په (هـ) اوښتی. نو ویلی شو، چې د (هوما) حرف همغه (سوما) دی او سوما هغه غرنی بوټی دی، چې د لوړو غرونو په لوړو څوکو کې راټوکیږي. په همدې وجه د سوما بوټی د ټوکېدلو د محل په خاطر، چې اوېستا کې یې یادونه شوې د افغانستان لپاره یو خاص ارزښت لري، ځکه چې د اوسنۍ په ـه د برخه کې، چې (هوم یشت) نومېږي او د (هوما) د شرابو ستاینه پکې شوې.

وړاندې له نورو مطالبو څخه يې داسې څرګندېږي، چې د (سوما) يا (هوما) بوټۍ د افغانستان په ټولو غرونو کې او په ځانګړي ډول په هغو غرونو کې، چې (د ګوربت له الوتنې څخه هم پورته وي) چې مطلب ورڅخه د هندوکش لوړه څوکه ده، شين کېږي. له دې سره سره د ويدې سندرو له يادونو او په اوېستا کې تر ليکلو وروسته دې نتيجه ته رسېږو. هغه وخت چې اريايان د هندوکش دواړو خواو ته اوسېدل او په هغه دوره کې، چې د افغانستان له لوړو غرونو څخه يې يو پلو او بل پلو ته هجرت کاوه د سوما بوټي يې د افغانستان په منځنيو غرونو کې موندل او د هغې له ځانګړي خاصيت نه يې خبر وو، چې د شيدو او ګبينه تر ګډېدلو وروسته يې ترې شراب جوړول.

هغه پوهان، چې د اريايي ټولنې (هند و ارياني) د ټاټوبي د څرګندولو لپاره يې هلې ځلې کړي د افغانستان په غرونو کې يې د اريايانو د اوسېدلو له دلايلو څخه يو همدغه د سوما يا هوما د ګياه موجوديت دی. په دې کې شک نه شته لکه څنګه چې د سوما شراب اريايانو کارول او د هغې په خوړلو ورته خوښي حاصلېدله او په عين حال کې د مستۍ او نشې سبب هم ګرځېدل.

اريايي شاعرانو يا (ريشې) په سندرو کې د سوما د بوټي ټولول د ښکلو جينکو په ګوتو د هغه بوټي شکول او په لويو او هوارو کاڼو يې د هغې شيره ايستل ښودلي، د شيرې صافول يې د پسونو له وړيو جوړې ټوټې نه او بيا يې په پخو ختينو لوښو کې تر اچولو وروسته اوبه، شيدې او ګبينه ورسره ګډ کړي، چې دا بيان هغوی په ډېره ښکلا او شاعرانه ژبه کړی دی.

معمولاً به نجونو او ځوانو ښځو شپې د سپوږمۍ په رڼا کې د غرونو په لمنو کې د سندرو په ويلو د سوما ښوټي ټولول، د ويدي د دورې شاعرانو به د سوما قوت بخښونکی بوټی له ځوان غوايي (سخوندر) سره ورته باله او بيا د هغې شيره يې له اوبو سره د ګډولو پر مهال د ځوان غوايي په چمن کې د ورګډېدلو سره تشبيه کوله، کله چې به يې سوما له شيدو او ګبينه سره ګډ کړ، نو يو ډول زېړه، شيره يې يا سپوږمۍ ته ورته رنګ به يې پېدا کړ، خو تر خوړلو وروسته به يې چې په بدن کې ورته کومه خوشالي پېدا کړه، نو په شاعرانه تشبيهاتي انداز کې يې هغه اسماني شربت باله او

د هغه شربت له څکلو نه به يې د خوړ او ارزښتمند ژوند انتظار کاوه او له همدې امله يې هغه د (ارتيا) يا تل پاتې خوشالۍ په نوم ياداوه او داسې تصور يې کاوه، چې د دې په څکلو به د خيال په حال کې د ياما يا (جمشيد) ترخوا رسېږي، جام وجم چې څومره زموږ په ادبياتو کې شهرت لري هغومره يې تر تاريخ دمخه دوره کې زموږ په ذهنيت، زړو اوافکارو فکر مندي او زموږ پرچاپېريال يې اغېز درلود. د همدې لرغونتيا له مخې څو زره کاله کېږي، چې (جام) و (جم) په خپلو کې پېوست او دواړو نومونو زموږ د زړګونو کلو تاريخ نيولى او خوندي کړى دى.

په ځينو ويدي سندرو کې يې ((سوما)) د سپوږمۍ په مانا هم راوستى او داسې فکر يې کاوه، چې سپوږمۍ اصلا له شيدو نه ډك يو لوښى دى او په همدې خاطر ډېره سپينه رڼا لري. اريايانو تصور کاوه، چې د ځمکې خلکو د خوښۍ د محفل په څېر په اسمانونو کې هم د نوراني زراتو او ستورو له خوا محفلونه جوړېږي او د هغوی په عقيده د سپوږمۍ په کراره، کراره د ورکتوب وجه دا وه، چې له اسماني لويې کاسې نه د سوما مشروب څښل کېدل يا خوړل کېدل ترڅو د کاسې څنډه، چې د سپوږمۍ نرۍ دوره وي هم له ستر ګو پناه کېدله او بيا به لمر د ساقي نقش غوره کړ او بيا به يې لويه اسماني کاسه له سومانه ډکه کړه.

په هر حال د ويدي سندرو په مجموعه کې د سوما په نوم سندره او د اوېستا په پښتونوکې د (هوما) په نامه يوه پښتې موجوده ده او دا د ارياپانو په پخوانيو افکارو کې د هغې ژوره اغېزه څرګندوي، چې د دواړو دورو او دواړو عصرونو ارياپانو دا بوټى او دا خوشالونکى او خوندور مشروب پېژانده او د دې بوټي د پيدا کېدلو منبع او د شين کېدلو ځاى د ټولو د ويناو له مخې د افغانستان غرونه وو او لکه څرنګه چې په دې غرنيو سيمو کې شيدې او ګبينه ډېر و او دي، نو څکه د دې مشروب جوړول د افغانستان په غرونو کې د اوسېدونکيو ارياپانو په منځ کې ډېر دود و او تل به يې جوړاوه.

۴/۲/۱۳۳۸

د مينې يوه لرغونې تاريخي کيسه

((زرياد ريس)) او ((اوداتيس))

د افغانستان ادبيات له لرغونيو زمانو راپه ېخوا دوه لوي او برجسته مخونه لري، يو حماسي او بله د مينې يا عشقي. د افغانستان د ادبياتو تاريخ د (ويدي) له لرغونې زمانې راپه ېخوا، چې اريايانو د دې خاورې په غرونو کې ژوند پيل کړی وروسته تر هغې يې په سلګونو او زرګونو کلونو کې دا اغېزه څرګنده کړې او لکه څه رنګه، چې اولسي ادب پر ليکلي ادب لرغونتيا او لوړوالی درلود، نو څکه د کلونو په اوږدو کې يو شمېر جنګي، حماسي او عشقي سندرې د عاميانه شعرونو په بڼه او تصنيفونو په څېر لکه د غږ انګازه (انګې) ژبه په ژبه او غوږ په غوږ تر موږ رارسېدلې دي. په هغه مرحله کې، چې اريايانو د افغانستان د غرونو په لمنو کې ژوند کاوه ډېر ښکلا خوښونکي، مينه پال او خيال پروره وو، چې ښکلا کې ژوند بخښونکي او بدرنګي يې لکه د يوې درنې تېرې او يا له يو درونډ ګرز سره، چې د انسان په سر ولړېږي، ورته باله. په اريايي سندرو کې د مينې کيسې ډېرې دي، چې د هغو خاطرو او د تاريخي پېښو صحنې په څو ښکليو درو لکه د کابل، کرم، ګومل او سوات کې تراوسه پاتې دي، چې په هغو کې يوه د دوه مينو کيسه ده، چې يو يې زرياد ريس او بله واداتيس نومېږي، لومړی يې يو قوي او د ښکلي اندام لرونکی ځوان، دويمه ښکلې او ښايسته پېغله وه، چې د هغو د مينې د کيسو انعکاس د

مقدوني سکندر د تشريفاتو رئيس (فارس مي تن لن) د څلورمې مخزيږدې پېړۍ په اوږدو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

بايد هېر نه کړو، چې د دې دوه مينو نومونه تر زيږدي څلور پېړۍ وړاندې زموږ د هېواد په ادبي ماخذ کې له منځه نه دي تللي. لکه څرنګه، چې په ويدي سندرو کې (اوداتيس) د يوې معشوقې په توګه د (ګومل) په وادۍ کې ياده شوې او همدارنګه د (زريادريس) نوم د (زريران) په بڼه په اوېستا کې راغلی، د (ياتکارززيران) حماسي منظومه ده، چې د هغې متن د (پهلويك) يا (پهلوی اشکاني) په ادب کې په لاس لرو او د قيقي بلخي د هغوی خاطره په خپلو حماسي شعرونو کې زموږ غوږونو ته رارسوي.

د سکندر د تشريفاتو رئيس (فارس مي تن لن) ليکي، چې د قوي ځوان او ښکلي پېغلې (زريادريس) او (روداتيس) چې دا پېغله د ساس د قبيلې د پاچا لور ده، د دوی دواړو د مينې کيسې د خلکو په منځ کې ډېر شهرت لري. د دې داستانونو اصلي بڼه داسې ده چې:

(زريادريس) او (اوداتيس) دواړو يو بل په خوب کې ليدلي و او يو په بل مين شوي وو او د سوزونکې مينې په لړلو يو د بل د پېدا کولو هڅه او لټه يې کوله. ډېره موده وکړېدل يو بل يې ولټول، خو سره ويې نه ليدل تردې پورې، چې (زريادريس) هغه ښکلې ځېره چې په خوب يې ليدلې وه، هېره کړې وه، چې بالاخره د خوشالۍ په يوه غونډه کې په يو ناڅاپي توګه په داسې حال کې، چې ډېرې ښکلې جامې يې اغوستې وې خپل مطلوب وليد.

فارس د تشريفاتو رئيس ليکي، چې د (زريادريس) او (اوداتيس) د مينې کيسه په اسيايي قومونو کې ډېر شهرت لري او د دې دواړو عاشق او معشوق تصويرونه کولی شو د عبادت خانو په تاخچو کې د سلطنتي ماڼۍ په ديوالونو او همدارز کولی شو په کورونو کې پېدا کړو .(فارس) د تشريفاتو رئيس، چې کله له سکندر مقدوني سره د افغانستان خاورې ته داخل شوی و د هغو کلونو په اوږدو کې چې د مقدوني سوبمن زموږ په خاوره کې په حرکت و دا ښکلی داستان يې اورېدلی و، له دې څخه څرګندېږي، چې د پخوانۍ دورې (ويدي) د مينې د کيسو انعکاس، چې په افغانستان کې د سکندر تر حملې سلګونه کاله دمخه په غرونو کې منځ ته راغلی او کيسې يې د خلکو په ژبو وې.

هغه کسان، چې د لرغونو ادبي او تاريخي دورو له کيسو رزمي او عشقي کيسو سره اشنايي لري، پخپله پوهېږي، چې د يو شمېر داستانونو پيل لکه (خسرو او شيرين) (ويس او رامين) (ليلى و مجنون) او نور ځومره د تاريخ ژورو ته رسېږي. زموږ په هېواد افغانستان کې حماسي او عشقي کيسې ډېرې پخوانۍ دورې لري، چې د هغو ډېر شمېر په اوېستايي او ويدي دورونو کې او بيا تر هغې وړاندې هم د لرغونتيا له مخې تر تاريخ دمخه دورو پورې اړه لري. لکه څرنګه، چې حماسي داستانونه دقيقي او فردوسي په څلورمه پېړۍ کې راټول کړي او بيا يې د نظم په بڼه ويلي د اوېستا او همدارنګه په ويدي سندرو کې يې، چې تري يادونه کړې هغه عشقي کيسې هم ډېره لرغونتيا لري او هغه څه، چې يونانيانو د دريمې او څلورمې مخزېږدې پېړۍ په اوږدو کې اورېدلي دي، کولای شو دا د هغو کيسو انعکاس وګڼو، چې په پخوانيو دورو کې د خلکو په منځ کې معمول او دود وې او دا چې ويل شوي دي، چې (اوداتيس) د (ساس) د پاچا لور ده، له امکان نه لرې نه ده.(کيداى شي)

ساس يا ساك قبيله عبارت له اسکايانو څخه وه، چې له مرکزي اسيا نه افغانستان ته راغلي وو، لکه څرنګه چې تعبير کوو، چې (زريادريس) د بلخ شهزاده دى دا هم له امکان څخه لرې نه ده، چې بلخي شهزاده سره د ځوان بلخي او د سکايانو د پاچا لور ډېرې مينې دومره شهرت پېدا کړې وي.

لکه څرنګه، چې د باختريانو جنګونه له تورانيانو سره او اسمايان د هغوى پهلوانان ګڼل شوي په فارسي ادبياتو کې ستره پانګه لري او هيڅ له امکان څخه لرې نه ده، چې د عشق او مينې په نړۍ کې هم يو باختري ځوان له يوې اسکايي شهزادګۍ سره مينه کړې وي او د مينې او عشق داستان يې لکه په کوم ډول، چې وويل شو منځ ته راغلى وي.

۲/۲/۱۳۳۸

د افغانستان موسيقي

د بشر د لطيفو او ښکليو احساساتو اظهار، چې د ذهن په پرله پسې بدلون سره د متظرفه صنايعو د بېلا بېلو څانگو په بڼه منځ ته راغلي (موسيقي) ده، چې د شعر، انځورگرۍ، مجسمه جوړونې او معمارۍ پرعکس وزن او قافيې قلم او رنگ، خښتو او ډبرې ته اړتيا نه لري او د ژوند د خوشاليو د ننني جذبات دي، چې له انسان پرته په حېوان او الوتونکيو هم اغېزه لري. کولای شو، چې موسيقي تر شعر او موزونه وينا لومړۍ وگڼو، څکه امير خسرو بلخي دهلوي موسيقي ناوې او شعر د هغې زيور گڼي او ښکلې ناوې بيا گانې ته هم اړتيا نه لري.

سره له دې، چې د موسيقۍ غږ له شعر او موزونې خبرې څخه ښکلی او زړه راښکونکی دی، د انساني پوهې او فهم بنسټ، چې په حېواني شعور باندې حکومت کوي د ښې خبرې په جوړولو يعنې شعر له موسيقۍ سره، موسيقي يې له يوې بې مانا نغمې څخه يوې مانا لرونکې نغمې ته بدله کړه. موسيقي د شعر په چوکاټ کې او شعر د موسيقۍ په پرده کې د بشري ذهنيت د مدنيت په بدلون کې هغه پړاو دی، چې په عمومي ډول تاريخ له هغې څخه خاطرې اخلي او په افغانستان کې دا پړاو ډېر ستر او تاريخي پېيل لري، چې زموږ د هېواد او گاونډيو هېوادونو د موسيقۍ بنسټ پرې ولاړ دی.

لکه څرنگه چې افغانستان د ژبو، دينونو او د (هند او اړياني او مرکزي اسيا) ټولنې فرهنگي مرکز بلل کېږي، نو بيا داسې هم ويلی شو، چې (اريايي سندرې) چې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د غرونو په لمنو کې راپېدا او بيا يې پراختيا او پرمختيا وموندله، نو بيا ((اريايي

موسیقي)) هم همداسې دروګنه او دا موسیقي د ((باختر موسیقی)) په نوم یادولی شو، چې د هغو د پایښت ځای د هندوکش لمنې دي او انعکاس یې په کلاګانو د غرونو په لمنو او د سپین غره په درو کې هم خوندي پاتې دي.

اریاي باختري موسیقي د هندي، ایراني او مرکزي اسیا د موسیقۍ پیل یا بنسټ دی، دې موسیقي خپله لومړۍ او ابتدایي بڼه(عبادتي موسیقۍ) او یا (مذهبي موسیقي) وه او له سندرو سره یې د اریایانو په کورونو کې پرمختیا کړې او بیا له مهاجرو سره، چې هند او ایران ته تللي لېږدېدلې ده. دې موسیقۍ د(ویدي) په وخت کې یوه بڼه درلوده او بیا یې په اوېستایي عصر کې بدلون موندلی او د هغې موسیقۍ لومړۍ رنګ او تاثیر په هند او ایران کې د نویو ښوونځیو لپاره لاره پرانستله. (ویدي) سندرو د یاما پاچا په وخت کې، چې په بلخ کې د اریایي واکمنو لومړي پاچا پېژندل شوی د موسیقۍ په بڼه او (ګاتونه) چې بل شکل یې (کات) او (ګات) دی، چې د موسیقۍ د یوې پردې مانا یې درلوده او دا په باختر کې د زرتشتي پېر په موسیقۍ کې د پړاوونو د بدلون څرګندویې کوي.

د ډنمارك د بشر پېژندنې د هئیت څېړنو ثابته کړې ده، چې تراوسه هم په نورستانیانو کې چې د هندوکش د اریایانو وارثین دي یو ډول (ګیتار) له یو ځانګړي غږ سره شته، چې لرغونتوب یې له څلورو زرو کالو څخه اوړي او یو چینایي داستان هم د دې څرګندوی دی، چې یو نیم زر کاله وړاندې تر میلاد یوه مخصوصه شپېلۍ (توله) د باختر له خاورې چین ته راوړل شوه دا نظریات څرګندوي، چې باختر د یو مرکزیت په حیث د موسیقۍ د یو مهم ښوونځي په حیث د اسیا په زړه کې ځای لري او د دې ښوونځي تاثیر که هغه په هند او ایران کې وي او که په چین یا مرکزي اسیا کې ثابت او څرګند حقیقت دی.

د باختر مذهبي یا عبادتي موسیقي په هند کې همغه شان مذهبي پاتې شوه، مګر په ایران، مصر، هخامنشي او ساساني کې موسیقۍ ځانته درباري بڼه خپله کړه او په افغانستان کې اریایي مذهبي موسیقي (حماسي موسیقي) سره په فرعي ډول د سکندر مقدوني تر راتللو پورې پاتې وه.

په افغانستان کې د یونانیانو تر یرغل او هلته تر استقرار وروسته پوره دوه پېړۍ یې زموږ موسیقي ته (د ډراماتیکي موسیقۍ) بڼه ورکړه او له

نـڅا سـره د ګډې موسـيقۍ بنسټ يـې کېښود، چـې هغـې تـه (کونسـرت بـالت) وايـي لکـه چـې د هغـې موسـيقۍ ځينـې برخـې د کوشـانيانو د وخـت مجسـمه جوړونکـو هـم سـاتلې وې.

د بودايـي ديـن لـه خپـرېدو او د کوشـاني ځواکمنـې امپراتـورۍ تـر رامنځ تـه کـېدو وروسـته پـه ځانـګړې تـوګه پـه درېيـو لومړيـو پېړيـو کـې، چـې د کوشـانيانو د فتوحـاتو لمـن تـر هنـد او مرکـزي اسـيا پـورې وغځېدلـه، نـو موسـيقۍ درې ځانـګړې خـواوې پـېدا کـړې:

الـف : دربـاري موسـيقي.

ب : مذهبـي موسـيقي.

ج : ولسـي موسـيقي.

پـه دې درې واړو مذهبـي او نـورو بودايـي موسـقيو، چـې ارام او نـرم روح يې درلـود د بودايـي ديـن لـه خپـرېدو سـره يـې عموميـت پـېدا کـړ او پـه ډلـه ايـزه بـڼه سـاز او اواز ډېر شـو او خلـك يـې د يـوې داسـې ګوشـه ګيـرۍ خـوا تـه رابنکـل، چـې د کنيشـکا امپراتـوري ووېرېده، چـې مبـادا دا خلـك ټول تـارك دنيـا نـه شـي، چـې بـالاخره بـه لـه کـور او ژونـد نـه لاس ومينځـي. پـه نتيجـه کـې د پـټو عکس العملونـو او د شـهزاد ګانـو لـه خـوا د ساسـاني ايـران موسـيقۍ تـه نـژدې ورتـه، چـې دربـاري بـڼه يـې درلـوده.همدارنـګه هـنري ارامـه مذهبـي موسـيقي، د افغانسـتان دربـاري موسـيقي او ولسـي موسـيقي يـې هيجـاني بـڼه ځانتـه غـوره کـړه او د (بـالقونو د کنسـرت) ډېرې ډلـې جـوړې شـوې.

د اسـلامي دورې پـه پيـل کـې دربـاري موسـيقي تقريبـا لـه منځـه تللـې ده، خـو کليوالـه يعنـې (فولـك سـانګ) موسـيقي پـه يـو هيجـاني روح ژونـدۍ او بـاقي پـاتې شـوه.

همغـه شـان، چـې اسـلامي نويـو ادبيـاتو پـه لومړيـو درې څلـورو هجـري پېړيـو کـې ورو، ورو نـوې او تـازه بـڼه پـېدا کـړه، موسـيقۍ هـم ورسـره پـه خپلـه ولسـي بـڼه ژونـدۍ شـوه او بيـا يـې ورو، ورو دربـارونو تـه لاره ومونـدلـه.

د غزنويـانو لـه پرتـم نـه پـه ډکـه دوره ۵-۶ هجـري پـېړۍ کـې چـې لـه ۱۱-۱۲ مسـيحي پېړۍ سـره برابـره ده بيـا د (رزم) او (بـزم) د روح لـه ژونـدي کـېدو سـره حماسـي او بزمـي موسـيقي د عاميانـه يـا کليوالـې موسـيقۍ تـر څنـګ راژونـدۍ شـوه مطـرب غـړونکي رامشـګر او نڅاکوونکـي د چنـګ او بـانګ غـږ لـه ډول او سلطاني سـرني سـره پورتـه کـړ او د نـڅا لـه خوږلنـۍ نـه ډك غـږ د

شاهي ودانې له کړکيو څخه په لوړ اواز ووت، چې انعکاس يې د شاعرانو له ذهنونو وتلو خبرو او د هغه وخت د ليکوالانو له اثارو څخه زموږ غوږونو ته رارسېږي.

د غزنويانو فتوحاتو که هغه په هند او ماورالنهر کې وو او که په ايران کې، يو ځل بيا د افغانستان د موسيقۍ غړونه مخصوصا د هغې درباري موسيقي يې له هندي، ايراني او د مرکزي اسيا له موسيقيو سره هم غېږې کړه او په هند کې د غوريانو فتوحاتو او د اسلامي جذباتو پېدا کېدنې په هندوستان کې د قوالي موسيقۍ بنسټ کېښود. په هېواد کې د مغلو فتوحاتو موسيقۍ ته نوې ښکلا او ځلا ورکړه او دې موسيقۍ له خپلې افاقي جنبې د موسيقۍ له نوو او مروجه الاتو سره د چين په لور نوې خپرونې وکړې او د هرات د تيموريانو په دوره کې د موسيقۍ متقابل نفوذ او اغېزې د افغانستان د بابر د لمسيانو په زمانه کې، چې د مغلو د سلطنتي پلازمينه او مرکز له افغانستانه د هندوستان زړه ته ولېږدول شونو يو شمېر اهنګونه زموږ له سيمې هند ته لاړل او همدارنګه يو شمېر هندي اهنګونه له هند نه افغانستان ته راغلل، مګر زموږ کليوالي موسيقي د يو شمېر ولسي اساساتو له مخې ځای په ځای پاتې او دوام يې وکړ. په هند کې موسيقۍ د مذهبي اړخونو له توپير نه پرته د مجلسي او قوالي جنبو په پياوړتيا سره دوام وکړ او هلته يې د مذهبي ايجاباتو او غوښتنو له مخې ډېره وده وکړه، مګر په افغانستان کې يې له کلويو او د غرونو په لمنو کې له اوسېدونکيو پرته اورېدونکي پېدا نه کړل.

افغاني موسيقي چې د تاريخ له پيل نه يې روزنه موندلې او د غرنيو خلکو په ازاد چاپېريال کې يې د وخت په تېرېدو سره عبادتي، رزمي، درومدي يوه برخه او درباري بڼه خپله کړې، چې د پنځه زره کلن تاريخ په اوږدو کې ليدل شوې له متقابلو تاثيراتو سره، چې د ګاونډيو هېوادونو لخوا منځ ته راغلي په خپله اولسي افغانستاني بڼه تراوسه د هېواد په ځينو برخو کې موجوده ده، د هغې له مخې چې هر کله وغواړو د خپلې ملي موسيقۍ بنسټ کېښودلی شو.

۱۳۳۹/۹/۷

پاراداتا یا پیشدادیان

۱ د اجتماعي ژوند د بدلون یوه ستره دوره

د بشري ټولنې د ځینو برخو زرېښت او د لرغونتوب نښې د هغوی لرغونی نسل دی، چې د لرغونې زمانې وخت یې تاریخ نه شي مشخص کولی، مګر د هغه وخت تاریخي قبیلې یا کورنۍ او د بېلابېلو تاریخي دورو د پاچاهانو نومونه او کارنامې یې ډېرې مشهورې دي.
سره له دې، چې زموږ هېواد افغانستان د جغرافیایي ساحې له حېثه وړوکی دی، مګر د هغه ژور ترون له مخې، چې له اریایي قبیلې او نژاد سره یې لري د تاریخي عنعنو او اسطورو په لرلو سره د بشري ټولنو په منځ کې یوه ستره ځانګړتیا لري.
اریایي ټولنه لا په هغه وخت کې، چې هندي او ایراني څانګې ترې نه وې بېلې شوې او ټول په یوه کور کې، چې هغه د هند او ایران ترمنځ د افغانستان په شمال همدارنګه د هندوکش په شمال کې، د امو سیند په شمال کې هغه سیمه، چې د سردریا او امو سیند ترمنځ واقع ده، چې فرغانه په (اریانم ویګو) کې یا (اریاناویجه) یا (اران وج) چې د ټولو مشترک زېږون ځای دی اوسېدل او له ځان سره خاطرې لري، چې کولی شو د خاطرو په نوم یې یادې کړو.
د هند و اریاني ټولنو د ژوند دوره په یوه دوره، یو وخت او یو زمان کې وه، چې د هغوی د پراوو ټاکل له شکونو څخه خالي نه دي. د افغاني، هندي او ایراني قبیلو ګډو اریایي نیکونو هغه وخت، چې یې لا هجرت ته تن نه ورکاوه او د امو سیند په سیمه او یا یې په شمالي او جنوبي سیمو فرغانه یا باختر کې اوسېدل او د نیمه مالدارۍ او نیمه بزګرۍ په کار بوخت وو، د کورنیو او پاچاهانو په اړه خبرې او بحث کوي، چې د هغوی

خاطرو او د هغوی د کارنامو خاطرو تر ننه پورې زموږ د حماسي ادبیاتو برخه تشکیل کړې ده.

ویدي او اوښتایي سندرې، چې دواړه د دې ټولنې د پېداښت په ځای کې چې د افغانستان شمال او سویل دي پیل شوي او کومې خاطرې، چې د دې سیمې په سینډونو، خوړونو او غرونو کې موجودې دي له څېلمې د دې پاچاهانو نمونه اخلي.

د ډېر تعجب ځای دی، چې دا پاچاهان په متفرق او خواره واره ډول یاد شوي نه دي، بلکې ډله، ډله او کورنۍ، کورنۍ یاد شوي دي. تر ټولو پخوانۍ پاچایي کورنۍ، چې زموږ په اسلامي دورونو کې فارسي ادبیاتو هغوی د پیشدادیانو او حتی د بلخ د پیشدادیانو په نامه یاد کړي هغه د (پاراداتا) کورنۍ ده. که دا کلمه تجزیه کړو په هغې کې دوه برخې پیدا کولی شو یوه (پارا) چې د مخکې په مانا ده او بل (داتا) چې د (داد) د کلمې لومړی شکل دی، نو سمدستي څرګندېږي، چې (پیشدادیان) ترجمه او یا عین همغه پخوانۍ (پاراداتا) د (بلخي) په صفت یاد کړی وي پر غلطه نه دی تللی، ځکه په هغو دورو کې چې اوښتا په خپل ځلنده باب کې (د پاراداتا) یادونه کوي، نو بلخ د (بخدي) په نامه او د لوړو بېرغونو لرونکي ښار په توګه یې ستاینه کوي.

د پاچاهانو کورنۍ یا قبیله (پاراداتا) عبارت وله:

۱ ـ هوشیانغا ۲ـ تخمه او روپا ۳ـ (یما) یا (یاما) ۴ـ تریتونا او نوز، چې په فارسي ادبیاتو کې هغه په هغو نومونو، چې موږ ترې خبر یو په لاندې ډول پېژنو:

۱ـ هوشنګ ۲ـ طهوراث ۳ـ جم یا جمشید ۴ ـ فریدون او نور.

په دې کې شك نه شته، چې د (پاراداتا) کورنۍ د واکمنۍ دوره د اجتماعي ژوند د بدلون او مراتبو له نقطه نظره، د اریایي ټولنې (هند او اریاني یا باختري) پر هواره ځمکه او ښار اوسېدنې له زمانې سره برابره ده په بل عبارت د غار اوسېدنې دوره او (پاله اولي تیك) او (نه اولي تیك) دورې یعنې د تیږې پخوانۍ دوره تېره شوې او اریایانو د امو سیند سویل پلو ته د باختر په سیمو کې په بزګرۍ، کلیوالي او ښاري ژوند پیل کړی و، مګر تر اوسه یې د بشري ژوند د لومړنیو اختراعاتو لکه اور او داسې نورو خاطرې د هغوی په ذهن کې وې.

انسان کـه د اوېسـتا د پښتونـو هغـې سلسـلې تـه، چـې د (پاراداتـا) لـه پاچاهانو څخه بحث کـوي پـه غـور سره وګوري د کلمـاتو لـه منځ او طـرز تفکـر څخـه د يـوې بشـري ټولنـې ځانګړنـې، د ژونـد د اړتيـاوو پـېدا کـول، د ښار نشـينۍ، د کـښت او کروندګرۍ او د مملکـت دارۍ د يـوې دورې پيـل کتلای شي.

وبه وينـي، چـې خلـك تـازه پـر ځمکـو ځای پـرځای شـوي د کلاګانـو او کليـو پـه جوړولـو بوخـت دي، پـه ځمکـو کـې شـلغم شـيندي او ونـې کـري او د ژونـد ټولـو ټولنيزو اړتيـاوو تـه پاملرنـه کـوي، د ونـو د ډولونـو همـداراز د ځاروېـو او الوتونکيـو پـه ډولونـو او ښه کولـو يـوازې کـوښښ نـه کـوي، بلکـې پـدې هـم بوخت دي، چې خپله وينه، نژاد او تخم صاف، پاك او بې الايشه وساتي.

د (پاراداتـا) يـا (پيشداديانو) کورنـۍ لـه څو پـاچـاهيو څخـه جـوړه وه، چـې ښايـي د واکمنـۍ ټولـه دوره بـه يـې لـه سلـو يـا دوه سـوو کلـو څخـه نـه اوړي. مـګر ټول پوهېږو، چـې اسطورې پـه کومـه انـدازه لکـه چـې مـا څرګنـدې کـړې، د دې کورنـۍ د هـر يـو پـاچـا لپـاره پـې څو سـوه کالـه او يـا يـو زر کالـه د عمـر اوږدوالـی او يـا د سـلطنت د دورې نسـبت ورکـوي، چـې دا پخپلـه د اريايـانو او پـه ځانـګړې تـوګه د بـاختري ټولنـې د اريايـانو پـه ډېر ښه صـورت د ډېرو ښو افسـانوي تخيلاتـو پـه حقيقـت ولاړ د ټولنـيز بدلـون پوړونـه راښيـي، چـې کېدای شي څو زره کالـه يـې پـه برکـې نيولـي وي. دا چـې د اوېسـتا د پښتونـو څو لنډې پـاڼې پـه حقيقـت کـې د تـاريخ څو زره پـاڼې دي، چـې پـه فکـر کولـو، اسـتدلال او منطق سره کـولای شـو (چـې د دې هـرې کلمـې او هـرې کـرښې پـه شـرح کـې رسـالې او غـټ کتابونـه يـې پـه شـرح او اجتمـاعي تحـول د (هنـد او اريـاني) ټولنـې چـې يـو پلـو تـه دبحيره خـذر سـواحل او ايـران دی او بـل پلـو تـه زمـوږ د وطـن د غرونـو پـه لمنـو کـې چـې لـه هغـه ځايـه د هنـد خـاورې تـه تيـت شوی وليکو تدويـن او مطالعـه يـې کـړو، نـو کـولای شـو د ټولـنيز بدلـون د هـرې کلمـې او کـرښې پـه شـرحه کـې يـې غـټ غـټ کتابونـه وليکـو، همدغـه د (هنـد او اريـاني) ټولنـې، چـې يـو پلـو تـه د بحـيره خـذر لـرې او ايـران پـروت دی او بـل پلـو تـه يـې زمـوږ د غرونـو پـه لمنو کـې چـې لـه هغـه ځايـه د هنـد خـاورې تـه خواره شـوي ډېر څه ليکـلای تدويـن او مطالعـه کـولای شـو.

۱۴/۹/۱۳۳۷

یـــامـــا

د طالع د لمر زوی

(د اریایي ژوند د بدلوني د دورې یو ممثل)

سره لـه دي، چـې افغانسـتان د لرغونتیـا لـه مخـې ځو زره کلـن تـاریخ او تـر هغـه دمخـه دورو د مشـخص تـاریخ پـه لرلـو سـره سـره ډېرې نـورې اوږدې دورې هـم لـري، چـې پـر هغـې یـې بـاید هـر اړخیزې څېړنـې وشـي، دا ډېر د خـوښۍ ځای دی، چـې د دې هـېواد ډېرو لریـو، پخوانیـو او تـر تـاریخ دمخـه دورو مطالعـه هـم تـر ډېره حـده پـه هغـو منـابعو ولاړه ده، چـې ډېر ارزښت لـري.

پـه دې کـې شـک نـه شـته، چـې هـر هـېواد ترتـاریخ دمخـه د داسـتانونو او اسـطورو دورې لـري، مـگر پـه جرئـت سـره ویلـی شـو، چـې د افغانسـتان، ایـران او هنـد د اسـطورو، داسـتانونو او حماسـیو دورې ډېرې پراخـې او مسـتندې دي. د اسـلامي دورو ادبیـاتو، تـاریخ او کیسـو د (جـم) او (جمشـید) د نامـه ځو ځلـه یادونـه کـړې. د اریـایي دوه لومړیـو منـابعو یعنـې (ویـدي) سـندرو او اوېسـتا کتـاب هغـوی د (یامـا) یـا (یمـا) پـه نـوم پـېژني او پـه حقیقـت کـې د ټولـې اسـلامي دورې معلومـات او منـابع لـه همدغـو دوه منـابعو څخـه سـرچینـه نیسي. ویـدي سـندرو هغـه د (یامـا) پـه نامـه او د اوېسـتا کتـاب هغـه د (یمـا) پـه نـوم یـاد کـړي. لومـړی منبـع د هغـه پـلار د ((ویواسـوات)) او دویمـې منبـع د

((ویوانګارا)) په نامه یاد کړی دی او هغه یې د (طالع لمر) ترجمه کړې
اوېستا هغه (یما کشابته) او ویدا (یاماراجان) بللی، چې د دواړو مانا(
یاما بادشاه) کیږي. یاما په اوېستا او ویدا کې د ځلېدونکي نور
شېندونکي، نوراني، نورورکونکي او وړانګې لرونکي په مانا یاد شوی او
جمشید د دوه ترکیبي کلمو په صورت کې دا پخوانی مفهوم په اسانۍ سره
افاده کوي.

د یاما په باره کې د (ویدا) او (اوېستا) د معلوماتو روح تقریبا یو شان دی که له جزویاتو څخه ورتېر شو داسې څرګندېږي، چې یاما لومړی رئیس، لومړی لارښود او لومړی مشر او د اریایي طبقې، چې دهند او اریانا ټولنې وې لومړی پاچا و او په قوي احتمال د اکسوس سیمې ته د دې ټولنې د قومونو د رسېدلو پر وخت او په هغه سېمه کې یې ځای په ځای کېدلو د هغه او د هغه د نیکونو او لمسیانو خاطرې په ډېره اندازه په (بخدي) یا (بلخ) کې سره غوټه ډې شوي او د یو لړ بلخي پاچایانو سلسلې خارجي بڼه غوره کړې ده. هغه کسان، چې په (ویدي) لو (اوېستایي) متونو کې د تاریخي مدارجو د تثبیت له نظره وارد دي په اسانۍ سره پوهېږي، چې (یما) یا (یاما) د زردشت زماني او عصر په پرتله ډېره لرغونتیادرلوده. دزردشتي خلکو دخبرولـه مفهوم او خدای ته یې له مناجاتوڅخه په ډاګه څرګندېږي، چې د(یاما)دوره دزردشت له دورې ډېره پخوانۍاولرغونې ده.

که د(وید) او (اوېستا) کلماتو او اصطلاحاتو ته پاملرنه وشي په اسانۍ سره څرګ ېږي، چې (یاما) او دهغه عصر د دوه منابعو له نظره د اریایي یا بشري مدني تاریخ له لومړۍ عقلاني دورې سره سمون خوري. د اوېستا د مندرجاتو له مخې موږ ټول پوهېږو، چې څنګه (یاما) کرنې ته پاملرنه وکړه او همدارنګه د ونو د ډېرولو، ابیارۍ او د انسانانو د ښه نسل د ډېر والي لپاره مقررات او همدارنګه د مرغانو او حیواناتو د نژاد له پاره پاملرنه او د لومړي ځل لپاره یې د ابادۍ بنسټ کېښود.

دا ډول معلومات دومره عمومي او افاقي اړخ لري، چې په یوناځاپي ډول د بشري دورې لومړۍ دورې او داجتماعي ژوند لپاره یې اخیستي ګامونه پکې ترسترګو کېږي او یا لږ تر لږه د اریایي ټولنې د ژوند نظامي خاطرې په فکر کې راځي.

د «یاما» د کارونو پیل او دهغه زمانې د کارونو تفصیل په حقیقت کې د اریایي قبایلو د ژوند د لومړۍ دورې تاریخچه ده او منطق هم همداسې حکم کوي، چې باید (ویدي سندرې) او د (اوېستا) مندرجات، چې دواړه د اریایي دورې پخوانۍ اولومړنۍ منابع ګڼل کېږي، د دې ټولنې د ژوند د لومړیو دورو شرح ده. البته دا خبره د افغانستان د لرغوني تاریخ په دورو کې د ډېرې پاملرنې وړ ده، چې (یاما) او د هغه دوره، چې هر څومره عمومي او افاقي اړخ ولري، نو بیا هم زموږ د هېواد په شمال د باختر په سیمه کې د بلخ له ښار سره بې اړیکې نه ده، هغه صفات، چې نوموړی (یاما) یې لري د بلخ لومړنی پاچا یې شمېرو، ځکه چې هغه له ډېرو قدرمنو پاچاهانوڅخه چې بلخي پیشدادیان یې بولي دی او پیش دادیان همغه د (پاراداتا) کورنۍ یا قبیله ده، چې لغوي مانا یې کټ مټ (پیش دادیان) کېږي.

نو همغه (یاما) یا (یما) چې وروسته د اسلامي دورو په دري ادب کې یې د جمشید په نوم شهرت ترلاسه کړی او د ده مربوطه زمانه یوپلو افاقي او عمومي اړخ لري او له بل پلوه د ځانګړیو خصوصي اړخونو په لرلو سره زموږ خاورې او هېواد سره اړیکې پیدا کوي.

د (یاما) د وخت مطالعې د افغانستان، ایران او اریایي نړۍ د اسطوره یي دورو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري، چې که چېرته یې په جزیاتو لیکل وشي، نو ډېر پنډ کتابونه به ترې جوړ شي. په افغانستان، هند او ایران کې د اریایي تاریخ ټینګښت او خپرېدل په همدغه عصر او زمان پورې تړلي دي او ټول هندي،افغاني او ایراني ادبیات، رزمي او حماسي کیسې له همدغه لرغونیو اوسېدونکیو څخه الهام اخلي.

نو ویلی شو، چې د (یاما) د وخت او پخپله د (یاما) یا (جمشید) مطالعه تر تاریخ دمخه خلکو، د ژوندون د اریایي د لومړۍ دورې، د هند و اریانۍ ټولنې د بدلون پړاوونه سره په خپلو کې تړي او روښانوي.

۲۲/۳/۱۳۳۸

ریښي، اریایي روحاني حکیمان او شاعران

اریایي ټولنې د خپل ټولنیز ژوند له مراتبو نه په یوه مرتبه کې، چې له هغې نه یې په زرګونو خاطرې د سندرو په قالب کې پرېښې د خپل ژوند په یوه حساس پړاو کې ورداخل شوې، چې د هغې مطالعه ټولې (اریایي) ټولنې یا هند او اروپايي ټولنې ته له هر اړخه ډېر ارزښت لري. د اریایي ټولنې لومړۍ ځای او لومړی روزنتون، چې هر ځای وي هغه به وي، خو کله چې دوی د سندرو لرونکې کېږي، د سندرو په شهادت د هندوکش د غرونو په لمنو کې که هغه شمال پلو ته وي او که سویل پلو ته، ژوند کاوه. د اریایي سندرو مجموعه، چې د پوهانو او څېړونکیو د مطالعې له مخې یې طبقه بندي شوې په جزویاتو او کتابتونو یې ووېشله، چې تر ټولو پخوانۍ ته (ریګ وید) وایي. د سندرو همدغه او نورې مجموعې په اتفاقي ډول او یا د کوم فرمایش له مخې منځ ته نه دي راغلي او د هېڅ یوه شاعر شاعرانه انداز پکې مشخص نه دی.

که د مجموعو ځینې برخې د یو ټاکلي شاعر او یا د هغه کورنۍ ته نسبت وکړو، نو کولای شو ووایو، چې که دا سندرې د یو شمېر اروپايي شاعرانو د ذهن پېداوار وي، نو د وخت په تېرېدو سره دومره تکرار شوي، چې د یو ټولنیز تصنیف بڼه یې غوره کړې، چې په عمومي ډول یې شاعران معلوم نه دي او د یوې ټولنې یا یو قوم مال ګڼل کېږي. له دې سره سره د

دي سندرو موجد يا بنستګر، موسس او يا يې ويوونکي هغه شاعران وو، چې په مربوطه زمانه کې يې د (ريښي) په نوم ياد کړي.
په دې کې شك نه شته، چې د (ريښې) د کلمې اسانه ترجمه (شاعر) دی، خو دا شاعران د اوسني شاعر د کلمې په مفهوم يوازې شاعران نه وو، بلکې د زمانې په هکله يې پوره پوهنه لرله او کافي اطلاع به يې درلوده، د علم او فضل په درياب کې ډوب له نبوغ سره يې د روحانيت لاره نيولې و ښه فقيه عالم به و او په ټولنه کې به يې لکه د يو لارښود په څېر د ټولنيز او قومي اصولو په رڼا کې خلکو ته لارښوونه کوله او هر وخت به په کورونو او کليو کې ګرځېدل، خلکو ته به يې د لارښوونې ترڅنګ نصيحتونه هم کول. همداراز د کورونو له منځ نه نيولې تر کليو او قبيلو پورې د دې ټولو ټولنيزې لارښوونې په ريښه يا شاعر پورې مربوطې وې.
تر کومه ځايه، چې له ويدي سندرو نه څرګندېږي، د (ريښې) کلمې د مفهوم جامعيت موږ ته اجازه راکوي، چې (ريشي) د (حکيم) او (حکيم فرزانه) ترجمه کړو.
همدارنګه کولای شو، چې دا کلمه (روحاني) او يا (سپېڅلې روحاني) ترجمه کړو او همدغه شان د ټولنيز نقش له نظره په اسانۍ سره کولای شو دا کلمه لارښود او لارښوونکی هم تعبير کړو. په حقيقت کې همدغه مانا او ټول مفهومونه د (ريښې) په کلمه کې ورګډ دي او دا ريښي هغه خلك وو، چې د يوې کورنۍ له دننيو لانجو او شخړو نه نيولې بيا د کلي د ملك تر ټاکلو، په اريايي جامعه کې د قوم د ملك تر ټاکلو پورې په همدغه پورې اړه درلوده او تردې لويو ټولنيزو مسايلو کې لکه جنګونه او مهاجرتونو او نورو کې يې وينا او ګډون ډېر اغېزمن و. په همدې خاطر، چې هغوی روحاني، اجتماعي او اداري اړخ درلود، نو ځکه يې په اريايي ټولنه کې نقش ډېر مهم او ارزښتمند و، نو درناوی يې پر ټولو لازم او ضروري ګرځېدلی وو.
لکه څنګه، چې مې پورته ورته اشاره وکړه اريايي شاعران يا (ريښې) که په لومړيو دورو کې د افرادو په ډول وو، نو وروسته د کورنيو په شکل رامنځ ته شول.
لکه څنګه چې د اريايانو اجتماعي وظيفه د کورنيو دننه د معنوي ميراث زده کړه وه، نو اريايي مشرانو هڅه کوله، ترڅو د معنوي ميراث د

زده کړي ترځنګ د کورنیو په منځ کې د مادي میراث زده کړه هم نسل په نسل ور زده کړي او دلته (ریښي) یا شاعرانو ډېر کوشش کاوه ترڅو د دوی زامن او لمسیان داسې وروزي، چې معنوي میراث په دوی کې خوندي شي.

تر کومه ځایه، چې د اریایي سندرو له مطالعې څخه څرګندېږي (ریښي) یا شاعران ډله، ډله او یا کورنۍ کورنۍ یو ځای ژوند کاوه. همدې ته په کتنه د (ریګویدا) هر جز د ریښي د یوې ډلې اویا یوې کورنۍ پورې مربوط بولي.

له دې سره سره د (ریګویدا) د کتاب لس جزو، په عمومي ډول د یو رنګ خواصو لرونکي نه دي او تر کومه ځایه، چې ادبي او لغوي څېړنه شوې په شپږ جزونو کې، چې له دویم څخه تر اووم پورې د ګډو عواملو په لرلو مشهور دي، همدغه مشترك عوامل، چې په دا شپږ جزونو کې په نظر راځي، مدققین یې دې ته اړ کړي، ترڅو دې شپږ جزونو ته د کورنیو چارو کتاب ووايي. دا اصطلاح د اریایي کورنیو د ټولنیزې روزنې له روح سره برابره ده، ځکه د شاعرانو کورنیو هڅه کوله ترڅو هغه شعرونه او سندرې، چې د کورنۍ پلرونو ویلي دي سینه په سینه خوندي کړي او په دې ترتیب د دې لپاره، چې د سندرو ویونکي بېلا بېل کسان وو، خو په یو کور کې د ګډ ژوند په وجه هغه ګډې ځانګړتیاوې په هغوی کې پاتې دي. په هر حال (ریښي) یا روحاني حکیمان هغه اریایي منش شاعران وو، چې د اریایي فرهنګ له مخې ټولنیزې رهبرۍ او ټولنیز ژوند ته د خلکو تمایل هم د دوی دنده وه. دوی د اریایي قومونو د رئیسانو، سردارانو او ملکانو ترځنګ ډېر ممتاز، محترم موقعیت او مقام درلود، د اریایي ټولنې په منځ کې د دوی په باره کې هغه څه، چې ورته پاملرنه شوې دا معلومات زموږ لاس ته رارسېدلي دي او د پخواني افغانستان د تاریخ یو منځ یې د اریایي سندرو په یو نظر روښانه کړی دی.

۵/۲/۱۳۲۹

زردښت او د بلخ له اسپه کورنۍ سره د هغه اړيکي

زردښت، زردهشت، زرتښت او زوراستر دا ټول په مختلفو صورتونو کې ثبت په بلخ کې د يو مشهور حکيم، د سيمې د رئيس، مصلح، ټولنيز او مذهبي شخصيت نوم دی، چې د لرغوني زمانې په ختيځ او لويديځ کې يې شهرت درلود د ده د ستر شخصيت د لرلو په وجه د لرغوني زمانې بېلا بېلو قومونو لکه ايرانيانو، هنديانو، يونانيانو او روميانو په منځ کې په مختلفو بڼو ځان ښکاره کړی او د هغو لپاره يې ډول ، ډول داستانونه او کيسې منځ ته راوړي، که د اريايي قبايلو په (ويدي) او (اوېستايي) دوروکې د فکري، اجتماعي، ادبي او لساني تاريخ بدلون ته په غور وکتل شي څرګندېږي، چې زردښت هم د ويدي عصر د هغو حکيم مشريو شاعرانو په سلسله کې راځي، چې ريښې به يې بلل او نوموړي وروستی ريښي ګڼلی شو، ځکه چې د اوېستا عصر د هغه په کتاب او د هغو په اجتماعي او مذهبي اصطلاحاتو پيل کېږي.

په ويدي عصر کې بلخ، کاپيسا او کندهار يعني په افغانستان کې د هندوکش شمالي او سويلي ولايتونو لويې لويې ريښې يا شاعران ليدلي دي، که څه هم د دې ريشي يا شاعرانو ظاهراً دنده د شعر ويل او يا سندرې ويل وو، مګر هغوی په عين حال کې حکيمان، عالمان، پوهان، عاقلين، شريف، په نژاد پاك د ټولنې مصلحين او دقوم لارښودونکي وو او بېلا بېلو برخو کې د هغوی کارنامې په ويدي سندرو کې اورو. زردښت د مراتبو له نظره د همدغو ريښې يا د وخت د حکيمانو، عالمانو او عاقلينو وروستی شخص دی، چې د کنشاسب د واکمنۍ په وخت، چې د اسپه

کورنۍ د شاهانو له جملې څخه یو زر (۱۰۰۰) کاله وړاندې تر میلاد په بلخ کې راپیدا شوې دی.

د زردښت د کورنۍ اړیکې او کورنۍ تړون د بلخ له اسپه کورنۍ سره زموږ د هیواد په لرغونې تاریخ کې یوه ډېره په زړه پورې سلسله ده، چې د هغې روښانول د دې تولنیز مشر او مصلح په انتساب کې یو وړوکی شك هم نه پرېږدي.

د زردښت یا زراتشترا نوم له دوه کلمو (زر) او (زرد) نه مرکب ده، چې هغه دواړه تراوسه په دري ژبه کې یو ته (طلایي) او بل ته (زرد) یعنې ژېړ ویل کېږي. په دویمه کلمه کې د (اشتر) یا شتر نوم روښانه دی او په همدې ترتیب د هغه نوم له مخې په اصطلاحي ژبه هغه د (صاحب اشترزرد) یعنې د زیړ اوښ څښتن او (صاحب اشتر طلایي) یعنې د (طلایي اوښ څښتن) ویلی شو.

د زراتشترا د خسر نوم (فراشترا) و، چې لومړی کلمه (مقدم) او دویمه (اشتر) یعنې اوښ ترجمه کولای شو، چې په اصطلاحي ژبه ورته (صاحب اشتر اهوار) ویلی شو، چې په دې دواړو نومونو کې په ښکاره ډول د (اشتر) یعنې اوښ کلمه په نظر راځي. له زردښت سره په ډېرو تړلو نومونو کې د (اسپ) او (اسپه) کلمې د پام وړ گرځي، چې لومړی یې په دري کې د اس اوسپې لپاره یو ډول ویل کېږي او دویمه د پښتو په ژبه کې صرف د اسپې لپاره ویلی شو.

نو د زردښت پلار پوروش او مور یې د غددو نومېده دا هغه دي، چې د نسب سلسله یې اسپه کورنۍ پورې تړون لري او اسپه کورنۍ په بلخ کې د ډېرو نجیبو او باشرفو خلکو له ډلې نه شمېرل کېدل، چې د ډېرو رمو او اسونو، اوښانو د گلو په لرلو یې د باختر په ټولو برخو کې شهرت او قدرت ترلاسه کړی او بالاخره یې د قدرت او اعتبار په وجه د بلخ له پیش دادیانو څخه وروسته او (گاوي) کورنۍ څخه وزارت او سلطنت ته ورسېدل.

په اوستا کې د اسپه کورنۍ د نوم ډېره یادونه شوې او هغه کسان، چې له دې کورنۍ څخه پاچاهي ته رسېدلي دا دي:

(اروات اسپه(د تندو اسپو څښتن، (وسیست اسپه) یا (ویشت اسپه) د بیدارو اسپو څښتن، چې دا دواړه په وروستو دورو کې د (لهر اسپ) او دویم یې د (کشتاسب) په نومونو ښه پېژنو.

زردښت په بلخ کې د اسپه کورنۍ د دویم پاچا ویشتاسپه یا کشتاسب په وخت کې د یو مصلح او لوی تولنیز او مذهبي شخصیت په توګه رامنځ ته شوی دی، خو لکه څرنګه چې د هغه د زیږېدلو نېټه معلومه نه ده، نو د هغه د زماني لپاره یې لوړه نېټه یو زر کاله وړاندې تر میلاده ټاکلې ده، چې مورږ هم د پخواني افغانستان د کرونولوژۍ په تاریخ کې دا نېټه منلې ده. وروسته له دې، چې زردښت په خپلو مذهبي اصلاحاتو او اجتماعي رفورم په لرلو سره وکړای شول، چې د بلخ د پاچا کشتاسپه په دربار کې شهرت ترلاسه کړي، چې وروسته له هغې څخه یې د کشتاسب له وزیر (جام اسپه) او د هغه له ورور (فراشترا) سره د خپلوۍ اړیکي ټینګ کړل، هغه په دې ډول، چې پورته وویل شول د (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله یوه لور یې، چې (پوروچیست) نومېده لکه د نکاح په ډول بلخي وزیر جام اسپه ته ورکړه، چې د دې خپلویو په وجه یې د بلخ د اسپه کورنۍ او قبیلې له مشرانو سره ډېر نژدې اړیکي ټینګ کړل.

د دې کتنو له مخې څرګندېږي، چې زردښت بلخ یا د باختر سیمې ته له کومې بلې سیمې څخه نه دی راغلی، بلکې اصلاً د بلخ د نجیبو کورنیو له ډلې څخه دی او نیکونه یې د سیمې د سردارانو او شریفو خلکو له جملې څخه وو، چې د پسونو د رمو او اوښانو او اسونو د ګلو د لرلو په وجه یې ښه پېژندویي او ډېر شهرت شوی و او د بلخ د پاچا ګشتاسپه له وزیر او د هغه له ورور سره د ده د خپلوۍ اړیکي په بلخ کې د ده د کورنۍ د نجابت ښه ثبوت دی.

زردښت په ټولو متونو او (ګاتا) کې، چې هغه په اوستا کې د ده د ویناو تر ټولو پخوانۍ مجموعه ده د (سپنتمان) په صفت یاد شوی دی، چې په هغې کې د پښتو د (سپین) په کلمې باندې یو ناڅاپي سترګې لګېږي او دا ترکیبي صفت یې (سپینه تومنه) یعنې سپین ناد یا (سپین لمنې) ترجمه کړی دی، چې په اصطلاحي صورت یې (پاك نهاد)، (پاك دامن) او یا (پارسا) ترجمه کولای شو او دا صفت د هغه په څلورم نیکه کې د اسم خاص په توګه راغلی، چې پخپله زردښت ته د یو کورنۍ رنګ په نوم ارزښت لري.

۶/۲/۱۳۴۱

زراتشترا، سپین تمان او بلخ

د اسلامي دورې په ډېرو تاریخي او ادبي متنونو کې څو څو ځله د بلخ او زرتښت د نوم یادونه شوې، داسې یو شمېر ختیځ پوهان شته، چې د هغه د زېږېدنې ځای آذربایجان راښیي، مګر یو ډېر شمېر کسان شته، چې وایي نوموړی په بلخ کې زېږېدلی او پخوانۍ اریایي د باختر د سیمې دیني قوانین، رسم او رواج د ده له خوا منځ ته راغلي.

تر کومه ځایه، چې د زرتښت د نسب او نیکونو په هکله له څېړنو او د اوېستا له شهادتونو څخه څرګندېږي داسې ښکاري، چې د (ګاتا) ویونکي نیکونه نسل په نسل په باختر کې اوسېدل او د زوړ بلخ په ډېرو نجیبو کورنیو کې شمېرل کېږي. همدارنګه د یوې درنې کورنۍ د سوابقو په لرلو او د خپلو نوو افکارو د تبلیغ او اصلاحاتو په راوړلو او همدغه شان له باختري وزیرانو سره د خپلوۍ اړیکو دی برقرار ساتلی.

د زردښتي دین د تبلیغ او د پاچاهۍ دربار د ټاکنې په ځای کې، چې دغه تبلیغ په هغه ځای کې صورت نیولی، هېڅ ځوك او هېڅ یوه پخوانۍ او اوسنۍ منبع شك نه لري، ځکه چې ټول په دې متفق دي، چې یو د عبادت کولو دین، چې اصلاً دا قانون د (مزدیسنا) په نوم یادېده په بلخ کې د ګشتاسپه په دربار کې د زرتشترا له خوا څرګند شو. له (ګاتانو) نه

ثرګند یږي په هغه سیمه کې، چې خلك یې لکه د کوچیانو په څېر په صحرا کې ګرځېدلي او ژوند ژواك یې هم لکه د کوچیانو وو او اریایي دین هلته رواج او سابقه درلوده او خلکو مختلفو ځیزونو ته عقیده درلوده او ډېر معتقد وو، فدیې او قربانۍ ته یې ډېر ارزښت ورکاوه، زرتښت هلته خپل دین ظاهر او څرګند کړ.

مدققینو وروسته تر مطالعو دا وموندله، چې دا سیمه د هندوکش په شمالي سیمو کې د بخدي، باخترش او یا د بکتریان سیمه ده. لکه ثرنګه، چې د کشتاسپه په عصر او دربار کې د نوي دین په موضوع خبرې کوو، نو باید پوه شو، چې د زراشترا معاصر پاچا کشتاسپه څوك و؟ او چېرته یې سلطنت درلود؟.

زراتشترا په اوبستا کې له (ویشتاسپه) سره داسې خبرې کولې، چې فکر کېږي ګواکې له یو ژوندي پاچا سره ګړېږي.

ځینې شرقي او غربي څېړونکي د ګشتاسپه په ټاکنه کې تېروتې دي هغوی ګشتاسپه د داریوش پلار ویشتاسپه بولي.

اوس نو پخپله د داریوش په اعتراف، چې وایي پلار یې اصلا پاچاهي نه ده کړې او اوبستا قطعا د هخامنشي نسل نه پېژني، نو ویلی شو، چې ویشتاسپه د زرتښت معاصر دی او زرتښت د هغې پاچاهۍ ملاتړی دی، چې پایتخت یې بلخ، له باختر نه تر سیستانه یې حکم چلېده او د بلخ د (اسپه) شاهي کورنۍ غړی و، چې اوبستا هغه د (لوی کی ویشتاسپه) په نوم یاد کړی، دقیقي د بلخ پیاوړی روند او ناکام شاعر د ګشتاسپه دربار نه د زرتښت د لارې پیدا کولو په باب داسې وایي:

چویکچند گاهی بر امد برین ـ درختی پدید امد اندر زمین
زایوان کشتاسب تا پیش کاخ ـ درختی کشن بیخ و بسیار شاخ
همه برگ او پند و پارش خرد ـ کسی کزچنان برخورد کی مرد
یکی باک پیدا شد اندرزمان ـ بدست اندرش مجمرعود و پایان
خجسته پی و نام او زردهشت ـ که اهر یمن بدکنش رابکشت
به شاه جهان گفت پیغبرم ـ تراسوی یزدان همی رهبرم

وړاندې مو وویل، چې د (ګاتها) له لارښونو نه څرګند یږي، چې زردښت په سیمه کې نوی دین اعلان کړ، چې هلته خلك زیات شمېر ارباب الانواعو ته عقیده درلوده. دا همغه د ویدي عصر اریایي ارباب الانواع دي، چې په

افغانستان کې د اریایانو په خپرېدلو معمول شوي و او زراتشترا، چې د ویدي دورو وروستی ریښني (شاعر)، حکیم، عاقل او پوه دی، چې په پخوانیو معتقداتو کې یې اصلاحات راوړي په هغو ټولو ارباب الانواعو یې د باطل کېدلو کرښه راښکله او د یو واحد ذات پرستش یې اعلان کړ.

دا سمه خبره ده، چې اریایانو یوه موده په افغانستان او په ځانګړې توګه په باختر کې ټولو نوراني عناصرو ته شخصیت ورکړی او هر یو ته په یو مقام قایل شوي دي او بیا د اوېستایي دورې توحید پرستی ته هم وروسته له هغې د (مهر و اناهیتا) بودایي دین نمانځنه که هغه د هندوکش په سویل کې و او که په شمال کې، معمول شو. مګر د اسلامي وروستیو دورو مورخینو او لیکوالانو پخواني سوابق د هغو له ښلونکیو ځانګړنو سره توپیر ونشو کړای، لکه چې له وشتاسپه نه وړاندې یو شمېر بلخي پاچاهان یې ستوري پرست یاد کړي او یو شمېر نورو لیکوالو د بودایي نسبتا وروستیو دورو بودایي معبد د بلخ له پخوانیو داشونو (اورځایونو) سره نه دی توپیر کړی، همدلته ترینه موضوع ګډه شوې ده.

دقیقي په خپلو شعرونو کې د کشتاسپه د پلار لهراسپ د زړښت او زوی ته یې د تخت او تاج د سپارلو او همدارنګه خپله لهراسپ د بلخ په معبد کې د معتکف کېدلو په اړه پارچې لري او په هغو کې اشاره کوي، چې لهراسپ (لمر) ته په عبادت کولو لکه څنګه، چې د جمشید لاره او دود و مشغول شو، وړاندې تر کشتاسپه، ویشتاسپه او زرتشترا نه په بلخ کې دود و.

د زرتشترا نوم یې په مختلفو اسلوبونو تجزیه او ترجمه کړی دی. معمولا دا کلمه له دوو توکو (زرته) او (اشترا) څخه مرکبه ګڼي، چې د (ژیړ او ښ لرونکی) او یا د ګړندي اوښ روزونکی یې ترجمه کړی. د زراشترا د خسر نوم (فراشترا) و هغه یې فرا یعنې مقدم او (اشترا) یعنې اوښ (شتر) ترجمه کړی او هغه په اصطلاحي ډول د (ښه لاروي اوښ څښتن) ترجمه کړی د (اسپه) یا (سپنته) یا (سپنتمان) صفت په پښتو کې په عین شکل د (سپین) په مانا پاتې دی او د هغې مانا (سپینه کورنی) او (سپینه تومنه) ده، چې په اصطلاحي ډول کولای شو، هغه د سپېڅلي اروا خاوند ترجمه کړو.

د (پاك) او (خجسته پی) صفتونه، چې مو د دقیقي په شعرونو کې ولیدل، غالبا د همدغې کلمې ترجمه ده.

د زردښت د پلار نوم (پوروش) د نیکه نوم یې (سپیتمان) او د غور نیکه نوم یې (هیچت اسپه) و، چې له هغه نوم څخه یې کورنی نوم اخیستی دی. د هغه د نیکونو په نوم کې د (اسپه) له کلمې څخه څرګندېږي، چې د بلخ له مشهورې اسپه کورنۍ سره اړیکي لري او د بلخ له یوې نجیبې ټولنې سره اړوندېږي د همدغو اړیکو پر اساس وروسته تردې، چې د دین تبلیغ یې وکړ او اصلاحات یې راوړل د اسپه کورنۍ له وارثینو سره یې خپلوي وکړه.

همدارنګه د بلخ د پاچا ګشتاسپه د وزیر (جم اسپه) د ورور (فراشترا) لور یې ځانته واده کړه او خپله ځوانه لور (پورچیست) یې د بلخ د پاچا وزیر (جم اسپه) ته ورکړه دا ټول اړیکي داسې ثابتوي، چې زرتشترا نسل په نسل په بلخ کې اوسېدلی، په همدغه ښار کې پېدا شوی او همدلته یې تبلیغ پیل کړی او بالاخره په همدغه ښار کې د تورانیانو د یوې حملې په ترځ کې وژل شوی دی.

۱۸/۲/۱۳۳۷

ګاتا ـ ګاث یاس

یو له هغو لرغونو کتابونو څخه چې د حکیم او پوه (زراتشترا) له خوا په بلخ کې منځ ته راغلی (اوښتا) ده، چې له (وید) نه وروسته یې دویم اریایي کتاب ګڼلی شو، اوښتا پر پينځو برخو وېشل شوې دی:

۱ـ لینا، ۲ـ ویسپرد، ۳ـ وندیداد، ۴ـ یشت او خورده اوښتا.

د اوستا لومړي اوولس (۱۷) فصلونه (لینا)، چې له (ګاتا) څخه عبارت دی، دا د اوښتا پخوانۍ او اصیله برخه تشکیلوي او هغه د زراتشترا خپلو خبرو عبارت بولي.

په دې کې شك نه شته، چې اوښتا په دغه موجوده بڼه کې تازه او نوی د ساسانیانو پر وخت منځ ته راغلی او لومړی منشور کتاب دی. پوهان په دې عقیده دي، چې اوښتا لومړی لکه د (ویدي) مجموعې په څېر منظوم لیکل شوی او تول په نظم ویل شوی و. د اوښتا له نورو برخو سره د ګاتا اساسي توپیر دا دی، چې (ګاتا) منظوم دی او د اوښتا نورو برخو خپل شعري رنګ د لاسه ورکړی او د نثر په ډول راپاتې دی. باید په یاد ولرو هغه آثار او کتابونه، چې د اریایانو د ژوند د لومړۍ دورې او تاریخ ته یې نسبت کېږي تول په منظوم شکل وو، خو د وخت په تېرېدو سره یې وزن او قافیه زیانمنه شوې منظوم کلام د منشور بڼه خپله کړې او خپل ارزښت یې له لاسه ورکړی، لکه چې له اوښتا نه پرته د یو بل کتاب درك هم لرو، چې په مسیحي دریمه پېړۍ او یا ترهغې دمخه یې منظومه بڼه درلوده او وروسته د ساسانیانو پر وخت یې منشوره بڼه خپله کړې دا اثر عبارت دی له (یاتکارزریران) یا (یادګار زریر)، چې په (برشوي) یا پهلوي پارتي اشکاني ژبه منځ ته راغلی و، چې بیا وروسته د ساسیانو په دوره او حتی په شپږمه هجري پېړۍ کې په پهلوي ساساني ژبه منځ ته راغلی، چې بیا تقریباً په عین بڼه بلخي شاعر دقیقي د څلورمې هجري پېړۍ په اوږدو کې په دري ژبه وکېښ، نو ویلی شو، چې د (ګاتا) او د اوستا د نورو برخو توپیر په دې کې دی، چې (ګاتا) منظوم او نوره برخه منشوره ده.

پوهان باوري دي، چې یشت یعنې د اوښتا څلورم جز، چې د دې کتاب یوه بله برخه ده د هغې د اوسنۍ بڼې د شعري ترکیب روح هم احساسولی شي، لکه څرنګه، چې د وخت په تېرېدو سره د دې ډول اثارو ډول، ډول ترجمې، تفسیر او تعبیرونه منځ ته راغلي، لږ لږ د کلماتو په

کمېدو او ډېرېدو سره او د يو شمېر نورو کلماتو د ګډون په وجه يې شعري بنې بدلون موندلی دی.

په هر حال (ګاتا) په اوېستا کې يوازينی منظومه مجموعه ده او دا د ګاتا کلمه د لغوي مانا له نظره (سندره) ترجمه شوې ده، د دې کلمې اصلي تلفظ (ګات) دی، چې د دې ترځنګ (ګاس) شوی او بيا په دري ژبه (ګا) شوی دی، چې د ظرف زمان، ظرف مکان او د موسيقۍ د اهنګ په مانا هم راغلی دی.

د اکثرو پوهانو په عقيده (ګاتا) د اوېستا ډېره پخوانۍ برخه ده او د هغې لرغونتوب، د کلام ترکيب، شکل، ماهيت او د کلماتو قيافه ثابتوي. يو تن له فرانسوي ختيځ پېژندونکی (ډارمستېتر) په دې عقيده لري، چې د (ګاتا) اکثره لغات د (زند) په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، ځکه چې بايد هېر نه کړو، چې د اوېستا او ورسره د (ګاتا) ژبه د (زند) او يا د(اوېستا ژبه) ګڼي.

د (ډارمستېتر) په عقيده د (ګاتا) اکثره لغات د زند په عاميانه ژبه کې له منځه تللي، مګر د اريايي سندرو په مجموعه کې د (ويدي) ژبې ورته کلمات او کورنۍ يې پاتې دي، چې دا نه يوازې د (ګاتا) د لرغونتوب پړاونه او مراتب ثابتوي، بلکې بله مسئله هم تائيدوي، چې د (ويدي) سندرو ويوونکي او هغه کسان، چې په (ګاتا) ژبه يې خبرې کولې، سره خوا پر خوا اوسېدل او حتی په يوه سيمه کې يې ګډ نژادي، فرهنګي او ادبي پيل درلود.

(ګاتا) د تاريخ، ادب، اخلاقي او فلسفي افکارو له نظره يوه حلقه ده، چې د ويدي عصر د ادبي اثارو ډېرې برخې اوېستا ته مربوطوي. داسې څرګندېږي، لکه چې د ژبې او ادب له نظره دواړه ارتباط لري همدغه شان يې د ويوونکيو ترمنځ هم ډېر نژدې اړيکي موجود وو.

(ګاتا) له پنځو منظومو څخه جوړه ده، چې هره يوه يې فصلونه لري، چې هغې ته (ها) وايي او بيا هره (ها) په قطعاتو او مصرو وېشل شوې، چې هرې قطعې ته (وجس تشتي) او هرې يوې مصرعې ته (فسمن) وايي، چې کولای شو (وجس تشتي) د خبرو پارچه ترجمه کړو او قطعه د دې مفهوم د افادې لپاره بهرتينه کلمه ده. همدارنګه (فسمن) د اندازې او مقياس په مانا ده او په ادبي مفهوم يې هم ديوټاکلي مقياس څو کلمې په برکې نيولې او د دې ادبي مفهوم (مصرع) افاده کولای شي.

له دې سره سره (ګاتا) د ۲۳۸ قطعو او ۸۹۴ مصرعو لرونکې ده.

۷/۱۱/۱۳۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوېستا له نظره د افغانستان د خاروې لرغونتوب

د افغانستان خاوره ډېره پخوانۍ او لرغونې ده. د دې خاورې د لرغونتیا د پوړونو د افق په پس منظر کې سوونه پېړۍ او زرګونه کلونه نغښتي دي.

تاریخ حافظه د دې لرغونې خاورې د ډېرو لومړیو دورو پېژندګلوي په یاد نه لري ترکومه ځایه، چې په اسطورو او داستانونو د لرغونو پاچاهانو او نومیالیو پهلوانانو په حماسیو او رزمي کارنامو پورې اړه لري موږ ته یې یو شمېر خاطرې را رسولې دي، چې د هغو مطالعه یو ځانګړی او په زړه پورې بحث دی.

د هغو پخوانیو منابعو په ډله کې، چې د اوسنیو پوهانو لاس ته راغلي او له هغو منابعو څخه یې د افغانستان د ځینو ځایونو د هویت په اړه معلومات ترلاسه کړي، کولی شو ووایو، چې هغه (اریایي سندرې) او یا اریایي رزمي، حماسي او مذهبي لرغونې خاطرې هغه په نظم دي که په نثر. په مجموع کې یې (اریایي خاطرې) ګڼلی شو او بیا دا خاطرې د زمان او مکان د چوکاټ له مخې د (ویدي) او اوېستا یې خاطرو په نوم ویشي. سره له دې، چې دا خاطرې پرله پسې دي، خو کولای شو په دواړو کې داسې مطالب ومومو، چې د ژوند یو مشترك طرز تفکر او د هغوی ادب رانبیي. د دواړو یاني ویدي او اوېستایي عصرونو په خاطرو کې د افغانستان د ځینو برخو یادونه شوې، خو باید وویل شي، چې په لومړۍ ډله کې کمې او دویمه کې ډېرې خاطرې په ځای پاتې دي.

دلته د اوېستا له دیني اړخ نه تېرېږو. باید ووایو، چې دا د هغو خاطرو مجموعه ده، چې د یوزر کاله دمخه تر میلاد د اریایي ټولنې د اوسېدلو پرځای او د ژوند په څرنګوالي رڼا اچوي.

د (اوېستا) د دریمې برخې په لومړي باب کې ، چې (وندیداد) نومېږي د یو شکله انسان ته ورته شادیانو (بېزوګانو) او له نیکه مرغه دځمکې یادونه شوې ده، چې هره یوه یې د اریایي قبایلو استوګن ځای شوي، چې هغه ټول په مجموع کې پراخه سیمه وه او په اوېستایي عصر کې یې اریایي هېواد تشکیل کړی و.

د اوېستايي خاورې قطعات پر شپاړس قطعو مشتمل و، چې د هندوکش د لوی غره څلور خواو ته پرله پسې پرتې وې، تر کومه ځایه، چې پرې څېړنه شوې هغه سیمې، چې د دې غره له بېلا بېلو ځایونو څخه خروبېدلې هغه د اوېستایي ځمکې مقدسه برخه ده، چې دا دی له هره یوه یې په ځانګړې توګه یادوو:

۱_ *اریانم ویجو* : د دې دوه کلمو تحت الفظي مانا (د آریایانو تخم ځای) دی او په اصطلاحي ډول کولای شو (آریایي تعلیم ځای) ورته ووایو، چې پوهان دا ځای د امو سیند او سردریا پورتنی سیمه، چې اوسنی فرغانه ده، ټاکي.

۲_ *سغره* : لکه څنګه، چې یې له نوم څخه څرګنده ده دا د سغدیان سیمه ده، چې د امو سیند ښی څنډو ته پرته ده.

۳_ *مورو* : دا د مروی له سیمې یا ارغنداو څخه عبارت دی، چې د مرکزي افغانستان له غرونو څخه سرچینه نیسي او د مروی له شاوخوا تېرېږي، چې دا ډېره ښکلې او حاصلخېزه سیمه ده.

۴_ *بخدي* : چې د ښکلې خاورې په نوم یاده شوې ده دا همغه (بخل بامیك) (بلخ الحسنا) (بلخ بامي) او یا (بلخ ګزمن) ده، چې د اوستایي له ډېرو غوره او مهمو قطعاتو څخه وه.

۵_ *نیسایا* : دا د اویستایي سیمې پنځمه قطعه خاوره ده، چې د هغې موقعیت یې د مرغاب او بلخ ترمنځ ټاکلی، سره له دې، چې یو شمېر خلك یې نیسایا، عشق اباد او یو شمېر یې میمنه بولي.

۶_ *هروي وه* : د دې قطعې ځمکې د موقعیت ټاکنې په هکله هېڅوك تردید نه لري، چې دا عبارت د هرې له منطقې څخه ده، چې معمولا یې د هرې رود په نوم یادېږي په وروسته دورو کې د دې سیمې د اوېستايي دورې د نوم په شکل کې تر لږ څه بدلون وروسته د (ارې) یا (هرې) په نوم پاتې دی او دا نوم تراوسه پورې په دې رودخانه کې څرګندېږي.

۷_ *ویکره ته* : هغه پوهان او مدققین، چې د لرغونې دورې په جغرافیه پوهېږي دا سیمه د کابل علاقه بولي.

۸_ *اوروایا اوره* : یو شمېر مدققینو د دې سیمې د موقعیت په ټاکنه کې چوپه خوله دي او یو شمېر نورو یې د ((طوس)) یا غزني سیمه پېشنهاد کړې ده. په ځینو ماخذونو کې ((ارګون)) او د هغې د چاپېریال ځمکې

مجموعه یې (روه) یاده کړې او (روه) یا (اروه) د تلفظ له مخې چندان لرې کلمې نه دي. د هغه ځای د اوسېدونکیو ځانګړنې، غرور او ځان وینې وه.

۹_ *خننتا* : یو شمېر پوهانو دا ځای د (هیرکانیا) یا ګرګان علاقه تعبیر کړې ده.

۱۰_ *هري ویتي*: هرې ویتي یا (اراویتي) د ارغنداو د سیند ګوټي نوم و، چې دا د کندهار د ښار له شمال او شمال لویدیزې برخې څخه تېرېږي. دا ډېره ښکلې، حاصلخېزه او د اوېستا لسمه قطعه خاوره تشکیلوي.

۱۱_ *ای تومنت* : ا تومنت همغه (ریتومندرس) ده، چې یوناني جغرافیه لیکونکي یې یادونه کړې او د هلمند رودخانه ترې مطلب ده او د دې لویې رودخانې حوزه، چې په اسلامي دورو کې یې (نیمروز) باله یو له متمدنو مرکزونو څخه و.

۱۲_ *راګا یا ره ګه*: د راګارا ځینې برخې یې (ری) بولي، چې کندوالي یې د ایران تر شرقي سیمې پرتې دي او په بدخشان کې هم د (راغ) په نوم یوه علاقه لرو.

۱۳_ *کخره* : دارمستېتر فرانسوي د دې سیمې موقعیت په خراسان او یا په غزني کې ښیي.

۱۴_ *ورنا یا ورنه*: د دې سیمې څرګند موقعیت معلوم نه دی.

۱۵_ *هپته هندو* : یا اووه سیندونه یعنې اوسنی پنجاب.

۱۶_ *رانګه یا رانګاه*: د اوېستا د شپاړسمې قطعې ځای هم تراوسه معلوم نه دی او ټول پوهان په متفق ډول تراوسه د دې نقطې په ټاکلو بریالي شوي نه دي.

په هر حال لکه څرنګه، چې د پخوانیو او اوسنیو نومونو له یادونې او لنډې شرحې نه معلومېږي، ترکومه ځایه، چې پوهان د اوېستا د شپاړسو سیمو د موقعیت په ټاکلو بریالي شوي، تر ډېره ځایه د دې سیمو چاپېریال. د هندوکش چار چاپېره منطقې او د (اکسوس) امو سیند او (اندوس) یعنې سند د سیمو ترمنځ پرته وه او که چېرته یادې شوې سیمې یو له بل سره خوا په خوا وشمېرو د افغانستان ټوله خاوره پکې راځي، نو ښکاره څرګندېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو مسکن او استوګن ځای، چې د هندوکش څلور خواو ته پراته وو، وګړو یې په خپلو کې په ښه توګه سره پېژندل.

۲۷/۴/۱۳۲۷

په اوېستا کې د غرونو يادونه

(اوېستا) د اقليم پېژندنې له مخې ډېر ارزښتناک جغرافيايي معلومات لري او په يو سطحي نظر څرګندېږي، چې د ارياپانو د ويدي عصر په نسبت د اوېستايي عصر د اوبو، خاورې او اقلم پېژندنه څو ځله ډېره او مفصله ده، لکه چې د اوېستا په لومړۍ برخې يا لومړي فصل کې، چې (ونديداد) نومېږي ټول له جغرافيايي موضوعاتو نه بحث کوي او د اوېستايي ځمکې ۱۶ قطعې ډېرې مشهورې دي. هغه څه، چې د اوېستا د جغرافيې په برخه کې د ډېرې پاملرنې وړ دي، هغه د غرونو نومونه او د هغو مفصله شرح ده.

ټول پوهېږو، چې د ځمکې پېژندنې په بحثونو کې د غرونو پېژندل او د هغو نومونه اخيستل او هغه هم د اوېستايي عصر د خلکو په منځ کې يو ستونزمن کار دی او حتی په اوسنيو نقشو کې ګورو، چې په غرنيو سيمو کې د ځايونو د نومونو يادونه ډېره لږه شوې ده، ځکه چې په داسې ځمکو کې سروې کول سخت کار دی، خو داوېستا د غرونو په اړه مفصل بحث رانښيي، چې له غرنيو سيمو سره اشناوو او تر کومه حده، چې څېړنه شوې، نو هغه غرنۍ سيمه، چې اوستا پېژندله او هغه برخه يې، چې هغې ته پاملرنه شوې د افغانستان اوسنۍ خاوره په برکې نيسي.

اوستا د (يشتونو) په دوه ټاکلو برخو کې له غرونو څخه بحث کوي يو په (زمياديشت) يا (نوولسم يشت) او بل په (هوم يشت) يا (لسم يسناى). له دې سره سره دا دواړه يشته په ځانګړې توګه لومړی (زمياديشت) ټول د غرونو يادونې ته وقف شوی او د هغو غرونو لړۍ، چې هلته يې يادونه شوې ګنه (شمېره) يې له څلوېښتو غرونوڅخه اوړي.

زمیادیشت په حقیقت کې د غرونو یو لړلیک دی، چې د یو شمېر غرونو په ځانګړې توګه د نومونو یادونه شوې او یو ډېر شمېر نورو ته یې د موجودیت په اړه اشاره شوې، چې شمېر یې دوه زره دوه سوه څلورڅلوېښتو (۲۲۴۴) ته رسېږي.

(هویشت) لکه څنګه چې یې له نوم نه څرګندېږي ده (یشتي) ده، چې د هوما له بوټي نه بحث کوي هغه داسې یو بوټی و، چې په ځینو غرونو کې به شین کېده. کله چې به یې دهغې له شیرې سره شیدې او ګبینه ورګډ کړل، نو د څښلو یو قوي او خوندور شربت به ترې جوړشو.

په دې یشت کې د همغو غرونو ډېره یادونه شوې، چې د (هوما) بوټی به هلته شین یا زرغونېده.

په اوېستا کې د غرونو بحث او هغه هم په تفصیل سره کوم اتفاقي شی نه دی، دا بحث لکه څنګه، چې مې ورته اشاره وکړه د دقیقو معلوماتو له مخې یې صورت نیولی، په ځینو مواردو کې موقعیت په ځینو وختونو کې لوړوالی او د سیندونو دوه نورې برخې، چې له هغې نه یې سرچینه نیولې یادونه شوې او له هغې نه داسې اندازه لګېږي، چې د اوېستایي عصر اریایانو د خپل ژوند چاپېریال او ماحول ډېر ښه پېژانده. د (زمیادیشت) په پای کې، چې د ۲۲۴۴ غرونو شمېره راغلې راښیي، چې پرته له هغو ټاکلیو غرونو څخه چې د نومونو یادونه یې شوې ده، نور ټول سره په خپلو کې تړلي او پېچلي پراته دي، چې دا یې په شمېره کې خلاصه کړې او پورتنۍ شمېره یې راښولې ده.

که چېرته نن هم څوک د افغانستان د غرونو د پاسه په الوتکه کې پرواز وکړي، نو په ډېرې اسانۍ سره به په خپلو سترګو دا ۲۲۴۴ غرونه درک کړي.

د دې یادونې اړتیا نه شته، چې له هر ډول هڅو سره بیا هم پوهان د اوېستا د ټولو غرونو د موقعیت په ټاکنه کې بریالي نه شول او حتی د یو شمېر غرونو، چې په اوېستا کې یې د نوم یادونه شوې هم ټاکلي نه شو او د یو شمېر غرونو په ټاکلو کې یې نظریې مختلفې دي لکه قلات کې (اران).

د افغانستان د خاورې ډېره برخه غرنۍ ده او دا ۱۶ قطعې اوستایي ځمکه تر ډېره حده د افغانستان خاوره راښیي نو وایو چې کولای شو د

اوبستا تول او یا اکثره غرونه او یا د دې غرونولړې د افغانستان په خاوره کې وتاکو. دا دی د دې غرونو یوه برخه درپېژندل کېږي:

۱ـ *هریتي باز* : دا لومړی غر دی، چې په زمیادیشت کې یې یادونه شوې او د اوستا په اصطلاح د ځمکې چارچاپېره پروت او ترختیځ پورې یې اوږدوالی موندلی و. (ګایګر) الماني باور درلود، چې دا د پامیر د غره لړۍ ده، چې څوکې یې د اسمان په څېر دنګې دي اوله ختیځ نه د لودیدیځ پر لور پروت دی.

۲ـ *زردهازا* : دویم اوچت او لوی غر، چې په زرمیادیشت کې یې یادونه شوې هغه د (زردهازا) غر دی او د دې غره په اړه هم اوبستا مدعي دی، چې د ځمکې چارچاپېره اوږد پروت و. "هو" د ځمکې چارچاپېره امتداد د اوبستا اصطلاح ده، چې په حقیقت کې د غره د سلسلې اوږدوالي ته اشاره ده. د دې غره له لړۍ نه یوه فرعي څانګه د (اوشیدا او شیدا رانا) په نامه یاده شوې، چې هغه غر یې د (اوشیداشار) په نامه هم یاد کړی، چې کولای شو هغه د (پوهنې او رڼایی) غر ترجمه کړو. دارمستتر د دې غره د موقعیت په هکله د سیستان په هامون کې لټون کوي، خو لکه څرنګه، چې وایي د هلمند سیند ترینه سرچینه نیسي، نو په څرګنده معلومېږي، چې له دې غره نه یې مقصد د بابا د غره لړۍ ده.

۳ـ *سیامکه* : سیامکه عبارت له تور غر څخه دی، همدغه غر په (بنداهش) کې د (سیاك او مند) په نامه یاد شوی (سیاك او مند) د فرانسوي دارمستتر په عقیده همغه تور غر دی، چې د هرې رود شمال ختیځ پلو ته واقع دی.

۴ـ *وفره یانت*: دا نوم په لږ څه توپیر په بنداهش کې د (وفاراومند) په شکل راغلی، چې د دې غره مانا (واورین او واوزه لرونکی غر) ده. (تور غر) او (د واورو غر) دواړه د هندوکش شاخونه وو او یو د بل په مقابل کې پراته وو.

۵ـ *سپینه ورنه* : کولای شو دا دوه کلیمې (سپین پوښ) ترجمه کړو، چې سپین پوښ غر هم له جګو غرونو څخه و، چې د کال ډېره موده په سپینو واورو پوښل شوی و.

۶_ سپیته گونا غیري: (سپینه) د سپین په مانا (گونا) د (گون) او (رنگ) په مانا همدارنگه و (غیري) د غره مانا لري او د دې کلمې مرکب نوم (سپین گونی غر) کېږي، چې په‌پښتو کې تراوسه په سپین غر شهرت لري او دا د هغه غره لړۍ ده، چې له شمال ختیځ نه جنوب لوديځ ته د افغانستان جنوبي برخه کې واقع ده، چې د ننگرهار او پکتیا له ولایتونو څخه ډېر ښه لیدل کېږي.

۷_ یو پای ري سنا: د (عقاب له الوتنې نه لوړ غر) چې د هندوکش د غره له لړۍ څخه دی، چې د افغانستان له منځنۍ برخې نه تېر شوی او د دې غرنۍ سیمې د ملاتېر تشکیلوي، په همدغه ترتیب، چې کتل کېږي. نو اوستا د افغانستان غرونه په ښه توگه پېژندلي او د دې لړۍ مشهورې او سترې برخې یې په نومونو او صفتونو لکه سپین او تور، وړاورین (په واورو پوښل شوی)، او د عقاب له الوتنې لوړ یاد کړي دي، چې تراوسه یې ګڼ شمېر اصطلاحات پاتې دي او له منځه نه دي تللي.

۳/۱/۱۳۳۶

د سکندر د تیرېدلو لار

د ختیزو هېوادونو د تاریخ له سترو پېښو څخه یوه، چې په عین وخت کې د ختیځ او لویدیځ د اړیکیو په تاریخ کې ډېر ارزښت لري په اسیایي هېوادونو کې د سکندر مقدوني فتوحات دي.

په دې لیکنه کې د ختیځو هېوادونو د سکندر له فتوحاتو او د هخامنشي د امپراتورۍ په مقابل کې یې موقعیتونو سره کار نه لرو، یوازې پر یوې موضوع غږېږو، چې هغه په افغانستان کې د سکندر مقدوني د تېرېدلو لاره ده.

سکندر د ۳۳۰ مخ زېږدي په پسرلي کې د هري رود (رودا ریوس) سیمې ته راورسېد دلته پر دغه وخت یو ښار موجود و، چې یوناني منابعو هغه د (ارته کواتا) په نوم یاد کړی دی. سره له دې، چې د دې ښار دقیق موقعیت تراوسه تاکل شوی نه دی، خو د هرې رود په سیمه کې یې د شته والي هیڅ شك نه شته. سکندر په دغه ځای کې د یو بل ښار جوړول پیل کړل، چې د (سکندریه اری) په نوم شهرت لري او دا په افغانستان کې د سکندر لومړی اباد کړی ښار دی.

سکندر او یوناني لښکر د هرې رود له سیمې نه جنوب پلو ته روان شول په موجوده لاره تر فراه اویا لږ څه په منځني ډول د سیستان هامون ته ورسېدل، ځکه چې یوناني مورخین په دغه سمت کې د (شرنجیانو) یا (زرنجیانو) او یا ووایو د زرنګ د خلکو یادونه کوي او سکندر د دې سیمې په یوه برخه کې د یوې بلې سکندریې په جوړولو پیل کوي، چې هغه په (سکندریه پرو فتازي) شهرت لري او هغه معمولا د (فراه سکندریه) ترجمه کوي، چې باید د هغې د موقعیت لټون یا د اوسني فراه په شاوخوا کې او یا د زرنګ ترڅنګ په کندوالو کې وشي، خو له احتماله لرې نه ده، چې دا سکندریه دې د اوسني (پشاوران) له ساحې نه لرې وي.

په هر حال د دې سکندریې موقعیت په یقیني توګه ټاکل شوی نه دی، خو د سیستان هامون ته نژدې و.

سکندر له دې ځایه وروسته د جنوب ختیځ په خوا روانېږي او د فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیوفوشه د نظریې له مخې د (قلعه بست) د

کندوالو پر لار د هلمند له رود نه تېرېږي او د ارغنداو د سيمې خوا ته راځي. دلته دريمه سکندريه چې (سکندريه اراکوزي) ورته وايي بنا کوي. موسيوفوشه باور لري، چې د دې سکندريې موقعيت بايد د ارغنداو د غاړو ښيې پلو ته وپلټل وشي، دا چې اوس د کندهار د زوړ ښار شمالي پلو ته د اشوکاکتيبه، چې زمانه يې درې پېړۍ دمخه تر ميلاد ټاکل شوې، تازه کشف شوه، ايا کولای شو، چې د دې سکندريې موقعيت او يا لږ تر لږه د هغه وخت مهم ښار (اراکوزي) په همدغه ځای کې وګڼو؟

په هر حال دريمه سکندريه، چې سکندر د افغانستان په خاوره کې او هغه هم د هرې رود په سيمه کې بناء کړې وه، دا چې په هر ځای کې وه، وه به خو په دې کې شك نه شته، چې د سکندر د تېرېدلو لار، همدغه موجوده لار ده چې د کندهار د زاړه ښار تر مخ تېره شوې ده

د سکندريې وجود په هرات، فراه، زرنګ او کندهار کې راښيي، چې سکندر د هرې رود له سيمې تر ارغنداوه پورې د افغاني سيستان په شاوخوا کې لويه دوره وهلې او بالاخره د ارغنداو سيمې ته، چې د کندهار زاړه ښار ته نږدې ده رسېدلی دی.

څلورمه سکندريه، چې زموږ په خاوره کې يې جوړه کړې په (قفقاز سکندريه) مشهوره ده، چې بې اختلاف سره د جوړېدلو ځای يې (پروان) يا اوسنی (جبل السراج) راښيي. دا چې سکندر له کندهاره پروان ته له کومو ځايونو تېر او پر کومه لار راغلی؟ يو شمېر وايي، چې د ارغنداو د سيمې لار يې نيولې او ځان يې (جاغوري) ته رسولی، يو شمېر نور باوري دي، چې په همدغه موجوده لار غزني ته راغلی دی، همدغه شان له غزني نه يې پروان ته راتلل هم چندان روښانه نه دي. هغه څه، چې ډېر روښانه دي دا دي، چې سکندر کابل ته نه دی راغلی او له دې ښار نه تېر شوی هم نه دی، نو د ده په باره کې ويلی شو، چې له کابل نه شمال پلو ته د ۳۰ کيلو مترو په واټن د ارغنداو پر لار د پغمان د غرونو په پای کې د کاپيسا سيمې ته ورداخل شوی او دا هم څرګنده ده، چې پروان ته تر رسېدلو دمخه يې په هغه ځای کې توقف کړی، چې د پنجشير، شتل، سالنګ او غوربند رودونه يوځای شوي، چې اوس د (برج عبدالله) په نوم شهرت لري. دلته يې د يوې مستحکمې کلا تر جوړولو وروسته په پروان کې په يو نوي ډول د لوی ښار جوړول (د هندوکش په پای کې سکندريه) پيل کړه.

سکندر دوه ځله په تلو راتلو له هندوکش نه تېر شوی، د لومړي ځل د تېرېدو په وخت هغه ځای، چې د هندوکش په شمال کې نوموړی ورته ننوتلی شوی (د راپاسک) ده، چې (اندراب) یې بولو. ټول پوهېږو، چې له پروان څخه اندراب ته له څو لارو، څو درو او کوتلونو ورتللی شو، چې د خاواك لاره هم یوه له همغو لارو څخه ده او همداراز د(کوشان) او (سالنګ) درو لارې هم ورغلي دي. معمولا وايي، چې سکندر باختر ته د خاواك پر لاره تللی دی او زه په دې باره کې داسې وایم، چې سکندر په واپسۍ کې د (کوشان) درې د غوربند (خواجه زید) پر لاره شمال ته تللی دی.

په هر حال په شمال کې وروسته تر جنګونو سکندر په باختر کې د هندوکش له جنوبي سکندريې نه پروان ته داخل شو او له دې ځایه یې د پنجشیر د درې سیند د ختیځ پلو ته ونیوه او د ریزه کهستان، نجراو او تګاو د غرونو په لمنو ورتېر (لمپاکا) یا لغمان ته ورسېد.

ختیځ پلو ته د سکندر په اوبجه کې لغمان یوه مهمه نقطه ده. موسیوفوشه باوري دی، چې دلته یې یو ښار د (ییکیا) یا (مینه) په نوم جوړ کړ او هغه یې د یونانیانو د فتحې او سرې ښار په نوم وباله.

فرانسوي ختیځ پېژندونکي د دې ښار موقعیت د (مندراور) او د لغمان د چارباغ ترمنځ (قرغیو) نه نږدې سیمه راښیي او وايي، چې دلته سکندر د یونانیانو د برې په مناسبت رب النوع ته ډېرې قربانۍ وراندې کړې او خپل عسکر یې په دوه ډلو ووېشل، چې وړوکې ډله یې خپله واخیسته او د کونړ د درې په لاره یې د سوات مخه ونیوه او بله ډله یې، چې په هغې کې د عسکرو شمېره ډېره وه د دوه تنو جنرالانو پرویګاس او هفستیون په مشرۍ د کابل د سیند لار ونیوله او جنوب پلو ته لاړل، چې بیا دواړه ډلې د اندوس یا د(سند رود) په غاړه یو ځای شوې.

سکندر د کونړ په دره کې له اوسني چغه سرای نه تېر په بدهن یا پېچ دره کې د نورستانیانو له پخوانیو نیکونو سره مخامخ شو، چې وروسته بیا د اسمار له سیمې نه تېر سوات او بونېر ته تر رسېدلو وروسته د سند سیند ته ورسېد، چې هلته د هغه د جنرالانو له خوا پرېبړیو جوړ کړی شوي پول باندې له نوموړي سیند نه تېر شو. نور د هغه تعقیب د دې مقالې له هدف څخه دباندې دی.

۱۸/۴/۱۳۳۷

په افغانستان کې دسکندر

دتلو لار

هغه پوهان او د لويديځې نړۍ ګرځېدونکي، چې له افغانستان سره د لرغوني تاريخ او جغرافيې له نظره ډېره مينه لري، يوه په زړه پورې مسئله د سکندر مقدوني د تلو د لارې تاکل دي.

د دې يادونې اړتيا نه شته، چې د مقدوني سردار فتوحاتو د ختيځ او لويديځ ترمنځ د دوستۍ او راشه درشه ور پرانيست. دا حقيقت لکه ځنګه، چې د ګڼو اسيايي سيمو په اړه ربښتوني دی همدغه شان زموږ غرني هېواد په اړه هم ډېر ربښتونی دی، ځکه چې د اريانا لرغوني هېواد او اوسني افغانستان ډېرې لرې پرتې سيمې وې، چې د سکندر مقدوني د فتوحاتو په اثر او دلته د يونانيانو تر رسېدلو وروسته د لومړي ځل لپاره د روم بهر له نژدې هېوادونو او نورو لويديځو سيمو سره يې پراخوالی وموند.

سکندر لکه د برېښنا په څېر په ډېرې تېزۍ سره د ايران دهخامنشي دريم داريوش مقاومت مات کړ او ۳۳۰ مخزېږدي پر پسرلي د موجوده افغانستان لويديځ سرحدي ولايت اري، اريايا هرات ته ورسېد. د دې ولايت مهالي حکمران، چې يوازې يې له سکندر سره مقاومت نه شو کولای، هغه ته يې بنه راغلاست ووايه. مقدوني سردار هغه د پخوا په شان د هغه ولايت حکمران وټاکه او خپله باختر ته متوجه شو، ترڅو ژر تر ژره د هغه ولايت حکمران، چې دپاچاهۍ اعلان يې کړی و له منځه يوسي.

په دې کې شك نه شته، چې په افغانستان کې د سکندر د تلو د لارې لومړۍ برخه د هري رود له سيمې ختيځ پلو ته د بلخ (بکتر) ښار و. په دې خوا يې يو څه فاصله وهلې وه، چې يو ناڅاپي د (ستي برزن) پاڅون هغه بېرته ګرځېدلو ته اړ ويست.

په دې وخت کې د ولايت مرکز (ارتـه کوافـا) و او د هغـه د اوسېدلو ځای د هـرات موجـوده ارګ او يـا د اختيـارالدين کـلا وه. د هـرات واکمـن، چـې د سکندر نظامي مشاور هـم و، يـو شمېر يونانيـان يـې وژلي او ښار يـې پـه خپـل لاس کـې اخيستي و، خـو کلـه چـې سکندر راوګرځېد د هـرات لـه واکمـن سره تـر خونړيـو جګړو وروستـه يـې د (ارتـه کوافـا ښار) فتـح کـړ. سکندر چـې د هرات لـه خلکو نـه پـه ويره کـې و، اړ و، چـې يـوه نظـامي کـلا هلتـه جوړه کـړي، چـې دا يـې د افغانستـان پـه خـاوره کـې لومـړۍ نظـامي کـلا وه، چـې سکندريه اري پـه نوم يـې شهرت پيدا کـړ.

سکندر وروستـه تردې پېښې بلـخ تـه لـه تللو يـې ډډه وکړه او خپلې د تللـو لارې تـه يـې جنوب پلـو تـه بدلـون ورکـړ او د زرانګيايـا، درانجيانـا، ساکستـانا ولايت تـه داخـل او لـه يشد سيستـان څخـه د ((پرونتازيـا)) د ښار پـر لـور مـخ پـه وړانـدې لاړ. د دې ښار موقعيت پـه (پشـاوران) کـې ټاکـي، چـې کندوالـې يـې د هـامون يـا دسيستـان دسينـد شمال لـور تـه نـژدې پرتـې دي او دا ځای د ۱۸۰ ميلـو پـه واټن د هـرات جنوب پلـو تـه واقـع دی. د سکندر دويـم استوګن ځای يـا پرونتيازيـا سکندريه پـه همدغـه پشـاوران کـې يـادوي او ګڼي.

سکندر د رانجيانـا لـه ولايـت څخـه، چـې دا د هـامون سيمـه وه او پـه هغـه وخـت کـې ابـاده او ډېره ګڼه ګوڼه يـې درلـوده لـه هـيرمند نـه پـه منحنـي ډول ورتـېر او د ارغنـداو سيـمې تـه چـې د اراکـوزي ولايـت و، ورداخـل شـو. دا ولايـت اوس د کندهـار پـه نـوم ياديـږي او دا هغـه نـوی ښار دی، چـې د سدوزيانو د بنسټګر احمد شاه دراني لـه خوا جوړ کـړای شـوی. د کندهـار د موجـوده ښار لويديـځ پلـو تـه (لـه مرکـز نـه د پنځه کيلـو متـرو پـه فاصلـه) يـو شمېر کنـدوالي پرتـې دي، چـې د کندهـار زوړ ښار يـې بولـي. همدغـه سـرك، چـې اوس د ارغنـداو لـه يـوې خـوا د کوکـران تـر يـوې برخـې تـېرېږي د کـاروانونو د پخوانيـو لارو استـازيتوب کـوي.

د اشـوکا کيتبـه، چـې د (دويمـې مخـزېږدي پېړۍ پـه نيمـايي کـې) د موريـاکورنـۍ پـاچـا و، دا ثـابتوي، چـې دا ښار د هنـدي موريـايـانو همـهالی او پـه ډېر احتمـال د سکندر د راتلـو پـه وخت ابـاد و او سکندر هلتـه خپلـه دريمـه سکندريه پـر ۳۲۹ مخـزېږدي د اراکـوزي پـه نامـه جوړه کـړه.

کـولای شـو، چـې د سکندر د تـګ لار لـه سکندريه ارکـوزي يعنـې د کندهـار لـه زاړه ښاره تـر غزنـي او دهغـو غرونـو لمنـو پـورې، چـې د موجـوده سرك شمال تـه واقـع

دي وټاکو. ایټالیایي لرغون پېژندونکي د هوايي عکاسي له مخې په دې باور دی، چې د اوسني غزني په چار چاپېره سیمه کې د یونانیانو یو ښار و او د غزني جغرافیایي مرکزیت هم دا نظر تائیدوي.

د سکندر خط سیر له غزني نه وروسته بیا هم غرونو ته په نژدې ساحه کې له وردګ، میدان او ارغندي نه تېر شوی، خو کابل ته نه دی راغلی او همغسې له ارغندي ځخه مستقیم د پغمان غرونو له لمنو د کاپیسا سیمې ته داخل شوی او دلته بیا اوسني خواجې سرای ته نژدې یو شمېر کنډوالې لرو، چې په (سارسکندري) او (حصار سکندري) مشهورې دي.

سکندر د ۳۲۸ مخ زېږدي کال په ژمي کې هغه ځای ته نژدې، چې د پنجشیر شتل، سالنګ او غوربند سیندونه سره یو ځای شوي ورسېد او د بګرام په شمال د عبدالله برج په سیمه کې د سکندر د موقتي توقف ځای ځرګندېږي.

د افغانستان په خاوره کې ځلورمه یا پنځمه سکندریه، چې سکندر جوړه کړې هغه د پخواني پروان یا اوسني جبل السراج د هغې نقطې ښي پلو ساحل کې واقع ده، چې د ځو سیندګوټو اوبه سره یو ځای شوي دي کولای شو ووایو، چې پدغه ډله کې د قفقاز سکندریه او د پاروپامیزاد سکندریه هم شته. د سکندر یون له دې کلا ځخه، چې د هندوکش په پای کې پرته وه، د ۳۲۷مخ زېږدي په پسرلي کې د پنجشیر درې له لارې او دخاواك له کوتل نه شوی دی او د ده مخې ته لومړی د هندوکش په شمالي برخو کې اندراب راځي، چې په یوناني ماخذ کې د (دراپاسکا) په نوم یاد شوی دی، له دې ځایه وروسته د سکندر یون د بکتر تر ښار پورې په دقیق ډول معلوم نه دی.

د ایبك او تاشقرغان لاره غزني. او دقندوز پر لور پرته لاره جلګه یي ده. سکندر هم له بلخ نه د امو سیند شمال لور ته او هم د بلخ لویدیځ لور ته د مرغاب تر سیمې پورې تللی دی، چې په بالامرغاب کې د مارجیان د سکندریې پاتې شوني د دې نظریې شاهدې دي، له بلخ نه د پروان سکندریې ته د سکندر راتګ غالبا د (کوشان) د درې پر لار، چې د قفقاز له سکندریې نه د ختیځ پر لور په عمومي ډول له ریزه کوهستان، نجراو، تګاو، لغمان او کونړ له کوزنی. برخې د اوسني اسمار تر خوا تېر او سوات ته ورداخل شوی دی او سند اندوس د سیند تر غاړه وړاندې تللی دی. هغه په دغه لنډه لیکنه کې تر دې ډېر او په دقیقه توګه تعقیبولی او ځېړلی نه شو.

۱۲/۳/۱۳۴۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اسيا کې ديوناني هڅوب د مرکزيت له نظره د افغانستان اهميت

افغانستان د اسيا او مهاجرتونو څلور لارې دي، همداراز د تمدن، فرهنګ او افکارو د تصادم د تماس نقطه، د ښوونې مرکز د مفکورو د ګډون او ذهني مظاهرو ځای او بالاخره د ادبي، هنري، فلسفي او مذهبي نظرياتو د خپرېدلو له مرکزونو څخه شمېرل کېږي.

د اسيا په تاريخ او که لږ په څرګنده ووايو د منځنۍ ختيځ او لويديځ نړۍ په تاريخ کې يوه مهمه نقطه وجود لري، چې د (يونان او شرق) ترمنځ رابطه يې بولي او کولای شو د هغه وخت په مانا يې د (ختيځ او لويديځ) تماس وبولو ځکه چې د دوه زره پنځه سوه کاله وړاندې نړۍ له نن نه ډېره محدوده وه او تقريبا ټول ختيځ او لويديځ له هندوکش نه د مديترانې تر جزيرې پورې ساحه کې خپور و، خو شرقيانو او غربيانو ته پرته له دې دوه ياد شوو سترو سيمو نه دباندې نور هر ځای مجهول او نامعلوم و.

سکندر، چې په هغه وخت کې د نړۍ تر وروستۍ دښتې رسېدلی و پرته د سند له شرقي خوا ځمکو او د پنجاب له اباديو نه نور څه نه و او د سکندر په هکله چې يو شمېر خلکو يو افسانوي شخصيت باله او پرته له ده بل څوك نه و، چې د يورپ له مجهولې دنيا څخه راپورته شوی وای. په هغه وخت کې د نورې دنيا په مقابل کې دا دوه د شرق او غرب قطبونه د هندوکش د غرونو په ماحول کې د هغه هندوکش، چې کلکو تيرو يې د يونانيانو په ذهن کې يوه داستاني بڼه خپله کړې وه، سره يو ځای شول. ګڼ خلك، چې په ختيځ کې د سکندر فتوحاتو ته ډېر ارزښت ورکوي، وجه يې دا ده، چې د ده د فتوحاتو په ترڅ کې د لومړي ځل لپاره د ختيځ او لويديځ ترمنځ مستقيم تماس پېدا شو. که چېرته په غور ورته وکتل شي د سکندر ټول فتوحات په ختيځ کې ترسره شوي. يواځينی ځای، چې يونانيت په پېړيو هلته دوام وکړ د هندوکش ماحول يا افغانستان و، له دې څخه به تېر شو، چې يونانيانو دوه سوه کاله په باختر او بيا له باختر نه پر ټول افغانستان او د هند په يوه برخه يې حکومت کړی دی. هغه څه، چې د افغانستان په غرونو کې د سکندر د تېرېدلو په مهال دلته پاتې دي د يوناني تمدن، فرهنګ او هنر روح دی.

سکندر د خپل تګ پر لار له (هري رود) څخه تر (اباسینده) څو سکندریې جوړې کړې. په دې سکندریو کې یو شمېر یونانیان ځای پر ځای شول له هغوی سره د هغو فرهنګي چارې، رسم الخط، ژبه. هنر د ابادۍ ځرنګوالی او د هغوی نور کړه وړه او رواجونه هر پلو ته خپاره شول. د هغوی هر ډول مذهبي اسطورې یوناني (میتولوژي) د زردښتي له محلي اسطورو او وروسته له بودایي اسطورو سره ورګډې شوې. الفبا او یوناني رسم الخط په شمال او جنوب کې په عمومي توګه رواج وموند لکه، چې وروسته تر ۲۳۰۰ کلو د اشوکا کیتبه په کندهار او وروسته تر ۲۰۰۰ کلو د کنیشکا کیتبه په بغلان کې تر شمال او جنوب شاهدي ورکوي، چې تر میلاد دمخه پېړیو کې د یوناني الفبایې رسم الخط د افغانستان په ټولو برخو کې معمول او رواج یې موندلی و.

د هغو سکه لرونکو فلزي پیسوله مخې، چې د مختلفو نسلونوله خوا جوړې شوې وې او د چینایي سیلاني((هیوان تسنګ)) د یادونې له مخې ویلی شو، چې دې رسم الخط دا چې هر ډول تحول یې لیدلی، خو اوومې مسیحي پېړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې نژدې یو زر کاله معمول او په خلکو کې رواج درلود. هغه چا چې د کابل په موزیم کې د بګرام نفیس اثار اوپه ځانګړې توګه یوناني ګچي مدالونه، چې په ډېره صافه او هنري بڼه جوړ دي،لیدلي وي اویا یې د افغانستان په مختلفو برخو کې په زرګونوله ګچ نه جوړې شوې مجسمې له نظره تېر شوي وي، هغوی ښه پوهېږي، چې په افغانستان کې یوناني مجسمې تورل، مسجمه جوړونې، هنري روح او د هنر دوستۍ روح څومره په ژوره پیمانه او څومره ډېر رواج شوی و.

له دې کتنو څخه، چې کومه نتیجه په لاس راځي، هغه دا ده، چې پخوانۍ اریانا یا افغانستان د څو پېړیو په اوږدو کې، چې له دوه خواوو نه یې د مسیح عهد پیل شوی و د فرهنګ، تمدن او یوناني هنر مرکز و، چې هغې ته ګریس (اسیا) یا (اسیایي یونان) ویلای او د اسیا په تاریخ کې د دې خبرې ښکاره بیانول ډېر ارزښت لري، ځکه هغه کسان، چې د اسیا په فرهنګي، هنري، ادبي او د تاریخي بدلونونو په مطالعه او څېړنه بوخت دي او په ځانګړې توګه، چې د مرکزي او ختیځي اسیا، هند، چین او نورو په تاریخ کې د دغو مواردو مطالعه کوي، په ډېرو ځیزونو کې د یونان د ادب او هنر نښې نښانې ګوري او تل یې دا پوښتنه په ذهن کې راګرځي، چې دا تاثیر څنګه له یونان نه دلته راغلی.؟

په دې کې څو شك نه شته، چې يونان د سكندر د فتوحاتو په وجه له اسيا سره تماس پيدا کړ، خو کله چې سكندر مړ شو لويه امپراتوري يې تجزيه شوه د نورو سلطنتونو په راتلو د يونانيانو تماسونه له منځه، اسيا سره له منځه لاړل. خو په عوض کې يې د هندوکش په شاوخوا کې د وه سوه کلن (يوناني باختري) سلطنت دوام او هلته يې د يو شمېر مېشتو يونانيانو سره د پخواني يونان د فرهنګ او تمدن روح پاتې شو. چې بيا په هغو وختونو کې، چې د يوناني سلطنت نوم پاتې نه و، خو د لوړو کوشانيانو په ټوله دوره کې هماغه د يونانيانو په صبغه، افکارو، ادبياتو، فرهنګ، د الفبا رسم الخط مجسمه توږنې او نورو رواج ومونډ او د ټول افغانستان په اطرافو کې خور شو. په همدې ترتيب مونږ چې د يوناني هنر او تمدن تاثير په هند يا سنګيانګ، چين او حتى په جاپان کې ګورو ډېره برخه يې له افغانستان څخه خوره شوې، ځکه چې دلته او په دې هېواد کې د معارف، فرهنګ او يوناني هنر ذخيره منځ ته راغلې وه. او لکه څنګه چې څرګنده ده د شرقي اقصى، مرکزي اسيا او نورو له يونان او مديترانې سره اړيکې نه درلودې.

د افغانستان د پخوانيو دور له کړو وړو او رواجونو څخه يو هم همدغه د (يونانيت روح) درلودل دي، چې دلته يې په ډېره اندازه ريښې ځغلولې او تر ډېره وخته يې دوام وکړ. چې د هغې انعکاس تر ننه پورې زمونږ په عرف، عادتونو او کيسو کې پاتې دي

د افغانستان ګاونډي هېوادونه، چې د يونانيانو له تمدن او هنر نه متاثره شوي ډېر علت يې د افغانستان جغرافيايي موقعيت او له هغوى سره د نژدېوالي اوقرابت وجه ده، چې د يو يوناني ثقافت د مرکز په توګه يې د هغوى په راکړه ورکړه، کار او کردار او په نورو څيزونو اغېزه کوله. په دې کې شك نه شته، چې په افغانستان کې د هخامنشي تمدن روح له يوناني روح سره ګډ شوى و او له همدغه ګډون او تماس نه يو شمېر مشترك څيزونه هم منځ ته راغلي لکه. د هنر په برخه کې يو شمېر مدرسې د مثال په توګه ((ايراني او يوناني)) ((يوناني باختري)) ګريك او بکتريان ((يوناني و بودايي)) او ګريك او بوديك مدرسې يادولى شو.

چې بيا وروسته له هغې يې فرعي شاخونه، لکه ((ايراني بودايي)) يا ((ساساني بودايي)) رامنځ ته شوي دي.

۹/۴/۱۳۳۷

د افغانستان نجیبه طبقه اریاسپه

یا اسواران

هیڅ داسې یو څوك نه شته، چې د اروپا د منځنۍ پېړۍ د تاریخ او د صلیبي جنګونو د مطالعې په وخت کې یې د اروپا د نجیبې طبقې یا شوالیه نوم لوستلی یا اورېدلی نه وي. هغوی خپلې جنګي کلاګانې درلودې او د کلاګانو ترخوا یې ډېرې پراخې ځمکې لرلې او تر شاوخوا یې د ډېرې واکمنې څښتنان وو، چې بزګران یې نه د بزګرانو په څېر، بلکې د یو جنګي ډلې او حتی د یو غلام او مریې په څېر کارول

په افغانستان کې که هغه لرغونې دورې دي او که د اسلام له ظهوره وړاندې منځنیو پېړیو او که بیا وروسته تر هغې په ټولو دورو کې مو شوالیه یا (نجیبه طبقه) درلوده، چې په هغو کې د اروپا د منځنیو پېړیو د شوالیه د خویونه راجمع وو. مګر په عمومي ډول د هغوی عیبونه په هغوی کې نه لیدل کېدله په بل ډول ووایو، چې زموږ نجیبه طبقه (شوالیه) د قوم له اصیلو خلکو اوقومي مشرانو څخه وو، چې اصلا د اجتماعي طبقه بندۍ په پیلامې کې، چې له هغې څخه په زرګونه کاله اوړي، کولای شو هغوی د خپلواکو په نوم یاد کړو او د بلې طبقې پېدا کېدل تر ډېره حده د اس په روزنه، د اسونو د رمو او ګلو په لرلو د اسونو په سپرلۍ ان سوارکارۍ پورې تړلې او مربوط ؤو.

موږ ټول پوهېږو، چې د (اریا) د کلمې لغوي مفهوم نجیب او ازاد و. په هغه صفت، چې اریایي ټولنې د خپل روزنتون په پیاوړتیا کې مخصوصا د امو سیند په سیمو او فرغانه کې هغه مهال، چې د پامیر له لمنو نه د

باختر تر وروستيو لويديزو لويو برخو يې ژوند کاوه، هغوی به له خپلو بدو عناصرو نه د خپلې خپلواکۍ او اصيلواله دمفهوم خوندي کولو په خاطر د مرکزي اسيا خلکو ((توريا)) او تور پوستان په ويدي کې يې هنديان د (اسيو) په نوم يادول.

اريايي باختري ټولنې د هندوکش په شمالي برخو د امو سيند په سيمه کې، چې د دوی د ژوند روزنتون وو، له اس او د اسونو له ګلو سره يې ډېره بلدتيا درلوده او د امو سيند ، فرغاني او باختري سېمو اصيل اسونه چې تراوسه پورې شهرت لري، د اريا له ټولنې سره داسې منسوب او پيوست دي، چې نه شو کولای يو له بله يې جلا کړو او لکه څنګه، چې يې په لنډ ډول مطالعه کوو له نورو څخه د اريايي ټولنې د تفکيك او اصيوالې له نښو نښانو څخه يوه هم د دوی اسونه او د اسونو درلودل و.

په پخوانيو اريايي ټولنو کې د (ارياسپه) په شکل يوه ترکيبي کلمه لرو، چې له دوه کلمو (اريا) او (اسپ) نه ترکيب شوې ده، د دې کلمې لغوي مانا (اريايي اس لرونکي) دي، چې په اصطلاحي صورت کې (ارياسوار) يا اريايي سوارکار) ترجمه کولی شو، د هغې مجرد مفهوم (سوارکار) دی، چې په وروستيو دورو په پهلوي ادب کې دا کلمه د (اسواران په بڼه څرګندېږي ده او زموږ د ادبياتو په تاريخ کې يې مشخص مفهوم درلود، چې هغه د نجيبو او سوارکارو له طبقې څخه عبارت و، چې دا طبقه د دهقان له طبقې نه پورته ګڼل کېده، مګر په اروپايي ټولنه کې دهقان د شواليه طبقې ترلاس لاندې غلام او بردګان وو، حال دا چې د افغانستان د پخوانۍ او منځنۍ پېړۍ په ټولنه کې هم نجيبه طبقه حسابېدله، خو نه يوازې په اجتماعي چارو کې د سوارانو له طبقې وروسته شمېرل کېده، بلکې سوارانو د جنګي او زړورو اسونو ګلې درلودلې دهقانان يې په ځمکو کې په کرنه بوخت وو او د ټولنې فرهنګي طبقه يې تشکيلوله.

په دې کورنيو کې ډېر فرهنګي اثار، تاريخي او ادبي خاطرې خوندي وې او دوی ټول د فرهنګي ميراث وارثين ګڼل کېدل. په افغانستان کې د نجيبو اسوارانو طبقې سوابقو ډېر امتداد پيدا کړی او اوږد وخت لري.

دباختر په ځمکه کې د دوی دپېداکېدلومراحل اواجتماعي پراختيا او پياوړتياکې دويدي په سرودونو او داوېستاپه متن کې مطالعه کولای شو.

د ویدي دورې اسپه کورنۍ په اوېستايي عصر کې د لويو کورنيو په شکل منځ ته راغلي او د اسونو ګله داري د ځينو کورنيو په منځ کې د شخصيت پيدا کولو عامل وګرځېد، چې په دې منځ کې سلطنتي کورنۍ، وزيرانو او نوموړکو پهلوانانو نوم ووېست، لکه څنګه چې بلخ کې د اسپه سلطنتي کورنۍ ډېر شهرت لري او د کورنۍ د غړو نومونه يې په اوېستايي بڼه اروت اسپه، کشتاسپه او نور مشهور دي او د يو شمېر وزيرانو او قومي مشرانو نومونه هم پدې کتار کې راتلی شي، لکه ارجت اسپه.او کرماسپه او نور، چې د لهراسپ، ګرشاسپ او جاماسب په بڼه، چې له هغوی سره ډېره اشنايي لرو. په عربي اصطلاحاتو کې د داسې نجيبو سوارکارو په څېر اثار په اسانۍ سره موندلی شو، لکه (ابوالفوارس) او (ابوالاسوار) او د پښتو په (سور) او (سپور) کې هغه خاطره باقي پاتې ده.له همدې امله د دې لنډې ليکنې له مخې ويلی شو، چې په افغانستان کې د شواليه وو تاريخچه ډېره اوږده او لرغوني سوابق لري، چې د اريايانو په اجتماعي تحول او د اسونو د ګلو په تربيه د سردرياب او امو سيند په سيمو کې پيل شوي دي، اريايي نجابت، زړورتيا او وسله والي د اس له کلمې سره يو ځای شوي په باختري ټولنه کې يې تبارز کړی پياوړتيا او پرمختيايي موندلې ده.

د امو سيند سيمې او بيا د باختر او زابلستان سيمې د اصيلو اسونو په لرلو، چې شهرت يې په لرغونو وختونو کې په ختيځ او لويديځ کې خپور و، پيل يې د اريايي اسوارانو غورځنګ او حرکت وو، چې د هغوی نقش د افغانستان په ټولنه کې و او که په پخوانيو وختونو کې او که هغه په منځنيو پېړيو کې ښکاره او څرګند و، چې د اروپا د شواليه وو په پرتله د هغوی تاريخچه، څرګندېدنه او کارنامې ډېره لرغونتيا لري.

۸/۱۱/۱۳۳۸

د سکندر مقدوني په مقابل کې مقاومت

ټول په دې پوهېږو، چې ولې او څه ډول سکندر مقدوني په ختیزو سیمو کې د ایراني امپراتورۍ، هخامنشي پر قلمرو برید وکړ، ټول په دې پوهېږو، چې یوناني عسکر په څومره چټکتیا د مدیټراني د سیند (بحر روم) له څنډو نه د هریرود څنډو ته ورسېدل او په دې هم ټول پوهېږو، چې څنګه د هخامنشي دریم داریوش په درې جنګونو (کراتیک)، (ګوګامل)، (اربلس) کې ماته وخوړه او ځواکونه یې تیت و پرک شول.

پر دغه وخت له ختیزو ولایتونو پرته افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ په لاس کې و او محلي امیران د (ساتراپونو) په نامه په هر ولایت کې نایب الحکومه اویا حکمرانان وو.

لکه څنګه، چې د یوناني او رومي مؤرخینو له یادښتونو نه څرګندېږي، چې سکندر او یوناني لښکر د هرې رود (اریوس) د سیمې تر نیولو وروسته له ډېر سخت مقاومت سره مخامخ شول. دا مقاومت د هري رود له غاړې نه د اندوس (اباسین) تر غاړو پورې د کلاګانو په ساحو د لویو جلګو په میدانونو او د غرونو په لمنو کې هر ځای محسوسېده، خو په باختر کې مرکزي او ختیزو غرنیو سیمو، تنګو، لوړو او سختو درو کې د مقاومت ډېر شدت و او لاپسې ډېرېده،لکه چې د هغې انعکاس تراوسه زموږ د فوکلوري ادب په داستانونو او کیسو کې پاتې دی.

د سکندر په مقابل کې لومړی مقاومت د اوسني هرات په ((ارته کوانا)) کې، چې له ښار سره یوه ډېره مستحکمه کلا ده، منځ ته راغی.

د دې ولایت حکمران، چې ((ستي یرزن)) نومېد له خپلو ټولو ځواکونو سره کلا پرېښوده او ۲۰ فرسنګه لرې په یوه لوړه قطعه کې، چې سخت ځنګل یې درلود د مدافعې لپاره ځای ونیو. دا چې سکندر په ځنګله کې پرډېرو هراتیانو حمله کولای

نه شوه. نو ځنګله ته يې اور واچاوه او په دې ترتيب يې د هغوی مقاومت ختم کړ د
دې لپاره. چې د بيا حملې مخه ونيسي، هلته يې يوه کلا د (سکندريه اريان) په
نامه جوړه کړه، خو سکندر لا د سويل پر لور ډېره فاصله نه وه تللی. چې د هري
رود سيمې زړورو خلکو د يونانيانو پر ضد پاڅون وکړ او اناګزيپوس د سکندر
نظامي مشاور يې له يو ډېر شمېر يونانيانو سره ووژه.

وروسته هغې سکندر د فراه او سيستان پر لور ښکته راغی. چې هلته د
سکندر په خلاف يوه توطيئه د هغه د يو تن جنرال فيلوتاس له خوا کشف شوه. چې
د محاکمې په نتيجه کې له تهمت نه پاك او پر ځای يې د خپل ګارد قوماندان
دمتريوس په قتل ورساوه. سکندر د فراه رود هامون او د ارغنداو له سيمې نه په
لږ څه اسانۍ سره تېر شو. ليکن چې هر څومره مخکې تلو تر شا يې مخصوصا د
هري رود په سيمه کې ورته ستونزې پېدا کېدلې، ځکه چې د هغه ولايت حکمران
((ساتي برزنس)) او د منطقې غښتلي خلك پرله پسې د يونانيانو پر ضد پورته
کېدل، په کلاګانو او استوګن ځايونو به يې حملې کولې.

سکندر په کراره. کراره د کابل سيمې ته رسېږي لومړی په مستقيمه توګه د
هندوکش د سپينو واور خوا ته نژدې د پنجشېر د رود اوشتل(اوسنی برج عبدالله)
خوا ته او بيا وروسته تر رود هغې خوا پروان ته رسېږي او ژمی همدلته تېروي

د هندوکش له اوسېدونکيو او د باختر له لويو سيمو نه دسکندر تېرېدل هغه
ته ډېرې ستونزې منځ ته راوړې.

د باختر حکمران بسوس، چې د پاچاهۍ اعلان يې کړی و د سکندر د مخنيوي
لپاره يې ډېر ترتيبات نيولي وو. وايي چې د باختر نوي پاچا امر کړی و. چې د
خوراکي او ارتزاقي موادو زېرمې وسوزوي او د غنمو ګودامونه په تنګو ځايونو کې
ښکته کړي او ځاروي دې حلال کړای شي، ترڅو چې يوناني عسکر د خوراکي
موادو د نه پېدا کولو له امله له مشکل سره مخامخ او په هلاکت ورسېږي، چې په
ډېرو ځايونو کې د غلو د انبارونو د سوزولو په وجه يې سکندر ته ډېرې ستونزې
مخې ته کړې. په شمالي صفحاتو کې لومړی ځای، چې سکندر ورغی هغه
(اندراب) و، د باختر نوي پاچا ((بسوس)) او يو تن قومي مشر، چې ((ګز پارتس))
نومېد خلك يې د يونانيانو مقابلې ته هڅول نو د يونانيانو کار يې دومره ستونزمن
کړ، چې پخپله سکندر او جنرالان يې پوره دوه کاله له دې خوا څخه د آمو سيند
هغې خوا ته تلل، خو د ملي مقاوت په کمولو نه برياليي کېدل.

باختر سوارکارانو، چې له پخوا راهیسې د اس په سپرلۍ کې شهرت لري، د باختر په بېلا بېلو برخو کې به یې په ځانګړې او یو ناڅاپي توګه د یونانیانو پر لښکر حملې کولې، چې هغوی ته یې کار ډېر سخت کړ اوله ډېرو ستونزو سره یې مخامخ کړي وو.

تر دوه کاله جګړو او تېریو وروسته باختري سردار ((بسوس)) ونیول شو او یونانیانو، چې ډېرې زیاتې مرګ ژوبلې یې لیدلې وې، بریالي شول او د هندوکش جنوب ته یې مخه کړه.

یو شمېر نورې لویې ستونزې، چې سکندر ورسره مخامخ شو هغه له پروان نه د سند د رود تر غاړو دلارې مقاومتونه وو.

سکندر او یوناني عسکر له کاپیسا نه د نجراو، تګاو، لغمان، کونړ، اسمار، سوات او بونیر پر لار د غرونو په لمنو او تنګو درو کې په تېرېدلو له ډېرو سترو ستونزو سره مخامخ شول.

په دغه غرنیو سیمو کې د کلیو اوسېدونکیو په عمومي ډول خپل کلي او کورونه پرېښودل او د غرونو سرونو ته وختل. له هغه ځایه به یې په یونانیانو باندې کاڼي او لویې کلکې ډبرې او پرښې راغورځولې او هغوی به یې په تنګو، تنګو ځایونو کې ایسارول.

د غرونو پر سر د کلاګانو نیول ډېر سخت او مشکل کار و، چې څو ځله د یوناني جنرالانو د سختو ټپونو سبب شو او حتی نژدې پخپله د سکندر ژوند پای ته رسېدلی و. د کونړ د درې اوسېدونکیو چې حتما د نورستانیانو نیکونه وو، ډېر کلك مقاومتونه وکړل، چې انعکاس یې زموږ په ملي داستانونو کې څرګندېږي. په همدې ترتیب سره سکندر د افغانستان د غرونو په لمنو کې نژدې څلور کاله پاتې شو او تقریبا دوه په درې برخې عسکر یې د افغانستان په جنګونو کې له منځه لاړل او ډېر شمېر یې ټپیان شول، چې په همغو سکندریو کې چې د افغانستان په خاوره کې یې جوړې کړې وې مدفن(خښ) کړای شول.

دمخه تر دې، چې سکندر د هند د فتوحاتو نقشه راواخلي خپل عسکر یې بیا پوره کړل او ډېره برخه یې زموږ له هېواد نه زړور او جنګیالي زلمیان په خپل لښکر کې د عسکرو په حیث شامل کړل او د هغوی په مرسته یې د سند له رود هاخوا فتوحاتو کې ډېر بری ترلاسه کړ.

۲۷/۶/۱۳۳۷

سکندر په عامیانه داستانونو کې

پر ختیزو هېوادونو د سکندر مقدوني د لښکرو یرغل، چې په هغه جمله کې زموږ هېواد هم راځي او دا یرغل زموږ په تاریخ کې ډېر ارزښت لري او هغه مؤرخینو، چې د هغو په وخت او یا یې وروسته له هغه احیاناً یې د پېښنو گزارش په ځینو مواردو کې له یو شمېر مبالغو سره ثبت کړي دي، خو په دې ټول پوهېږو. چې په ختیځ کې د سکندر په وړاندې پېښنو دی څلور کاله د افغانستان د غرونو په لمنو کې په ډېر قهر متوقف کړی و. دوه کاله د هندوکش په جنوب او دوه کاله یې په شمال کې پاتې شو او د نفوذ د ډېروالي او د یوناني سلطنت د دوام په خاطر یې اووه یا اته کلاګانې (سکندریه) د دې هېواد په بېلا بېلو برخو کې جوړې کړې. چې په کلي ډول: هغو له جملې نه د هري رود په سیمو کې، فراه رود، اغنداو او په ځینو نورو برخو کې لکه پروان خبر یو او یو شمېر نورې یې د آمو سیند تر خوا سیران ته نژدې جوړې کړې وې، چې معمولاً د هغو ځینې پاتې شونې له ماروشاق (بالامرغاب) او د ریرش رودخانې یعنې کوکچه تر آمو سیند (آی خانم) پورې پېدا کولی شو، چې د هغو په باره کې ګڼ شمېر مقالې له راډیو افغانستان نه خپرې شوې دي.

په دې کې شك نه شته. چې په افغانستان کې سکندر څلور کاله په جبري توګه پاتې شوی، لوی لوی دېوالونه یې چاپېر کړي، کلاګانې یې جوړې او څو سوه یا څو زره یوناني ټولې یې دلته پرېښې دي. په همدغه وجه یې نوم، رسم الخط، فرهنګ ادبیات د مجسمه جوړونې هنر، طب او د هغو هنري نمایش او روزښت. زموږ په هېواد کې ژورې او دوامدارې خاطرې پرېښې دي، چې لرغون پېژندونکي ورځ تر ورځ ترې پردې لرې کوي او څرګندوي یې.

هغه څه، چې په دې مقاله کې یې یادونه کوم په عامیانه داستانونو او روایاتو کې د سکندر او د هغه د خاطرو یادونه ده، چې د اروپایانو په توګه یې اوسنی خوند اخیستی، چې د نظم او نثر ډولونه یې ځانګړی کتاب غواړي

په دې کې شك نه شته، چې په ټوله نړۍ او بیا په ختیزو هېوادونو او په ځانګړې توګه په هند. ایران او افغانستان کې په پاچاهانو او امپراتورانو پورې مربوطو ولسي فولکلوري داستانونو ډېر دود لاره او په ډېره دلچسپۍ به ضبط او

حو ندي کېده او په دې کې هم شك نه شته. چې د سکندر نوم په لاندنيو نومونو کې ځای نيولی «د داراګان»، «اکاسره»، هخامنشي پاچاهان او ساسانيان داستان وبونکي او شاعرانو د دارانامو، شاهنامو او خداينامو په کتار کې سکندر نامې هم راوړي او پر دې لار يې د سکندر او د هغه کارنامو ته د عوامو له خاطرو څخه د داستانونو او منظومو لاره پرانسته.

په افغانستان کې عاميانه داستانونو يو شمېر کلاګانو او د لويو چاپېرو دېوالونو نسبت سکندر ته ورکوي لکه د هرات ښار، کندهار او سکندري ښار يا سکندري حصار (له کلا چاپېرد ېوال) چې دا سرای خواجه تـه نږدې واقـع دی او همداسې څو نورې کلاګانې او ښارونه.

د افغانستان د خلکو مقاومت د سکندر او د هغه د يوناني عسکرو په مقابل کې په هغه داستان کې منعکس دی، چې دسکندراو د هغه د مور ملکه اولمپياس ترمنځه يې د مکاتبې په بڼه صورت نيولی او ما د هغې ډرامې په ليکلو کې ځنې کار اخيستی، چې سرليك يې د (پاروپاميزاد مېړونه) او يا (سکندر په افغانستان کې) دی. مور ټولو اورېدلي او لوستلي دي، چې سکندر د دې هېواد له يوې ښکلې نجلۍ سره چې (روشانه) نومېدله، واده وکړ. په جنګ کې د سکندر اوددې نجلۍ دبرخوردپه باره کې ډېر ښکلي عاميانه داستانونه موجود دي، چې له دغو څخه په جنګ کې دافغاني مېرمنو دزړورتوب او مېړانې عرف، عادتونه، محلي ودونو اونورتاريخي مطالب په لاس راځي، چې زموږ دهېوادپه ګوټ ګوټ کې تراوسه پورې د سکندر په هکله ډېرې کيسې په مختلفو بڼو نقل شوي او کېږي لکه:

د سکندر ملاقات له خضر سره، اب حيات پسې د سکندر هڅه، ظلمات ته د سکندر ورتلل، د سکندر ملاقات له هېښنده حېرانوونکيو خلکو سره.

د سکندرمور د زړه جمې موندلو لپاره د يو کوهي د پاسه ورځي او هلته اوري، چې په هر قدم کې يو سکندر خښ دی او داسې نورې کيسې.

په دې کې خو هېڅ شك نه شته، چې د سکندر بريو شرق ته يو ټکان ورکړ او لکه چې اروپايان وايي د ختيځ او لوېديځ رابطه يې جوړه کړه. خو بايد ووايو، چې بريو يې زموږ هېواد کې څلور کاله طول ووېست او دا چې د سکندر نوم په داستانونو او کيسو کې پاتې و هغه د ده په کلاګانو او لويو چاپېره دېوالونو او ښارونو کې د ده د يونانيانو ځای پر ځای کول و، چې د ولس له مېشتو خلکو سره بې په مرکو او مجلسونو کې ژبې او رسم الخط په پېړيو دوام ومونډ. چې د هغه نوم او کړه وړه په ولس کې د کيسو يوه برخه وګرځېده، چې سينه په سينه پاتې او خوله په خوله يې نقل وشو.

۸/۸/۱۳۳۷

د سکندر او چنګیز د لښکرو په مقابل کې دهرات د(اورتاکانا) د کلا مقابله

د بهرنیو د یرغل او تېري په وړاندې مقاومت او مقابله د دې هېواد د تاریخ له عنعنوي ځانګړنو څخه ده. تاریخي شواهد راښیي، چې هر کله د یرغل شدت او جدت ډېر شوی دی، په هماغه تناسب يې په مقابل کې مقاومت ډېر شوی دی.

د تېري او تجاوز په مقابل کې د مقاومت او مقابلې روحیه د ټول هېواد د اوسېدونکیو په منځ کې یو شان وه. هلته د زمان او مکان موضوع مطرح نه وه، چې داخبره دپخوانیو وختونو په کیسوکې تراوسه پورې په هر ځای کې مشهوره ده.

د سکندر مقدوني او د چنګیز د اولادونو په مقابل کې د هرات د تاریخي ښار او د هري رود د سیمې مقاومت د ۱۵۰۰ کلو په اوږدو کې د دغه هېواد د ټولو اوسېدونکیو لپاره د اتلانو حیثیت لري.

کله چې سکندرمقدوني له خپل لښکر سره پر ۳۳۰ مخزېږدي د هري رود ښېرازه سیمې ته ورسېد د دې سیمې خلکو د (برزآن) په مشرۍ په مدافعه لاس پورې کړ. کوم آباد ښار، چې په دغه وخت کې د هري رود د حوزې مرکز و، په یوناني منابعو کې د (اورتاکانا) په نوم یادېده، چې دې ښار ډېر د ننګ او کلک دېوالونه درلودل، چې هغه یې د ((آریامتروپسو)) یا ((آریا)) د ولایت د مرکز په صفت هم یاد کړي دي.

په دې کې شك نه شته، چې دغه مهال افغانستان د هخامنشي امپراتورۍ برخه وه او د سکندر تر رسېدلو دمخه د لویو ولایتونو، لکه بلخ، سیستان او د خراسان حکمرانانو د دریم دارا په مقابل کې پاڅون کړی او د هغه په قتل کې یې لاس درلود، خو د سکندر په رارسیدلو سره هر یو له یونانیانو سره د مقاومت په خاطر له خپلو هېوادونو څخه ور ووتل.

سره له دې، چې د هرات د خلکو مشر (برزان) د ښار چاپېر ښه قوي او لوړ دېوالونه درلودل او د دې سيمې خلک هم پرې راټول وو، نوموړي د خپلې نظامي نقشې له مخې له يوناني عسکرو سره په لومړي ښتنه کې تسليمي ته حاضر شو او سکندر له ويرې خپل نظامي مشاور (اناکزيپوس) د هرات په کلا کې پرېښود او خپله د فراه پر لور روان شو. لا فراه ته نه و رسېدلی، چې (برزان) د هري رود اوسېدونکيو په ملاتړ پاڅون وکړ او د سکندر نظامي مشاور يې په قتل ورساوه.

سکندر اړ شو، چې بېرته هرات ته ولاړ شي، کله چې هلته ورسېد د هراتي سردار (برزان) د پلويانو له خوا، که هغوی د (اورتاکانا) په لويه کلا کې وو او که دباندې ټولو ورسره مقاومت وکړ. کله چې کلا د سکندر د عسکرو له خوا محاصره شوه، نو هراتي سردار اړ شو هغو غرونو ته د مقاومت لپاره پناه يوسي چې ورته نژدې وو او ګڼ ځنګل يې درلوده، له دې ځايه يې سکندر ډېر ناراحته کړی و، خو هغه مهال چې يونانيانو ځنګل ته اور ورته کړ، نو بيا هراتي سردار (برزان) تسلمېدو ته اړ شو.

د سکندر مقدوني له يرغل نه (۱۵۵۰) کاله وروسته پر (۶۱۸)هـ ق کال چې ۱۲۲۱م کال سره سمون خوري د چنګيز خان له دهشتي توپاني ځپې هرات ته نژدې شوې. تولي چې د تاتار د خان زوی و او د پلار له خوا دنده ورسپارل شوې وه، ترڅو د نيشاپور له فتح نه وروسته هرات ته ولاړ شي او دا وخت د خوارزم شاه سلطان جلال الدين نکبريني له خوا ملك شمس الدين جوزجاني د هرات واکمن ټاکل شوی و. د هرات د تاريخي نامې د ليك او د روضةالصفا د څرګندونو په اساس د ۹۰ يا ۱۰۰ زرو په حدودو کې جنګي مېړونه د ښار د دفاع او د چنګيز له زوی سره د مقابلې لپاره جګړې ته آماده وو.

چنګيز او د هغه زامنو، چې د افغانستان په لوړو او مستحکمو کلاګانو کې له ځان سره مقاومت ليدلی و او زيان ور اوښتی و، نو دا يې غوره ګڼله تر پايه هڅه وکړي، چې له جګړې نه مخکې له خلکو سره ارتباط ونيسي، څکه هغوی غوښتل، چې ښارونه او لويې کلاګانې پرته له جګړې په آرامۍ سره ځانته تسليم کړي، نو څکه يې لومړی استازي ورواستول، ملك شمس الدين تسليمي ته غاړه کينښوده او ټول استازي يې ور ووژل، د هرات د لويې کلا شاوخوا د تولي او ملك شمس الدين د لښکرو ترمنځ سخته جګړه ونښته، هراتيانو او ملك شمس الدين جوزجاني د تولي له لښکرو سره پوره اوۀ ورځې جګړه وکړه اوپه اتمه ورځ ملك شمس الدين د يو غشي په واسطه ټپي او مړ شو.

د ده له مړینې وروسته د ښار مقاومت له ماتې سره مخ شو او د تاتاري شهزاده د ژمنې او وعدې له مخې د ښار دروازې خلاصې شوې او تاتاري لښکر ښار ته ترننوتلو وروسته ۱۲ زره تنه هراتیان، چې ډېر شمېر یې جنګي مېړونه، کارکوونکي او د فیصلو کولو صلاحیت لرونکي اشخاص وو، ووژل. لکه څنګه چې د سکندر د یرغل پر مهال خلکو په اجباري ډول تسلیمي غوره ګڼلې او بیا یې پاڅون کړی و او د سکندر نظامي سلاکار (اناکرزیپوس) یې وژلی و، همدغه شان پر ۶۱۸ هجري چې په زور یې تسلیمي پرې منلې وه، سملاسي یې له کوتوال څخه سرغړونه او دښار واکمن ملك ابوبکر منکتاي یې هم وواژه او د فیروزکوه د ملکانو له ډلې یې یو تن، چې اصلاً سبزواري و او په هرات کې اوسېده، د خپل ملك په توګه وټاکه او بیا د ښار د ټینګښت او له چنګیزي لښکرو سره د مقابلې په فکر کې شول. لکه څنګه چې ۱۵۵۰ کاله وړاندې سکندر له سبزوار یافراه ته نژدې سیمې نه راوګرځېد او د (اورتاکانا) لویه کلا یې محاصره کړه، د هراتیانو او یونانیانو ترمنځ سختې جګړې پیل شوې، همدغه شان چنګیز هم کله، چې د هرات د خلکو له پاڅون او سرغړونې خبر شو د سکندر په څېر دی هم ډېر په غوسه شو او د دویم زوی (ایلچکدای نویان) په مشرۍ یې اتیا زره تنه واستول، چې مقابل مقاومت له ماتې سره مخامخ کړي.

لکه څنګه چې د سکندر په مقابل کې د هراتیانو دویم ځل مقاومت ډېر شدت درلود او ډېر وخت یې ونیو، همدارنګه د (یلچکدای نویان) په مقابل کې د هراتیانو دویم ځل مقاومت او دریځ له لومړي ځل نه ډېر کلك، پیاوړی او دوامدار و، څکه چې نژدې اووه میاشتې وخت د ښار محاصرې ونیو په پای کې یې په ډېر زور او اجباري ډول پر جمادي اول ۶۱۹هجري قمري کال د هرات ښار تسلیم کړ او د تاتاریانو وینې تویونکیو عسکرو تر هغه، چې کولای شول خلك ووژل، ځایونه یې وسوځول او مالونه یې ترې یوړل. دې ضربې د یو قطعي هلاکت حکم درلود، څکه چې د ځینو روایاتو له مخې د هرات په ښار کې له څلوېښتو تنو ډېر څوك پاتې نه وو، خو لکه څنګه چې وروسته له سکندر نه د هرات ښار اباد او معمور شو، همدغه شان وروسته د چنګیز تر مړینې د هغه د دریم زوی (اوګتای قاان) د سلطنت په دوره کې د هرات د ښار اوسېدونکیو وروسته له ۶۴۰ هـ ق نه بیا ابادي ته مخه وکړه.

۲۵/۲/۱۳۴۰

د هري رود په سيمه کې د سکندريې ښار د ابادۍ په هکله د سکندر او د هغه د مور مکاتبه

ټول په دې پوهېږو، چې سکندرپر ۳۲۸ مخ زېږدي د ايران د هخامنشي څواکونو له ماتې او د درېيم داريوش له وژنې وروسته د هرې رود سيمې ته نږدې شو او ختيځ لور ته د يون پر وخت لومړی په هرات کې له لرغونې کلا سره مخامخ شو، دا لرغونې کلا چې په يوناني ماخذونو کې د «اوتاکانا» په نامه شهرت لري ډېره ستره او کلکه کلا وه، چې د هرات د خلکو د مقاومت مرکز ګڼل کېده، د هغې وينا له مخې چې پخپله يونانيانو ليکلې وايي، چې سکندر او د هغه جنرالان د لومړي ځل لپاره د يوې داسې مظبوطې کلا او جدي مقاومت سره مخامخ شوي دي.

د سکندر او د هرات د خلکو ترمنځ د جګړې، برې او ماتې کيسه او پېښنه يوه ځانګړې موضوع ده، خو لکه څنګه چې په تاريخ کې يې يادونه شوې ده سکندرچې کله د دې خلکو مقاومت او بيا پاڅونونه وليدل، په وېره کې شو او هوډ يې وکړ، چې دلته يوه سکندريه جوړه کړي، چې هغه د (سکندريه هريوس) او يا د هرې رود په سکندريه شهرت لري.

د اسلامي دورو په ماخذونو کې د هرات د لرغوني ښار د جوړونې او جوړونکې په هکله ډېر داستانونه او مختلفې کیسې موجودې دي، چې یقیني توګه تر اسلام دمخه د پخوانیو زمانو په اسطورو کې یې انعکاس او انځور پېدا کولی شو.

شیخ ابو نصر عبدالرحمان د عبدالجبار فاني زوی اوتر هغه وروسته سیف د محمد زوی او د یعقوب لمسي دا داستانونه پرله پسې په خپلو آثارو او تالیفاتو کې را اخیستي او نقل کړي دي او بیا سیفي هروي په خپل وار سره د هغو انعکاس زموږ غوږونو ته رارسولی دی. ډېره عجیبه دا ده، چې د سکندر ډېرو ستونزو انعکاس د افغانستان په غرونو کې د هري رود له سیمې تر امو سیند او سند پورې په شفاهي او لیکلي ډول له لرغونو اوسېدونکیو نه تر ۱۰-۱۱ هـ (۱۶ او ۱۷ مسیحي) پورې د دې هېواد د اوسېدونکو په منځ کې لاس په لاس ګرځېدلی او د هغو شفاهي او تحریري لیکنو نه ثرګند برېږي، چې سکندر د دې ستونزو په اړه له خپلې مور ملکه اولمپیایس سره په یونان کې مکاتبه درلوده.

په داستانونو کې د یوه له منځ نه په تحریري بڼه ماخذ په ماخذ او بالاخره د سیفي هروي په ذریعه تر موږ رارسېدلی دی، چې د هري (هرات) په سیمه کې د ښار جوړونې په اړه د سکندر له خپلې مور سره مکاتبه ده.

که چېرې دا واقعي تاریخ د تعبیرونو په قالب کې ونیسو، نو باید ووایو، چې سکندر دمخه تر دې، چې په هرات کې د ښار په جوړونه پیل وکړي له خپلې مور سره یې مکاتبه او مشوره کړې ده.

د دې داستان له مخې، چې سکندر د هري رود سیمې ته ورسېد او ویې غوښتل چې د سترې کلا جوړول پیل کړي، د سیمې له خلکو نه یې مشوره وغوښتله. مګر خلکو د دې پخوانۍ کلا د جوړولو مشوره ورنه کړه. سکندر دغلته پوره دوه کاله زړه نا زړه پاتې شو تر هغې وروسته یې مور د هغه د حال پوښتنه وکړه. بالاخره یې خپلې مور (ملکه اولمپیاس) ته ولیکل. چې د دې سیمې خلک زما اطاعت نه کوي او د هغې سترې کلا جوړول،

چې زه يې غواړم د جوړولو مشوره هم نه راکوي. دسکندر مور له خپل زوی نه هیله څرګنده کړه، ترڅو د دې ښار د مختلفو ځایونو اوکوڅوڅخه يوه اندازه خاوره وروا ستوي،چې دهغې له رنګ، بوی او خوند څخه د څه کیفیت تر معلوملو وروسته يوتدبیرونیسي.

سکندر یوګډی خاوره په څو غوټو کې خپلې مورته واستوله د دغه غوټو خاورې په مختلفه بڼه وې، یوه پسته خاوره یوه کلکه بلنه سپینه او څلورمه تپوره وه.

ملکه اولمپیاس د هري رود د سیمې د بېلا بېلو برخو خاوره په خپل دربار کې د فرش د لاندې خوره کړه او وروسته له هغې يې د یونان مشران او استازي راوبلل او دسکندرد انتظار مطابق يې په هري رود کې دسکندرله خوا د نوې ستري کلا د جوړولو مصلحت تري وغوښت د یونان مشرانو له سوچ او فکرکولو وروسته مخالفه رايه ورکړه او ويې ويل، چې د هري رود سیمه د يرغل پر لاره واقع ده او هلته د لويې کلا جوړول زموږ مصلحت نه دی.

کله چې مشران رخصت شول، ملکې هغه خاوره ټوله کړه او په بله ورځ يې بيا د قوم استازي راوغوښتل د خپلې پوښتنې او دسکندرد انتظارپوښتنه يې مطرح کړه. داپلاټولومشرانودبلې ورځې په خلاف په يوه خوله دهري رودپه سيمه کې دسترې کلا په آبادولو کې موافق وو او په دې کې يې خپله ګټه اومصلحت ليده.

ملکه اولمپیاس سمدلاسه پوهه شوه، چې د هري رود په خاوره کې کوم تاثير شته، نو خپل زوی ته يې وليکل، چې په هغه خاوره کې، چې تاسو ياست ډېر عجيبه تاثير دی، چې د هغه ځای خلک يې هر يو د رايې مخالف او بې اتفاقه کړي دي، له هغوی نه مشوره مه غواړه او سمدلاسه د سترې کلا په هکله، چې په پام کې يې لرې اقدام وکړه وروسته له هغې، چې سکندرڅنګه غوښتل د کلا په جوړولو يې پيل وکړ او لکه څنګه چې پوهېږو د افغانستان په خاوره کې يې لومړۍ لويه، ستره او مظبوطه کلا د هري رود په سيمه کې جوړه کړه، چې په يوناني ماخذونو کې د (سکندريه

هريــوس) او يــا د (ســكندريه هريــون) پــه نامــه شــهرت لــري او كــولاى شو، چې هغې تـه د هـري رود سيمې سـكندريه ووايـو.

دا ســتره متســحكمه كــلا د يــو شــمېر يونانيــانو مركـــز او اســـتوګنځى شـــو او څه مـــوده دســـكندرد نظـــامي ســـلاكار ((انـاكزيپوس)) اسـتوګنځى هـم و، تـر هغـه وختـه، چـې سـكندر د فـراه رود پـر لـور لاړ او دا سـلاكار د هـرات د خلكـو لـه خـوا ووژل شـو او دا ثابتــه شــوه، چــې د دې خــاورې تــاثير لكــه، چــې نمونــه يــې يونــان تــه اســتول شــوې وه، د هــري رود اوســېدونكي پــه خپلــه خــاوره كــې د پرديــو پــه پــاتې كــېدو او اوســېدنه راضــي نــه وو اوپــه بيــا بيــا پــاڅونونو لــه دښمــن ســره جنــګېدل.

لكــه څنــګه چــې مــا وويــل دا داســتان پرتــه د مــاخذونو لــه متونــو څخــه د افغانســتان د اوســېدونكو پــه خــاطرو كــې ثبــت دى او خولــه پــه خولـه يـې نقـل كـوي.

لكــه څنــګه چــې مــې ۱۸-۱۹ كالــه دمخــه هغــه د لومــړي ځل لپــاره واورېده د هغـــې پـــه اســـاس مـــې يـــو تـــاريخي ډرام د (مـــردان پـــاروپـــاميزاد) پـــه نامـــه وليكـــه. دغـــه داســـتان پرتـــه لـــه دې، چـــې د ســكندرپــه مقــابل كــې يــې د ملــي مقــاومت انعكــاس او دســكندرپــه ځوانــو عســكرو د غرونــو پــه لمنــو كــې څه تــېر شــوي و، ليا 'ــي څه چــې زمـوږ غوږونـو تـه يـې هـم رارسـوي.

هغـــه مخـــالفت او ممـــانعت، چـــې د هـــري رود پخوانيـــو اوســېدونكيو دســكندرپــه مقــابل كــې د نــوې ســترې كــلا د جوړولــو پــه اړه كــاوه رښتينــى وګڼئ او لــه بلــه پلــوه د تــاريخ پــه لحــاظ دا هــم څرګنــده ده، چــې ســكندرمقدوني لرغونــې، ســتره او مظبوطــه كــلا پــه هـري رود كـې جوړه كړه.

۱۶/۱۱/۱۳۳۸

سکندري سار یا سکندري کلا

د سکندر مقدوني شخصیت په افغانستان کې دومره شهرت لري، چې لوستونکي او نالوستي ټول هغه پېژني او یا یې لږ تر لږه د هغه نوم اورېدلی دی، دا د حېرانتیا ځای نه دی، چې سکندر مقدوني د هري یا هرات پر سیمه د حملې او یا تېرېدنې پر وخت تر اراکوزي (الرخج، رخد، کندهار) اکسوس (امو سیند) او اندوس (اباسین، سیند) پورې د دې سیمې د خلکو د شدید مقاومت له امله په مختلفو برخو کې کلاګانې جوړې کړې چې د هغو کلاګانو ځایونه د حوزو په نومورو سیندونو کې چې په تاریخي ماخذونو کې یې یادونه شوې او د ځینو ځای او موقعیت هم تر یو حده د لرغون پېژندونکیو له خوا ټاکل شوی دی او ځینې نورې خاطرې یې د خلکو په حافظو کې پاتې دي.

د کوم حصار یا کلا په باره کې، چې دلته بحث کوو نظر ماخذونو او تاریخي کتابونو ته د خلکو پر ژبو ډېر شهرت لري او که تر دې یې څرګنده ووایو په هېڅ یو ماخذ او کتاب کې د دې سترې کلا یادونه شوې نه ده، مګر د سیمې اوسېدونکیو د هغې لپاره نوم ټاکلی دی او له سکندر سره یې د ارتباط په مناسبت په اولسي ژبه کې یې (سار سکندري) بولي.

دا ستره کلا او یا یې خرابې او پاتې شونې د پخوانۍ کاپیسا په سیمه (په اوسني کوهدامن کې) خواجې سرای ته نژدې موجوده ده که چېرته پخوانۍ د پښو لارې په نظر کې ونیسو، نو ویلی شو، چې دا کلا د کابل او خواجې سرای ترمنځ واقع وه او البته د کلا خرابه له سراي خواجې سره ډېر نزدېوالي لري او د جنوب ختیځ پلو ته د (۲) کیلو متروپه واټن واقع ده، کوم کسان، چې د دې زړې کلا د کنډوالو لیدلو سره علاقه لري، نو باید د تلو راتلو په لاره بلد وي او دا لنډ معلومات سیلانیانو او جهان ګرځندو ته هم ګټور دي. د سکندري کلا لاره همدغه د کابل شمالي پلو ته موجوده لاره ده. له کابل نه نژدې ۲۵ کیلومتره وروسته د ختیځ پلو ته د انګورو باغونه، زراعتي ځمکې او یو لړ غونډۍ تر سترګو کېږي.

دغه ځای کې بايد. موټر ودرول شي او په پښو د باغونو په کوڅو کې د خاورو غونډۍ پلو ته متوجه شي او د سيمې له خلکو پوښتنه کول که په هره نقطه کې حاضر وي ښوه حتمي خبره ده. دلته د باغونو په منځ کې کوڅې، هوارې زراعتي ځمکې او د انګورو باغونه کوز څرګندېږي او په پورته خوا کې نږدې کنډوالې له ورايه ښکاري تر هغې، چې لويه وياله يا وړوکی خوړ رارسېږي او د دې خوړ په هغه خوا کې له تيږو او خاورو جوړې غونډۍ د پاسه د لويې کلا کنډوالې څرګندېږي. د هغې سيمې د نژدې کليو خلك دغه د خاورو ډېرۍ ته، چې شواهد او اثار يې په دننه کلا کې څرګندېږي معمولاً (سار سکندري) وايي او دا له احتمال نه بهر نه ده، چې د سار د کلمې نه يې مقصد (سار) (حصار) (شار) او يا (شهر) وي داسې لوستوال خلك هم شته، چې دې کنډوالو ته (حصار سکندري) وايي او که چېرته د ستراتيژيکۍ او (سوق الحبشی) له نقطې نظره وکتل شي، نو په قطعې توګه ويلی شو، چې دا کنډوالې د پخوانيو او کلکو کلاګانو پاتې شوني دي.

همدغه وياله يا خوړ چې د مخه مو ياد ونه وکړه د کلا لويديځ او شمال پلو ته يې يو ډول طبيعي خندکونه جوړ کړي، د دې کلا ډېرې برخې ګودال او شنېډلي دي چې نښې نښانې يې موجودې دي، نو په همدغه ترتيب نومورې کلا د شنېډلو دېوالونو د اوبو لارې او په چارچاپېره کې طبيعي خندق او لاره ده او خپله کلا د يوې مورې د پاسه، چې دا موړه د ډبرو او خاورو لرونکي ده، پرته ده.

د کلا چاپېره يو ډېر بردار (سورور) دېوال له مستحکمو برجونو سره موجود و او نن يې وران شوو دېوالونو د ماهي د شا په څېر ښه غوره کړې ده. احتمال لري، چې دې کلا څلور دروازې درلودې ختيځ او جنوبي برخو د دروازو موقعيت ښه تشخيص کېدلای شي او پرته له شك نه ويلی شو، چې د دې کلا عمومي ستره دروازه جنوبي پلو ته ده. له دروازې نه، چې کومه لاره دننه تللې وه له لنډ شان دوزې وروسته يو برج ته ورغلې وه، چې دا د کلا مرکزي او لوړه برخه وه.

د سار سکندري په کنډوالو کې تراوسه کومه علمي پلټنه نه ده شوې او د هغې سيمې د لنډو کليو خلك د دې کلا خاورې خپلو زراعتي ځمکو ته د سرې په ډول وړي. د دې خاورو د وړلو په وجه په ډېرو ځايونو کې په دهلېزونو کې څرګندې شوې خښتې، چې د دېوالونو په جوړولو کې ترې کار اخيستل شوی ډېرې غټې، غټې او خامې دي، د اندازې او لوېوالي له مخې د بګرام له خښتو سره هېڅ توپير نه لري. لکه څنګه چې پوهېږو بګرام د دويمې مخزېږدي پېړۍ په نيمايي کې د يونانيانو پر وخت د لويو کوشانيانو په دوره کې جوړ شوی، چې له لومړۍ تر

دریمې مسیحي پېړۍ یې د خپل عروج دوره ترسره کړې، لکه څنګه چې یې د جوړولو استنباط له ق م نه کېږي، نو بیا (سارسکندري) د مقدوني سکندر له خوا جوړه شوې ده، نو باید چې هغه د پروان د سکندري ښار سره د یوې زمانې وګڼو.

دا کلا حتمي د کوشانیانو په دوره کې جوړه او آماده وه، چې د ابادۍ او جوړېدو د تحول تاریخ یې د کاپیسا بګرام له ښار سره په موازي ډول مطالعه کولی شو.

هغه مقالې، چې کابل راډیو ته مې لیکلي د هغو ابادیو په اړه دي، چې د کوهدامن کوهستان په سیمه کې دي، چې د هغو نسبت سکندر مقدوني او تر هغه وروستنیو یونانیانو ته کېږي، لکه د عبدالله برج ستره کلا او د پروان سکندري ښار، نو بیا داسې کوم دلیل نه لرو، چې (سار سکندري) دې په دې کتار کې ونه شمېرو.

ورانديې مو یادونه وکړه، چې تراوسه په دې کنډوالو کې کېندنې نه دي شوي، خو د خلکو له خوا د خاورو وړلو په وجه پخوانۍ شواهد لکه مسکوکات، نګینې، مرۍ او نور چې د یونانیانو او کوشانیانو په دورو اړه لري، موندل شوي دي، د دې دورې د مسکوکاتو شهادت د نوموړو دورو لپاره د دې تاریخي کنډوالو د ارتباط ښه نښه ده او د تاریخي سنجش او موازنې له مخې په اسانۍ سره سمون او مطابقت لري.

د بهرنیو پوهانو له ډلې څخه هغه چا، چې دلته لنډه شان مطالعه کړې ده مشهور فرانسوي ختیځ پېژندونکی موسیو ګیرشمن دی، چې د دویمې نړیوالې جګړې پر کلونو په افغانستان کې د فرانسې د لرغون پېژندنې د پلاوي مدیر و او په اتفاق سره مو یو ځای د صدق آباد، ریزه کوهستان او د سار سکندري کنډوالو دپاتې شونیو څخه لیدنه ترسره کړه. نوموړی فرانسوي پوه دې ته متمایل و، چې دا کنډوالې د ((اورتسپانا)) د ښار پاتې شونې و بولي، چې معمولاً د هغې موقعیت د کابل سیمه ګڼي. بل فرانسوي ختیځ پېژندونکي موسیو فوشه د اورتسپانا د ښار موقعیت د بودایي کابل مربوط د چکرې او خورد کابل سیمه یادوي په هر حال دا ځانګړی بحث دی، چې د هغې شرح دلته نه شي کېدای او د سار سکندري د کنډوالو کیندنې د دې لنډې مقالې هدف یوازې د دې کنډوالو نوم، نښې او موقعیت پېژندل دي، چې له کابل نه د شمال په لور د ۲۵ کیلو مترو پر واټن پروت او ترڅنګ یې نن یو لوی او له خلکو ډک کلی (خواجه سرای) پروت دی.

۷/۵/۱۳۴۱

ایوتیدم باختري یوناني پاچا

په باختر کې د یونان له لویو پاچاهانو څخه یو هم ((ایوتیدموس)) دی، چې هغه په ساده ژبه (اوتیدم) لوستلی شو. هغه نه یوازې په باختر کې د یونان د خپلواکې شاهي کورنۍ غړی و، لاچې بنسټګر او د سرکښ هم و، چې وروسته د (دیودوت) له کورنۍ څخه په باختر کې د یونان سلطنتي کورنۍ د هغه په نامه شهرت لري.

یوتیدم پر ۲۷۰ م زکال د بلخ د سلطنت په تخت کېناست او تر ۲۳۰ م زکال پورې یې نژدې څلوېښت کاله سلطنت کړی دی. لکه چې تول پوهېږو، چا چې په باختر کې د یونانیانو مستقل سلطنت اعلان کړ هغه (دیودوت) و، مګر د هغه د ترواک لاندې سیمې ډېره برخه د هندوکش شمالي برخه وه یا وو ایو، چې په باختر کې محدود پاتې شو او زوی یې دویم (دیودوت) هم له همغه تاکلو پولو نه دباندې ونه وتلی شو، د پلار د واکمنۍ په حدوداتو کې پاتې شو تر هغې پورې، چې (ایوتیدم) ته وار ورسېد.

تر کومه چې تاریخي پېښې راښیي اصلا ایوتیدم د دویم دیودوت تر وژلو وروسته تاج او تخت ترلاسه کړی. لکه څنګه چې پردغه وخت یوناني شاهي دولت د (سلوسي) کورنۍ سره د باختر د نوتشکیله یوناني دولت سره سیالي او د ښمنې درلوده د یو شمېر نظریو له مخې دویم دیودوت دیو شمېر یوناني تحریکاتو له مخې د یوتیدم په لاس ووژل شو.

د باختر د یوناني پاچاهانو په ډله کې ایوتیدم پیاوړی مقام لرونکی دی، ځکه چې هغه په سیاست، واکمنۍ، فتوحاتو، نوې ابادۍ او همداراز د هغې دورې د تجارت په پراختیا او روابطو کې تر ډېرو واکمنو پورته ګڼل شوی. کله چې یوتیدم په بلخ کې واکمنۍ ته ورسېد، دوو مهمو مسئلو د هغه پاملرنه ځانته واړوله. یو د بلخ د سترې کلا ټینګښت او په هېواد کې د ابادۍ پراخوالی او بل د هندوکش دواړو خواوو ته د جغرافیایي واحد له نظره د ایالتونو، ولایتونو او سیمو ترمنځ اړوندي اوتړاو و.

استرابون یونانی جغرافیه لیکونکی، چې تقریبا د باختري یوناني پاچا (ایوتیدم) هممهالی و، بلخ یې د (اریانا مرغلرې) په صفت یاد کړی او د اریانا حدود یې د یو ستر هېواد په حېث یاد کړي د (اریانا د مرغلرې) صنعت او د (هزار قلعه) اصطلاح، چې دا زمان د باختر په باره کې ویل شوي، څرګندوي چې ایوتیدم د خپلې واکمنۍ په اوږده دوره کې د هېواد په مرکز او ولایاتو کې ډېر اوږده او تلپاتې کارونه کړي دي.

ایوتیدم د سلطنت پر تخت له کېناستو سره سم له یو یا دوه خطرونو سره مخامخ و له یوې خوا دلویدیځ له پلوه د سلوسي یوناني شامي دولت په ځانګړې توګه د هغوی پاچا انتوکوش غوښتل، چې د هغه خپلواکي تر پښو لاندې کړي او له بله پلوه د هندوکش جنوب ته هندي (موریایي) دولت تېری کړی و او د ارغنداو د سیمې ترڅنګ نژدې برخې یې نیولې وې. دا وخت د باختر او شام ترمنځ جګړه وشوه انتیوکوش یوناني شامي د باختر پر لور لښکر وخوځاوه، د ده او د باختر یوناني پاچا ترمنځ لومړی شخړې د هري رود په سیمه او بیا یې د بلخ د لویې کلا په چاپېریال کې صورت ونیو او تقریبا دوه کاله د بلخ یونانی پاچا په محاصره کې پاتې شو بالاخره د باختر د خپلواکۍ د پېژندنې او د تېري کونکیو د پر شا تللو په اړ صلح منځ ته راغله.

وروسته تر دې انتیوکوش د هندوکش له درو څخه کابل ته ستون شو او د جنوب او لویدیځ له لارو یې خپلې منطقې ته مراجعه وکړه. کابل ولایت او ارکوزي

(کندهار) څخه د تېرېدلو پر وخت یې د هندي موریایي څواکونه او د هغوی وروستی واکمن (سوناګازنس) شاته کړ او دا ځایونه یې تخلیه کړل. په نتیجه کې لکه څنګه، چې دا ختیز او لویدیز یرغلګر پر وړاندې تللو بریالي شوي وو. خپلو متقابلو خاورو ته راستانه شول او د باختري سلطنت خپلواکي یې ومنله او "ایوتیدم" چې د ېر وخت په لاتجه کې پرېوتی و له بلخ نه د هندوکش په دواړولویو سیمو باندې د یو مستقل واکمن پاچا په توګه وپېژندل شو او د (اریانا) ټول ایالتونه او ولایتونه یې په ځان راټول کړل په بله وینا د هېواد د خاورې وحدت یې عملي کړ او حتی د یادې شوې خاورې له قلمرو څخه د باندې که هغه شمال شرق پلو ته له پام نه هاخوا د سنګیانګ په لور وه او که هغه شمال غرب پلوته په پارتیا (د کشف رود او اترک حوزه) وه او که هغه لمر خاته پلو ته د اباسین په غاړه کې و، پر فتحو بریالی شو. یو له نویو کارونو څخه یې د هېواد په دننه کې د امارتونو تشکیل و، چې دوه یې د (پاروپامیزوس) او (اراکوزي) د امارت په نامه یادېدل لومړی امارت د (مارکوس) (مرغاب) د حوزې له نژدې نه چې هري رود هم ورېکې شامل و او دویم امارت په جنوب لودیځ کې د ارغنداب حوزې ته نژدې په ډېرو برخو محدود و.

د ایوتیدم سکې د ده د اوږدې څلوېښت کلنې واکمنۍ او د پراخو لاس لاندې سیمو د سلطنت په وجه څو ډوله او ډېرې دي، چې د هغوله جملې څخه یې دوه ډوله ډېرې مشهورې دي، یوه یې ګرده نقره یې سکه ده، چې یو پلو ته یې له فولادي خولې سره دپاچا تصویر دی او بل پلو ته یې د (هرکول) مجسمه ده، چې په یوه لویه هواره تیګه ناست څرګندېږي. دویمه ګرده طلا یي سکه ده، چې په یو مخ یې د هر کول نیم ښي خوا ته مخ ښکاري او په بل مخ کې یې اس په ځغاسته دی او په هغې کې یې (بازیلوس ایوتیدموس) یعنې (ایوتیدم پاچا) لیکلي دي.

۲۰/۱/۱۳۳۸

د کاپیسې ـ بګرام د ښار په پلان کې د یوناني او محلي ښار جوړونې بنسټونه

د تاریخ د متنونوپه شهادت ویلی شو، چې د کوهستان او کوهدامن په حوزه کې مو د کاپیسې په نامه لرغونی ښار درلود، چې په ۵-۶ پېړۍ کې د سیروس او ایراني هخامنشي داریوش له خوا اباد شوی و. د دې لرغوني ښار موقعیت په څرګند ډول معلوم نه دی، خو په دې کې شك نه شته، چې په بګرام کې به د برج عبدالله ترځنګ واقع و، خو د پېړیو په تېرېدلو اوپه وروستیو دورو کې د نوو ابادیو په جوړولو او هغه سیمه په زراعتي ځمکو له بدلون سره د هغه ښار اثار پاتې نه دي، نو موږ د بګرام په خرابیو کې دوه ساحې په مشخصه توګه لیدلی شو او تقرّیبا دواړه سره نښتې دي، چې زموږ د ورځنیو اصطلاحاتو له مخې یوه یې د ((برج عبدالله)) او بله یې د((بګرام)) په نامه ګڼلی شو، چې هغه دواړه دوه پېړۍ یا تر دې هم ډېر دمخه تر میلاده د یونانیانو له خوا جوړې شوې دي.

امکان لري، چې په برج عبدالله کې د دې سترې او کلکې کلا بنسټ پخپله سکندر ایښی وي او که داسې نه وي، نو باختري یونانیانو به د هغه د امر په سر ته رسولو کې اقدام کړی وي، مګر د بګرام په باره کې د لرغون پېژندونکو د ښتینې کتنې نه څرګنده شوې ده، چې دا ښار دوه پېړۍ دمخه تر میلاده د یونانیانو په لاس جوړ شوی دی:

د ښار جوړونې له نظره د بګرام د کنډوالو مطالعه ډېره پر زړه پورې ده او دا کار له کیندلو پرته ممکن نه و، خو له نېکه مرغه کله، چې په دویمه نړیواله جګړه کې د موسیو ګیرشمن فرانسوي له خوا کیندنې وشوې، داسې نتیجې لاس ته راغلې، چې د هغې په رڼا کې د بګرام د ښار پلان او تدافعي سیستم یې څرګند شو او معلومه شوه، چې د ښار پلان د یونان د کلاسیکو ښارونو پر اساس وضع شوی او په دفاعي سیستم کې یې له محلي اساساتو نه کار اخیستل شوی دی.

نوموړی فرانسوي پوه د مطالعاتو له مخې د کاپیسې ښار د عمومي جوړښت له نظره د یوناني ښارونو په اصولو د (هیپودام) په شکل یعنې په مربع ډول جوړ

شوی و، چې یوې جادې یې له یوې ضلع نه تر بلې ضلع پورې امتداد درلود او د ښار عمده ځایونه د جادې دواړو خواوو ته جوړ شوي وو په همدې ترتیب د ښاري پلان له نظره د کاپیسي – بګرام ښار د یوناني ښار (دورا- اوروپس) له ښار سره یې کامل ورته والی درلود، چې پاتې شونې یې په امریکا کې د (یال) د پوهنتون پوهانو په لویدیزه اسیا کې کشف کړي وو.

د یوناني ښار جوړونې پر اساس د بګرام او دیورا ښارونه ډېر ورته والی لري، چې موسیو ګیرشمن یو شمېر ورته والی داسې بیانوي: په دواړو یادوو شوو ښارونو کې هغه دېوال، چې د جلګې په لور واقع دی مظبوط والی ته یې ډېر ارزښت ورکړی شوي دی په دواړو ښارونو کې هغه لارې، چې د سیند پلو ته وتلې دي، په سیند حاکمې دي، په دواړو ښارونو کې عمومي دروازې جنوبي خوا ته د جلګې پلو ته ویستل شوي دي او د ښار اساسي جاده له همغې دروازې نه پیل شوی او پای یې سیند ته رسیږي.

په دې کې شك نه شته، چې د دې دواړو ښارونو ډېر ورته والی د دې سیمې د اراضي د ورته والي پر اساس منځ ته راغلی، مګر د موسیو ګیرشمن په نظر د دې دواړو ښارونو جوړونکیو د یوناني ښار جوړونې له اصولو څخه خبر وو او د دواړو ښارونو جوړونه یې د یوناني ښارونو په موازنه ترسره کړې ده. لکه څنګه چې دا نظر د (یورا) په ښار کې ثابت دی، نو هېڅ بل دلیل نه شته، چې د کاپیسا – بګرام په اړه رصالت ونه لري. البته د دې یادونې حاجت نه شته، چې د بګرام د ښار په تدافعې اصولو کې د ایراني نظریاتو، چې محلي بڼه یې خپله کړې وه کار اخیستل شوی، چې د هغو اثر په یوناني ښارونو کې نه شته.

د(کاپیسا- بګرام) دښارجنوبي پلوته لویه ضلع او ورسره نږدې برخو او مخصوصا هغه لوی برجونه چې دښار په کنجونو کې وضع شوي دسیمه ایزې تدافعي مفکورې استازیتوب کوي چې سوابق یې په اردواو دهماغې زمانې په غربي نړۍ کې نه لیدل کیږي. تومورې فرانسوي لرغون پېژندونکی دخپلو پورتنیو نظریاتو دثبوت له پاره دلوستونکي پاملرنه دخوارزم یعني هغې سیمې ته اړوي چې دامو سیند دښي خوا ښکتنیو غاړو کې پراخه سیمه ده چې یوه موده دیوناني پلوو باختري واکمنو په لاس کې وه. پدې کې شك نشته چې پروفیسر تولستف روسي لرغون پېژندونکی چې د افغانستان او شوروي د دوستۍ دټولنې مشر و خوارزم کې یې یو لړ پراخې کیندنې او څېړنې ترسره کړېدي لکه څنګه چې مې وویل دخوارزم ځمکه دامو سیند دکوزنۍ برخې پره لاره په دواړو خواوو لکه چې یې پورته یادونه وشوه پرته ده، لکه چې دوخت په تیریدلو بادونو شګه وړاندې راوړي اکثرا پخواني ښارونه یې پټ کړیدي او دښارونو خرابې چې هرڅومره داموسیند تر لارو لرې پرتې دي زړې اوچې هرڅومره ورته نږدې پرتې دي نوې ښکاري.

دامفکوره لرغون پیژندونکیو داسې څرګنده کړې چې په درې لومړنیو مخزبړدیو پیړیو کې جوړ شوي دیوالونه برجونه نلري او تیرکشونه ډیر نژدې په خپله دیوال کې کېنبل شویدي چې(جانبازکلا) یې ډیره ښه بیلګه ده لړ وروسته خو په همدې دوره کې په داسې حال کې چې دیوالونه تیرکش لري او ټول مربع شکله برجونه له ۱۸ نه تر ۲۶ مترو پورې څرګندېږي اوپرته له مربع او مستطیل ډولو کلاګانو څخه دګردوکلاګانو جوړول هم پیدا شوي د دیوال په امتداد کې دبرجونو فاصلې دخوارزم دکلاګانو اوبګرا ترمنځ ورته والی پیدا کړی دی.

دبګرام ښار دستري کلا دبرجونو اودیوالونو اثار دموسیو ګیرشمن دکیندلو په وجه څرګند شو دښاردلویټې کلا اوږدوالی(۴۰۰) متره او عرض یې د (۴۵۰) مترو په شاوخوا کې و. دښار دستري کلا دپنډو دیوالونو اثار په درې خواوو ختیځ،لویدیځ او سویل کې معلومیدل او دبرجونو بنیادونه وروسته ترکوششونو څرګند شول. دښار شمالي پلوته یوڅوخوړونه دپنجشیر درودخانې پر لور متمایل وو. چې خامخا یې هغې خوا ته هم لاره درلوده چې اوس یې هورې د زراعتي ځمکې ښه خپله کړې دښاردیوال په خپل اوږدوالي او سورکې وتلې ننوتې ځایونه درلودل چې دعسکرو دځای پر ځای کولو له پاره یې ښارته استحکام ورکاوه، دښار جنوب غربي کنج ډیر کلك و څخه هلته دستر برج پاتې شونې موندل شوې دي چې یواځې غربي خواته دیوال ۵۰ متره اوږدوالی لري حال دا چې دشمال کنج برج په څوځله وړوکی و او فقط ۱۶/۶ متره اوږدوالی او ۸/۹۰ متره سور یې درلود.

دښار ستره دروازه چې دداخلیدلو اساسي لاره وه دجنوبي دیوال په منځ کې دکوهدامن دجلګې پر لور کېنبل شوې وه. له دغې لارې څخه دښار په منځ کې یوه کوڅه تیره شوې وه او دجنوبي ضلع لورته د رودخانې پر غاړه .دبرج عبدالله ترڅنګ ختمه شوې وه اوله همدغه ځایه دښار اوسیدونکیو اوبه اخستې

نو لکه څنګه چې په تاریخي نظریاتو دلرغون پیژندوونکیو پر څیړنو، دلویدیزې اسیا له پخوانیو کلاګانو اوښارونو او خوارزم سره یې شرح اودمقایسې یادونه وشوه دکاپیسا- بګرام ښار دډیر توافق لرلو پر وجه چې له یوناني ښارونو سره یې لرې دهغې استحکام زموږ په محلي مفکورو اومنطق باندې استوار و.

دانقطه ډیر ارزښت لري چې دیوناني ښار جوړونې ته قانوني نظر کولی شي چې دبګرام په پلان کې یې مطالعه کړو. پدې چې لویو کوشانیانو دیونانیانو ځای ونیو خو په اصل کې دښار په پلان کې یې کوم ډیر بدلون رانه وست او ټول پخواني جوړشوي اساسي خطونه پاتې شول چې لرغون پیژندونکي هم همدغه نظریه تائیدوي

۱۳۳۸/۲/۱۲

پروان یاجبل السراج کې
دقفقاز سکندریه

دمقدوني سکندر له عادتونوڅخه یو د ختیځ پر لور فتح شویو ځایونو کې دمستحکمو کلاګانو اوښارونو جوړول و چې دده په خپل نوم (سکندریه) باندې شهرت لري، لکه په مصر کې چې (سکندریه) له ۲۳۰۰ کلونو را په دیخوا په همدغه نوم موجود ده.

ألبته ددغو کلکو ښارونو او کلاګانو په جوړولوکې داسیا دمختلفو نقطو اوافریقائی جنګیالیو اووسله لرونکیو خلکو دمقاومت روح ډیر دخالت لري، ځکه چې سکندر ځای پر ځای داودانۍ دخپلو عسکرو داستوګنې له پاره دمجبوریت او اړتیا له مخې جوړې کړي نه دشوق او ښکلا لپاره.

سکندر دافغانستان دخاورې په مختلفو برخوکې دخپل تګ لورى له شمال لویدیز برخو یعنې له اوسني هرات څخه دسند رودترغاړو پورې څوکلکې کلکې کلاګانې جوړې کړي چې دتاریخ دپاڼو په شهادت دهرات، فراه او کندهار له سکندریو نه پوره اطلاعات په لاس لرو، یوله همدغو کلاګانو یا سکندریونه همدغه د (قفقازسکندریه) ده چې دهغې محل یا موقعیت دپوهانو دڅیړنو په

رڼاکې دپخوانې پروان یا په جبل السراج کې دسالنګ ددرې خولې ته نژدې سیمه تاکلې شو.

ولې مؤرخینو او یوناني جغرافیه لیکونکیو دامستحکمه کلا د(سکندریه قفقاز) په نامه یاده کړې ؟ په دې کې شك نشته چې دقفقاز دغرونو لړۍ دترکیې په شمال ختیځ، دایران آذربایجان او دشوروي آذربایجان په سرحداتوکې پرتې او دیونان خاورو ته نسبتاً نژدې وې او یونانیانو هغه ښې پیژاندې.

کله چې ئې سترګې دهندوکش پرواورینه لوړه څوکه ولویدې نو دورته والي په وجه یې قفقاز وباله او تصور ئې کاوه چې دغرونو دغه لړۍ چې داسیا په زړه کې پرته ده دشرق نهائی حدودات دي او ددې لپاره چې دسکندر فتوحات یو خارق العاده پرمختګ وښیي فکر یې کاوه چې ددنیا پاي ته رسیدلی‌او په حقیقت کې دسند رود اود رود ترصدختیزې علاقې ددنیا د ختیځ پای ښکاریده.

او دپروان کلکه کلا (سکندر) تر اوسه زمونږ په منځ کې معموله او مشهوره ده، دپروان نوم زمونږ په لرغوني ادب کې د (پروانتا) دیو غرني نامه پر بنه په (اوپستا) کې یاد شوی دی چې همیشه سوړ باد چې دسالنګ له واورینو غرونو څخه راپورته کیږي لري او د(پروان باد) باندې مشهور دی، تر دې پورې چې امیر حبیب الله خان ۲۳۰۰ کاله دسکندر تر آبادۍ وروسته په هماغه ځای کې دیو ستر ارګ جوړول پیل کړل. که چیرته اولسی داستانونوته پاملرنه وشي داسې بریښي چې دسکندر له یرغل او دهخامنشیانو له بریو دمخه مو په (پروان) او (بګرام) کې مستحکمې کلاګانې درلودې چې دغوربند، شتل، پنجشیر اوسالنګ سیندونو له اوبو څخه جوړ ډك سیند ددواړو کلاګانو په منځ کې تیریده .

په اولسي داستانونو کې داسې نقل شوي چې په یو وخت کې دوه پاچاهانو چې یو (مروان) او بل (پروان) نومید چې یو دبګرام او بل دپروان واکمن و د دواړو کلاګانو ترمنځ یې درودخانې دپاسه یوځنځیر غځولی او ددواړو کلاګانو په برجونو پورې تړلی شوی و چې دواړه برجونه په خپلو کې سره وصل شوي وو.

دواړو واکمنو په خپلو کې سره ویلي وُ چې کله ددښمن له خوا یوه ته خطر متوجې شي سم له لاسه به دځنځیر په خوځولو بل ته خبر ورکوي او دواړه به په ګډه دښمن له منځه وړي.

وایې چې له دې دواړونه یو تن دبې احتیاطۍ په وجه څو ځله بل ته دخطر خبر دځنځیر په واسطه ورکړ، کله چې به دویم ګړی سره له لښکر مرستې ته ورسید وبه یې کتل چې دښمن نشته او دوي پرې مسخرې کړیدې، کوم ځل چې په رښتیا

دښمن په کلا يرغل کړی و او دوي هر ځومره دځنځير په واسطه خبر ورکړ مرستې ته ونه رسيدل، ځکه چې بيا هم پرې دمسخرې شک شوی و. او په نتيجه کې کلا سقوط وکړ. داويلی نشو چې دابې احتياطي دچا له خوا شوې وه خو نتيجه داشوه چې بګرام او پروان دواړو سقوط وکړ. که چيرته داداستان ذ سکندر دزماني له يرغل او بريو سره تطبيق کړو نو ويلای شو چې لومړی بګرام او بيا پروان سقوط کړی دی.

سکندر د ۳۲۸ مخزيږدي کال دمنی پر موسم بګرام ته ورسيد او دپنجشير درود پر غاړه په اوسنی (برج عبدالله) کې پاتې شو او بيا له رودخانې نه هغه پلو ته په پروان کې دهندوکش دلوړ غره دپاي سيمه دسالنګ ددرې په خوله کې په ډير تلوار ديوې مستحکمې کلاپه جوړولو پيل وکړ.

څرنګه چې سوړ ژمی و او دهندوکش پر واورين غره داوښتلو امکان نه و نو دپروان دسکندر يې جوړولو له پاره ډيره هڅه او زيار ايستل پکار و. يوناني عسکرو اودکاپيسا ددرو خلکو په ګډه په دوه درې مياشتو کې کلا اودهغې برجونه اباد کړل او د سکندردخپلو يوناني عسکرو سره ژمی په همدغه کلا کې تير کړ.

کله چې سکندر دراتلونکي کال پر پسرلي د((بسوس)) دمقابلې لپاره چې دپاچاهۍ اعلان يې کړی و دشمال پرخوا لاړ، يوشمېر عسکريې له دې ويرې چې دکاپيسا او کابل خلک کوم عکس العمل ښکاره نه کړي دپروان په سکندريه کې پريښودل.

دپروان دسکندريې داصلي ابادۍ کومه نښه نښانه پاتې نه ده، خو د ۱۹ پيړيو په اوږدو کې چې کومې سکه لرونکې پيسې هلته موندل شوي او اوس هم پيداکيږي څرګند وي چې دلته يو وخت دژوند کولو يومهم مرکزو.

۱۳۴۸/ ۸/۷

په افغانستان کې یوناني میتولوژي

میتولوژي یوه یوناني ترکیبي کلمه ده چې په هغې کې (میت) او (الوزي) یعنې افسانه،داستان، د ډول ډول خدایانو کیسې او له هغوي سره معرفت او پېژندګلوي دزړې زمانې دقومونو کیسې دمعشوقواوودونو داستانونه، قهروغضب، دوستي اومخالفت دومره پراخ، زړه راښکونکي او رنګین دي چې دپخوانیو یونانیانو پرمختګ یې په هنر اومختلفوڅانګو لکه انځورګرۍ، پړګرۍ، موزیك او نوروکې همدوي ته مربوط او وابسته بولي، او وروسته دیونان له کلاسیکي دورې نه ددې میتولوژي یوناني داستانونو اغېزه داروپا په راپیداشوي هنر او ادبیاتوکې بې پدله نه ده.

یو له هغوموضوعاتو نه چې په ختیځ کې، د سکندر له برېد او دافغانستان په سکندریو کې دیونانیانوترپایښت وروسته ددې دوارو په روابطودیونان خاوره ددقت او کتنې وړ ده، په افغانستان کې همدغه دیوناني خدایانو دډولونو دکېسو انعکاس دی چې هغه هم دوه متقابلې جنبې لري، یو دافغانستان داوسیدونکیو په منځ کې دیوناني میتولوژۍ،افسانوي،اسطوره ئي او داستاني خاطرو انعکاس دی او بل دیونانیانو په منځ کې دپهلوانانو او سیمه ایزې میترا رژۍ اسطورې اوداستانونوتاثیر او انتشار دی، چې دلته یوازې دلومړۍ جنبې نه یعنې د افغانستان په غرنیو سیمو کې دیوناني خدایانو دډولونو له افسانوي اغېزې څخه لږ بحث کېږي هغه یونانیان چې د سکندر په وخت او یا وروسته له هغه نه دافغانستان په سکندریوکې ددې وطن استوګن شوي وو، د سکندر دامپراطورۍ او دیونانیانو په اسیائي اوافریقائي خاورو کې دسلطنتي تشکیلونو ترتجزیې اوړنګیدلو وروسته دهغوي رابطه دیونان له خلکو سره پرې شوه او ډیر شمېر یې دافغانستان په غرونو کې لکه دمحاصرې په ډول پاتې شول او ژمونږ دسیمو له اوسیدونکیو سره ورو ورو حل او یو ځای شول، دهمدغه یوځای والي په وجه

دهغوي عقايد او افکار په تدريج سره دهغـوي دچاپيريـال دخلکو پـه منځ کـې ورداخل شول او کم کم ديونـاني ميتولـوژۍ کيسـو ،دخدايـانودډولونو نومونـه او ديونان پخواني داستانونه زمونږ دسيمه ايزو کيسو سره يوځای شوي.

يونـاني صنعتګرانـو، لکـه مجسمه جوړونکيوانځورګرانـو ددې داسـتانونو پـه رواجولـو کـې مهمـه ونـډه ترسره کړې او دبـاختر ديونـاني پـاچاهـانو سـکه لرونکـې پيسـې چـې لاس پـه لاس ګرځيدلـي ديونـاني داسـتانونو او حماسو دخپريدلـو لـه پـاره ډيره ښه وسيله وه په همدې لحاظ د(باختري يونـاني) شـاهانو دواکمنـۍ پـه مسـتقله دوره کې يعنې دمسيح له وخت نـه دوه پيړۍ دمخه يونـاني اسطورو زمونږ دهيـواد دټولو اوسيدونکيو طبقو په منځ کې له وړاندې رواج موندلی و.

د لومړنۍ يوناني باختري سلطنتی کورنۍ بنسـټګران ديودوت زوې او پـلار وو چې په خپلو سـکو کې بـه يې د (زوس) يعنې ديونانيـانو دخدايـانو دخدای سـکه وهله او بيا هيلو کلس يوناني باختر پاچا چې دهندوکش په شمال کې پـاچاهي کړې وروستی واکمن و، چې د (زوس) سکه يې په داسې حال کې چې پـه تخت ناست دی په خپلو سکو کې وهلې ده. همداراز ديوکراتيدس ديونان بـاختري سلطنتي کورنـۍ دريم موسس بيا داپولـون تصوير چې هغـه يې دطوفـان،طبابت، ادبيـاتو اوصنعت ځانګړې خدای باله دخپلو سـکو پر مـخ وهلی دی . او ديونـاني، بـاختري دويمـې شاهي کورنۍ غړو بياد (هرکول) تصوير ته په خپلو سکوکې ترجيح ورکړې.

لکه څنګه چې (هرکول) دپهلوانۍ او حماسۍ جنبه درلوده په افغانستـان کې يـې ډير محبوبيت ترلاسه کړی و، دهغه تصوير پرته له سکونه په بدخشـان کې پريـو نقره يي جام موندل شويدی ، چې اوس دلندن په برتش موزيم کې موجوددی او په دې جام کې له ديونيزوس سره چې دشرابو اوانګورو ځانګړی خدای ګڼل کيـده يـو ځای ليدل کيـږي. ديونـيزوس هم په پخواني افغانسـتان کې حتی لـه سـکندر نـه دمخـه شهرت درلود.

يوشمير په دې فکر او نظر دي چې يونيزوس اصلاً (ديونيسه) و يعنـې د نيسـته دښارځانګړی خدای او حامي و، چې ددې ښار موقعيت يـو شـمېرپـه بګرام يوشـمېر يې دلغمان په مندروړ او همدارنګه يـو شـمېر نـور يـې د هډې پـه سيمه کې ټاکي.
ديونيسته يا (ديونيزوس) دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددهقانـانو او انګورتـاک لرونکيو په منځ کې ډير شهرت پيداکړی و. اوترټولـو ډيـر شـهرت يـې پـه کـاپيسـا او ننګرهار کي و، همدارنګه دباختراوبدخشان خلکو هم ښه پيژانده،ديو شمېر پوهـانو له ډلې نه (مدام ترور) روسی په دې نظر دی چې کيدای شي پـه سيمه کې چې نـوم

اونښان يې له مونږ څخه پټ دی داسې کوم ځانګړی خدای بـه و چې ديونـان دشرابو له ځانګړي خدای سره به ډير ورته و نو ځکه به يې دافغانستان په خاوره کې دډير شهرت باعث ګرځيدلی وي. يو تن بل يوناني پاچا اګاتوکلس چې دهندوکش جنوب پلوتـه واکمـن و هغـه خپـل ملاتړ بولي او خپـل تصوير ديو داسې ځوان په بڼه چې دانګور تاك شنه تازه لښته دسر دپاسه د تاج په بڼه لري په خپلو سکو کې وهلې ده، پاتې دې نه وي چې دوه سوه کاله وروسته " پولونيـوس دوتيـان" دپاروپاميزاد يعنې دکابل په غرنۍ سيمه کې پريوغره د "ديونيزوس" عبادت ځای ليدلی او لکه څنګه چې يې تشريح کوي دعبادت ځای چارچاپيروني ولاړې وې چې د اپخپله ديونيزوس کرلې وې، انګورتاك او پر ونو ختونکي بوټي پرې دپاسه ختلي وو، دونو ترځانګو لاندې دهمدغه يادشوي ځانګړي خدای مجسمه يې له سپينې تيږې څخه ديو ځوان په بڼه جوړه کړې وه.

له دې کيسې نه څرګنديږي چې (ديونيـزوس) دانګورو اوشرابو ځانګړي خدای دافغانستان دغرونو په لمنو کې (عبادت ځای) هم درلود او معمولا دخپـل عبادت ځای چاپير بـه يې انګور تاکونـه کښينـول او دځانګړي خدای مجسمه بـه يې هلتـه ايښودلـه، خودهغـه ځای دموقعيت ټاکل مشکل کـار دی چې پکې داعبادت ځای جوړ و. مګر له احتمال نه دباندې نه ده چې داځای به دکاپيسا او ننګرهـار ترمنځ په هغو ځايونو کې چې هلته ډير انګور لرو، په کوم ځای کې و. بايد هير نکړو چې د (ديونيزوس) تصوير او مجسمه دواړه په بګرام کې دکيندلـو پر وخت په لاس راغلې چې ديوښيښنه يې لوښي دپاسه دګډاپه حـال کې ليـدل کيږي، او دهغـه څېره ديوې ګنې ږيرې په لرلو په يوه فلزي پارچه کې هم په لاس راغلې ده.

لکـه څنګه چې مو وړانـدې ورتـه اشـاره وکړه چې (هرکول) د (ژدپي تيـر) زوی ديونان ميتولوژي پهلوان پـه افغانستـان کې ډير محبوبيت درلـود، وايي چې ددې قوي فوق العاده پهلوان په څېر يوبل پهلوان هم دافغانستان په غرونـو کې مشهور و، تصور ونکړې چې دا پهلوان (رستم زابلی) دی چې دفردوسي له شهنامې سـره يې شـهرت ترلاسـه کړی بلکـه دلرغونو دورودحماسې پهلوانانو لـه ډلې څخه دی. لکـه څنګه چې له يوناني کيسوڅخه راڅرګنديږي زمونږ هيوادته دهغوي دراتللو پر وخت يې ددې وطن په لوړو غرونوکې يو پهلوان له غشي اولندې سره پـه داسې حـال کې لکه چې دغرونو دساتنې دنده ورسپارل شوي وي ليدلی و، چې دې پهلوان ددوي له هر کول سره ډير ورتـه والی درلود.

١٣٣٧١٦١٢٤

په پښتونخوا افغانستان کې

د یوناني لیک دود رواج

سکندرمقدوني د (۳۳۱- ۳۳۶) مخزېږدیو کلونو په اوږدوکې افغانستان له لویدیځه تراختیځه اوله شماله تر جنوبه دخپلو عسکرو په واسطه کچ کړ وروسته تر دې چې ددې وطن داوسیدونکیوله خوا له سختو مقاومتونو سره مخامخ او په ډیرو فتوحاتوبریالی شو.

سکندر مقدوني ددې بریو په جریان کې که هغه دسیمې دخلکو دمقاومت په وجه ؤ او که دنظامي ارتیاوو او غوښتنو په اثر ؤ. اوکه دعسکرو دستړیا یاناروغتیاپه وجه خو یو شمېر مستحکمې کلاګانې یې د(سکندریه) په نامه دهري رود په حوزه، فراه رود، ارغنداو، دکابل رود، بلخ آب او نورو ځایونوکې جوړې کړي چې دتاریخ په پاڼو کې دسکندریه هري، سکندریه پروفتازي، سکندریه اراکوزي، سکندریه قفقاز او دسکندریه اورنیس په نامه ثبت شوي. دپورتنیو کلاګانو له جملې نه یواځې ددوو کلاګانو ځاي اوموقعیت دکندهار په زاړه ښار او پروان کې تثبیت شوي دي. یونانیان په نسبتاً ډیر شمېر په دې سکندریوکې پاتې او مېشت شول چې دیونان باختري حکومت له ۳۳۰ نه تر ۱۳۰ مخزېږدې پورې په دوه سوه کلنه دوره کې یې فرهنګ، معارف اویوناني هنر داموقع وموندله چې دیوناني باختري حکومت تراغیز لاندې دازادۍ په رڼاکې پرمختیا وکړي.

په دې دوه سوه کلنه دوره کې دیوناني ژبې دلیکنې له پاره خامخا دیوناني الفباء توري کاریدل او پرته دده له وهل شویوسکو څخه دمشهور (اشوکا) ډبر لیک چې دکندهار په چهل زینه کې کشف شوی په ښکاره څرګندوي چې ددریمې مخزېږدې پیړۍ په لومړیو کې یوناني لیک دود زمونږ په هیواد کې څرنګه رواج موندلی ؤ.

په افغانستان کې دیوناني باختري پاچاهانو داکمنۍ په دورو کې یوناني لیک دود خپور شو او وروسته له هغې په نورو پیړیو کې دلویو کوشانیانو او وړو کوشانیانو په دورو کې پاتې شو لکه څنګه چې یې لیک ساده او اسان و نوځکه یې لیک دافغانستان په محلي ژبو کې داستعمال وړ وګرځید.

اصلا یوناني الفباپخپله په خپل ذات کي ۲۴ حرفه وه. خو دلویوکوشانیانو پر وخت دداسې یوې سیمه ایزې ژبې په صفت چې نوې باختري شوې وه دصوتي اړتیاله مخې یې د (ش) حرف دمخرج داداکولو له پاره په الفبا کې ورزیات کړ چې پردې اساس نوموړې الفبا د ۲۵ حروفو لرونکې شوه.

لکه څنګه چې ښاغلي لوستونکي او اوریدونکي خبر دي چې په دې وروستیو ۸ کلونو کې دسره کوتل په کیندلوکې یو شمېر دپام وړ ډبرلیکونه له یودیوال څخه لاس ته راغلي چې له تیږو او خښتو جوړ وو. یو له دې ډبرلیکونونه په یوه ستره تیږه کې حك شوی دی چې ۴۵ کرښې ورکې شاملې دي چې دادلوې ډبرلیك په نامه مشهور شوی، یوه بله مجموعه چې له ۵۳ ډبرینو پرچو څخه مرکبه ده له یوه کوهي نه په لاس راغلې چې په پخوانۍ دوره کې د عادي تیږو په حیث ترې دکوهي په دیوال کې کار اخستل شوی و.

دسږ کال په کیندلو کې څو بیلابیل ډبرلیکونه چې په دیولونو کې ځای په ځای نصب وو لاس ته راغلي او پرته له دغو څخه دسره کوتل دکشفولو پر وخت په جلا ډول څو دخښتو نورې ټوټې هم لاس ته راغلي دي دې ټولو ډبر لیکونو غربي پوهان دخه مودې لپاره په ځان مشغول کړي وو خو په پای کې فرانسوي پوه موسیو (بن ونیست) په دې بریالی شو چې ددغو ټولو ډبرلیکونو څخه په لاندې ډول څلور ډبر لیکونه وخیړي.

لومړی: هغه ستر ډبر لیك چې په یوه کاڼي لیکل شوی.

دویم : دهغه ۳۲ کاڼومجموعه ده چې له کوهي څخه ایستل شوی او یو ډول ډبر لیك تشکیلوي.

دریيم : دهغو نورو ۲۱ کاڼو مجموعه ده چې هغه هم له کوهي څخه ویستل شوې
او یوبل ځانګړی ډبرلیك تشکیلوي.

څلورم : هغه خښتې چې په دیوال کې لګیدلي دهغو خښتو سره چې دکیندلو پر وخت په پراګنده ډول پرتې وې. څلورم ډبر لیك تشکیلوي.

داډبرلیکونه چې دکوشانیانو په وخت پورې اړه لري ټولې دیونانیانو په الفباء او لیك دود لیکل شوي دي چې له همدې څخه اندازه لګیږي چې یوناني الفباء اورسم الخط څومره دود و او په ځانګړې توګه دلویوکوشانیانو پر وخت دډیرې استفادې وړ و، دچینايي ګرځنده (هیوانتشنګ) په شهادت د اوومې زېږدې پیړۍ تر لومړۍ نیمايي پورې یې هم رواج درلود.

په افغانستان کې يوناني لويې سکې

افغانستان د سکندر له فتوحاتو او دده د امپراطورۍ تر تجزيې او تباهۍ د دريمې مخزېږدې پيړۍ له نيمائي وروسته د مسيح تر دورې پورې پوره دوه سوه پنځوس کاله د اسيايي يونانيانو د تمدن او فرهنګ مرکزؤ.

کله چې ۲۵۰ کاله د مخه تر ميلاده د باختر واکمن (ديودوتس) د يوناني باختري سلطنت مستقل تشکيل اعلان کړ د هندوکش په شمال او جنوب کې يې يو ډول ښکلې سکه ووهله چې د ځينو ځانګړتياو له امله له هغو سکو نه هم ډېره ښکلې وه چې يونان کې وهل شوې وې.

يوناني باختري پاچاهانو چې د واکمنۍ مرکز ئې عموماً (بکتريا) يا بلخ و د دوی يوه سلسله سکې چې نقش پرې وهل شوي و، او ډېر شمېر يې لکه د ښکليو مډالونو په ډول له سپينو زرو جوړې دي چې اوس هم وروسته له ۲۲۰۰ کالو ځليږي، د دې غټو سکو په منځ کې يو شمير ډېرې لويې دي چې قطر يې دوه نيم انچه او وزن يې تر ۱۶۸ ګرامو پورې رسيږي او د امير حبيب الله خان دوخت له پنځه ګونو څخه ډېر غټې دي. ښايې چې ګران وطنوال خبر وي چې د پاريس په ملي کتابخانه کې يوه د سرو زرو سکه شته چې ۱۶۸ ګرامه وزن او دوه نيم انچه قطر لري چې د اسکه د يونان باختري سلطنتي کورنۍ د دريم موسس (ايکوراتيدس) پورې اړه

لرى چې د ۱۶۵ ـ ۱۶۰ مخزېږدیو کلونو پـه منځ کې دبلـخ سلطنت تـه رسیدلی او دټول افغانستان په خاوره یې واکمني کړې ده.

یوناني دسروزرو سکه چې دغټ والي په وجه په ټوله نړۍ کې ساری نه لري دبلـخ د واکمـن ((ایوکراتیـدس)) ځانګړې سـبکه ده او ختماً پـر دې سـکه نقـش دافغانستان په خاوره کي وهل شوی دی.

ډیره عجیبه ده چې تر اوسه یوناني غټې سکې یـوائې په افغانستـان کې لیدل شوي اوددې هیواد له خاورو نه لاس ته راغلي دي.

جنرال قریـه فرانسوي نژدې ۱۳۳ کالـه وړانـدې دامیـر دوست محمـد خـان دواکمنۍ پرمهال چې سردار کهندل خان پر کندهار اووزیر یارمحمد خان پر هرات حکومت کاوه افغانستـان تـه راغـی، هـرات، بلـخ اوکندهارتـه یـې سـفرونه وکـړل، نوموړی په (قره بـاغ) کې چـې (شـهرک) تـه نـژدې او دغـور شمال پلوتـه واقـع دي دډیرغټو سکو په باره کې خبرې کوي چې تر اوسه یـې دنوعیت دځرنګوالي پـه بـاره کې معلومات نشته.

جنرال قریه ددې سیمې دملك (سعادت ملوك) له قولـه وائـي چې د (قـره بـاغ) پـه کنډوالو کې ډیرې غټې طلایي او نقره یـې سکې پیداکیږي چې زمونږ دوخت لـه سکو نه ډیرې غټې دي چې قطر یې ۳، ۱ انچوته رسیږي.

د ۱۳۵۱ زیږدي کـال په شاوخواکې چـې ((میجرتـات)) انګلیـس پـه هـرات کـې اوسیده همدغه سعادت ملوك ده ته یـوه یـادوه درنـې سکې ورښودلې وې نوموړي ویلي وۀ چې په هغو سکوکې د سکندر نقش ځرګندیـده. دا پـه زړه پـورې موضوع ده چې فرانسوي جنرال یې سیمه ییز ملك (سعادت ملـوك) تـه او هغـه څه چې سعادت ملوك یې دانګلیـس میجر لـه قولـه بیـانوي داسې ځرګندیږي چې د (شهرك) ختیځ لورته به خامخا کوم ښار وۀ چې دیونانیانو پرمهال به یو مهم مرکز شمېرل کیده خو متاسفانه په ۱۱۳ کلونوکې ددې ځای او ددې سکو دځرنګوالي په اړه یوه خبره هم وانه وریدل شوه اودامهمه موضوع تراوسه په تیاره کې پاتې ده.

یوه بله ډیره مهمه موضوع چې دې مسئلې پورې اړوند ده هغه دکابل په موزیم کې دپنځوغټو نقره یې سکو شتوالی دی چې دایوناني نقره یي سکې په جهان کې تر ټولـو غټې سکې وې،ددې سکې پـه یـوه خـوا کـې نیـم مـخ او نیمـه شـاهي تنـه ځرګندیږي او داکټ مټ د (ایواتیدس) یوناني بـاختري پـاچادهغې سکې پـه څیر ده چې له سروزرو جوړه او دپاریس په ملي کتابتون کې موجوده ده. ددې سکو په نقش کې ځرګندیږي فولادي (کسك) ژۍ لرونکې خولـه یـې پـه سرنوم یې (امیـن تـاس) او

دفاتح پاچا په نامه یې یاد کړی داپاچا په افغانستان کې دیونان [illegible] په ډله کې ډیر مجهول شخص نه دی ځکه چې دهغه وړې سکې لږ [illegible] کاله دمخه تر زیږدي یې دهندوکش جنوب پلو ته او دګندهارا پر ډیرو ختیز [illegible] یې واکمني درلوده، نوموړی خو تریوه حده بې نومه اوبې نښانه پاچادی چې په سملاسي ډول یې همدغه غټې سکې ګورو چې ((امین تاس فاتح پاچا)) پرې لولو.

داد(امین تاس) پنځه غټې دسپینو زروسکې چې دیوناني نړۍ سترې سکې ګڼل شوي، که له هغو سکو سره یو ځای شي چې له دې وړاندې په افغانستان کې موندل شوي او یا په دې خاوره کې لیدل کیږي داثابتوي چې په دې هیواد کې دیونانیانو دواکمنۍ په لومړۍ دویمې او دریمې مخزیږدې پیړۍ کې دسرو او سپینو زرو پر غټو مډالونو اوسکو نقش لګول کیده. ددې پوښتنو ځوابونه شرح غواړي چې داسکې له کومه ځایه، څه وخت او په څه ډول دکابل موزیم ته راوړل شوي دي ؟. په کابل موزیم کې دنورو سکوپه ترڅ کې دسکو یوه لویه مجموعه یا کلکسیون موجود دی چې له ۶۰۰ سکو څخه مرکب دی او دامجموعه دڅرنګوالي ، کمیت اوکیفیت له نظره په باختر کې دهغو یوناني پاچاهانو دسکو چې دهندوکش شمال او جنوب پلوته یې واکمنۍ درلوده ډیره په زړه پورې او لویه مجموعه ده. چې دامجموعه دکندز دکلکسیون په نامه شهرت لري چې څوکاله وړاندې دیو رسمي لیك په واسطه دقطغن دنائب الحکومه له خوا څرګنده شوې وه دادکندز په بالاحصار کې دیو موټروان له خوا کشف کړاي شوې وه، چې ټولې سکې یې له سپینو زرو جوړې او په مختلفو یوناني پاچاهانو پورې یې اړه درلوده چې دغه وخت یې فرانسوي متخصصین په پاکولو مشغول دي. چې ددغه لوی کلکسیون په منځ کې پنځه سکې چې له سپینو زرو جوړې دي، هره یوه یې (۹۱) ګرامه وزن او دوه نیم انچه قطر لري.

۸_ ۱۰_ ۱۳۳۹

مرکزي اسیا او چین ته دافغانستان دګریك او بودیك دمدرسې خپریدل

د (ګریك او بودیك) صنعتي مدرسې داسلام دظهور لـه دورو دمخـه دمسیح دوخت په څلور پنځو لومړیو پیړیوکې په یو خاص مفهوم تاکلی ځای لري، یا داسې ووایو چې ددې هنري مدرسې ترکیبي اجزاء له ختیځ ولویدیځ ، یونان او هند څخه دافغانستان خاورې ته ورداخل شوي او بیـا دلتـه دافغانستان دهنرمندانو پـه لاس اخته شوي، ترکیب شوي او همدلته یې روزنه شوې وه، ځکه خودهمدغې کتنې لـه مخې یو شمیر پوهانو او دښکلو هنرونو کارپوهانو د (هندوافغان) دمدرسې په نامه یاده کړې ده.

وروسته لـه دې چـې بودائـی دیـن ددریمـې مخزیـږدې پیـړۍ لـه نیمائی څخـه وروسته په افغانستان کې خپور شو، دمسیحي دلومړۍ او دریمې پیړۍ پـه اوږدو کې داهیواد دبودائي دین اوهنریو سترمرکز وګرځید. دافغانستان پـه ویـاړلي تـاریخ کې داوخت مرکزي اسیا ، ختن، کاشغر اوچین ته دمبلغینو اوصنعتګرانو داستولو وخت دی لکه څنګه چې دلویـو کوشـانیانو پـه وخت کـې دمرکـزي اسیادخاورې دویشنې پر مهال ((سنګیانګ)) او ((ختن)) ازاد شول، د دین، فرهنګ او هنر لاره هم خلاصه شوه، پـه دې مقالـه کې همدغـه مطالعـه کوو چې څنګه لـه افغانسـتان څخه یادو شوو سیمو ته دګریك او بودیك هنری مدرسه خپره شوه.

باور پدې دی چې همغه ډول چې بودائي دین لـه دوو خواوو دامو سیند د(سغد) له لارې او واخان ته یې دپامیر دشرق لـوري لاره پرانسـته د (یونـان اوبودائـی) هنري مدرسې هم همدغه لاره تعقیب قدم په قدم دپورته یادو شویو لارو په اقتدار کاشغر،

ختن اود ((سنگيانگ)) نورو نقاطو ته يا په پخوانۍ اصطلاح چيني ترکستان ته داخل شو.

لکه څنگه چې سمرقند ته نژدې اودختن دعبادت ځای په خرابو او ويرانو کې د ((گريك او بوديك)) کشف شوي اثار ددې مدعا شاهدي وايي . لومړۍ نقطه چې ددې مدرسې شواهد هلته څرگندشوي هغه (روك) ده چې دختن په ختيځ دهغه بودائي رنگه تصويرونوچې دعبادت ځايې په ديوالونوکې موندل شوي او سراويل استين انگليس دهغو نقل اوعکس اخستی، دبودا له هغو مجسمو سره چې دننگرهار ولايت له هډې لاس ته راغلي ډېر ورته والی لري . دهډې اثار په افغانستان او درواك اثار په ختن کې دواړه هم عصره او په مسيحي لومړيوپيړيو پورې اړه لري.

وړاندې دختيځ په لور په هغه نقطه کې چې سر اورل استين انگريز مدقق دديوال تصويرونه موندل چې د (گريك اوردمن) له نمايش سره چې بې شکه په ۳-۴ مسيحي پيړۍ پورې تعلق نيسي ورته والی لري، او گندهارا داثارو ترمنځ ددې اثارو ډير نژديوالی موجود دی.

دهغو پراخو اودوامدارو کشفياتو په وجه چې له ۱۹۲۲ زېږدي کال نه وروسته د ۳۰ کالو په موده کې دگودارو هاکن اوبرتوپلاوو په هډه، باميان او بگرام کې ترسره کړي ثابته شوې ده چې همدغه عوامل ددې سبب شوی دی چې له اسيائي خاورو (گريکورومن) يعنې دلبنان، شام او عراق له سيمو څخه يې داکلاسيك صفت دگوبي سيمې ته انتقال کړی دی همدغه دافغانستان د (گريك او بوديك) سبك اومدرسه ده.

دباميان اوهډې دمجسمو گچين سرونه او رنگين تصويرونه او دمرکزي اسيا دبيلا بيلو برخو له هنری اثارو سره لکه د (رواك) او (ميدان) اولږ څه لرې دگوبی په خوالکه (قزل) او (کمتورا) او دچين مر (تورن هوانگ) پورې نژدې ورته والی لري چې دافغانستان دصنعتي مدرسې نفوذ ثابتوي.

دفرانسې دفقيد ختيځ پيژندونکي ((رونه گروسه)) په عقيده دهډې دديوال انځورونه دمرکزي اسياله اثارو سره دروم دامپراطورۍ دوروستۍ دورې داثارو ترمنځ دارتباط ښيي. همداډول دميران په تصويرونوکې د باميانو دمجسمو دطاق چې ۳۵ متر اوږدوالی لري دښکليواو رنگينو تصويرونوډيره اغيزه څرگنديږی اوپه مجسمه توږنه کې هم همدغه مطالب څرگنددي.

هغه له ګچ نه جوړ د (بودا) (بوديس اتوا) او کوشاني قبيلې دنورو سرونه چې دکابل دموزيم تاخچې اوالمارۍ پرې ښکلې دي راښيي چې هغه له هغو اثارو سره چې دختن له (رواك) څخه موندل شوي ديو قطار اثار دي او دومره سره نژدې او ورته دي چې ددواړو په منځ کې په اسانۍ سره توپير نشي کيداي.

دګندهارا او دافغانستان دنورو سيمو دهنري مدرسو نفوذ دچين په خاورو کې ۳ او ۴ پيړۍ پورې ځانګړي نه دي، بلکه هغه ځيرنې چې ددرې تنو چين پيژندونکيو فرانسوي، الماني اوانګليسي يعنې (پول پليو) (فن لوکوك) او (سراوړول ستين) له خواد کاشغر په شمال (تمشك)، (کوتچه)، (قره شهر) او (تور خان) کې منځ ته راغلي عموما ددې ځايونو اثار ندي او د ۶-۷ او ۸ پيړۍ محصول ګڼل شوي دي.

همدغه شان ددې ځاې، هډې او تيکسلا دوړو مجسمو په منځ کوم ستر توپير نه تر ستوګو کيږي اود ګندهارا دمدرسې د نفوذ کولو ښه او برجسته مثال دی چې دوام يې دمرکزي اسيا په مختلفو سيمو کې تر اتمې پيړۍ پورې ثابتوي.

هغه مجسمه تورنې او د ديوال پر مخ دنقاشۍ سبك چې په افغانستان کې دبودايي وخت معمول و، پر مرکزي اسيا کې هم ځاې په ځاې ونه دريد بلکې دبودايي دين له پرمختګ سره پرمخ ولاړ.

د (تورخان) په سيمو کې چې دچين له سرحداتو سره تماس لري او په نورو نقاطو کې لکه ((مورتګ)) او ((بازاکليق)) کې د ګندهارا دهنري مدرسې هنري اثار په سترګو ليدل شوي.

فرانسوي ختيځ پيژندونکی (رونه ګروسه) يقين لري چې په نوموړو سيمو کې تر ۹ مه زيږدې پيړۍ پورې دهډې او تکسيلا دکارونوله مخې تقليد شوی دی اودامفکوره په نوموړيو سيمو کې دمجسمو دسرونوورته والی دهډې او تکسيلا دا اثارو سره ثابتوي. چې له تور خان نه ورتير شودګوبي صحرا جنوبي خواو ته ځينې برخې اواثار پوهانو ليدلي دي چې په هغوي کې دافغانستان او په ځانګړي توګه دباميانو اوقندنستان بودايي اثار بې اغيزې نه دي.

لنډه داچې پرته له دې چې په جزئياتو خبرې وکړو په عمومي ډول کولاي شووواياو ثابت کړو چې دمجسمه تراشۍ او دنقاشۍ دنورو ډولونومدرسې چې دعبادت ځاي پر ديوالونو دود وې هغه وخت چې له افغانستان څخه دبودايي دين رواج له سرحداتو دباندې ووت نو ورسره نوموړې مدرسو په تدريج سره کاشغر، ختن اوترچين پورې سرايت کړی دی.

۱۳۳۷/۵/۲۲

په لرغوني افغانستان کې دموسيقۍ درې آلې

دخلکو پيژندنې څېړنو، فيلوژوي او تدقيق دبشري ټولنو په منځ کې دخبرو پيل له آهنګونو او شپيليو څخه ثابتوي ، وائي چې ټول بشري نژادونه پرته له رنګ، پوستکي او جغرافيايي سيمو دخپل ژوند په پخوانۍ او لومړيو پوړو کې دسندرو دډولونو ديو ډول په ويلو روږدي وو او ددې طبيعي ورکړې ځانګړتيا کوم نژاد پورې اړه نه لري، لکه څنګه چې انسانان دژبو له ډيرو ډولونو په يوه ژبه ګړيږي نوخپلو کلمو ته يې وزن او اهنګ هم ورکړی، کله چې يې څو کلمې دوزن او اهنګ پيداکړې ورسره جوخت يې دسندرو ويلو لاره چاره هم پيداکړې ده.

دافغانستان په هيواد کې له ۳۰ حتی له ۵۰ زرو کلو دمخه دهندوکش په زړه کې دغار اوسيدونکيو ښکاريانو دژوند اثار موندل شوي او له هغه وخته چې دغار اوسيدونکي ښکاريان له غرونو او کمرونو څخه ښکته راغلي دي او دلويو خانو پر غاړو لکه : هيرمند واکسوس(آمودريا) اندوس (سند) هري رود ، مرغاب، ارغنداب او کابل رود ميشت شوي نو دمالدارۍ او کرهنې دورې يې تيرې کړي دي چې عجالتاً دکندهار د (منديګک) دتپې دکيندلو جريان چې ۵ زره کاله دمخه تر تاريخ يې دژوند دوره ترسره کړې زمونږ په مخکې دی.

دارياي ادبي اثارو دشهادت له مخې ويلی شو چې په ويدي عصر کې يعنې وړاندې تر هجرت کولو او دهجرت کولو په دوران کې سندرې ويل نڅا او اتڼ کول په افغانستان کې داوسيدونکيو ترمنځ دود وو.

لکه څنګه چې شعر ويل دکورنيو په منځ کې يوه عنعنوي دنده ده، نوځکه يې دسندرو انتقال له يونسل نه بل نسل ته يو معنوي ميراث ګڼل کيده نو خامخا دخلکو په منځ کې دسندروويل دود و.

(ويدي) سرودونه او اوېستايي (زرتشتي) ګاتا(سندرې) چې دهغو ډيره برخه په افغانستان کې منځ ته راغلې او داپخپله ددې څرګندويه ده چې سندره له سندر غاړي او سندرغاړي دموسيقۍ له يوې آلې سره تړلي توکي دي . پروفيسر (ګيټ)

اروپائي ختيځ پيژندونکی په دې عقيده دی چې " په ويدي زمانه کې موسيقۍ خپله لومړنۍ دوره ترسره کړې وه"

دپروفيسر ګيټ په نظر اريايان په هغو پيړيو کې چې ددوو لويو سيندونو امو او اباسين ترمنځ يې ژوند کاوه، نه يواځې داچې دموسيقۍ مفکوره يې په دماغ کې پيداشوې وه، بلکې په دې برخه کې يې يو پړ هم وهلی و، تر کومه ځايه چې له سندرو ځرګنديږي دموسيقۍ درې ګوني الات يعني هغه الات چې په پوکونه غږول کيږي، هغه الات چې تار لرونکي دي او دريم بې تاره الات داټول په ويدي زمانه کې داريايانو ترمنځ په افغانستان کې معمول او رواج و او هر يو ځانته نوم درلود لکه (دنوبهي)(وانا) او (يونا).

دريګ ويد له شاعرانو څخه يو تن وايي چې "دشپيلۍ غږ ديامايعني جمشيد له استوګن ځاي څخه اوريدل کيږي"

دټولو داستانونو او اسطورو پر اساس دياما يا جمشيد استوګن ځاي په بلخ کې و او دا لومړی پاچاو چې په بلخ کې يې پلازمينه درلوده.

شپيلۍ دموسيقۍ يوه ډيره ساده اله ده چې دافغانستان دغرونو په لمنو کې رواج لري او دا په ځانګړې توګه دځوانانو دموسيقۍ اله ده چې دمالدارۍ په لومړيو وختونوکې دشپنو، هلکانو او ځوانانولخوا منځ ته راغلې. شپيلۍ په افغانستان کې دملي موسيقۍ يو اله شميرو او ارتباط يې له بلخ اوباخترسره پرته له دې چې ويدي ورته اشاره کړې نور داسې داستانونه هم شته چې دشپيلۍ يادونه کوي دهغې له جملې څخه دچين زوړ داستان ديادونې وړ دي. هغه هم په دې ډول چې وايي دچين پخوانی امپراطور (هيوان ـ تي) چې ترميلاد ۲۲۰۰ کاله وړاندې يې ژوند کاوه، نو ړي (لنګ ين) د.(يوان ـ يو) شمال پلو ته واستاوه ترهغې وروسته شپيلۍ دچين دموسيقۍ اساس وګرځيد.

دفرانسې ديو مدقق شاوان له نظره (يوان ـ يو) دباختر يو برخه او يا وو ايو چې دافغانستان په شمالي برخو کې يوه سيمه ده او له دې پخوانې چيني داستان څخه ځرګنديږي چې ۴ زره کاله دمخه ترميلاده دنل شپيلۍ دود له باختر نه چين ته تللی دی او بيا هلته دچيني موسيقۍ اساس ګرځيدلی دی.

دتارلرونکو موسيقي الاتو تر ټولو پخوانی څرك اودرك دهندوکش دغرونو له لمنو کې لګوو دا هغه (سرود) دی چې په ډير ساده او بسيط ډول جوړ او د دوه تارونولرونکی دی چې نمونې يې اوس هم دافغانستان په نورستانونو کې لرو او همدارنګه دکابل په موزيم کې يې اوس هم نمونه موجوده ده.

د ډنمارکي خلکو پيژندنې پلاوی له څيړنو څخه ځرګنديږي چې وائي دادموسيقۍ اله وړاندې له (سومريانو) يعنې له نن څخه څلور زره کاله دمخه يې دافغانستان په غرونو کې وجود درلود له عملي څيړنو څخه داځرګنده شوې ده چې

کوم اهنګونه چې نن نور ستانیان په خپلو موسیقي الاتو کې غږوي دادڅلور زره کلو د مخه اهنګونو یاد دی چې په دې ترتیب یې اهنګونواو سرودونوله څلور زره کلو را په دې خوایې خپله لرغوني بڼه خوندي ساتلې ده.

په دې ترتیب سره ویلای شو چې شپیلۍ او دموسیقۍ په آلو کې (سرود) په افغانستان کې کم ترکم څلور زره کلن قدامت لري. دافغانستان دموسیقۍ په آلو کې کوم شی چې له تار لرونکیو پرته په دریمه ډله کې راځي تر ټولو طبعي اومروج ډول دی چې دافغانستان دخلکو دورځني ژوند په ټولو پړاوونو کې له ودونو نیولې تر ویالو کیندلو، عمراني او زراعتي چارو او رزم او بزم کې برخه لري. ډول له ملي افغاني اتڼ سره همیشه و او دی او لرغونتیا یې دموسیقۍ ددوه نورویادو شویو آلو په څیر زرګونه کاله دمخه یادولی شو.

دمسیحي دورې په پیل او درې څلورو لومړیو پیړیوکې چې پژګرۍ تیکر توږنې او دعبادت ځایونو پر دیوالونو نقاشي دود شوې وه یعنې چې دلویوکوشانیانوپه دوره کې یې لکه دډیروادبي مظاهرو، موسیقي هم ډیر پرمختګ وکړ، اصلاً دکوشانیانو دوره چې له نیکه مرغه اوس یې د ډیرو جزئیاتو سره اشنا یو، داسې له عظمت او پرتم نه ډکه وه چې د واکمنو پاچاهانو تر سیوري لاندې یې دځانګړې پاملرنې او هڅونې په وجه معماري، مجسمه جوړونې، ادبیاتو اوموسیقۍ ډیر پیاوړتیا او پراختیا تر لاسه کړه.

دننګرهار ولایت دهډې داسې توږل شوې مجسمې په لاس لرو چې موسیقي غږونکي یې یواځې نه بلکې په اوسني مفهوم د (بالت کنسرتونو) نمایش کوي. نڅا کوونکي او موسیقي غږونکي یې له ډول او دبلې سره په میدان کې ښکاري.

دنڅاکوونکیو دحرکاتو شرنګ او دموسیقۍ غږوونکیو موزون اهنګ اوپه ډله ایزه توګه ددوي غږونه بې له هغو بې ساډبروځخه زموږ ژوندیو غوږونو ته رسوي. لنډه داچې دموسیقۍ له اساسي ډلو څه درې نمونې: شپیلۍ، سرود او ډول له ۴-۵ زره کلو نه را په دې خواد افغانستان له غره ییزو ابادیو کې دود لري اوزمونږ دخلکو له عنعنوي ژوندانه سره یې سمه پیاوړتیا او پراختیا کړې او دلومړنیو ابتدائي وختونو بیلګې یې تر اوسه دغرونو په تنګو او ژورو درو اوهمدارنګه دغرونو دننه په کلکو کلاګانو کې شته او حتی یوشمیر لرغوني سندرې، غږونه او زمزمې لاتر اوسه په بشپړه توګه هیرې شوي نه دي اوانعکاس یې غوږونوته رسیږي.

۱۳۳۷/۶/۱۱

په لغمان او کندهار کې داشوکا ډبر لیکونه

((اشوکا)) د ((بندوسارا)) زوی د ((چندراګوپتاموریا)) لمسي دهندي (موریائي) کورنۍ دریم پاچا چې د ۲۳۲ او ۲۷۴ مخزېږدي دتړیمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې واکمن و.

نوموړی دهندي پاچاهانو په ډله کې یو لوی پاچا و چې وروسته د "کلنګا" د مشهورې جګړې، چې له یونیم لك تنوڅخه ډېر پکې مړه شول دوینو ویاله او خیرې خیرې جسدونه ولیدل سمدلاسه یې حال بدل شو، له ډیرو هیلو اوخواهشاتو څخه تیرشو ځان غوښتنې او بشري سرغړونې یې په ځان کې ختمې کړې او دیو مذهبي مشر (راهب) په توګه وپیژندل شو چې دخپلې واکمنۍ پاتې کلونه یې دفقر او روحانیت په بڼه تیر کړل.

لکه څنګه چې دهغو جګړوپه وجه چې دده نیکه ((چندراګوپتا)) او یونانی ((سلوکوس نیکاتور)) ترمنځ پیښې شوې وې ، او ((سلوکوس نیکاتور)) پکې دافغانستان جنوبي سیمو ته په شا راغې داسیمې دارغنداو تر حوزې پورې دموریا دامپراطورۍ تر تاثیر اونفوذ لاندې شوې او دې وضعې دپنځوسو کلونو په شاوخوا کې دوام وکړ.

دغه وخت چې اشوکاد (موریا) په تخت کښیناست دموریا د کورنۍ نفوذ لا دافغانستان په جنوبي برخو کې لږ ډیر برلاسی و.

خو کوم کار چې (آشوکا) په وار سره تر سره کړ هغه دادوس په لویدیځ کې فتح شویو سیمو ته دبودایي مبلغینو استول وو لکه څنګه چې ټول په دې پوهیږو چې ددې کار په کولو سره بودایي دین دخپله (آشوکا) له وخت نه یعنې ددریمې مخزیږدې پیړۍ دلومړۍ نیمائي نه وروسته ورو ورو د افغانستان په خاوره کې خپور شو چې څه دپاسه یوزر کاله یې دوام وکړ او دهغه دیانت دحیرانتیا وړ اثار اوس هم په افغانستان کې پاتې دی.

دآشوکا دواکمنۍ دوره یوه روحاني او اخلاقي دوره ده چې په هند کې دهغه اخلاقي نصیحتي فرمانونه دتیږو پر ستنونقش کړاي شوي چې (وهمه کمبهاني) یعني (اخلاقي ستنې) ورته وایي او تر اوسه په افغانستان کې ددوه اخلاقي ستنو نښې نښانې چې یوه له بلې ډیره لري یعنې په (ډرونته) دجلال آباد او لغمان تر منځ او بله دکندهار په زوړ ښار کې پیدا شوي دي.

هغه ډبر لیك چې پکې دآشوکا دزیږدنې ځاي ډرونته ښودل شوې ده. د مثلث په بڼه ده چې لس انچه اوږدوالی او بر یې اته (۸) انچه دی چې اوس هم دکابل په موزیم کې خوندي دی. ددې ډبرلیك عکس دلومړي ځل له پاره دکابل مجلې په یوه ګڼه کې خپور شو او ناروېژی پروفیسر مارګنستېن دلومړي ځل له لپاره هغه په اروپا کې لویدیزو پوهانو ته وروپیژاند او دوه تن پوهان ((پرکلند)) و ((التهم)) دهغې لیکنې په ژباړنه او مطالعه بوخت شول او دوروستي ځل لپاره پر ۱۹۴۹ ز کال پروفیسر (هنیګ) (په لغمان کې داشوکا د (آرامي) ډبرلیك کشفول) تر عنوان لاندې دهغه په چاپیر یال یوه مقاله خپره کړه.

داډبر لیك په آرامي لیك دود لیکل شوی او اته نیمې کرښې لري خو لکه څنګه چې یاده شوي ډبره ماته او دمثلث بڼه یې خپله کړې، تر ډیره ځایه یې کرښې نیمګړې شویدي او له ترجمې څخه یې مسلسل مضمون په لاس نه راځي سره له دې هم داخلاقي درس روح ترې ښکاره کیږي، چې مفهوم یې دهغه پاچا له ډبر لیك څخه چې دکندهار په زاړه ښار کې پیداشوی ؤ اخستلاي شو.

دکندهار ډبرلیك چې دچهل زینې سیمې ته نږدې دکندهار د زاړه ښار دکنډوالو شمال پلوته د(کندهار ـ ګواکران) اوسنی سرك ته نږدې کشف شویده داپه دوه ژبو او دوه لیك دودو مشتمل او جوړ ډبر لیك دی، یعنې په یوناني ژبه او لیك دود او همدارنګه په آرامي ژبه او لیك دودلیکل شوی دی.

اشوکا دخپلو خاصو او ګڼو اخلاقي ښیګڼوله مخې خلك دحیواناتو له زورولو او وژلو همدارنګه دماهیانو له ښکار نه منع کړل او وایي چې همغه شان چې مادانسان له وژلولاس واخیست شاهي ښکاریان دې دحیواناتو او ماهیانو له ښکار څخه لاس واخلي.

دموریاپاچا خلك د مور ، پلار اومشرانو اطاعت ته رابولي دنفسیاتي خواهشاتو دله منځ وړلو او تولو ژوندیو ته ددرناوي بلنه ورکوي داجمله هم په ډبر لیك کې راغلې چې دده (پیواسي) دترحم او مهرباني له مخې دڅمکې په مخ ټول انسانان نیکمرغه اوخوشحاله شول.....

(پیوداسې) چې دلته دکندهار په ډبر لیك کې یې یادونه شوې ده د (اشوکا) بل نوم دی چې دهغه په یو شمېر نورو ډبر لیکونوکې هم لیدل شوی دی. په همدې ترتیب دډبرلیك په متن کې کومه ناڅرګنده خبره نشته او معلومېږي چې دموریا پاچا که په لغمان کې چې دګندهارایوه برخه ده او که دکندهار په زاړه ښار چې دارغنداو دحوزې ترڅنګ دختیځ له ډیرو پخوانیو ښارونو څخه دی په دواړو ځایونو کې یې یادښت پر ډبرو لیکونو شته چې یو یې یواځې په (آرامي) ژبه او لیك دود دی او بل یې په دوه ژبو اودوه لیك دودونو یوناني او آرامي باندې لیکل شوی دی.

اشوکا به داډول فرمانونه اخلاقي ستنې زیاتره دکاروانونو لارو ته نژدې دتیریدونکیو دلیدلو لپاره نصب کولې ترڅو په لاره دتیریدونکیو خلکو دپاملرنې وړ وګرځي.

تر کومه ځایه چې لیدل کیږي د (ډرونټې) او کندهار ډبر لیکونه ددوه لویو لارو پر سر او دهغه وخت ددوه پخوانیو ښارونو ترڅنګ یو په ګندهارا کې پخوانی هډې ته نژدې او بل په کندهار کې دلویې لارې په سر زوړ ښارته نژدې په یوه لویه تیږه کې کیندلی شوی دی.

له دې دوه ډبر لیکونو څخه څرګندیږي چې له میلاد نه دمخه ددریمې پیړۍ په اوږدو کې ،هډې او اوسنی جلال اباد ته نژدې او همدارنګه کندهار ته نژدې دوه لویې مرکزونه اوښارونه اباد ُو اودکاروانونو تګ راتګ هم تقریباً له همدغو لارو ترسره کیده.

دکندهار ډبر لیك په یو لوړ ځای دلارې په لور مایل ډول واقع دی ترڅو یې لا رویانو وګوري، ددې ډبرلیك له وضعې نه پخپله څرګندیږي چې دیو مشخص

ترتیب له مخې دلارویانو دلیدلو له پاره پر همدغه ځاي او په همدغه بڼه جوړه کړاي شوي ده.

ددې ډبر لیک له مخې په څرګنده ویلاي شو چې ددریمې مخزیږدې پیړۍ په اوږدو کې آرامي لیک دود په افغانستان اوپه ځانګړي توګه په جنوبي افغانستان کې معمول او رواج و او یو بل ډبر لیک هم په همدغه ژبه او لیک دوه په (ټیکسلا) کې کشف شوی دی، ترټولو مهمه په دریمه م ز پیړۍ کې دیوناني لیک دود ارزښت او څرګندیدل دي.

مونږ همیشه فکرکاوه چې داژبه او لیک دود دیوناني باختري پاچاهانو دواکمنۍ په دوره کې تر (۲۵۰) مخزیږدي وروسته ورو ورو معمول اودود شوې ده، خو ګورو چې په دریمه مخزیږدي پیړۍ کې اویالږ تر لږه ددریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې نوموړې ژبه اولیک دود دی حتی په جنوب غربي افغانستان کې معمول او خوره ده او دومره ارزښت یې درلود چې هغه به یې دډبرلیکونو دلیکنې پر مهال له آرامي ژبې او لیک دود څخه مخکې ګڼله.

۱۳۳۷ \ ۴\۲۰

په کندهار کې داشوکا ډبر

لیک کشف

(هغه ډبر لیک چې په دوه ژبو یوناني او ارامي لیکل شوی)

په افغانستان کې ۱۳۳۷ هـ ش کال په پیل کې یو ارزښتمن ډبر لیک کشف شو چې دتاریخ له نظره په افغانستان کې دبودائي دین دپراخوالي، فرهنګ او ادبیاتو له مخې ډیر ارښتناك و.

داډبرلیک په دوو ژبو (یوناني) او (ارامي) اوهمدارنګه په دوه لیک دودونو یوناني ارامي باندې لیکل شوی دی. او هغه په افغانستان کې ددواړوژبو او لیک دودو دخپریدلوله املــه هــم ډیــرارزښت وړ ده، چې دادیلومړی یې دکشف دڅرنګوالي په اړه ځوکرښې لیکو او بیا پخپله دډبرلیك اودهغې دیوناني ژباړې په اړه خبرې کوو.

د ۱۳۳۷ کال په دویمه نیمائي کې مې یو شخصي لیک دیو پخواني دوست عبدالباري اشنا له خواچې پخوا په کندهار کې داحمد شاهي لیسې مدیر و ترلاسه کړ، چې په هغې کې یې دکندهار له یوه سپین ږیرې سره دخپلې مرکې په اړه ځرګندونه کړې وه، هغه دحمل په ۱۵ نیټه لیکلی و. چې دکندهار په ښار کې دسرپوزي غره ته نژدې یوه ډبره ځرګنده شوې چې پر مخ یې یو ډول لیک کیندل

شوی او دسپین ږیري په ملګرتیا یې هغه ځای او ډبره لیدلې دي. لکه څنګه چې دښاغلي اشنا دلیک نه څرګندیدله ډبر لیک په کندهار کې چهل زینې ته نږدې دسرپوزې دغره په پوزه کې په یوه طبعي ستره ډبره کې کیندل شوي او تر اوسه خاورو اوختو لاندې پټ و، کله چې دوخت په تیریدلو دسیمې بزګرانو له دغه ځایه خاوره وړې ده نوموړې ډبر لیک کشف او راڅرګند شو.

داډبر لیک چې خبر مې ورته دکابل په راډیو او نورو افغاني مطبوعاتو کې خپور کړ دهغه ارزښت له مخې چې لري یې دپېژندګلوۍ وړ یې بولو او دادی تاسوته یې درپېژنم. داډبر لیک دکندهار دزاړه ښار دننه دسر پوزي کلي ته په څوسوه متري دپوزې دپای په برخه کې یو تورل شوی ستر کاڼی دی چې له چهل زینې وړاندې ددوه کاڼو لرونکیو تپو په مخ کې واقع دی. داډبر لیک هغه سرک ته ډیر نږدې دی چې له موجوده کندهار څخه دارغنداو په لوري تللی او هغه سرک ته هم ډیر نږدې دی چې له عمومي سرک نه دکندهار د زاړه ښار دکنډوالوپر لوري تللی دی.

هغه لویه ډبره چې لیکنه پرې کیندل شوی مستطیل شکل لري چې اوږدوالی یې دوه متره پنځوس سانتي اوسوریې یو متر اولس سانتي دی. ددې لویې ډبرې په منځ کې دمربع په شکل غیر منظمه سطحه د(۵۵) سانتي په اوږدوالي او د۴۵ سانتي بر او همدارنګه (۵۰) سانتي ښکته پلو ته پاکه او صافه شوې ده او د ډبرلیک متن په دوه لیک دودونو یوناني او ارامي لیکل شوي او کیندل شوی دی. دډبر لیک په پورته برخه کې مضمون په یوناني لیک دودلیکل شوی چې ټوله شمیره یې دیارلس نیمې کرښې ده او بیا دارامي لیک راځي چې شمیره یې اوه نیمې کرښې ده.

وړاندې تر دې چې ددې مهم ډبر لیک نقل او عکس (روما) او (پاریس) ته ورسیږي ما صرف دهغه ډبر لیک دموقعیت له مخې چې داراکوزي ولایت دکاروانونو دپخوانۍ لارې ترڅنګ واقع دی اوداچې په دوه لیک دودونو یوناني او آرامي لیکل شوي ښه اټکل کړي و چې داډبر لیک دریمې ق م پیړۍ پورې اړوند اود (موریا) کورنۍ لوې پاچا (اشوکا) پورې مربوط دی لکه څرنګه چې پر نوموړي ډبر لیک کې په یوناني ژبه لیک شوي دالیک نسبت آرامي لیک ته اسان دی، په روم اوپاریس کې پوهان ددې لیکنې په ترجمه بوخت شوي دروما په ختیځ اولویدیځ کې په مجلو او دپاریس په (لوموند) ورځپانه کې په دې باره کې مقالې لیکل شوي اوخپرې شوې دي.

اشوکا دهندي (موریا) کورنۍ هغه پاچا دی چې پر هند دلس کاله واکمنی وروسته یې افغانستان ته دبودایي دین دتبلیغ له پاره مبلغین راواستول داهغه وخت و چې دافغانستان په شمال باختر کې یوناني باختري شاهانو تازه په واکمنۍ پیل کړي و. اودافغانستان په جنوب کې دسلو سي کورنۍ (سلوکوس نیکاتور) یوناني پاچا ترماتې وروسته دموریا دکورنۍ موسس (کوپتا) داندوس (سند) له شاوخوا څخه دافغانستان جنوب پلوته دارغنداو تر غاړو پورې یې خپل نفوذ ته پراخوالی ورکړی و. دکندهار په سر پوزه کې داشوکا دډبر لیک مضمون سراسراخلاقي اوعبارت دنوموړي پاچا له نصیحتونو څخه دی.

څنگه چې ټول پوهیږو اشوکا عادت درلود چې خپل اخلاقي نصیحتونه به یې دفرمانونو په بڼه په ډبر ولیکل اوتیتول لکه چې ډیر دډبرو فرمانونه یې په هند کې کشف شوي دي. اویوله دغو فرمانونوڅخه دجلال اباد په ډرونته کې پر یوه توږل شوې ستره ډبره موجود و چې یوه ناقصه پارچه یې دکابل موزیم ته رسیدلي اوهلته خوندي ده.

موسیو روبرت دفرانسې دادبي متون او ډبر لیک داکاډمۍ غړی اوداروپا دختیځ مجلې مدیر دواړه دې نتجې ته رسیدلي دي "چې (اشوکا) پاچا دکندهار په ډبر لیک کې په خپل مستعار نوم (پیوداسي) یادشوی او څرنگه چې یې پخپله دټولو موجوداتو له ازارولو او زورولو څخه لاس اخستی دی باید چې دهیواد ټول ښکاریان او صیادان د حیواناتو له وژلو او دماهیانو له نیولو څخه لاس واخلي. چې په ځمکه کې لاخوشالي او ارامي خوره شي، سپارښتنه شوې ده چې دمور پلار او مشرانو ته اطاعت او دنفسیاتي خواهشاتو مخنیوی دې وشي او په ځانگړي توگه دې دهر ژوندوي له زورولو ډډه وشي"

په همدغه ترتیب داشوکا کوم ډبر لیک چې تازه دکندهار زاړه ښار ته نژدې کشف شوی دیو شمېر اخلاقي پندونو لرونکی دی چې ۲۳۰۰ کاله دمخه لیکل شوی.

دارامي ډبر لیک متن تر اوسه لوستل شوی نه دی، خو ډیر احتمال لري چې دمضمون متن یې دیوناني ډبر لیک له متن سره توپیر ونه لري اوددواړومتنونو مضمون یو شی وي.

د(اشوکا) یا د(کندهار دسرپوزي) ډبر لیک لومړنی یوناني ډبر لیک دی چې اوس په افغانستان کې کشف کړای شوی، تر دې وړاندې په سره کوتل کې ډبر لیک کشف شوی و. چې یواځې په یوناني لیک دودلیکل شوی او ژبه یې دافغانستان

دژبو له ډلې یوه محلي ژبه ده. دکندهار ډبر لیک لومړنی ډبر لیک دی چې زمونږ په هیواد کې په یوناني ژبه او لیک دود لیکل شوی. نو داچې له آرامي ژبې نه پورته ګڼل شوی څرګندیږي چې زمونږ په هیواد کې دیوناني ژبې ارزښت ددریمې مخزیږدې پیړۍ په نیمائي کې ډیر زیات و.

دکندهار ډبر لیک لومړنی ډبر لیک دی چې په دوه یوناني او ارامي ژبو لیکل شوی، ددې لپاره چې نوموړی ډبر لیک په دوه ژبو او دوه لیک دودونو لیکل شوی په همدغه وجې یې ارزښت ډیر زیات دی او دیوناني ژبې په مرسته به دپوهانو معلومات دادبي جزئیاتوپه اړه او دآرامي حروفو دلیکلو په برخه کې پراخوالی ومومي.

هیله لرو چې ژر به پوهان ددې ډبر لیک د (ارامي) متن په لوستلو بریالي او په دې برخه کې به بله مقاله خپره کړي.

په ډبر لیک کې راغلي چې د (پیوداسي) دترحم اومهربانۍ له مخې دځمکې ټول انسانان نیکمرغه اوخوشاله شول.

په کندهار کې دیوناني ډبر لیک دمتن اساسي مفهوم لکه څنګه چې یې وړاندې یادونه وشوه په اخلاقي نعمتونو مشتمل دی. ددې ډبر لیک (آرامي) متن اووه کرښې لري چې تر اوسه کوم شخص یا علمي موسسې دهغې په ژباړه لاس نه دی پورې کړی. خو احتمال لري چې دهغې مضمون به هم ددې ډبر لیک دیوناني برخې سره یوشان وي.

داروپایي علمي حلقې په روما او پاریس کې هغه ډبر لیک ته چې تازه په کندهار کې کشف شوی ډیر ارزښت ورکوي او دا ډبر لیک په لرغوني افغانستان کې دتاریخ،ادبیانو، ژبې پیژندنې او دژبو دتاریخ له نظره ډیر ارزښت لري، څکه چې دالومړی ځل دی چې یوډبر لیک په دوو ژبو (یوناني) او (آرامي) لیکل شوی او زمونږ دهیواد له یوې مشخصې سیمې نه په لاس راغی.

۱۳۳۷\۱۲\۲۱

په افغانستان کې دبودیزم خپریدل

پنځلس کاله دمخه مې دافغانستان تاریخ دلومړي ټوك په ۳۴۲ مخ کې د "محفل مذهبي واعزام مبلغین" تر سر لیك لاندې ولیکل چې " دا شوکا له سترو کارونوڅخه چې دواکمنۍ یوولسم کال (۲۵۹ مخزیږدې) اټکل کیږي دمذهبي محفل ریاست، دشاهي ښکار موقوف کول، یادعیاشۍ منع کول اوترټولو لوی دمبلغینو داستولومفکوره ده" دا محفل په (پټالي پوترا) چې عبارت له (پټنه) څخه دی دایر شو او دهغې په اثر اشوکا تصمیم ونیو چې دبودایي دین د خپریدلو لپاره په دهند جنوب اولویدیځو هیوادونو ته مبلغین استوي.

ټول پوهیږو چې دغه مهال دیوناني شامي سلوکوس نیکاتور دموریاکورنۍ دموسس چندراګو پتامور له لاسه پر ۳۰۵ م ز کې دمقابلې په ترځ کې ماته خوړلې وه اوله ګندهارا څخه تر ا راکوزي (له کابل نه تر کندهار) پورې دموریا کورنۍ بری موندلی و او اواشوکا ډیره هڅه کوله چې په فتح شویو سیمو کې بودایي دین مروج کړي نودهمدې مطلب د تر سره کولو لپاره یې د (مجهان کیته) (دهمهاره کیڅه) او(مهاره کیته) په نامه خو تنه مبلغین دکابل او ارغنداو د سیمې په لور واستول او په همغه ترتیب چې پوهیږو ددریمې م ز پیړۍ له نیمائي نه وروسته بودایي دین دافغانستان په خاوره کې له لمر خاته ترکاپیسا اوله کابل نه دشمال په لور تر بلخ پورې اوهمدا راز دجنوب لور ته دارغنداو تر سیمې خور شو. تر اوسه پورې داسې فکر کیده چې دنوموړي دین دخپریدلووخت نظر جنوب ختیځ ته دلویدیځ او شمال

پر لور ژر صورت نیولی، خو کیسه داسې نه ده ځکه چې داوخت د هندوکش جنوب دموریا دکورنۍ ترلاس لاندې وو او په شمال کې یوناني باختري پاچا واکمن وو.

بودايي دین له ګندهارا څخه دارغنداو سیمې ته ډیر ژر حتی پخپله د (اشوکا) په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمايي کې خپور شوی دی.

چیني ګرځنده(هیوان ـ تسنګ) چې کله داوومې عیسوي پیړۍ په لومړۍ نیمايي کې له (کاپیسا) نه ننګرهار ته ورغی په بګرام او دجلال اباد په هډه کې ورته یو شمېر دعبادت وړ ځیزونه اټکلیده ځکه چې دمبلغینو داستولو له وخت نه دعبادت وړ ځایونو تر جوړولو پورې ډیروخت پکار و، مګر داشوکا داخلاقي ډبر لیك په رڼا کې چې تازه دکندهار په زاړه ښار کې موندل شوی او دهغه ډبر لیك له مخې چې ۲۵ ـ ۳۰ کاله دمخه دجلال اباد په ډرونټه کې لاس ته راغلي څرګندیږي، څومره چې دبودیزم دخپریدو په هکله فکر کیده له هغې څخه ډیر تیزو، او یو شمېر عبادت ځایونه په ننګرهار او کاپیسا کې پخپله داشوکا په وخت ددریمې م ز پیړۍ په نیمائي کې جوړ شوی وو، چې خاطرې اونوي پیداشوي ځیزونه یې دچیني ګرځنده (هیوا تسنګ) تر وخت اومې مسیحي پیړۍ پورې له منځه تللی نه وو.

اصلاً داشوکا له خوا په یوستره مذهبي غونډه کې فیصله وشوه ، ترڅو دهندوکش جنوب ته دغربي هیوادونو په لور چې په هغې کې پخوانی افغانستان هم شامل دی یو شمېر دبودايي دین مبلغین واستوي،داغونډه د ۲۵۸- ۲۵۹ م ز په شاوخوا کې دهند دبیهار په ضلع د (پټنه) دښار په (پټاپوترا) کې تر سره شوه لکه چې وړاندې یې یادونه وشوه یوشمیر مبلغین دافغانستان په لور هم واستول شول.

اشوکا استولي بودايي مبلغین یوازې په افغانستان کې تم نه شول بلکې دلویدیځ پر لور یوناني شامي شاهانو او دلویدیزې اسیا شاهانو ته لاړل او لاتر هغې لرې دافریقا په شمال کې دمصریوناني واکمنو ته هم ورغلل اودهغو پاچاهانو دنومونو په استناد ، چې یادونه یې داشوکا په پنځم نمبر ډبر لیك کي شوی، ویلای شو چې دبودايي دین مبلغینو دمدیترانې په ختیزه سیمه کې داسیايي اروپايي او افریقايي هیوادونو لکه مصر، یونان او شام کې یې خپل تبلیغونه وکړل، خوله افغانستان څخه لرې داسیا لویدیځ لور ته یې چندان تاثیر ونکړ او حتی په افغانستان کې هم نیمه ختیزه خواد(کندهار ـ بلخ) دخط ختیځ لور ته دادین ومنل شو او په هغه نیمه لویدیزه خوا کې زردشتي دین لږ ډیر باقي پاتې شو او بیا داسلام

دمقدس دین دمبلغینو تر رارسیدلو هم ځایې پر ځاې و. لکه چې ددې مرحلو کلیات موږ ټولو ته روښانه دي.

کله چې اشوکا په ډېر لیك کې داسیا له یوناني واکمنو سره دبودائي دین دمبلغینو داستولو په اړه کې خبرې کوي دیونان باختري دمستقل سلطنت دموسس (دیودوتس) په باره کې څه نه وایي له دې وینا څرګندیږي چې تر دې وخته لاباختر خپلواکي تر لاسه کړې نه ده، لکه څرنګه چې په ډېر لیکونو کې دسلو سي شامي کورنۍ دیو تن (انتیاکا) یعنې دویم انتیوکوش دنوم یادونه شوې، په ښکاره څرګندیږي چې باختر تر اوسه دسلوسي شامي کورنۍ دواکمنو له خوا اداره کیده.

نن دامسئله روښانه ده چې اشوکا پر (۲۵۸ م ز) پرلویدیز په لور دبودایي دین دمبلغینو په استولو لاس پورې کړی و او "دیودوتس" پر ۲۵۸ م ز دیوناني باختري دولت خپلواکي اعلان کړې په دې ترتیب ددې دواړو پیښو ترمنځ د(۸) کلونو په شاوخوا کې مهالنی واټن دی. اووړاندې تر دې چې یوناني باختر خپله خپلواکي اعلان کړي، داشوکا مبلغینو دافغانستان په ختیځ او جنوب لویدیځ کې له ګندهارا څخه دارغنداو تر سیمې پورې دبودایي دین په تبلیغ لاس پورې کړ. او دافغانستان په یوه برخه کې دموریایانو دبریو ارزښتناکه پایله همدغه دبودائي دین د نظریاتو خپریدل او چې وروسته دهغوي دسیاسي واکمنۍ له نسکوریدو څخه چې تر پنځوس کلونو یې ډېر دوام ونکړ. بودیزم ځای په ځای پاتې شو ریښې یې وځغلولې پرمختیا یې وکړه او پراختیا یې وموندله او زر کاله یې ډېر یې دوام وکړ او افغانستان دلومړۍ مسیحي پیړۍ په پای کې ددویمې پیړۍ په پیل کې دبودائي دین دیو ستر مرکز په حیث وپیژندل شو چې مبلغین یې کاشغر، سنګیانګ او چین ته ورسیدل او دافغانستان په مرکزي غرنیو برخو کې دنهمې مسیحي پیړۍ تر پیل پورې موجود پاتې و.

۱۳۳۷\۱۳\۱۲

شابهار

په غزني کې بودايي "شاهي عبادت ځای"

هغه مقالې چې " دشابهار په دښته کې دغزنوي عسکرو درسم گذشت میدان" او د"شابهار میدان اونغاره خانه "په نامه دي د ۱۳۳۷ هـ ش کال په اوږدو کې مې ژوندون مجلې او کابل راديو ته وليکلې، دادواړه مُقالې پر ۳-۴-۱۳۳۷ او ۷-۹- ۱۳۳۷ نيټو له راډيو خپرې شوې (ددې دواړو مقالو متن ددې اثر په دويم ټوک کې راخستل شوي)

شابهار مې داستاد ابوالفضل بيهقي دليکنو، امير فرخي اوامير عنصري له قصيدو څخه دعسکرو درسم گذشت په ميدان او دغزنوي عسکرو دعرض په ځای کې شرح ورکړې ده.

(شابهار) دغزنويانوله دورې دمخه او همدارازله اسلامي دورو وړاندې اصلاً دبودايي دين لويې عبادت ځای و. چې دموجوديت ريښتينوالي يې پر ۱۳۳۸ کال دلرغون پيژندونکي دهڅو په نتيجه کې کشف شو

دسلطان محمود غزنوي دارامگاه باغ او دروضې دکلي جنوب لويديځ ته په درې کيلو مترۍ کې دلويې او پراخې دښتې په منځ کې (چې حتماً همغه دغزنويانو دوخت مشهور دشابهار دښته ده) يوه دډېرو غونډۍ پرته ده چې نن دعوامو په ژبه

(تپه سردار) (تپه نقاره) او د (بتخانې) په نومونو یادیږي داهر یو نوم فولکوري توضیح لري چې دلته یې دشرحه کولو امکان نشته اویواځې د (بتخانې) وجه تسمیه دپاملرنې وړ ده او راښیي چې دزمانې په تیریدو، ورانیو او کنډوالو سره سره دعوامو دخاطرو په دفتر کې دبوایي عبادت ځای په واقعي مفهوم او بودتون پاتې دی.

(شابهار) یو ترکیبي نوم دی او له دوه وییو څخه جوړ دی (شا) چې همدغه د (شا) دکلمې متعارفه ده او بل (بهار) چې داکلمه دسنسکریت (یهاره) څخه اخستل شوې ده چې نسبت یې بودایي عبادت ځای ته کیده چې په سلګونو او زرګونو (ویهار) کلمې مو دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې لکه هډه، کاپیسا، کابل، بامیان، غزني، بلخ، فرخار، سمنګان، کندهار او نورو ځایونو کې درلودلې چې له هغو څخه یو دبلخ د (نوبهار) خاطره پاتې ده او ډیر شهرت لري، چې داهم ترکي نوم دی او اصلاً له دوه کلمو (نوا) او (یهاره) څخه جوړه ده چې لومړی د (نوي) او دویم هماغه دبودایي عبادت ځای مانا درلوده او دا (نواویهاره) په دري ادب کې (نوبهار) شو که تردې پکې نوره زیاته څیړنه وکړو د (نوبهار بلخ) په شهرت به بسیا شو.

ترکومه ځایه چې دګرځنده چینا یانو له یادښتونو اود عربي منابعو له تذکرو څخه څرګندیږي دسلګونو اوزرګونو ویهارونواوبهارونو ترڅنګ مو ډیرې او شاهي عبادتګاوې درلودې چې یو شمېر یې دشابهار په نامه او صفت مشهورې وې.

پرته له شکه په کابل، هډه، بګرام، غزني، بامیان او حتماً په نورو هغو ځایونو کې چې پورته مې یادونه وکړه (شاویهار) او (شابهار) نومونه درلودل چې دهغو دموقعیت ټاکنه به دلرغون پیژندونکیو هڅې اوڅیړنې روښانه کړي.

لکه څنګه چې ددې اتو کلونو په ترڅ کې دایتالیا دلرغون پیژندنې پلاوی د غزني (شابهار) له کیندنواو څیړنو وروسته دهغه ځای موقعیت، شکل او ابادۍ دطرز ترڅنګ نور ډیر جزئیات روښانه شوي دي ددې کشفیاتو په ترڅ کې برهمي لیکنې چې دریمې یا څلورمې مسیحي پیړیو پورې مربوطیږي او نورې له خټینې بودایي وړې مجسمې او ددې ترڅنګ د ۱۰ – ۱۲ متری لویو مجسمو دشواهدو پیداکیدل اونور ددې عبادت ځای دجزئیاتو نور اړخونه دي چې څرګند شوي ددې ټولو شرح په دې لنډه لیکنه کې امکان نه لري.

دغزني دشاه بهار عبادت ځاې دلويې صوفي چارچاپيره څونورې وړې صوفي هم کشف شوي چې ځلورو خواو ته زميني لري چې دغزني بت پرستانو دنورو ډيروبيهوده کيسو ترڅنګ فکر کاوه چې (کله چې بودا دهوا له څپو راښکته شو په همدغه ځاې کې چې دغزني د (شا بهار) عبادت ځاې دی کيوت، البته چې په بودايي داستانونوکې يې دښکته کيدو ځاې د (شانکارا) په نامه چې بنارس ته نژدې يوه سيمه ده ښودل شوی دی.

په دې وړوکي مقاله کې اساسي مقصد دادی چې (شابهار) دغزنويانو په دوره کې درسم ګذشت اومذهبي جشنونوشريک ميدان و، اصلاً تر اسلام دمخه د اوسيدونکو دبودايي دين عبادت ځای و چې د (شاهي معبد) يا عبادت ځای په نامه يادېده او ددې ډېريني غونډۍ څخه دغزني ښار ډېر لرې ښکارېده.

لکه څنګه چې مې شل کاله دمخه (دافغانستان پخواني تاريخ) په دويم ټوک ۵۴۳ او ۵۴۴ مخونو کې اوهمدارنګه (دافغانستان تاريخ) په دويم ټوک چې پر ۱۳۳۶ کال دتاريخ ټولنې له خوا چاپ شوی شرحه ورکړې چې يو له شابهارونو څخه دکاپيسا يا بګرام او يا هم دګلبهار په لمنوکې دغوربند ددرې په خوله کې واقع و چې دجبريل دزوې ابراهيم په امر ديحی دزوي فضل پر وخت چې دهارون الرشيد زمانه وه پر ۱۷۶ يا ۱۸۶ هـ ش کال وران کړای شو.

ددې لپاره چې دغزني د (شابهار) په هکله علمي هڅې جاري دي نوځکه ډېر دجزئياتو په نتايجو پسې نه ګرځم او هيله لرم چې په دې اړوند به په راتلونکي کې له هره اړخه پراخې مقالې وليکو.

۹-۶-۱۳۳۹

په افغانستان کې بودايي مبلغين

افغانستان او هند لکه دنورو هېوادونو په څېر سره خوا تر خوا او متقابل واقع دي چې په بېلا بېلو تاريخي مواردو کې يې يو پر بل نفوذ او اغېزه درلودلې چې اثار اونښې نښانې يې په دواړو هېوادونو کې محسوسېږي.

په افغانستان او هند دواړو هېوادونو کې متقابل اثار او اغېزې ډېرې غښتلې دي چې شواهد او نښې نښانې يې ډېرې څرگندېږي.

پر افغانستان هندي بنسټيز او پراخ اغېز دبوديزم خپرېدل دي چې دسند داندوس له رود خاني څخه يي درانتيريدوله ورځې څخه په افغانستان کې ددوام د وروستۍ ورځې پورې له زرکلونو څخه واوښت او ددې يوزر کلونو په اوږدو کې يې ددې هېواد داوسېدونکو په فکر او دودانيو په جوړښت کې ژور او پراخ اغېز ترسره کړى دى.

داچې څنگه، څه ډول او کله بودايي دين په افغانستان کې خپور شو؟ دې پوښتنې چې ددې هېواد پر برخليک يې يو بشپړ بدلون رامنځ ته کړى، دپوهېدلو او پلټنې وړ ده.

ټول پوهیږو چې بودایي دین په ۶ م ز پیړۍ کې له (ساکیاموني بودا) سره دهند په خاوره کې ځرګند شو، چې نږدې درې پیړۍ دادین دهند په خاوره کې محدودو، تر هغو چې د (موریا) یا په پخواني هند کې دلومړي سلطنتي کورنۍ له خوا منځ ته راغی.

(چندراګوپتا موریا) ددې سلطنتي کورنۍ موسس و او ددې لړۍ ددویم پاچا (پاندوسارا) تر مرګ وروسته یې زوي(اشوکا) واکمنۍ ته ورسید او نوموړی دواکمنۍ پر لسم کال ۲۴۹ م ز کال بودایي دین ته ورداخل شو چې ددې دین دپرمختیااوپیاوړتیاله پاره یې ډیرې هڅې او هلې وکړې.

ددې زماني له مهمو پیښو څخه یوه هغه دیوې لوی مذهبي غونډې جوړېدل وو. چې په (پتالي پوترا) یعني اوسنۍ (پټنه) کې چې هغه مهال دموریا د امپراطورۍ پلازمینه او دهند له مشهورو ښارونو څخه شمېرل کیده ترسره شوه.

غونډه دمشهور عالم (موګالي پوتاتیسا) په ریاست او د روحاني مشر اوپاچا(اشوکا) تر سرپرستۍ لاندې وشوه، په دې غونډه کې ډیر ارزښتمن تصمیمونه ونیول شول،ذبیلګي په توګه دمذهبي قوانینو تنظیم، ترتیب اودبودائي دین دخپریدلو دپاره دهند په دننه اوله سرحدي حدوداتو نه دباندې دمبلغینو استول په هند کې دمذهبي غونډې ډیر پام جنوب پلو په ځانګړي توګه د "سیلان" خاورو ته و لکه څنګه چې اوس بودایي دین په هندوستان کې له منځه تللی مګر دسیلان په جزیره کې په ښه قوت او قدرت دوام لري او دهغه هیواد رسمي دین پیژندل شوی. بله نقطه چې مذهبي غونډې ته دپاملرنې وړ ده هغه داندوس (سند) درود لویدیزې خوا سیمې یعني داوسنی افغانستان خاورې وې چې هغه وخت یې دجنوب یوه برخه دارغنداو تر سیمې پورې دموریایانو له خوا فتح شوې وه او په نیمه نوربرخه کې شمال لور ته یونانیان مېشت وو. کشمیر او ګندهارا ته دمبلغینو داستولو دموضوع یادونه داشوکا په یو شمېر ډبرلیکي فرمانونو کې شوې ده، مثلاً"۱۳" نمبر فرمان دمبلغینو داستولو په باره کې دی او کومو ځایونوته چې یې استولي هم لوستل کیږي. همدغه شان په "۵" نمبر فرمان کې دنوروځایونو په ترڅ کې د "ګندهارا" دنامه یادونه هم شوې ده، تر کومه ځایه چې له دې منابعو څخه ځرګندیږي، یو له دې مبلغینو څخه چې دکشمیر اوګندهارا په لور استول شوي وو

مجهان تیکا یامدهیان تیکا نومیده، پرته له هغه دوه تنه نور هم له هغه څخه لرې دسند درود لویدیز پلو ته استول شوي چې نومونه یې په لاندې ډول دي:

"دهه ماراکي تا" او "مهاراکي تا" چې دهمغه په جفرافیایي اصطلاح یو یې "لویدیز هیوادونو" ته او بل یې یونان ته استولی وُ.

لکه څنګه چې دهند لویدیزې سیمې داوسني افغانستان سیمې دي او یونانیانودهمدې هیوادله شمال برخې څخه دبحر روم تر غاړو او مصر دخپلې واکمنۍ په کړۍ کې راوستی و، نو په اسانۍ سره اندازه لګیږي چې داشوکا مبلغین ګندهارا او دافغانستان نورو سیمو ته تر راتلو وروسته دلویدیز پر لور ورإندې تللي دي.

په دې کې شك نشته چې په خپلو ډبر لیکونوکې په ویاړ چې مبلغین یې "یاوانا" یعنې یونانیانوته استولي دي. دتیر کال تر پیل پورې چې داشو کا ډبر لیك په کندهار کې کشف شوې نه وه دا (یاوانا) یې ډیر لرې لټاوه، مګر اوس څرګنده شوه چې دکندهار په یوه سکندریه کې چې دارغنداو رودخانې ته نژدې ده ډیر شمېر یونانیان میشت وو او اشوکا ډیره هڅه کړې ده چې دوي بوذایي دین کې داخل کړي نو ځکه یې دهغوي په ژبه فرمان په هغه ډبر لیك ورته کیندلی و چې تازه دچهل زیني ترخنګ موندل شوی دی.

نو ویلای شو چې بودایي مبلغین داشوکا په ژوندانه ددریمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې ددین دتبلیغ له پاره دافغانستان جنوبي برخو ته راغلي او دغه دین ته په رونق ورکولو کې بریالي شوي، ځکه چې څه دپاسه یو زر کاله دادین په دې خاوره کې تم شوی.

۱۴-۳-۱۳۳۸

کوشانیان د افغانستان په تاریخ کې

دخېړنې دلمنې په پراخېدو او ددرسي، مسلکي او افغاني کتابونو دخپرېدو په وجه به نن سبا په افغانستان کې داسې څوک نه وي چې هغه د (کوشان) یا (کوشاني) نوم نهٔ وي اورېدلی دالوړ او مشهور نوم هغه اوازه ده چې دګاونډیو هېوادنو لرېوسیمو ته هم رسېدلی دی.
کوشانیان د (سیستي) یا(یوچي) په نامه توکی له مرکزي اسیا څخه پورته شوی،په افغانستان کې یې دیو ځواکمن او مقتدر سلطنت په تشکیل لاس پورې کړې او دهند او پاکستان دپراخې نیمې قارې په فتوحاتو بریالي شوي دي.
له دې سره سره دکوشانیانو تاریخ درې پړاوونه لري چې لومړی یې په مرکزي اسیا او دریم یې په نیمه قاره هنداو پاکستان کې تیرېږي او هغه ستره اومهمه مرحله یې چې منځنی پړاو دی په افغانستان کې تیره کړې ده، اوداد کوشانیانومهمه او تاریخي دوره ده چې دهغې په اوږدو کې دافغانستان دمدنیت خیزې خاورې له خوي بوي او کړو وړو سره وخت تیر کړ او دباختر دمتمدنو خلکو له مدني خاورې سره په تماس یې دسلطنت نظام جوړ ددین، فرهنګ ، رسم الخط ادبیاتو، هنر صنایع او پرتمینو ودانیو خاوندان شول.

لکه څرنګه چې ختیزې چیني (منابع) او لویدیزې یوناني منابع راښیي کوشانیان دهغو سختو جګړو په ترڅ کې چې له هیوانګنو یا (هنونو) سره منځ ته راغلي په ۷۰ م ز کې دامو له سیند نه راتیر او په باختر کې یې دیوناني باختري پاچاهانو کورنۍ ونیوله ، ددوي داوسیدلو تر ټولو مهم مرکز دهندوکش په شمال کې دبغلان سیمه ده، چې دکوشانیانو ددین اوفرهنګ اثار او نښې نښانې یې له مختلفو برخو څخه کشف شوي دي.

کوشانیان پنځوس کاله دمخه ترمیلاده دکابل اوکاپیسا حوزو ته ورداخل شول او دیونانیانودوروستی پاچا ځای (کابل) یې ونیو، او په بګرام کې یې دیوناني ښار ترڅنګ یو لوی، نوی او مستحکم ښار جوړ کړ اوداښار دلویوکوشانیانو دکورنۍ ددوبي پلازمینه شوه.

ددوي پلازمینه (پایتخت) مود دې له پاره یاد کړ چې لویو کوشانیانو پرته له بګرامه دوه نور مرکزونه هم درلودل چې یو یې په (پاروشاپورا) یعنې پیښور کې او بل یې دګندهارا په یوه منځنۍنقطه کې و.

دلویو کوشانیانو دوره دمسیح له پیل نه پنځوس کاله وړاندې شروع او ددریمې مسیحي پیړۍ تر لومړۍ نیمایي پورې دوه پیړۍ وخت نیسي او دا دوه پیړۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې له لویودوروڅخه شمېرل کیږي.

له څنګه چې ساساني ایران دساسانیانوپر وخت (ایرانشهر) نومول شوی وهمدارنګه افغانستان دکوشانیانو پر وخت پر کوشانشهر یې شهرت ترلاسه کړی و. وروسته له هغې چې کوشانیانو په کوشانشهر کې میشت او ځای په ځای شول دنورو هیوادونو دفتح کولو له پاره ې دشمال شرق په لور چیني ترکستان یا سنګیانګ ته اودشرق په لور یې دهندنیمې قارې او پاکستان ته مخه وکړه.

په پخواني افغانستان کې دلویو کوشانیانو دوره یوه لویه عمراني(آباده)، مذهبي هنري او ادبي دوره ده چې دهغې اثار او شواهد دسکو، عبادت ځایونو لوړو چوترو، تورل شویو مجسمو په بڼه پاتې دي چې دهغې دورې دهرې پاتې شونې ډلې مطالعه ځانګړې څېړکي. رسالې او کتابونه غواړي.

دکوشانیانو دورې ته ځکه (لوی) صفت ورکړی شوی چې په دې دوره کې په مختلفو برخو کې لکه حیاتي، مدني، مذهبي او فرهنګي چارو کې ډیر بې ساري

پرمختګ په خپله کوشانشهر(دهغې دورې افغانستان) او نورو فتحه شویو سیمو کې ترسره شوی دی.

په دغه دوره کې ډیر پرتمین بودایي عبادت ځایونه په ګندهارا (هډه اوپیښور) په کاپیسا کې دپهلوان غره ترڅنګ، بګرام کې، دچاریکا د لویدیځ لور ته په توپ دره کې او نورو ډیرو سیمو کې جوړ کړاي شوي دي ،داعبادت ځایونه یوازې دبودیزم له پاره ځانګړي نه و، لاچې په دې عصر کې ډیرو مذهبونو آزادي درلوده، یوله هغو کلونوعبادت ځایونو څخه چې بودیزم پورې اړه نه لري هغه دسره کوتل اورتون دی چې لـه شپږ کلونو راپه دې خوا دافغانستان په شمال کې کشف شوی دی.

دافغانستان کوشاني مبلغینو بودایي دین دختیزي اسیا تر وروستیو ځایونو خپور کړ،همدارنګه ګلکاري په نوي او مذهبي رڼا کې ددې جوګه شوه چې ډیرې ښکلې ابادۍ او ګنبدونه یې جوړ کړی چې دیو شمېر پاتې شونو په لیدلو یې نن ورځ هم خلك حیرانیږي.

په افغانستان کې دیوناني بودایي مجسمه تورۍ مدرسې ډیر پرمختګ وکړ او په ځانګړي توګه دکوشانیانو په دوره کې ددوه پیړیو په اوږدو کې یې ښې شانه پرمختیا او پیاوړتیا وموندله چې په دې دوره کې دوړو او ډیرو لویو مجسمو جوړول دود و. پخپله کوشانشاهانو او دسلطنتي کورنۍ غړو دمجسمو او کالبدونو تورلو ته ډیر زیات ارزښت ورکاوه چې دافغانستان له بیلا بیلو سیمو څخه ددې حقایقو شواهد راڅرګندیږي.

دافغانستان په پخواني تاریخ کې دسیاست او اداري چارو له نظره دکوشانیانو دوره یوه لویه دوره ګڼل کیږي اوهره ورځ دنویو توږل شویو مجسمو، ډبر لیکونو،سکو اومډالونو موندل په پخوانیو اسنادو ورزیاتیږي چې دلویوکوشانیانو ددورې عظمت دافغانستان،ختیځ او اسیا په تاریخ کې ثبت او سجل کیږي.

۱۳۳۸-۱-۵

کجولوکدفیزس

دافغانستان لومړني کوشاني پاچا

کوشانیان چې د (یوچي) قبیلې په نامه دمرکزي اسیا د(سیستي) له کتلې څخه بیل شوي او دډیرو فتوحاتو دترسره کولو په وجه یې دختیځ په لور پر هند او پاکستان کې شهرت ترلاسه کړی. خو وړاندې له مرکزي اسیا او هند څخه یې په افغانستان کې ځانګړی او اساسي نقش لوبولی دی او دهغوي دوره چې په لویو او وړو کوشانیانو ویشل شوې دلرغوني افغانستان له لویو تاریخي دورو څخه ده.

داکوشانیان چې د(یوچي) په نامه یې هم یاد کړی دی. ځانته کورنۍ او پاچاهان لري چې د هغو لومړۍ سلطنتي کورنۍ د (کدفیزس) په نامه یادیده او لومړی پاچا یې "معمولاً کدفیزس" یا "کوزولاکدفیزس" نومیده او په (۸۷-۴۰مسیحي) کې ژوندی و، زیاتره په دې عقیده دي کله چې کوشانیان دآمو له سیند نه راپورې وتل او دهندوکش شمال لور ته دباختر سیمو ته ورسیدل، دوي پنځه قبیلې وې او هرې قبیلې خپل مشر لاره په دوي کې دیوې قبیلې مشر (کجولوکزفیزس) څلور نورو ته تر قناعت ورکولو ورسته دپاچاهی اعلان وکړ دهغه نوم په چیني ماخذ کې د (کیوتسوکیو) او دهغه په خپلو سکو کې د (کوزولا کدفیزس) یا (کوزولوکدفیزس) په بڼه یادشوی دی. دده نوم داول یالومړني مانا

ورکوي (کوزولو) یا (کوزولا) اویاهم (کجولو) همدارنګه دویمه کلمه دده دکورنی نامه دی، نو په همدغه مناسبت هغه د (لومړی کدفیزس) په نوم هم یادشوی،

کله چې دوي له امو سیند نه دهندوکش شمال لوري ته راتیر شول دپنځو واړو قبیلو مشرانو دملوك الطوایفي په ډول واکمنی درلودې ترهغې چې د (کوي شوانګ) دقبیلې مشر چې همدغه (کجولا) و پر نورو یې بري ومونداوپه ۲۴۰ م کال کې یې دپاچاهی اعلان وکړ. داوخت دباختر اصلي اوسیدونکی چې دچیني منابعو له مخې یې (تاهشیا) ورته ویل، دوي سوداګر او مالدار خلك و چې دهغوي مالداري او شتمني دکوشانیانو ددولت په جوړښت کې ډیره اغیزه درلوده.

کله چې کوشاني لومړی فیزس دپاچاهی اعلان وکړ، دخپل نفوذ دډیر والي لپاره یې ددوو خواوو څخه په فعالیتونولاس پورې کړ. یو لویدیځ خوا ته د(پارتیا) په لور او بل دهندوکش جنوب خوا ته د (کي پن) او (کاونو) یعنې دکاپیسا (کوهدامن او کوهستان) او کابل په لور.

دکوشانیانولومړی پاچا کجولاکدفیزس دکابل سیمه دیونانیانو له وروستني پاچا (هرمایوس) څخه ونیوله او داخبره دهمغه وخت سکې په ښه ډول څرګند وي. څکه اوس داسې سکې په لاس لرو چې په هغې کې دکوشانیانو دلومړي پاچا (کجولاکدفیزس) اودیونانیانو په کابل کې دوروستي پاچا (هر مایوس) نومونه لیکل شوي له هغو سکو څخه معلومیږي چې کابل ته دکوشاني پاچا په رسیدو یې دیونان واکمن ترماتې وروسته دهغه له سکو څخه کار اخستی اویوازې خپل نوم یې پکې ورزیات کړی دی چې یو څه موده وروسته یې دخپلو سکو په جوړولو لاس پورې کړی، هغه وخت یې دیوناني پاچا نوم (هرمایوس) له منځه وړی، او خپل نوم یې په سکو کې کیندلی دی.

له ویلو دې پاتې نه وي چې په همدغو سکو کې یې هم ځانته د (کوشانیانو دینادا رئیس) ویلی دی او له دې څخه هم څرګندیږي چې کوشانیان دقومي عنعنوي عادت له مخې دپاچاهی پر مقام هم دریاست دمقام خطاب باك نه بولي. خوهمدغه دکوشاني رئیس چې په ترتیب سره یې دخپل نفوذ او واکمنی لمن پراخه کړه، نو خپل القاب یې له لوې نه پسې لوی کړل، تردې پورې چې ځانته یې (شاه شاهان) او (داسمان زوي) وویل. لکه څنګه چې ټولو ته معلومه ده دادګاوندیو هیوادونو دایران دپاچاهانو او دچین دامپراطورانو القاب وو.

دکوشانیانو لومړی پاچا کجولا کدفیزس چې کله په کابل کې دیونانی وروستنی واکمن دنفوذ ساحه تنګه کړه او ټول ځایونه یې تري ونیول نو بیا یې دادرانه (شاهنشاه او داسمان زوي) القاب ځانته غوره کړل چې وروسته تر هغه نورو کوشاني شاهانو هم پسې تکرار کړل.

وړاندې مو وویل چې (کجولاکدفیزس) خپل ځان د(دیندار) په صفت هم یادکړی، باید ووایو چې کوشانیان له هغه وخته چې دامو پر سیند د هندوکش شمال لور ته راتیر شول دیندار خلك وو او ټولو کوشاني پاچاهانو ددین داصلاح او پیاوړتیا لپاره ډیرې هڅې کړي او ددوي لومړی پاچا (کجولاکدفیزس) هم یو ډیر دیندار شخص و.

دچینایي منابعو له مخې لومړی کدفیزس څه دپاسه (۸۰) کاله ژوندی و. او دهغې اندازې له مخې چې هغوي یې ټاکي باید په ۷۸ م کال کې مړشوي وي، ځکه چې دواکمنی نیته یې په ۴۰ م کال کې ټاکي، نو په دې حساب به یې ۳۸ کاله واکمني کړې وي.

کله چې کجولاکدفیزس دهندوکش جنوب پلو ته راغی دکاپیسا اوکابل په سیمو یې بسیا ونکړه اودخپلې واکمنۍ ساحه یې په هیواد کې جنوب پلو ته تر وروستي سرحده او همداشان لویدیځ لور ته تر وروستي سرحده وغځوله.

دکجولاکدفیزس مرکز اوپلازمینه(کاپیسا) یا بګرام و او دسکو په کیندلو کې یې دیوناني ((هرمایوس)) او درومن دامپراطوري لکه د ((اګوست)) ((کونستانتن)) او ((کلودیس)) دسکو تقلید کړی دی. دابايد هیر نه کړو چې درومي امپراطورۍ سکې دتجارتي راکړې ورکړې په وجه افغانستان ته راوړل کیدې، نو ځکه کوشاني پاچاهانو دخپلو سکو په کیندلو کې دهغو له سکو نه تقلید کړی دی.

۱۳۳۷\۶\۱۹

کنیشکا تاریخي پاچا او امپراطور

کنیشکا دافغانستان ،هند او مرکزي اسیا په لرغوني تاریخ کې پیژندل شوی او مشهور نوم دی، دښوونځیو له زده کوونکیو نیولي بیا تر پوهانو پورې ټول دنوموړی شخصیت په اړوند لږ ډیر معلومات لري، اودالږ ډیر معلوات نظر په زمان اومکان سره توپیر لري، په دې مانا چې دمرکزې اسیا په پخوانیو منابعوکې کنیشکا دبودایي دین دمبلغ په توګه اومشهورې (یوچي) قبیلې ته منسوب ګڼل شوی، په هند کې ډیر شمېر خلکو هغه دبودائي کیسو له مخې دیو نیمه افسانوي او نیمه خیالي پاچا په توګه معرفي کړی.

•په دې کې شك نشته چې دهند له فاتحانو څخه یو هم کنیشکادی او هغه لکه دافغانستان دمخکنیو پاچاهانو په څیر په تدریج سره له بګرام اوګندهارا څخه لومړی ځان دپیښور سیمې ته رسولی او بیا دپنجاب له سیندونو څخه ورتیر او دهغه اثارو په شهادت چې دډیلي په جنوب کې موندل شوی، ځان یې دهندوستان مرکز اولاترهغې هم وړاندې رسولی وُ.

کنیشکا په هند کې ډیر مشهور دی، دبنارس، ډهلي او ګنګا د سیمې هندیانو نوموړی دیوهندی پاچا په توګه پیژندلی، خودمرکزي اسیا اوهندوستان دمورخینو او منابعو له نظره یو مطلب په کُلي ډول لویدلی او هغه داچې کنیشکا په افغانستان دکوشانیانو یومقتدر پاچاو.

یو ډیره ارزښتمنده او په زړه پورې نتیجه چې دسره کوتل په کیندلو کې زمونږ لاس ته راغلې داده چې دکنیشکا په اړوند چې څنګه، هندي بودایي منابعو فکر کاوه هغه خیالي، تصوري، اونیمه داستاني پاچا نه و، بلکه حقیقت او تاریخي وجودیې لاره، چې تر کلونو انتظار وروسته مو دهندوکش په شمال کې دپخواني بغلان له ولایت څخه لوې عمراني اثار، سکې، مجسمې او دهغه ډیر لیکونه تر اوسه کړي دی، نوځکه هغه یو ځل بیا دتاریخ په پاڼو کې په واقعي څیره دیومقتدر او باعظمته پاچا په حیث ګورو.

دهغو معلوماتو په رڼا کې چې په دې وروستیو وختونو کې تازه دسره کوتل دکیندلو په ترڅ کې تر لاسه شوی څرګنده شوي ده چې کوشا نشاه کنیشکا ددویمې مسیحي پیړۍ په دویمه نیمایي کې دهندوکش دواړو خواو ته یو مقتدر دولت تاسیس کړی و، چې دلرغوني افغانستان دډیر مقتدرو دولتونو په قطار کې شمېرل کیږي.

دتازه معلوماتو په رڼا کې کنیشکا تردې وروسته هندي واکمن ګڼلی نه شو، بلکې هغه باید په صحیح او اساسي ډول دافغانستان کوشاني پاچا او دهندوستان فاتح وګڼو.

لکه څنګه چې محمود زابلي، سلطان غیاث الدین او معز الدین غوري په افغانستان کې مقتدر اوپیاوړي دولتونه تشکیل او پلازمینې یې هم په فیروز کوه او غزني کې موجودې وې. وروسته له هغې هر یو په خپل وار سره دهندوستان په بیلا بیلو سیمو کې سوبې وکړې، هلته یې مرکزونه جوړ او په هغه پراخ، هندوستان کې یې واکمن وټاکل، لوی کنیشکا هم وړاندې تر دې چې په هندوستان کې سوبې وکړي دلرغوني افغانستان په دننه اوتر ټولو سرحداتو پورې یې یومقتدر دولت تشکیل کړ چې په کوشاني دولت شهرت لري، البته چې وړاندې ترکنیشکا نور هم په کوشنانیانو کې واکمنی ته رسیدلي دي خو دکنیشکا پر وخت دکوشانیانو قدرت خپل لوړ حد ته رسیدلې و.

دعلمي، هڅو او لرغون پيژندونکيو دڅيړنو له مخې چې په دې وروستيو اتو کلونو کې منځ ته راغلې په قطعي ډول ثبوت ته ورسيده چې کنيشکا دافغانستان په شمالي برخو کې غالباً په بلخ او حتماً په غوري او بغلان کې لوی مرکزونه او ښارونه درلودل او پرته له شکه دحکمرانۍ يو ستر مرکز يې داوسني پلخمری جنوب لويديځ لور ته په شل کيلو ميترۍ کې په سره کوتل کې و، او تر دې حده يې واك او ځواك موندلي و، چې پرته له مبالغې کولی شو نوموړی دروم دامپراطورانو اوچين دفغفورانو په قطار کې وشميرو، دې دواړو لويوختيزو او لويديزو هيوادونو امپراطورانو له کوشاني دولت سره ددوستانه اړيکو احتياج محسوساوه

نو ويلای شو چې کنيشکا پاچا دافغانستان دمقتدر و پاچاهانو له ډلې څخه و چې دفتوحاتو له مخې يې دهندوستان زړه ته ځان ورساوه ډيرې سيمې يې فتح او دکوشاني افغانستان فرهنګ او تمدن يې په لوی هندوستان کې خپور کړ او هلته يې دخپل واك چلونې لپاره يو شمېر ښارونه او مرکزونه جوړ کړل.

۱۳۳۹_۱_۱۲

سور کوتل

له ۱۳۳۰ (۱۹۵۱ز) کاله راپدیخوا نه ځوکاله کیږي چې د (سره کوتل) نوم په کورنیو او بهرنیو جرایدو او علمي مجلو کې اخستل کیږي او ورځ په ورځ دانوم نور هم پورته کیږي. ولې دانوم دفرهنګ، لرغون پیژندنې اوتاریخ ډګر ته راووت ؟

سورکوتل ، لکه دتیروشویو سلګونو کلونوپه څیر کوتل نه دی، بلکې دلرغون پیژندنې او دافغانستان دتاریخ یوه حیرانوکې نقطه ده او نه اویاکاله کیږي چې هلته دافغانستان دمذهبي میراث ښکلې او پرتمینې بیلګې کشف شوي دي.

دافغانستان داسلامي عصر په تاریخ او ادبیاتوکې دبلخ او ګشتاسپه، زردشت او دقیقي، زردشتي دین او دبرزین مهر اومهر بر زین عبادت ځایونه، مزدیسنادین، زردتشتي حکیمان (طبیبان) او همدارنګه دتوران او دتورانیانو دحملې کولو او په نتیجه کې یې زرتشت دوژلو موضوع په ځو ځو ځله راغلې ده اوداسې ځوك نشته چې دنظم او یا نثر دلوستلو پر مهال یې دا نومونه اوریدلي نه وي له دې حرفونو څخه دلرغونو دوروانعکاس له یوه عصره تر بل عصره اوله یوه نسله تربل نسله په تکرار تر موږ رارسیدلي دي.

مونږ ټولو اوریدلي وو چې په بلخ او دباختر په سیمو کې یو شمېر عبادت ځایونه وو مګر هیچا ویلي نشول چې چیرته؟ نه اویا کاله دمخه په یو ناڅاپي ډول یوه یادوه داسې ښنتې چې دیوناني الفباء حروف پرې لیکل شوي وو دیو لړعلمي

هځو ترځنګ دلوې مذهبي عبادت ځاې آثار دسره کوتل ترځنګ غونډۍ کې ځرګندي شوي، چې بیا وروسته دکیندلو په دوام سره لانوره هم ځرګنده شوه چې دایو لوې عبادت ځای و ځکه چې ددې ځای مرکز یا داور تانه له ایرې او نور شواهد څخه پرله پسې راڅرګند شول چې په پاي کې دغه عبادت ځای تقریبا رښتینې بڼه غوره کړه.

ایادغه اورتون یا عبادت ځاي دپخوانی باختري مزدیسنایي دین پورې چې عوام یې اتش پرستي بولي کومې اړیکې لري؟

دکوشاني دورې دیوشمیر آثارو له مخې چې ډیر شمیرې په کنیشکا پورې اړه لري او دهغو مجسمو له مخې چې دکوشانیانو دکورنۍ دغړو انځورونه پرې جوړدي، څرګندیږي چې دسره کوتل عبادت ځاې په دویمې زیږدې پیړۍ او په ځانګړي توګه دمقتدرپاچا کنیشکا او دهغه یوتن وارث هوویشکاپورې اړه لري، پردغه ترتیب دزرتشت او دکنیشکا او هوویشکا د زمانې ترمنځ زر یا یو زر دوه سوه کال فاصله ده.

نوویلاي شو چې دادکوشانیانو عبادت چې دبغلان په سره کوتل کې دود و، سره له دې چې دباختر دزرتشتي عصر خاطرې ترې ځرګندیږي خو هغه یو ځانګړی دین و؛ اوپه دې دین کې ډیرو سلطنتي سپېڅلتیاوو او پاکیزګی یا (کولت دیناستک) په لوړه کچه یوځای والی او ګډون مونډلی و.

دکاپیسا دپخوانیو کیسو نه یوه کیسه چې چینائي ګرځنده هیوا ن تسنګ هغه په اوومه مسیحي پیړۍ کې اوریدلې وه، نکل کاوه: (کله به چې کنیشکا په قهر شو ټول ځان به یې داور لمبه شو) برسیره پردې په دغه دوره کې به اور له سلطنتي قدرت څخه دجلا کوونکې علامې په توګه هم شمېرل کیده، لنډه داچې کوم مزدک یا عبادت ځاې چې په سره کوتل کې کشف شوی، ددې مزدك شهرت دلویو کوشانیانو پر دوره دویمه مسیحي پیړۍ کې دکنیشکا اوهویشکا پر وخت کې خپل اوج ته رسیدلي و، او دیوډول ځانګړي دین نمایندګي یې کوله، چې په آتش پرستۍ کې دکوشاني سلطنتي کورنۍ دپاکۍ اوپاکیزګۍ له پاره یو اخلاص موجود و. چې ددې عبادت ځاي په حساسو برخو کې دکوشاني شاهانو دمجسمو موجودیت پورتنۍ مفکوره تائیدوي.

داور پرستو عبادت ځاي يا سره کوتل چې په پخوانی نامه يې دبغلان داور پرستو عبادت ځاي بللی شو. دايو لوی او باعظمته ځای و ځکه ((بکولانګو)) يا بغلان چې يو لوی ولايت پر دغه نامه يې شهرت تر لاسه کړی و. ددې لوی باعظمته ومجلل عبادت ځاي دمرکز ختيځ لوري ته پر غونډۍ کې و. ډيرې زينې يې درلودې چې تقريباً (۷۰) پله پايې يې شمېرل شوي چې هر پته يې ۷ متره عرض درلود چې د بغلان دجلګی له خوا دغونډۍ په لور جوړې وې. دخوشحالی په لويو ملي ورځو کې به دبغلان اوسيدونکيو حتی دلريوسيمو خلکو هم دالمبې ليدلای شواې او دلمبو په منځ کې به دکوشاني پاچا کنيشکا مجسمې له ډيرو ليرو سيمو څخه څرګنديدې.

هغه لوی ډبرليك چې له نوموړي ځای څخه په لاس راغلي دکوشانيانو دعصر په يوناني رسم الخط ليکلی شوی او پردغه ډبره دوه ځله دکوشاني پاچا کنشکا دنامه يادونه شوې ده او له دې څخه پوهيدلاي شو چې دغه مقتدر امپراطور دهيواد دمختلفو مذاهبو اواديانو مرسته او ملاتړ خپله دنده ګڼله، او ددې عبادت ځاي په جوړولو کې مستقيم دخيل و. کنيشکا دخپل بودايي ديانت په لرلو او دين ته په ځانګړې پاملرنه يې عبادت ځايونه ډير ښکلي او پرتمين کړي وو.

دافغانستان په شمالي برخه کې (بغولانګو) بغلان دخپل جغرافيائي پراخ مفهوم په لرلو دکوشانيانو دلومړی فرهنګي مرکز حيثيت درلود، او دعلمي هڅو په وجه دهرې ورځې په تيريدلو ددې سيمې دخاورو لاندې نوي شواهد راڅرګنديږي او په افغانستان کې چې دکوشانی دورې پر دوه زره کلن تاريخ کومه پرده پرته ده، هغه ورو ورو لرې کيږي.

۱۳۳۷-۶-۱۸

هخامنشیان اودتاریخ پرمخ دافغانستان خاوري

هرهیواد تاریخي، دمخه ترتاریخ،لرغوني (پروتوهستوار) داستاني اونیمه داستاني دورې لري، چې په هرې یوې مې څومره چې دراډیو دخبرونو ټاکلي وخت مناسبه ګڼله رڼاچولې ده.

اوړدې دورې، تاریخي،ترتاریخ دمخه درسم الخط اولیکنې دورې دي، چې زمونږ دهیوادلیکلي تاریخ دارياپانودیوې قبیلې هخامنشیانو له کورنۍ څخه پیل کیږي.

اصلاً اریائي قبیلې چې هند، افغانستان او ایران ته خپرې شوې دي یو وخت په شمال کې دامو سیند په اوږدو کې دسردریا او دخزر په څنډوکې یوځای اوسیدلې، او بیا وروسته له بیلابیلو لاروڅخه دجنوب پر لوري ښکته راغلي دي، چې دلویدیځ پر لوري دزګروس له غرونو اوښتي اودختیځ پر خواداباسین ترڅنډو خپرې شوې دي. لویدیځ لور ته له غیر اریائي وګړو سامیانو (آشوریانو) سره اوهمدارنګه دختیځ پر لور داندوس یاسند پر لور له (دراویدي) وګړو سره مخامخ شول او ډیرې خونړۍ جګړې یې ترمنځ پیښې شوې. چې دلویدیځ په جبهه کې (ماد) اریایانو د (اشوریانو) مقاومت مات کړ او ددې په تعقیب سره د (هخامنشي) قبیلې دایران جنوب پلو ته دفارس په سیمه کې دیو مقتدر سلطنت په جوړولو بریالۍ شوې، او

ددې ټبر مؤسس لوی (سیروس) یا (کوروش) و، چې دلرغونې زمانې دستروشخصیتونو اونابغه وو په ډله کې شمېرل کیږي چې پر "۵۵۰ م ز" واکمنی ته رسیدلی دی، او پایځوړ یې بیا تر "۳۳۰ م ز" پورې ددوه سوه کلونو په اوږدو کې واکمني ترسره کړې چې دهغوي په ډله کې څو تنه (داریوش) او (خشایارشاه) ډیر شهرت لري.

دهخامنشیانو دولت چې لومړی یواځې دفارس په ولایت کې محدود و، ورو ورو یې دختیځ اولویدیځ پر لور پراخوالی وموند، تر دې پورې چې دولایتونو شمیره یې له ۲۸ څخه واوښته اودپراخوالي ساحه یې دهغه وخت دڅلورو نویو اومشهورو سیندونو لکه داینوب، نیل، شیعون او جیحون ترسیمو یې پراخیت وموندله اودغه وخت لومړنی اریایي اوتاریخي امپراطوري منځ ته راغله

تاریخي دوره یا دافغانستان راټول شوي تاریخ همدغه دایران دهخامنشي له کورنی نه پیل کیږي، ځکه چې ددې دورې په یو شمېر کانو کې دځینو ځایونو اودهمغو سیمو دخلکو او حتی دسترو شخصیتونو دنومونو یادونه په میخي خط شوې ده .... او دیوشمیر شخصیتونونومونه یو شمېر مطالبو سره دتاریخ زړه ته سپارل شوي دي،نو ویلای شو چې ۵۵۰ م ز کال اویاد شپږمې م ز پیړۍ نیمائي دافغانستان دتاریخي دورې پیل دی، اوتراوسه داسې کوم ډېر لیک چې ددې خاورې په تاریخي پیښو پورې اړه لري نه دي موندل شوي نو باید چې همدغه کال او همدغه زمانه دافغانستان دتاریخي دورې پیل وګڼو.

په دې کې شک نشته چې په دغه دوره او دغه زمانه کې دهندوکش شاوخوا سیمو کې ختیځ، لویدیځ، شمال، جنوب پلو ته ټول خلک آباد وو اوډیر زراعتي،معدني او حیواني پیداوار یې درلودل، خلکو یې دوخت وسله په لاس درلوده او په هر ولایت کې دقوم مشرانو او سردارانو واکمني درلوده او دغه ټول څیزونه له یوناني او ایراني منابعو هخامنشي پاچاهان په باختریش (بلخ) هارموا (دهري رود حوزه) هراویتي (هر مندحوزه) زرنګا یادرانجیان (سیستان) تت ګوش (غرنۍ مرکزي سیمې) او ګندارا (ننګرهار او ټول مشرقي سمت) باندې تر یو لړ یرغلونو وروسته واک وموند او ددې ولایتونو نوم او شهرت دهخامنشي امپراطوري په فتح شویو ولایتونو کې وشمیرل شو.

دهخامنشیانو داداري ډول ، څرنګوالی، دمالیاتو اخستل او نور ډیر مطالب مفصلې رسالې غواړي، خو یوعمده ټکي دادي چې بیا هم قومي او سیمه ایزو سردارانو په هر ولایت کې نفوذ او حکومت درلود چې استان بانو او ستاتراپانو به دهمدغو مشرانو په مرسته خپلې نائب الحکومتي دندې سرته رسولې.

ددې مقالې دلیکلو اساسي مقصد دادی چې دافغانستان دخاوري دمختلفو ځایونو او مشهورو شخصیتونو نومونه او همدارنګه ددې خاورې دیو شمېر تاریخي پیښو شرح په همدغه د هخامنشیانو په دوره کې لیکل شوې، او دافغانستان دتاریخ ډولو نه له همدغه وخت نه پیل کیږي.

دولایتونو دنومونو له یادونې دمشهورو شخصیتونو له کتنې او دځانګړو حیواناتو له لیدنې پرته دهرې سیمې خلك له خپلو سیمه ایزو جامو سره پر جمشید تخت یادهخامنشیانو پر پلازمینه په لویوتوږل شویو مجسمو کې ثبت او نقش شوي دي.

دافغانستان په لرغوني تاریخ کې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره دفرهنګ، معمارۍ سبك مطالعه، ادب او هنر له نظره ډیر ارزښت لري.

مونږ دفرهنګ او هنر په دنیا کې ډیر څیزونو په یونانۍ دورې پورې تړو. داځرګنده ده چې دیونانیانو دوه سوه کلنه دوره حتماً پر ټولو هنري اوفرهنګي برخو اغیز لري، خو باید هیڅکله تر هغې وړاندې دهخامنشیانو دوه سوه کلنه دوره هیره نکړو. ځکه چې دډیرو فرهنګي، هنري او ادبي مسائلو پیل په هغې دورې پورې اړه لري. دایراني یوناني هنر، آرامي اوخروشتي لیك دود ،یوشمیر معماري سبکونه دعمومي لاروجوړول،دلارو په اوږدو کې دکاروان سرایونو دجوړولو مفکوره. داړیکو پراخول دبحري لارو پیژندل او نور ډیر مطالب په دې دورې پورې اړه لري. باید ووایو چې دیونانیانو ددورې پیل له همدې دورې څخه کیږي.

۱۳۳۸-۱۱-۷

بغلان

دافغانستان په شمال کې دکوشانیانو لومړنی اداري اوفرهنګي مرکز

دنړۍ ختیځ پیژندونکی او په ځانګړي توګه هغه چې په اسیا کې دناخرګندو سیمو په اړه لږ ډیر معلومات لري، هغه ټولنه چې دمرکزي اسیاپه شمال دبیکران په لویو دښتو کې کوچیان یا دخیمو اوسیدونکي وو او دمسیح له وخت نه څو پیړۍ وړاندې خواره واره شوي وو چې د (سیت) او یاد(سیتي قومونو) په نامه یې یادوي.

موږ دخپلو اوګاونډیو په فرهنګي او ادبي حلقو کې دغې ټولنې ته چې دمسیحیت له څرګندیدو څخه پیړۍ دمخه زموږ دهیواد شمالي پولو یعني دآمو دسیند خواوو ته رانژدې شوي وو د (توراني) او (تورانیانو) په نامه یې یادولي شو.

هغه خلك چې موږ یې تورانیان اوغربیان یې سیتې بولي دآس په سپرلۍ کې ډیر ماهر،غشي ویشتونکي، جنګیالي، کېږدۍ اوسیدونکي او دنورو ډیر صفاتو لرونکي وو چې (اوستا او هشنامي) پیژندلي ډیرو دغسې قومونو دژوند په بیلا بیلو دورونو کې مدنیت هم درلود چې نر ډیره حده یي دیرغل، ښکار اوسوارکارۍ جنبه خپله کړې وه، دزور او ځواك ترڅنګ یې سترتیا هم درلوده، دسروزرو ځینې ښیزونو،نورو ګاڼو او دهغوي وسلو به دپړك وهلو په وجه سترګې بربښولې. دهغوي له قبرونو څخه چې معمولاً په ګنبدي ډول دخاورو له ډیریو نه جوړ دي دزیوراتو، وسلو اوحتی په هغو ځایونو کې چې هوا ډیره سړه ده. لکه سائیبریاکې دبافت څنې ټوټې او یو شمېر قالینچې چې اکثرا دآستونو دپلان په بڼه جوړې دي لاس ته راغلي

دي. دا ټولنه جوړه پر جوړه لکه :اسکايي، تخاري، کوشاني او نور وخت پر وخت له مختلفو لارو څخه د اسيا له شمالي او شمال ختيځو برخو نه لويديځ لوري ته راغلي دي او يو شمېر يې زموږ له هيواد سره موازي له سند دريا او آمو سيند څخه راتير او زموږ په هيواد کې تيت شوی دي.

دچين دپخوانيو مورخينو څخه يو تن دوه پيړۍ دمخه ترميلاده د (لويديځ هيوادونه) په نامه يو کتاب وليکه چې دلومړي ځل لپاره يې زموږ دهيواد په اړه ليکنه کړې ده او هغه دغه دسيتي قبيله يعنې کوشاني (يوچي) يادکړې او هغوي يې په وړو او لويو ويشلي دي. حقيقت دادی چې يوچيان هغه مهال په کوشاني نامه مشهور شول چې په لومړي قبل ميلاد پيړۍ کې له آمو راتير او په باختر کې ميشت شول، او بيا وروسته ترهغې چې له پنځو قبيلو څخه يوه چې (کوي شوانګ) نوميده پر څلور نورو غالبه او دوروستي يوناني باختري پاچا هيلو کلس ځای يې ونيو او د (کوشان) او (کوشاني) په نامه او صفت مشهور شول.

کوشانيانو دهندوکش په شمال کې ديونانيانو ځای ونيو(يوناني باختري) شاهان دهمدغه غره جنوب لور ته دکاپيسا حوزه کې بګرام ته داوسني کابل شمال لور ته خپل سلطنت ټينګ کړ. کوشانيان ياخودهندوکش ستونزمنې لارې او يا دمينځنۍ او يا په بګرام کې ديوناني باختري ځواکونو دمقاومت او يا خو هم دځواکونو دلاډير والي په وجه دافغانستان په شمال کې دباختر په لويديزو برخو کې پاتې شول،او په مختلفو سيمو کې په ځانګړي توګه دبلخ اوکندوز ترمنځ يې دجنګي کلاګانو اوښارونو په جوړولو لاس پورې کړ.

چې داوسني بلخ دحصار په لاندې بنيادونو کې ديو لړعلمي هڅو په ترڅ کې د کوشانۍ دورې اثارددې وينا ثبوت دي.

هغه څه چې زه غواړم په دې مقاله کې يې څرګند کړم هغه دهندوکش په شمال کې دکوشانيانو د اداري،ودانيز او فرهنګي مرکز بغلان پيژندنه ده.

په دې کې شك نشته چې ددې وينا ثبوت هغه مهال څرګند شو چې هلته په سره کوتل کې اورتون او عبادت ځاي کشف کړاي شو او مخصوصاً وروسته دکنيشکا او هوويشکادډېر ليك له موندلو څخه چې په هغې کې لوی کوشانشا لوستل شوی داخبره لاثابته شوه چې دکوشانيانو دعروج ددورې يو لوې عبادت ځای په همدغه ځاي(بغولانګو) کې آباد و. بغولانګو دهمدغه بغلان پخواني نوميز

شکل دی چې اصله معنا یې د (اورمرکز) او (اور ځاي) دی او دخپل تاثیر اوشهرت په وجه یې دټول ولایت نوم په همدغه نامه ونومول شو.

لکه څنګه چې دهځو ،علمي څیړنو او یوناځاپي کشفیاتو نه اندازه لګیږي دکوشاني عصر دودانیزو اثارو شواهد دغه عبادت ځای او دې یوې نقطې ته لکه سره کوتل ځانګړې نه وو، بلکه دغه ټوله پراخه ساحه لکه (غوري) (دهن غوري)، (بغلان) او (دهن شیر) په برکې نیولې ده. دغونډیو او تپو دپاسه او په هوارو برخو کې چې اوس زراعتي ځمکې شوي دي په دغو ټولو کې دلویو کوشانیانودعصر دآبادۍ شواهد په پټ و څرګند ډول محسوسیږي.

په بغلان کې دغونډۍ دپاسه چې په تیرو وختونوکې (کافه ستاره) جوړه شوې یوه مجسمه په لاس راغلې دبغلان دبزکشۍ دمیدان په هغه برخه کې چې دغونډۍ دپاسه دنندارچیانو لپاره ځای هواریده دعقاب په بڼه یوه توږل شوې مجسمه او نور څیزونه په لاس راغلي.

اودسره کوتل له تپې نه دوه کیلو متره لرې ختیځ لوري ته په هوارو زراعتي ځمکو کې یوه صفه چې له تیږو او خښتو جوړه شوې وه کشف شوې ده چې جګوالي یې (۱،۵۵ متره) اوږودوالی یې (۱۷،۵۰ متره) او پلنوالی یې (۱۴متره) دی.

ددې صفې دپاسه یو شمیر پایې او دمجسمو ټوټې ولیدل شوې چې دتناسب له مخې ویلای شو چې دغې مجسمو پنځه متره جګوالی درلود اوتر اوسه معلومه نه شوه چې داستنې په کوم منظور جوړې او په صفه کې ځاي پر ځاي شوي دي.

له سره کوتل عبادت ځای څخه ددوه کیلو مترو په فاصله ایسته لویومجسمو چې پنځه متره لوړ والی لري دبغلان کوشاني عصر ته ډیر ارزښت ورکړی دی.

لنډه داچې داټول شواهدورو ورو تثبیتوي چې کوشاني پاچاهان دمخه تر دې چې دهندوکش سیمه یې بغلان ټاکلې وه، او په دغه ۶-۷ کلونوکې داسې شواهدلاس ته راغي چې ددې مفکورې ملاتړ کوي،دتاریخ دنیاتراوسه دلویوکوشانیانو دژوند له فصل نه په هیڅ خبر نهٔ دی او دالومړی ځل دی چې بغلان ته متوجه شول، په دغه وخت کې اودافغانستان په دغه نقطه کې دکوشانیانو دوراندې وختونو عظمت او لویوالی تر سترګو کیږي.

۱۳۳۷-۱-۱۶

دبغلان ارزښت دلرغون پیژندنې له نظره

لرغون پیژندنې په دغه وروستیو پنځوس کلونو کې د کشفیاتو او کیندلو په نتیجه کې څرګنده کړه چې په عمومي توګه دافغانستان خاوره دلرغونیو آثارو اوبیلابیلو دورو دخرابیو له نظره ډیره غني ده.

په دغو وروستیو پنځوس کلونو کې ددې هیواد په ځینو ځایونوکې څیړنې او کیندنې شوي دي او یو شمېر سیمو لکه هډه، بګرام،بامیان بلخ، شترک، فندقستان، ککرک، ایبك، کندوزاونورو شهرت پیدا کړی او له هغو سیمو څخه کشف کړای شوي آثار دکابل په موزیم کې موجود دي.

په دې کې شك نشته چې ددغو ټولو سیمو کشف کړای شوي آثار دتاریخي اوفرهنګي دورو له نظره یوشان نه دي یوشمیر آبادۍ چې هغه دبودائي دین عبادت ځایونه وو مشهور شوي، لکه هډه او بامیان،همدارنګه په ځینو نورو ځایونو کې داسلامي مدنیت دآبادیوشواهد لکه په غزني او لشکرګاه او هرات کې په لاس راغلي دي.

بغلان چې دلته یې په اړه لنډه بحث کوو هغه سیمه ده چې په دغه وروستیو کلونو کې یې ډیر ارزښت پیدا کړی اوپه هغه شرح چې ورته دپاي ټکی ږدو په حاضر دم وخت کې دلویو کوشانیانو په عصر کې دفرهنګ او آبادۍ له نښو نښانو سره ارتباط لري.

بغلان په حاضر وخت کې دهغې سیمې نوم دی چې دپلخمري شمال ختیځ لور ته یې ۶۰ یا ۷۰ کیلو متره مربع ځای نیولی دی اودرې نوی ښارونه دپل خمري، بغلان صنعتي او بغلان اداري پکې جوړ شوي دي. تر ۵ کاله دمخه بغلان د همدغه مساحت په

لرلو چې یادونه یې وشوه دقطغن ولایت پورې اړوندو اودنویو اداري تشکیلاتو له مخې یو ځانګړی ولایت وپیژندل شو اواداري مرکز یې دیو لړتغیراتو اوبدلونونو څخه وروسته همدغه بغلان وټاکل شو او دموجوده قطغن ولایت اداري مرکز بغلان اداري یابغلان دی چې له هغو مهمو او ارزښتمندو کنډوالو څخه چې دچم کلا په نامه یادیږي .

داوسني بغلان جنوب لویدیځ لور ته دغوري په نامه یوه بله سیمه لرو چې په داسې ډول دپلخمري کوچنی ښار ددې دواړو سیمو تر منځ پروت دی. له دهن غوري څخه دهغې لوې لارې په سر چې له غورې څخه دایبك تاشقرغان اومزار شریف په لور ورځي دخاورو اوډبرو دیوې غونډۍ په څنډه کې چې په سره کوتل مشهور دی، فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوي دیوې لوی آبادۍ په کشفولو بریالی شول چې دلویو کوشانیانو په دورې پورې اړه لري.

دفرانسې دکیندلو او سپړلو دپلاوي مدیر موسیو شلوم برژه دسره کوتل دکیندلو او نتایجو په باره کې مقالې خپرې کړې. خو لکه څرنګه چې سږ کال په دغه ځای کې دکیندلو مرحله پای ته ورسیده پوښتنه پیدا کیږي چې راتلونکي کال به په کوم ځای او کومه نقطه کې دکیندلو اوسپړلو کارپیل کیږي؟

دبغلان په یوه برخه (سره کوتل) کې خو په ښکاره ډول یو عبادت ځای څرګند شوی دی خو ددوي د مجسمه جوړونې،معمارۍ او په ځانګړې توګه دژبې او رسم الخط له ژورې مطالعې نه ثابتیږي چې دا ولایت داسیمه او دانقطه د لویوکوشانیانو پر وخت دمسیحي په دریو لومړیوپیړیو کې ډیره آباده او پر مخ تللې وه، نو ددغه ځای نورې کیندنې به دکوشانیانوپه عصر نوره ډیره رڼا هم واچوي.

په دې کې شك نشته چې دبغلان له سره کوتل څخه کشف شویو څیزونو کې هغه څه چې ډیرارزښت لري یو شمېر ډبرلیکونه دي چې دافغانستان په هیڅ یوه نقطه کې داسې یوډبرلیك نه دی کشف شوی چې دکمیت له مخې له دې ډبرلیك سره سیالي وکړي .

پوښتنه داده چې ایا په دغو کشف کړاي شویو ډبرلیکونو کې داسې یو هغه شته چې دبغلان دنامه اصل او پخوانی ډول بغولانکو او بغلانګ نوم ترې کشف شوی وي؟ هویوتن داکسفور له استادانو څخه متسرهیننګ په دې بریالی شو چې دبغلان دنامه پخوانۍ بڼه ولولي. همدارنګه په یو بل ډبر لیك کې دکوشانیانو دلوې پاچا کنیشکا نوم دوه ځله لوستل شوی نه دی؟! هو ښایي داډبر لیك پخپله دکنیشکامربوط نه وي تر کومه چې فکر کوي احتمال لري دالیکنه په هوویشکا اویادلوې کنیشکا دکورنۍ په کوم غړي او

جانشين پوري اړه ولري. نو هغه څه چې ښه څرګند دي هغه څه دپاسه ۶۰ ډبرليکونه دي چې تول په کوشاني دورې او په ځانګړي توګه په کوشاني پاچاهانو پورې اړه لري.

زموږ د هيواد په تاريخ اولرغون پيژندنه کې د دې ډبر ليکونو پيداکيدل چې تول دلويو کوشانيانو په دورې پورې اړه لري ډېر ارزښت وړ دي. حتى ويلى شو چې د دې کشفياتو ارزښت نه يوازې د افغانستان لپاره، بلکې د ګاونډيو هيوادونو هند، ايران او ماوراء النهرلپاره هم ډير دی.

د دې ډبر ليکونو په رڼا کې د کوشاني عصر له ژبې او رسم الخط څخه ورو ورو پرده پورته کيږي او کومه کومه ژبه چې په دې ډبر ليکونو کې کارول شوې ده هغه سيمه ايزه لهجه ده چې اروپائي پوهانو د باختري يا بلخي ژبې په نامه نومولې ده او موسيو هيننګ باور لري چې د سره کوتل د ډبر ليک ژبه له خوارزمي، سغدي او پارتي ژبې سره قرابت اونژدې والى لري.

د دې ډبر ليکونو رسم الخط يوناني دی چې د کوشانيانو په وخت کې يې پوره رواج درلود، د سره کوتل د کيندنې له نتايجو او په بغلان او نورو برخو کې ترامو سيند د خاورو له کتنو څخه ډير داسې عوامل څرګند شوي دي چې د هغې له مخې ويلای شو چې د افغانستان له نورو برخو څخه دغې برخې د کوشاني عصر تمدن او فرهنګ ډير پراخوالی درلود.

په همدغه سيمه کې د سره کوتل په څير نورې غونډۍ هم شته چې د ډيرې پاملرنې وړ دی له هغې جملې څخه يوه هم (چم کلا) غونډۍ ده چې د اداري بغلان په لس کيلو متری کې د جمير د نهر شمال لور ته پرته ده. په اوسني وخت کې چم کلا د مربع په شکل يوه غونډۍ ده چې هره ضلع يې نژدې دوه سوه متره اوږدوالى لري، او يوازې په جنوبي ضلع کې يې يوه ګرده وتلې برخه ليدل کيږي چې د دې غونډۍ کيندل به بې شکه د کوشانيانو په برخه کې ډير معلومات راکړي، او پرته له دې غونډۍ نورې هم داسې شته چې له هغې ډلې نه يوه د آی خانم غونډۍ ده چې هغه بيا د آمو سيند خوا ته نژدې پرته ده او له هغه ځايه لوې د تيرو سرتاقونه مونډل شوي دي نو طبعاً د کيندلو او څيړنو په نتيجه کې به د کوشانيانو او يونانيانو په دوره ډيره رڼا واچوي. نو ويلای شو چې بغلان او د هغه ځای کيندنې او څيړنې په افغانستان کې د کوشانيانو د عصر د تمدن د څرګندلو له پاره ډير زياتې ارزښتمنې دي.

۱۳۴۱-۱-۱

سره کوتل نړیوال هنري باختري مقام - تثبیت کړ

پر ۱۸۳۰ ز کال یوشمیر لویدیز او ختیز پوهان دهنداوافغان دخاورو په پوله دکابل دسیند په کوزنیو برخوکې (چې په حقیقت کې همغه پخواني ګندهاراده) په یو ناخاپي توګه دیو نوي هنري مکتب له شته والي سره مخامخ شول چې هغه ته یې د (ګریك وبودیك) دمکتب نوم ورکړ.

نوموړی مکتب دهندي دودیزواثارو، سبکونو او ځیروبرعکس نوي ځیرې درلودې، په هغوکې دیوناني هنر نفوذ او کره وره ډیر څرګند و، مشهور فرانسوي ختیځ پوه "فوشه" په همدغه نامه دګندهارایي صفت موضوع هم ورزیاته کړه اود (ګندهارګریك وبودیك) په هر ځای کې شهرت وموند او ددې هنري مکتب نښې نښانې ورو ورو په سلګونو زرګونو اودلس زره ګونو په شمېر دکابل سیند په اوږدو کې دهندوکش په غرنیو سیمو کې دسنددرود تر غاړو پورې وموندل شوې دکابل، پېښور اولاهور موزیمونو چې ددې اثارو مرکزونه دي، ټول خلك حتی دعوامو طبقه یې له دې اثارو سره اشنا کړه،دامکتب د نوم، صفتونو، ځانګړو مشخصاتو

اوجغرافیایي ساحې له نظره مشهور شو، خو له هغه وخت نه تر اوسه څه دپاسه یوه پیړۍ تیره شوه، مګر اصلي مبداء یې دپردې دننه پټه پاتې ده.

ددې څه دپاسه یوې پیړۍ په اوږدوکې بیلا بیلوختیز پوهانو نوموړې موضوع ته مخه وکړه او ددې مکتب دپیل په اړه ډول ډول مفکورې اونظریات منځ ته راغلل چې په پاي کې دوه ډلې شوې او حتی په مقابله یې لاس پورې کړ. هغې ډلې چې فوشه یې په راس کې واقع وه وویل چې ددې مکتب په منځ ته راتللو کې دبحرالرومي دغاړو یوناني هنردخیل دی او دویمې ډلې چې دانګلوساکسن پوهان پکې راټول وو په دې اړه یې دفوشه نظر رد کړ او زیاته یې کړه چې دګندهارا دهنر په مبداء کې دیوناني رومي هغه هنر دخیل دی چې درومیانو په روم کې دامپراطورۍ په وخت یې دتجارتي تلو راتلو په مهال دختیځ په دې سیمه کې ترسره کړي دي، او بیا دانګریز(مسترویلز) دبګرام په آثارو ډیره اتکاء کوي او دګندهارا دمکتب په مبداء کې درومیانونقش قاطع ګڼي.

ددې دواړونظریو طرفداران په یوه خبره کې سره متفق دي،او هغه داچې پخپله باختر په هیڅ وجه دګندهارا دمکتب په تشکیل کې کوم اغیز او دخالت نه درلود او نه یې لري.

په سره کوتل کې کیندلو،ختینو اودتیرو مجسمو اوپه ځانګړي توګه دکوشاني شهزاده ګانو دډبرین مجسمو ترکشفولو وروسته چې په یو ناڅاپي توګه یې ددواړو پلویانو په ادعاګانو دباطل کرښه راښکله او دایې څرګنده کړه چې نه یواځې ددوي دادعاګانو پر خلاف دګندهارا دمکتب په تشکیل کې دخالت لري، بلکې ددې هنر او ددې مکتب مبداء باختري هنر دی چې هغه په صحیح توګه د دورو په ترتیب سره (یونان باختري) او(یونان کوشاني) دمکتبونو په نومو یادولای شو.

موسیوهاکن له دویمې نړۍ والې جګړې دمخه او په کندز کې له یوعبادت ځای نه دراپیدا شوویو آثارو وروسته چې دادهندوکش په شمال کې دمجسمې جوړونې لومړۍ نښې نښانې وې، دلومړي ځل له پاره پر ۱۹۳۶ز کال دانظریه رامنځ ته کړه چې دګریك وبودیك دمکتب مبداء باید دهندوکش په شمال دباختر په سیموکې ولټول شي.

دامفکوره نورو ختیځ پیژندونکیو نه یواځې داچې په ارامۍ سره رد کړه بلکه بې ارزښته یې وګڼله، ترڅو چې په دې نژدې وختونوکې له سره

کوتل څخه نوې اوتازه نښې نښانې وموندل شوې اوپه غوڅه توګه يې څرګنده کړه چې دګندهارا دهنر بنسټ په شمال کې دباختر له سيموڅخه دی.

دکوشاني له هغه مجسمو سره دسره کوتل دآثارو ورته والی چې دګنګا د (مات) او (ماتورا) په سيمو کې تردې وړاندې کشف شوي وو او ارتباط يې له هيڅ يوې هندي مدرسې يامکتب سره نه و، نودامفکوره پياوړې کوي چې کوشاني باختري هنر دمسيحي په لومړۍ اودويمه پيړۍ کې دومره پياړوی اوپراخه شوی و چې دآمو سيند له سيمې څخه ترګنګا پورې يې عمومِيت حاصل کړی و چې دهغې تاثير په مختلفو هنري مکتبونو لکه دګندهارا په ګريك او بودايي مکتب باندې ثابت وي. په بل عبارت دګندهارا دګريك اوبوديك مکتب همغه دباختري کوشانيانومکتب دی چې بودايي دين او فلسفې ددين له نظره هغې ته يوه خاصه جنبه ورکړې ده او کوشاني امپراطورانو په ځانګړې توګه کنيشکا او هونشکا دنظامي قدرت او سياسي حمايت له نظره چې له مختلفو مذاهبو سره يې ترسره کړيدی، چې په هغه جمله کې دبودايي دين په باختر کې ديونان کوشاني هنري مکتب په پراخوالي کې پوره ګډون لري.

د کنیشکا عبادت ځای

په بودایي کیسو کې راغلي دي چې (کنیشکا) لکه د موریالوي پاچا (اشوکا) په څیر اتیا زره خیریه او مذهبي ودانۍ ترخپل واک لاندې سیموکې جوړې کړې وې.

سره له دې چې داشمیره دمبالغې جنبه لري، خودکوشانیانو دلوی پاچا دپراخې آبادۍ په رابطه دهغه شوق، نیکې هیلې او اراده ترې څرګندیږي.

لکه څرنګه چې کنیشکا دکوشانیانو ترټولو لوی او تر ټولو مقتدر پاچا دی (۱) نو خامخا یې دخپلې واکمنۍ په دوره کې ډیرې پرتمینې او ښکلې ودانۍ جوړې کړې دي او لکه څنګه چې دافغانستان په دننه او دهند په شمالي برخو کې یې دخپل پراخ قلمرو په ساحه کې یې له ټولو مذهبونو او ادیانو څخه ملاتړ کاوه، نو دټولو مذهبونو او ادیانو لپاره یې عبادت ځایونه جوړول.

لومړنۍ ودانۍ چې په حتمي او یقیني توګه یې نسبت پخپله کنیشکا ته کیږي هغه دپیښور په علاقه کې دبودایي دین یوه لویه عبادتګاه وه چې دهغې استوپې دخلورو سوو قدمونو په شاوخوا کې جګوالی درلود او دډبرینو لوړو سوپو دپاسه په دیارلس طبقو کې له لرګي نه جوړه وه او ۵۸ کاله دمخه پر (۱۹۰۹) کال دیو اوسپنیز صندق ترکشف وروسته چې دکنیشکا نوم او صورت پکې ثبت دی، دلومړي ځل لپاره لومړۍ مذهبي

ودانـې چـې ددې لـوي کوشـاني پـاچـا لـه خـوا جـوړه شـوې وه دعلـم نـړۍ تـه وروپيژنـدل شـوه.

وروسـته لـه نـژدې پنـځو کلونـو راپـه ديخـوا دادی دعلـم نـړۍ ديوبـل خبـر پـه اخستلو بريالـۍ کيـږي چـې دايـو بـل عبـادت ځای دی او داهـم دکنيشـکا پـه وخـت کـې جـوړه کـړای شـوې او دهغـه پـه نامـه پـورې تړلـی دی،داودانـۍ دبغـلان لـه عبـادت ځای څخـه عبـارت ده چـې هغـه (دبغـلان عبـادت ځاي)(دکنيشـکا عبـادت ځاي) او پـه نـورو نومونـو يـې هـم يـادولی شـو.

او پـه عامـه تـوګه يـې د(سـره کوتـل مـزدك• پـه نامـه شـهرت ترلاسـه کـړی دی چـې مـا پـه دې بـاره کـې پرلـه پسـې مقـالې دانيـس پـه ورځپـاڼه ، ژونـدون او آريانـامجلوکې ليکلـی دی.

هغـه لاسـوند چـې داوينـا دهغـې پـه اتکـا ليکـل شـوې ده،عبـارت لـه يوسـتر ډبر ليـك څخـه دی چـې پـه يـوه نـاځرګنده نيتـه کـې پـه بـاختر"بلـخ" کـې پـه يونـاني ليـك دود ليکـل شـوی دی او دوه ځلـه پکـې دکوشـاني پـاچـا کنيشـکا دنامـه يادونـه شـوې ده *سـزه لـه دې چـې تـراوسه متاسـفانه د ۱۵ مياشـتو پـه اوږدوکـې موسـيو"مـاريګ" بلژيکـي متخصـص چـې نومـوړی دفرانسـې دکيندلـو دپـلاوي غـړی دی، ددې تـاريخي سـند پـه لوستلواوښـپړه ژبـاړه بريـالی شـوی نـه دی، خـو ددې ډبـر ليـك ديـوې يـادوو کـړښو لوسـتل ځرګنـد وي چـې دالويـه ودانـۍ دکوشـاني کنيشـکا پـه امـر اواراده جـوړه کـړاي شـوې ده، پـه دې ډبر ليـك کـې کنيشـکا دفـاتح پـاچـا پـه تـوګه يـاد شـوی دی او داسـې ځرګنديـږي چـې کلـه يـې دعبـادت ځای دجوړولـو کـار پـای تـه ورسـاوه، نـو پـه خپـل نامـه يـې ونومـاوه يعنـې کنيشـکا عبـادت ځای يـې وبالـه.

لکـه څنګه چـې مـې وړانـدې يادونـه وکـړه دکنيشـکا نـوم پـه ۱۹۰۹ کـال کـې ديـو وړوکـي اوسـپنيز صنـدق پرمـخ ولوسـتل شـو چـې دپيښور پـه عبـادت ځای کـې ومونـدل شـو،همدارنـګه بـايد يادونـه وکـړو چـې دکنيشـکا نـوم دهغـې مجسمې پـر لمـن هـم ليکـل شـوی دی چـې دډهلـي پـه جنوب کـې د "مـاتورا" پـه سيمه کـې مونـدل شـوې او اوس د"مـاتورا" پـه موزيم کـې ځای پـه ځای ده خـو هغـه څه چـې ډير او پـه ځانـګړي تـوګه دعبـادت ځای دجوړولـو لـه پـاره ځرګنـد وي،همدغـه پـه بغـلان کـې دسـره کوتـل ډبـر ليـك دی چـې دعبـادت ځای او

• دکنيشکا رساله، ددې مقالو دليکوال تاليف کړې اثر ته دې مراجعه وشي.

دکنیشکا کیسې کوي. اودهغه په نامه يې شهرت درلود، په همدغه مو هغه په دې مقاله کې چې زمونږ دځينو پيل دسره کوتل له کشفياتو ځخه کيږي د "کنيشکا عبادت ځای" په نامه يادکړ.

لکه څرنگه چې په سره کوتل کې دکيندنو دکار وخت له يونيم کال ځخه نه ډيريږي، اوتر اوسه په دوه دريو علمي هڅو ډيرې نه دي ترسره شوي نو ځکه ديادې شوې مودې له معلوماتو پرته دکار دپاي په هکله څه ويلای نه شو اوشايد دډېر ليکونولوستل بيا ډير وخت ونيسي، خو اوس چې څه ليکو او وايو په ډير احتياط سره يې وايُو او مقصد ترې ديو لرغوني او ارزښتمن ځاى له کشفولو ځخه دعوامو او دراډيو افغانستان داوريدونکو خبرول دي، چې زمونږ دهيواد شمال ته دبغلان په ولايت سره کوتل کې چې دپلخمري شمال لوديځ پلو ته په ۱۸ کيلو مترۍ کې پرهغه لويه لاره چې بغلان، سمنگان او مزارشريف ته تللې پريوه غونډۍ حتماً يوه ستره عبادت خانه وه چې له يوشمير ډېرليکونوسره کشف کړاى شوه.
او دهغې له مخې ويلاى شو چې کوشانيانو په بغلان کې ډيرې آبادۍ درلودې او لوی کنيشکا ديوې غونډۍ دپاسه په خپل نامه يوه ستره عبادت خانه جوړه کړې وه.

۴- ۸- ۱۳۳۷

دکنیشکا مجسمه

دافغانستان دمختلفو کورینو دپاچاهانو له جملې څخه له پخوانیوزمانوڅخه تر اوسه یواځې دیوې سلطنتي کورنۍ مجسمې لرو چې له هغو څخه دلوی کوشانشا (کونیشکا) نامه په څرګنده دمجسمې په لمن کې لیکلې شوې ده.

کوشانیان په عام مفهوم دکوچي قبائلو او دمرکزي آسیا دصحراګشتو په توګه چې کله دآمو سیندحوزې ته رانوتل او مخصوصاً وروسته تر هغې چې دلومړي ق م پیړۍ په اوږدو کې باختر ته راغلل ، نو یوناخاپه له یوې زرخیزې اوزړو مدنیت لرونکې خاورې سره چې داوخت دیونانیانو له تهذیب اوتمدن نه ډیره متاثره وه، مخامخ شول

کوشانیان په باختر کې تر میشت کیدلو وروسته ددې ځای له خلکو سره یوځای شول او هغه څه چې په دوی کې دیادونې وړ دي ځانته دخلکو راړونه او له ځان نه نورو ته انتقالول دي لکه چې په فرهنګي،دیني او هنري برخوکې یې وښودل .

کله چې کوشانیانوپه باختر کې استوګنه غوره کړه نه یواځې له یونان باختري څخه یې اداره او واکمني واخسته، بلکه ټول مدني ،هنري او

فرهنګي کره وړه يې په خپله خوښه ومنل او دهغو دپرمختيا او پياوړتيا له پاره يې ډيرې هڅې ترسره کړې.

ديولړ څيړنو په ترڅ کې چې په "کوشانشهر" او دکوشانيانو د امپراطورۍ په نورو سيمو کې له امو سيندنه تر ګنګا پورې منځ ته راغلي دي، پرته له سکه يې اثارو څخه يوشمير مجسمې په (سره کوتل ((بګرام)) ، ((پيښور)) او ((ماتورا)) کې ترلاسه شوي دي، چې په هغو کې ديوشمير شهزاده ګانو له تصويرونو اومجسموسره پخپله دامپراطور کنيشکا تشخيص هم کولای شو.

دې مجموعې ته که پاملرنه وشي، څرګنديږي چې دکوشانيانو کورنۍ دخپلو تصويرونو او مجسمو نمايش ته چې هغه هم په ولاړه اومخامخ بڼه وي (نه داچې په نيم مخ) ډيره علاقه مندي درلوده

دادود او سليقه دغور او پاملرنې وړده، ځکه چې ديونان باختري واکمنو يواځې اثار په لاس کې لرو چې سر يې څرګنديږي اوکه کله يې هم نيمه تنه په کوم ډول سکو کې کيندل شوي وي، نو بيا به يې خامخا يوخوا مخ څرګنديږي او دهيڅ يوتن يونان باختري پاچا انځور په سکوکې ولاړ ليدلی شوی نه دی. خو ددې برعکس کوشانيانو چې په افغانستان او هند کې يې ددوی ځايونه نيولي دي په سکو اومجسمو کې ولاړ ښکاري.

کوشانيانو چې ددين، ژبې او الفبا په بلنه کې هيڅ ډول تعصب څرګند نه کړ، دخپل لباس په ساتنه کې يې ډير ټينګار درلود او داخبره دهغوي په مجسمو، مذهبي مجلسونو او سکو کې مشهوره ده.

په افغانستان کې دلومړيو مسيحي پيړيو په اوږدوکې ددوی کره وړه ، څيرې او دجامو دتصور له نظره دهغو برش ډير په زړه پورې دی.

دکنيشکا مجسمه چې په لمن کې يې دهغه نوم هم کيندل شوی دی، څوکاله دمخه دګنګا په حوزه (ماتورا) کې کشف شوی او دامجسمه چې پر يوه ګلابي رنګه تيږه جوړه ده په پوره قد ليدل کيږي، دهمدغې مجسمې په ډول نورې مجسمې په سره کوتل کې هم تر لاسه شوي چې هغه هم په پوره قد بلکه له طبيعي قامت نه لوړه ده ، خومتاسفانه چې کوزنۍ برخه يې ماته شوې او ورکه ده ددې مجسمې نسبت ددې له پاره چې ليکنه نه لري او مجهوله ده، کوشاني شهزاده ګانو ته شوی دی.

دابنکلي مجسمه چې متانت، استوار والی او دزشتي څرګندیږي دلمنې په لوړو ژورو کې یې ګلدزوي په مرواریدوسنګار کړې او دکوڅیو په څیر ول ول لوی کمیس نه یې شاهانه سترتیا له ورایه څرګندیږي.

د (ماتورا) په مجسمه کې دکنیشکا په ښي لاس کې درنه توره په داسې حال کې لیدل کیږي چې دتیکې څوکه یې ددوارو پښو په منځ کې دهغه فرش په مخ لیدل کیږي چې دپاچا مجسمه پرې ولاړه ده.

دهغه نویو هڅو په رڼا کې چې له سره کوتل څخه په دې وروستیو کې په شمال دآمو سیند په حوزه کې د (بغلان) او همدارنګه دهند دګنګا په حوزه کې دماتورا ترمنځ دکوشانی په دوره کې خاص ارتباط موجود و او دهمغه شان عبادت ځای چې یې دهندوکش په شمال کې دخپلې سلطنتي کورنۍ له پاره (ماتورا) کې یې هم جوړ کړی و، او دکوشاني شاهانو مجسمې په ځانګړي توګه دکنیشکا مجسمه چې ددې کورنۍ یو قدرمن واکمن و، په دوارو ځایونوکې ځای پر ځای کړای شوې ده.

دسلنطنتي کورنۍ دمقام اوموقعیت په ساتلوکې دشاهي مجسمو جوړولو او دتوږلو مفکورې ډیر ارزښت درلود، دهمدغې مفکورې له مخې شاهي کورنۍ او په ځانګړي توګه کوشانشاه دمجسمو په جوړولو کې ډیره هڅه کړې ده او دهمدغې مفکورې عملي کول ددې سبب شوی دی چې د ۱۹۰۰ کلونو په اوږدو کې ددې لوی پاچا دمجسمو ننداره کوو.

۲-۱- ۱۳۳۹

هغه استوپه چې بنسټګر يې

کنيشکا دی

له اسلام نه دمخه دافغانستان په تاريخ کې دلويو کوشانيانو کورنۍ چې دمسيح(ع) دوخت له پيل نه يې را په دې خوا درې پيړۍ په افغانستان کې واکمني کړې، نسبت ټولو سلطنتي کورنيو ته ډير شهرت لري.

دکوشاني کورنۍ پاچاهانو پرنومونو دکنيشکا نامه ډيرې ورانګې لونلي، سره له دې چې ددې لوی پاچا په اړه تاريخي حقايق لابنه څرګند نه دي خوله دې سره سره يې دنامه هنګامه ډيره لوړه ده او ديو پاچا اويوامپراطور په توګه يې پر يوپراخ قلمرو واکمني درلوده چې لمنې يې داکسوس (آموسيند) له غاړو څخه ترجمنا دهند تر زړه پورې پراخوالی درلود.

سره له دې چې دهغه له سکو څخه په څرګنده بريښي چې کنيشکا دهغه وخت(لومړۍاو دويمې مسيحي پېړيو) په اوږدوکې په افغانستان کې ټول مروج اديان آزاد پريښي وو او ټولو ته يې احترام درلود، خوبيا هم هغه دبودايي عبادت ځايونواو استوپو بنسټګر،لاربښود او مينه وال بولي، تر دې پورې چې هنديان يې دمذهبي چارو له نظره دموريا کورنۍ له اشوکا سره اودمسيحي دين پلويان يې له کلوديس دفرانکس له پاچاهانو سره پرتله کوي.

ټول په دې پوهيږو چې په افغانستان او په ځانګړي توګه دبلخ اوکندهار په نيمه ختيزه کرښه کې په سلګونو بودايي عبادت ځايونه شته چې تر اوسه لالرغون پيژندونکي دهغوټولو په پيژندنه برياليي شوي نه دي او دادحيرانتيا ځای نه دی چې ډيرو عبادت ځايونو او مذهبي ودانيو

نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته کیږي، البته په دغه نسبت ورکونو کې ډیرې ولسي کیسې او عنعنوي روایات برخه لري مګر سمدلاسه باید وواېو چې په غالب باور دا کیسې تر اسلام دمخه پخوانی ریښې لري او بیا لرغون پیژندونکیو په ځینو برخو کې دې کیسو ته ریښتینې بڼه ورکړې ده.

هغه څه چې دډیرې پاملرنې وړ دي هغه دا چې په هرځاي کې یې ډیرې ودانی لویه استوپه یا لویه مجسمه لیدل شوې او یا یې پاتې شونې لیدل شوي دي دهغو ټولو دجوړونې نسبت دکوشانیانو لوی پاچا کنیشکا ته ورکوي، یاداسې وواېوچې له بلخ نه تر ایبك ،بامیان،بګرام، هډه ،پېښور او تر کزیلاو مات اوماتورا پورې یعنې دامو له سیند نه ترجمنا پورې په ټولو سیمو کې دبودایي سترو ودانیو نسبت همدغه پاچا ته کوي.

ایا په پیښور کې یې څو فوټ جګه اولویه استوپه نه وه جوړه کړې ؟ او په اوومه عیسوي پیړۍ کې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه نه ده لیدلې او دهغې په اړه یې دکیسو نقل نه دی کړی؟ اوبلاخره هغه فلزي صندق چې دوړې استوپې بڼه لري او دهمدغې استوپې په کنډوالو کې کشف شوی دکنیشکا صورت او نوم پرې انځور شوی نه دی؟!

همدغه چینایي ګرځند له بامیانو څخه دتیریدلو په وخت نه دي ویلي چې هغه لویه استوپه چې په ازاده هواکې د ۳۵ متره مجسمې ترڅنګ موجوده وه پاتې شونې یې اوس هم په کروند وکې شته دیوپخوانی پاچا په امر جوړه شوې ده؟! او داپخوانی پاچا یې داټکل له مخې کنیشکا نه دی ښودلی؟! ایادسره کوتل عبادت ځای دکنیشکا په عصر کې نه دی جوړ شوی او هغه لوی ډبر لیك چې له هغه ځایه په لاس راغلی دوه ځله دکنیشکا دنوم یادونه پکې نه ده شوې ؟

ددې روایاتو، کیسو او حقیقتونو په اساس چې لاس ته راغلي څرګندیږي چې امپراطور کنیشکا دمذهبي عبادت ځایونو په جوړولو کې ځانګړې پاملرنه درلوده او دده په لویه امپراطورۍ کې ډیر شمېر عبادت ځایونه دده په اراده او امر جوړ شوي دي. یوه له ډیرو لویو استوپو څخه چې په ځانګړې توګه دکنیشکا په استوپه شهرت لري همدغه دتوپ درې استوپه ده چې دهغې په باره کې مې تردې دمخه یوه مقاله خپره کړې ده. او په چاریکارو کې ددوه دریو سوه مترو په فاصله سرك ته نږدې واقع ده.

چې په دې نژدې وختونو کې یې تر خپلې استوپې پورې نوی سرك هم جوړ کړای شوی دی.

دکنیشکا له خوا ددې استوپې دجوړونې په رابطه،چینائي ګرځند هیوان تسنګ هغه وخت چې یوه میاشت یې دبګرام پهلوان غره کې د (شترك) په پوزه دچنیاني یرغملو په عبادت ځای کې استوګنه درلوده، یوشمیر داستانونه اوریدلي دي چې لنډیز یې دلته تشریح کوو. اوناشونې نه ده چې داداستان به په ګلبهار کې دکوم عبادت ځای په اړه وي.

دکاپیسا (بګرام دکیشکا داوړي پلازمینه) شمال لویدیځ لور ته د پغمان د واورین غره پر څوکه یو ډنډو او په هغه ډنډ کې داوبودمارانو پاچا ژوند کاوه ، یوه ورځ دیوبودایي راهب دیوشاګرد په ښیرو ناروغه او مړ شو، دهغه تر مړینې وروسته دهغه ځای بل ونیو. دویم پاچا له روحانیونوخخه دانتقام په خاطر ټول داوبو ماران سره راټول او باد او باران ته چې دهغه په واك کې وو امر وکړ ترڅو باد ، باران او سیلاب هغه عبادت ځای چې دغره په لمنه کې اباد ؤ وران کړي.

داوخت امپراطور کنیشکا دایوناځاپي باد او باران ته حیران شو او دعلت پوښتنه یې وکړه، خو کله چې داوبو دمارانو (ناګا) له مداخلې څخه خبرشو نو په دې هڅه کې شوچې دغره په لمن کې یوه لویه استوپه او عبادت ځای چې سل فټه جګوالي ولري، جوړکړي، نوسمدلاسه یې معمار او نوره امله او کارګران هغه ځای ته واستول او هغوي په کار پیل وکړ، مګر هر څومره چې به یې جوړ کړ دمارانو پاچا به ورناوه، تر دې پورې چې شپږ ځله یې هلته آبادي وکړه او دمارانوپاچا هغه شپږ ځله ورانه کړه.

په اووم ځل کنیشکا امپراطور پخپله دلښکر سره دغره سر ته وخوت او امر یې وکړ، چې دمارانو دپاچا ډنډ ډك کړئ داوخت ناګا دمارانو پاچا دیو (برهمني) په بڼه ځان جوړ کړ او پر لاره دپاچا مخې ته ودرید او په عذر یې ورته وویل چې دمارانو له پاچا سره له مقابلې نه تیر شه، خو پاچا عذر ونه مانه او بیایې دډنډ دډکولو امر ورکړ، لږ ساعت وروسته یوډیر شدید طوفان او سیلۍ راغله، باران پیل وکړ باد دونو شاخونه مات کړل، سیلابونه راغلل نزدي و چې اسونه، پیلان او عسکر په مخه کړي لکه څنګه چې کنیشکا یو مذهبي پاچا ؤ، یوناځاپه یې داوراد په ویلو پیل وکړ

اوخپل نیك او حسنه اعمال به یې شفیع کول او له ډیره قهره د اور لمبه ګرځیدلی وه.

داوخت (ناګا) دمارانو پاچا ددې منظر تر لیدلو وروسته باد او باران ودراوه، او بیا دیو زاړه برهمني شخصیت په بڼه پاچا ته ودرید او وې ویل:

زه داوبو دمارانو پاچا یم اودې ته حاضر شوی یم، چې دپاچا داطاعت کړی په غاړه کړم، پاچا یې عذر ومانه او تر هغې وروسته دمارانو پاچا ورته وویل چې ماران په فطري ډول بد ذاته دي هسې نه چې خود خواهي او سرکشی ته مې بیا راکاږي نو په دې وجه زه دپاچا له حضوره غوښتنه کوم چې که چیرته دغره په لمن کې بیا د عبادت ځای دجوړولو اراده لري نو لوي زنګ دي په پلازمینه "بګرام" کې جوړ کړي، هر کله چې کار کوونکیو دغرونو پر سرو وریځ لیده نو زنګ دې وهي چې زمونږ ملاقات وشي او مخرب کسان په ورانکارۍ لاس پورې نه کړي، کنیشکا لوی زنګ په بګرام کې وځړاوه، او کله به دزنګ غږ دغرونو په درو کې انګ واخیست کارګارنو به په کار پیل وکړاو دغره په لمن کې دپلازمینې لویدیځ لوري ته یې لوې عبادت ځای جوړ کړ.

دالویه استوپه همغه دګل درې استوپه ده چې اوس هم ۷۵ متره یې دمنځنۍ برخې اوږودوالی دی او خامخا یې ۱۰۰ فوټه یعنې ۳۵ متره جګوالی درلود او لکه په بامیانو کې دبودا دلویومجسمو په څیر مجسمې هلته شته چې په افغانستان کې دبودا دوخت دلویو مجسمو له ډلې څخه شمیرل کیږي. له بګرام څخه دهغه ځای اټن ۱۲ کیلو متره او له چاریکارو څخه ۳ کیلو متره دی

ددې کیسې په اساس چې وشوه چینائي ګرځنده هیوان تسنګ هغه په خپله کنیشکا ګڼي او دماخذ په وجه نوموړې استوپه دکنیشکا داستوپې په نامه یاده شوې او مونږ هم کولای شو چې دتوپ درې استوپې ته دکنیشکا استوپه وواېو او داخلي اوخارجي ګرځند ویان او پوهان یې لیدلو ته وهڅوو.

۱۲- ۴- ۱۳۳۷

دیوناني اوباختري هنري مکتب

یوناني او کوشاني سبک

له دویمې نړیوالې جګړې څخه دمخه یوې روسۍ میرمنې (مدام تره ور) د (یونان اوباختر صنعت) په نامه یوکتاب خپور کړ چې په هغه کې دیو سلسله هغو اثارو په استناد چې دمرکزي اسیا له بیلا بیلوبرخو څخه ترلاسه شوي وو دلومړي ځل له پاره یې د هنر په نړۍ کې یوځانګړی مکتب د (یونان اوباختري مکتب) یا (ګریک وبکتریان) ثابت کړ، خو دلویدیځ پوهانو دې اثر ته چندان توجه ونکړه او دنوموړې میرمنې نظریه په ځای ددې چې ورته پاملرنه وشي غلې پاتې شوه.

لکه څرنګه چې د هنر په دنیا کې دافغانستان ددې ښکلیو او ښایسته صنایعو شتوالي ځانګړی ارزښت درلود، نو ځکه دافغانستان دتاریخ په دویم ټوک یوناني اوباختري څپرکي کې اود (ګریک او بودیک) بیایونان او بودائي صنعت په څپرکي کې ورته ځانګړی ځای ورکړی شوی دی.

دسره کوتل کیندنو چې په ډیروبیلابیلو تاریخي، ادبي او هنري برخوکې یې ډیر پخواني افکار تازه منځ ته راوړي دي نو د هنر ددنیا په پیل کې دافغانستان اوګاونډیو هیوادونو مختلف مکتبونه اوسبکونه راځي،

دانـوي ځيزونـه دي چـې دهغـو پـه منـځ كـې د (يونـان اوبـاختري) او دځانـګړي سبك (يونـان او كوشـاني) څرنګوالـي يـې د ډيـرې پـاملرنې وړ دي.

دبـاختر زړې پخوانـی سیمې اوډامـو دسـیند سـیمې دتـاریخ دمخـه مدنيـت او دكيسـو اوداسـتانونو ددورې دبنسـټونو لـه مخـې دهخامنشـيانو او يونانيـانو انـځور ګرۍ او معمـارۍ تـه يـې لوړتيـا ور وبخښلـه.

سـكندر تـه يونـاني افكـارو دروم بحـر لـه غـاړو څخـه دختيـځ زړه تـه لاره ومونـدلـه او ديونانيـانو دوه سـوه كلـن سـلطنت دايرانـي او سـيمه ايـزې بـاختري او يونـاني عنـاصرو سره پـه ګډون او مركـب صنعـت (ايـران يونـاني) او (يونـان بـاختري) دهندوكش پـه شـمال كې منـځ تـه راغـی، وده يـې وكـړه او وغوړيـده چـې ديونـان بـاختري ښكلـې او زړه وړونكـې سـكې يـې پيژندنـه او بيلـګې دي.

كوشـانيانو چـې پـه افغانسـتان كـې ديونانيـانوځاى ونيـو، لكـه څنګه چـې يـې ديونـاني ژبـې لـه الفبـاء څخـه دبـاختر ژبـې پـه ليكنـه كـې كـار اخسـته، همدارنـګه يـې دبيلابيلـو نظريـاتو دعبادت ځايونـو چـې دسيمه ايـزو بيـلا بيلـو نظريـو چـې اور پرستـې او بودائـي واكمنـو كورنيـو دنمـانځنې لـه پـاره تـرې كـار اخستـل كيـده دودانيـو پـه جوړولـو كـې يـې لـه يونـاني بـاختري سـبك څخـه اغـيزمن شـوي وو پـه نتيجـه كـې ټولـې هـنري جوړونـې،هيكـل تراشـی ، معمـارۍ اودنقاشـی ډيـر سـبكونه منـځ تـه راغلـل چـې هغـه بـايد د (يونـان اوكوشـاني) يـا (كوشـاني او بـاختري) اويـا يواځې كوشـاني وبولـو.

ديونـان اوبـاختر هـنري سـبك د (يونـان كوشـاني) لـه فرعـي سـبك سـره او دهيـواد لـه هغـه پراخوالـي سـره چـې لـه اكسـوس (اموسـيند) څخـه تـر انـدوس د(سند رود) او ګنګا تـر حوزې پـورې رسيـده نـور هـم پراخوالـی ومونـد.

دډيردقـت او پـاملرنې ځاى دى چـې څوكالـه دمخـه پـه جمنـا (مـاتورا) او د (مـات) پـه قريـه كـې چـې ورتـه نـژدې واقـع ده، دلـوې كوشـاني فـاتح امپراطـور كنيشـكا لويـه دتيـږې مجسـمه ومونـدل شـوه او پـه دې لـړ كـې يوشمېر غـوره مجسـمې هـم پـه لاس راغلـې.

دامجسـمې پـه ځانـګړي تـوګه تـوږل شـوې وې چـې معمـولا دلويديـځ هـنر پيژندونكـي يـې د (ګريـك او بوديـك) يـا (يونـان او بودايـي) مشـهورې مدرسـې تـه اړونـد بولـي، مـګر پـه دې نـه پوهيـدل چـې څرنـګه داځانـګړى سـبك پـه يوناځاپي تـوګه دجمنـا پـه حوزه كـې منـځ تـه راغـی.

په سره کوتل کې دمجسمو ترکشف وروسته په (ماتورا) کې دکنیشکا د کشف شویو شکمنو مجسمو له مخې له مجهولو حقایقو پرده پورته کړه اوپه یوناخاپي توګه څرګنده شوه چې دلویو کوشانیانو په عصر کې یوهنري سبك په دوه لیرې پرتو برخو دامو سیند په حوزه او دجمنا په حوزه کې پرمختیا او پیا وړتیا موندلې ده.

داسبك همغه د ((یونان اوکوشاني)) اویاد کوشاني باختري سبك دی چې اصلا دیونان اوباختري یوه فرعي څانګه ده او دکوشانیانو په ځانګړي توګه دامپراطور کنیشکا په دوره کې منځ ته راغلې او پراخوالی یې موندلی دی چې دګنګا په حوزه کې د (ماتورا) دمجسمه توږنې او دسره کوتل یابغلان سبك چې سر چینه یې دیونان باختري مدرسې داساساتوله مخې طرح شوی وه. دګریك اوبودیك مکتب چې د لویدیځ یوشمیر هنر پیژندونکیو به یې کله مبداء له یونان او کله هم درومیانو له ختیځ سره دسوداګرۍ راکړې ورکړې په مناسبت له روم سره ګڼله، ملتفت شول چې باید اساسات یې دایران یوناني او یا په افغانستان کې دیونان باختري په مکتب کې ولټوي. په حقیقت کې دګریك او بودیك دمکتب پیلامه نوموړي مکتبونه دي چې په ځانګړې توګه یې دبودایي دین دخدمت له پاره څرګندويې کړې ده او په هغې کې دافغانستان دکوشانیانو او کوشان اوباختري سبك مهمه اواساسي ونډه لري.

۱۳۲۹-۴-۸

افغانستان دګریک اوبودیک

مجسمه تورنې مکتب

هر هغه چاچې دکابل او پېښور دموزیمونو محتویات په غور کتلي دي، په دې پوهیږي چې ددې دواړو موزیمونو دمجسمو او هیکل تراشنو لویه برخه د هنروسبك په لحاظ دګریك او بودیك دهیکل تراشنې دمکتب په نامه یادیږي. لکه څنګه چې څرګندیږي دانوم یو ترکیبي نوم دی چې له دوو ځانګړوعنصرو (ګریك) او (بودیك) یا (یونان) او (بودایي) څخه منځ ته راغلي دي.

د ګریك اوبودیك صنعت لکه څنګه چې یې دنوم او ترکیب او وضعې نه څرګندیږي هغه هنري مکتب دی چې ددوه روحونو دتماس په اثر، ددوه فرهنګنونو په جوړښت، ددوه تهذیبونو په ترکیب، ددوه عقیدو په یوځای والي، اوپه یوټاکلي ځای کې ددوو سلسله یزو افکارو له جریان څخه منځ ته راغلې دی دګریك اوبودیك دمکتب روش له داسې صنعت څخه نمایندګی کوي چې هغه ترکیبي دی چې بودایي مذهبي افکار دیوناني هنر له روح سره دیوځای والي په نتیجه کې دافغانستان د خاورې

دهندوکش په دووخواوو کې زيربدلي دي، روزل شوي دي او ددې ځای داوسيدونکيو داستعداد له مخې منځ ته راغلي دي.

ددريمې او څلورمې پيړۍ په اوږدوکې چې سکندر مقدوني ختيځ لور ته په فتوحاتو لاس پورې کړی و په ځينو هيوادوکې له مقابلو سره مخامخ شو دهغوله جملې څخه په هند کې ورسره عکس العملونه وښودل شول، په افغانستان کې يوشمېرجريانونه منځ ته راغلل چې دنوو هنري اومذهبي نظرياتو راپيداکولو يې ژور او دوامدار اغيز رامنځته کړ چې دهنري مکتب دپراختيا او پرمختيا له نظره يې دوه عامله دپام وړ دی.

(۱) ديوناني روح خپريدل.

(۲) دبودايي دين خپريدل.

تاريخي پېښې شاهدي ورکوي چې له ختيځ اولويديځ څخه دادوه فکري جريانونه دمديتراني له چاپيريال اودهند له زړه څخه نږدې په يو وخت کې يو دبل په مقابل کې راغلي دي او دواړه زموږ هيواد افغانستان په خاوره کې مخامخ شوي دي تړول په دې پوهيږو چې د سکندر له فتوحاتو وروسته ديونان مستقل دولت ديونان باختري په نامه دهندوکش په شمالي برخو کې د (۲۵۰ م ز) په شاوخواکې تاسيس شو،اودهمدغې زمانې په شاوخوا کې دهندموريائي دولت دنوموړي غره په جنوبي برخه کې فتوحات ترسره کړل او بودايي دين له ګندهارا نه نيولې دارغنداب ترحوزې پورې خپور اوتيت شو. دادوه فکري،تهذيبي، مذهبي او هنري جريانونه په دوو ځانګړو يادو شويو ځايونو کې محدود پاتې نشول بلکې په متقابله توګه يودبل په ځای کې خپاره شول، لکه چې بودايي دين دبکتريان سيمه سراسر نيولې او ليك دود او دبودايي هنر روح دګندهارا اودکابل درودخانې په سيمه کې خپور شو.

سره له دې چې په دې وخت کې دافغانستان اوسيدونکيو خپل دين، فرهنګ اوهنر درلود، دېورتني جريان تراغيزې لاندې راغلل دليك دود او هنر په لحاظ دهندي بودايي عقايدو څخه اغيزمن شول او په کومه اړه چې يې اقتباس کړی و په خپل ځان کې يې تحليل ،تجزيه او ترکيب کړ، نو نتيجه يې داسې شوه چې ددې هيواد اوسيدونکيو له يوځاي نه روح او له بل ځای نه قالب اخستی دی او خپل مشخص هنري مکتب يې منځ ته راوړی دی چې نه هندی و او نه يوناني مګر ددواړو مشترکه بڼه يې درلوده

او همدامشترکه بڼه ده چې دمسیح له وخت نه دوه پیړۍ دمخه اودوه پیړۍ وروسته دافغانستان دظریفو صنایعو د (ګریک اوبودیک) دمکتب په نامه یادیږي اودبدلونونو په رامنځ ته کیدو یې لمنه دوه درې پیړۍ نوره هم اوږده شوې ده.

معمولاً افغانستان داسیا څلور لاره اودمدنیتونو او فرهنګونو دیوځای کیدلو ځای بولي داصفت یوځل بیا د (یونان باختري) دهنري مکتب دپیداکولو په مورد کې رښتنی بولي.

ددې بهیر په یادونه کې یو بل ټکی دډیرې پاملرنې وړ دی او هغه دادی چې دادواړه فکري جریانونه او دواړه هندي اویوناني تمدنونه یواځې ددې له پاره نه وو یوځای شوي چې ددواړو له یوځای والي اوتماس څخه دې دیونوي فرهنګي او هنري تمدن درامنځ ته کیدلو سبب شي، بلکه ددې خاورې موقعیت او ددې هیواد دهنر مندانو استعداد دنوي مکتب دپیداکیدلو اصل سبب شول.

ټول په دې پوهیږي چې دیوناني باختري پاچاهانو هغه سکې چې په افغانستان کې مهر پرې کیندل شوی دصورت اوښکلا له نظره ترهغو غوره دي چې پخپله په یونان کې جوړې شوي دي. او داهم څرګنده ده هندي بودایانو د (سانشي) معبد یا عبادت ځای په شهادت چې داسیمه بمبئ ته نژدې ده دهیکل تراشنې په صحنه کې یې دبودادنمایش ورکولو جرئت کولی نشو.

او دسمبولیزم له روش یعنې نښو او علایمو څخه یې کار اخیست او دبودا نمایش دلومړي ځل لپاره په انساني شکل کې په ګندهارا کې عملي کړی شو، پر دغه ترتیب یوناني اوهندي چې په لومړیو وختو کې او په خپلو خاورو کې څنګه وو هسې به وو، خو کله چې دا روح اوقالب دافغانستان دهنر مندانو لاس ته ولوید په رښتیا چې دخپل قابلیت او مهارت له مخې یې نوی څیز منځ ته راوړ چې واقعا غوره او ځانګړې بڼه یې درلوده.

په افغانستان کې دهنر تاریخ ددارنګه اقتباساتو او ترکیبونو ډیر مثالونه لري او زمونږ دهیواد جغرافیائي موقعیت ایجابوي چې هلته باید مدنیتونه په تماس کې وي، هوهغه څه چې دپاملرنې وړ دی هغه په اصل کې دافغانستان دهنر مندانو خپل استعداد دی چې تر اقتباس وروسته یې

دخپـل فرهنـګ لـه دود سره يـوځاي او لـه هغـې څخـه يـې نـوي فكـري او هـنري مكتبونـه او مدرسـې منـځ تـه راوړې.

كـه چيرتـه هغـو زرګونـو مجسـمو تـه چـې يـوائې پـه هـډه كـې كشـف شـوي دي، دقـت وشـي نـوپوهيدلـى شـو چـې پـه يوعبـادت ځاى كـې دزرګونـو ښكليـو مجسـمو جـوړول ديـو يـادوه تنوكـار نـه دى ، پـه دې كـې سـلګونواو زرګونـو مـاهرو كسـانو لاس درلـود چـې دومـره ډيـرې دحيرانتيـا وړ مجسـمې يـې منـځ تـه راوړي دي.

پـه هـر حـال دګريـك اوبوديـك مدرسـه يـا ديونـان بودايـي مكتـب دپخوانـي افغانسـتان دهيكـل جوړونـې اوهيكـل تراشـنې هـنري مكتـب دى چـې دوه پيـړۍ دمخـه ترميـلاد اودوه پيـړۍ وروسـته تـر مسـيح يـې دهندوكـش پـه دواړو خـواوو كـې رواج او پرمختـګ درلـود چـې تـر اوسـه يـې دكميـت او كيفيـت پـه لحـاظ دهـډې لـه سترې غونـډۍ نـه نـښې نښانـې پـه لاس راځـي.

۱۵- ۴- ۱۳۳۷

دسره کوتل کتیبې پر ډبرینو

خښتو یوناني توري

څه موده کیږي چې دهندوکش په شمالي برخه کې دسره کوتل په نامه ځاي کې کیندنې اوڅیړنې ادامه لري، هغه څوک چې په افغانستان کې دلرغون پیژندنې دڅیړنې په تاریخچه کې وارد وي پوهیږي چې له ۱۹۲۳ کال څخه تر ۱۹۵۰ کال پورې چې دهندوکش په شمالي برخو کښې هر څومره پلټنې وشوې نو په ځانګړي توګه دباختر په پراخه سیمه، دبلخ دښار په کنډوالو او چاپیریال کې یې ترسره شوې لکه څنګه چې ترې هیله کیږي داسې کوم څیز په لاس رانغی څکه چې اووه کاله دمخه دباختر لمر خاته پلوته دبغلان ولایت دپلخمري جنوب لویدیځ خواته په ۱۷ کیلومترۍ کې چې کومه سیمه واقع د ه دهن غوري یې بولي اوهلته بیاد (دهن شیر) په علاقه کې دسره کوتل پر غونډۍ لوی اورتون (اتش) ګاه له نورو ابادیو سره یوځاي په مفصله توګه کشف کړاي شوه او دپلټنو لړۍ یې لادوام لري.

پدې کې شک نشته چې د ۷ کالو په اوږدو کې له یوې نقطې څخه ډیرې خاورې رادیخوا شوي او دابادیو بیلابیل ډولونه لکه اورتونونه، احاطه شوي ځایونه حجرې دیوالونه او برجونه، زینې او دحیواناتو دمجسمو ټوټې او نور په لاس راغلي دي چې په مجموع کې داټول په یولړ مهمو تاریخي مسایلو رڼاچوي.

نور ډیر څیزونه چې تر لاسه شوي هغوی کې یو شمیر کتیبې هم شته سرخ کوتل په افغانستان کې لومړی ځای دی چې هلته دکتیبو یادبرلیکونو په کشف بریالي شوي یو.

په سرخ کوتل کې چې لومړی ډبر لیک وموندل شو هغه دډبرو په خښتو لیکنې دي چې یوه یادوه داني یې دمخه تردې چې په غونډۍ کې دکیندلو کار پیل شي دغونډۍ دلمنې دپاي په برخه کې دسرک نر خوا په لاس راغلي دي او همدغه خښتو دلرغون پیژندونکیو پاملرنه ځان ته راواړوله.

وروسته دکار په جریان کې پنځه خښتې نورې هم په لاس راغلې چې مجموعا اووه خښتې شوې، نن ورځ همدغو اووه ښکلو خښتو چې په یوناني لیك دود پرې (توري) لیکل شوي دي دسره کوتل دکیندلو عجائب تشکیلوي.

دهرې خښتې پرمخ درې توري نقش دي، خو لکه څنګه چې دخښتو اصلي ترتیب ګډ وډ شوی دی نو ځکه یې اصلي شمیره هم نه څرګندیږي چې څو عدده به وو، نو په همدې دوه لاملونو یې فعلا لوستل معطل دي او دحروفو دڅرنګوالي او یا نورو مطالعاتو کار په دې باره کې ځنډېدلی دی.

په سره کوتل کې دویم ډبر لیك دیواهکې جنس ډبرې په تخته باندې دیوشمیر حروفو څخه عبارت دی چې رنګ یې سپین زیړ ته نژدې دی او داډبره ددې اورتون داور له ځانګړې کوټې څخه په لاس راغلې ده.

ددې ډبرې مخ منځنی برخه لږه توږل شوې څرګندیږي او دافرضي پایې یې درلودې او لکه څنګه چې ددې ډبرې دپاسه اجاق وړاندې وروسته شوی، نو ځکه یې توږلي ځایونه څرګندیږي، په هر حال ددې ډبرې دپاسه هم اووه توري کیندل شوي دي. اوداډبر لیك ناتمام پاتې شوی دی، اونابشپړ تیاپې له دې څخه څرګندیږي چې دکیندل شوو تورو په امتداد دنورو تورو شکلونه هم په خارجي خطوطو څرګندیږي اوکیندونکي یا حکاك دحك کولو یا کیندلو له پاره وخت نه دی پیداکړی.

دسرخ کوتل دریم ډبر لیك ددا سې یوې ډبرې په مخ لیك دی چې دعبادت ځای په منځ کې دداخل جنوبي خواته کشف شوی دی او نظر دډبرو خښتوته اوهغه تخته کاڼي ته چې وړاندې یې یادونه وشوه په مفصله توګه لیکنه لري چې دحروفو ټوله مجموعه یې درې کرښې کیږي.

موسیو کوریل دفرانسې دکیندنو دپخواني پلاوي غړی چې په سره کوتل کې دکیندنو پر مهال پخپله هلته موجود و، دخپل نظر څرګندونه کوي اووایي چې دډبر لیك ټول توري یوناني دي، مګر له کومې ژبې څخه چې کار اخستل شوي هم یوناني ده اوهم دباختر یوه سیمه ایزه ژبه ده چې هغې ته کولای شو (کوشاني) اویاهم تخاري ژبه ووایو.

دنوموړي څیړونکي دنظر له مخې دډبر لیك ددرې کرښو له جملې څخه دریمه کرښه یې یوناني ده او په هغې کې په څرګنده دیواسم خاص

تشخیص شوی په لاندې بڼه به یې تلفظ کړو داخپاص نوم چې په جمله کې استعمال شوی په لاندې ډول یې تعبیر او ترجمه کولای شو.

(دپالامد په مرسته) (دپالامد دپاملرنې په وجه) (دپالامد په کوښښ) دا نه څرګندیږي چې د (پالامد) په نامه یوناني شخص معمار دی او که اجاره دار اویاهم په دې برخه کې یې کوم ماموریت درلود، لکه ناظم،ناظر او یاهم متولي باشي چې دمعمارۍ کارونویې تر پاملرنې لاندې تر سره کیدل.

له دې ډبر لیک څخه څرګندیږي چې یونانیانو دکوشانیانو تروخت پورې هم په ځینو کارونو کې دخالت درلود.

ددې مضمون ددوه نورو کرښو ژبه دباختر دنا څرګندې نیتې سیمه ایزه ژبه ده چې سمدلاسه یې (کوشانی ژبه) ګڼلی شو او کولای شو چې دتخاری په نامه یې هم یاده کړو دادهغو ژبو له ډلې څخه وه چې دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دبغلان په سیمو کې دود او معموله وه.

له سره کوتل نه څلورم کشف شوی ډبر لیک ډیر لوی او په مفصله توګه په یوې لویې هوارې ډبرې لیک شوی چې اوږدوالی یې یو متر اوشل سانتي عرض یې ۸۰ سانتي دی او دکرښو شمیره یې ۲۵ او په هره کرښه کې له ۴۰ څخه تر ۴۵ توري لري، داډبر لیک چې له سره کوتل څخه وروستی راوېستل شوی ډبر لیک دی ۱۱ میاشتې دمخه دغوندۍ له لاندینۍ برخې څخه په لاس راغلی او ټول دکوشانیانو دعصر په یوناني حروفو لیکل شوی دی، ددې ډبر لیک ژبه او هویت تر اوسه معلوم شوی نه دی، مګر ډیر باور لري چې ددې لیک هم ددریم ډبر لیک دوروستیودوه کرښو په څیر سیمه ایزه کوشانی یا تخاری ژبه وي، یعنې یوه دباختر یا بغلان سیمه ایزه ژبه وي دلوی کوشاني امپراطور (کنیشکا) دنامه پکې دوه ځله یادونه شوې ده.

ددې ډبر لیک له موندل کیدو راوروسته ژب پیژندونکي او ختیځ پوهان دهغې په مطالعه بوخت دي او موږ سترګې په لار یو چې په حل به یې بریالي شي او هر کله چې یې دژباړې متن خپور شي دابه دافغانستان دفرهنګ او ادب په تاریخ کې دیوې نوې صفحې زیاتوالی وي.

۱۳۳۷-۴-۲۸

افغانستان دروحانیونو له خوا په چین کې دبودایي دین تبلیغ

په افغانستان کې دبودایي دین تاریخ په کتاب کې ددې هیواد دبودایي علماوو تبلیغ اوفعالیت دچین په خاوره کې یوه لویه او ځلیدونکې صفحه نیولې ده.

داصفحه نظر له لیکنۍ رابطې، ددین او فرهنګ په خپریدلو، دهنر او ځرنګوالي له نظره اودچین،افغانستان ترمنځ دکلتوري اړیکو له نظره ډیر ارزښت لري او تر کومه ځایه چې زما په یاد دي ماپخپله په چین کې ولیدل چې چینایان هغو ته له موږ نه لږ ارزښت نه ورکوي.

په دې کې شک نشته چې په هندوستان کې بودایي دین دشپږمې م ز پیړۍ په اوږدو کې ځرګند شو اودموریاکورنۍ په وخت او په ځانګړي توګه داشوکا په زمانه کې دهندي مبلغینو له خوا دافغانستان په جنوبي برخه کې دارغنداو درود ترسېمې پورې خپور شو او څهل زینې سره نژدې داشو کا دډبر لیک کشف دانظر یه په قطعي توګه ثابتوي چې له اشوکانه

وروسته دغه دين څه دپاسه يوزر کاله په افغانستان کې دود و او افغانستان په خپل وار سره دبودايي دين يو ډير فعال او ډير مهم مرکز وګرځيد او دې فعاليت دکوشانشاهانو په دوره کې ډير شدت اوپراخوالی وموند.

لکه څرنګه چې دافغانستان لويوکوشانيانو دخپلې خاورې دپراخوالي لپاره په سنګيانګ،طورفان اوختن کې دپاملرنې وړ هڅې وکړې، همدارنګه يې دبودايي دين دتبليغ له پاره هم ډيرې هلې ځلې ترسره کړې، دبودايي روحانيونو ډلې ډلې کاروانونه به دافغانستان له سرحداتو نه ورتيريدل اومرکزي اسيا ته او له هغه ځايه دګوبي صحرا خواته دچين ځينو برخو ته اوله هغه ځايه وړاندې د (جاوا) په استقامت او ختيځ لور ته داقصی شرقي لورته اوهمدارنګه شمال لور ته دمنګوليا په لور وړاندې لاړل او دبودايي دين دتبليغ له پاره يې هڅې ترسره کړې.

که چيرته په تاريخ کې ددې هڅو پانې واړول شي نوديوشمېر بودايي عالمانو اوپوهانو له نومونو سره به چې هغه دګندهارا، کابل کاپيسا، باميان اوبلخ دي،مخامخ شو چې په ځانګړې توګه ډلې ډلې سل کسيزې او زرکسيزې ډلې دتبليغ له پاره وتلې دي او دچين په سنګيانګ وترکستان څخه پخپله دچين له لور وړاندې تللي او دبودائي دين دتبليغ له پاره يې هلې ځلې تر سره کړې دي.

دچين پخوانی کيسې او روايات په هغه سيمه کې دچينائي دين دخپريدلو زمانه دمسيحي دلومړۍ پيړۍ منځنی وخت ښيي دارواياتو په دې باوري دی چې وروسته له هغې چې جنرال (پان چاو) دکاشغر په سيمه کې په فتوحاتو بريالی شو، نوله بودايي عبادت ځايونو څخه يې مجسمې له ځانه سره چين ته يوړلې، کله چې دچين له لويديزې برخې څخه يو شمېر مبلغين دبودائي دين دتبليغ له پاره راوستل شول، نو لکه څنګه چې داوخت کوشانيانو په افغانستان اوګاونډيو هيوادونو کې واکمني درلوده نو ځکه تصميم ونيول شو چې دچين دخاقان په غوښتنه يوشمير مبلغين هلته واستول شي وايي چې لومړی ځل دوه تنه مبلغين چې چين ته واستول شول.يوتن يې (ګويهارانا) نوميده چې اصلا دګندهارا اوسيدونکی و.

دلومړۍ پيړۍ په پای او ددويمې پيړۍ په اوږدوکې (چې دامپراطور کنيشکا دواکمنۍ له وخت سره سمون خوري) چين ته دمبلغينو ورتللو ډير

شدت وموند او په ډیر شمېر به ورتلل، تاریخي منابع شهادت ورکوي چې په چین کې دمبغلینو فعالیت ورو ورو په مخ ولاړ تر دې پورې چې یوېل تن چینائي امپراطور (تسن) نه یواځې بودائي دین ومانه، بلکې پر ۳۳۵ کال یې دبودایي دین درسمیت په هکله په چین کې رسمي فرمان صادر کړ. په دې وخت دګندهارا اوکاپیسا دعلماو ډیر فعالیت ځرګندیده. دافغانستان روحانیونو نه یواځې دبودائي دین دخپریدلو له پاره هڅه کوله، بلکې دمعبدونو یا عبادت ځایونو په جوړولو کې یې هم ډیره برخه اخیستله اوپه چین کې یې دمذهبي اثاروترجمې اوخپریدلو په برخه کې ډیرې هلې ځلې کولې، لکه چې په چینائي ماخذونوکې ددې ابادیو اوددې ترجمو خاطرې دلیدلو وړ دی.

۱۹- ۱- ۱۳۳۹

خروشتي لیك دود

تر کومه ځایه چې دپخوانی افغانستان دادب او فرهنگ په تاریخ کې څېړنه ترسره شوې څرنگه چې په لهجو او ژبوکې (چې ډیره برخه یې هند اوارو‌پایي اوهند اریایي اوهمدارنگه هند او اریاني ده) ډېربنت موجود و، نو ډیر لیکدودونه هم معمول وو چې دهغوي په چاپیریال کې نسبتا لږه څېړنه اومطالعه شوې ده.

په دې کې شك نشته چې په لرغوني افغانستان کې دلیکدود ژوره او عمومی مطالعه دهیواد دټولو جغرافیایي ساحو له ټهون سره لازم او ملزوم ده ترڅو چې یوشمېر اثار که هغه دځمکې پر مخ وي او یا ځمکې لاندې ومونډل شي او دایو وروستنی او اوږد کار دی چې دوخت په تیریدلو به انکشاف وکړي، لکه چې په دې وروستیو کلونو کې دکشف شویو ډبر لیکونو ډیرې خبرې مو تر غوږ کیږي او هیله لرو چې دلرغون پیژندونکیو داعلمي هڅې چې په تاریخي او ادبي برخه کې یې ترسره کوي، ډیر بریالیتوب یې په برخه شي.

یوله هغولیکدودوڅخه چې له اسلام دمخه دوروکې یې رواج درلود (خروشتي) لیك دود دی چې ددریمېم ز پیړۍ له نیمایي څخه تر څلورمې او پینځمې پیړۍ پورې یې ۷-۸ سوه کاله دوام کړی دی.

معمـولا پوهـان پـه دې عقیـده دي چـې د (خروشـتي) لیـك دود اصـل او مبـداء د (آرامـي) پـه نامـه یوبـل لیکـدود و چـې دپیداکیـدو اوتحـول د څرنګوالـي شـرح یـې د (سـومریانو) دلومـړي عصـر میخـي لیکـدود ۳۵۰۰ دمخـه تـر میـلاده او هغـه بدلـون چـې پکـې فنیقـانو، کلدانیـانو او اشـوریانو منځ تـه راوړي دایـوه بیلـه موضـوع ده چـې کـار پـرې نـه لـرو اودارتبـاط لـه مخـې همدومـره بـاید ووایـو چـې (آرامـي) لیکـدود ۷ یـا ۸/۹ سـوه کالـه دمخـه تـر میـلاد ختیـځ اولویدیـځ یعنـي ایـران او هنـد لـه خوادافغانسـتان خـاورې تـه راننـوت. پـاتې دې نـه وي چـې پـه عمومـي ډول پـه ایـران، افغانسـتان او هنـد کـې چـې کـوم لیکدودونـه دود شـوي دي مبـداء یـې همغـه ارامـي لیکـدود دی،

یوبلـه عقیـده هـم شـته چـې (آرامـي) لیکـدود لـه ۴-۵ م ز پیـړۍ راپـه دې خـوا دهغـه عصـر لـه منشیانو سره چـې یـې یـهودي او ارمنـي وو دافغانسـتان پـه خـاورو او زمـوږ پـه هیـواد کـې رواج موندلـی دی.

پـه هـر حـال سمه خبره داده ارامـې لیکـدود چـېد هخامنشـي عصـر دیـوان او رسـمي دفـترونو تـه یـې لاره وموندلـه او عـام شـو پـه افغانسـتان کـې دفـتري او اهـل قلمـو پـه دې رسـم الخـط کـې یـو ځـه بدلونونـه راوسـتل او پـه نتیجـه کـې ددریمـې م ز پیـړۍ پـه نیمـايي کـې یونـوی رسـم الخـط منځ تـه راغـی. لکـه څرنـګه چـې د ((خروشـتي)) لیکـدود مبـداء او دپیداکیدلـو ځای افغانسـتان و او دلومـړي ځل لپـاره ددې لیکـدود نمونـې لـه افغانسـتان څخـه پـه لاس راغلـي نـو پـه علمـي ټولنـو کـې د ((اریـائي رسـم الخـط)) ((بـاختر اوبـالي)) ((بـاختر او هنـدي)) ((ګندهـاري)) شـمال لویدیـځ رسـم الخـط اودخروشـتي پـه نومونویـې شـهرت پیداکړ اوبـالاخره دپوهـانو اوژب پیژندونکیـو پـه منـځ کـې د ((خروشـتي)) پـه نامـه مشـهور شـو اوپـه علمـي حلقـو کـې دګندهـارا پـه نامـه ډیـر ښـه شـهرت لـري.

خروشـتي لیکـدود د ((آرامـي)) پـه څېر لـه ښی خـوا څخـه چـپ تـه لیکـل کیـږي دهغـې علـت دحروفـو نیمګړتیـا وه. خروشـتي لیکـدود پـه علمـي طبقـو کـې چنـدان دود نـه و، بلکـې پـه دیـوان اودفـترونو کـې دکسـب ګرو، سـوداګرو اوعـامو خلکـو ترمنـځ ډیـر دود و، همدارنـګه پـه اوقـافو او دقبرونو پـه کـاڼو بـه اسـتعمالیده، وړانـدې مووویـل چـې دخروشـتي لیکدودلومړنـی نمونـې پـه افغانسـتان کـې تـر لاسـه شـوي دي اومعمـولا دپیاوړتیـا اوپراختیـا سـاحه یـې

دهندوکش جنوبي برخه اوډېره اندازه دجنوب ختيځ سيمه او تر ټولو ډېر په ختيځ کې دګندهارا سيمې ته متناسبه ده.

همدارنګه يې شواهد د نوموړو غرونودشمالي او جنوبي برخو دلړيو له استوپو اوله هډې، بګرام، جلال اباد، بلخ، باميان اووردګو څخه مونډل شويدي.

خروشتي ليکدود تر ميلاد دمخه په دريمه پيړۍ کې منځ ته راغی اوپه پېنځمه مسيحي پيړۍ کې له منځه ولاړ چې په دې حساب يې اووه سوه اوډېر تر ډېره اته سوه کاله دوام وکړ. يوائنی واکمن چې له خروشتي ليکدود څخه يې په خپله سکه کې کار اخستی دی يونان باختري پاچا ((دمتريوس)) دی چې دهند په فاتح شهرت لري لکه چې له باختر څخه دهندوکش جنوب پلوته يې دواکمنۍ لمن پراخه شوه پخپله هم راغی او له هغه ځايه يې دواکمنۍلمن تر ګندهارا او بيايې له هغه ځايه دسند رود تر غاړو پورې پراخه شوه، نو ځکه يې ددې لکيدوددرواج اړتيا محسوس کړه. نوموړي واکمن دخپلو سکو پر يومخ يوناني ژبه او ليکدود اوپر بل مخ يې خروشتي ليك دود استعمال کړی‌دی، طبيعي خبره ده چې سيمه ايز ليکدود معمول او دختيز هندوکش جنوب پلوته هم پکار شو پوهان پرته له دې چې په جزئياتو کې ورداخل شي هغه يې د (پراکريت) په نامه ياد کړی دی چې دپيژندګلوۍ صحيح ټاکنه يې لاتر اوسه نه ده شوې په هر حال دلته اصلي مقصد دخروشتي ليکدود په چاپيريال کې بحث کول دي او داسې معلوميږي چې باختري پاچا ددې له پاره چې خپل هويت او نوم او نښان خلکو ته لاښه معرفي کړي علاوه پر يوناني ليکدود دافغانستان له سيمه ايز ليکدود څخه يې هم کار اخستی دی او دخپلو سکو پر شا يې دلومړي ځل له پاره خروشتي ليکدود استعمال کړی دی وروسته له هغه څخه ډيرويوناني او باختري واکمنانو اسکائي کورنيو او ترخنګ يې لويو کوشانشاهانو لکه فنيرسينو، کنيشکااوهوويشکا هم همدا رويه او لاره تعقيب کړه دخروشتي ليکدود اثار له پنجاب او حتی له ((ختن)) څخه هم په لاس راغلي دي مګر ډېر يې داسې ګڼي چې دختن ډېر ليك اصلا په ګندهارا کې ليکل شوی او وروسته له هغې هلته ليږدول شوی‌دی.

دخروشتي ليکدود اثار اوډېر ليکونه تر اوسه پورې د (بيماران) له قريې ،هډې او دوردګو له ((خوات)) ، جلال اباد، بګرام ،باميان او بلخ

څخه په لاس راغلي دي. چې دموندنې شرح او دليکنې موضوع يې ځانګړې مطالعه غواړي.

له دې سره سره خروشتي ليکدود پر ډبرو ،فلزي لوښو ،پر سکو پر ختينو لوښو، پر پوستکو اونورو شيانو دپاسه ليدل کيږي. پرفلزي لوښودحروفو دليکلواصول عموما دنقطو دتسلسل په بڼه ليدل کيږي. پر فلزي لوښو معمولاليکنې يې په کوکيچ يادرومي دقلم په واسطه او يا هم دلرګي په قلم په تور رنګ شوې دي.

خروشتي ليکدود دخپلو اتوپيړيو په عمر کې دافغانستان په فرهنګ ، ادب او تاريخ کې مهمه ونډه درلودلې ده او ژورې مطالعې ايجابوي ، اودهيواد د ادبي تاريخ دپړاوونو په روښانولو کې ډيره په زړه پورې موضوع شمېرل کيږي.

۱۳۳۷-۴-۳

بلخ کوچنی شاهي ښار

(شاه واران) یا (راجاګریه)

بلخ دتاریخ په اوږدوکې دخپل اوږده او افسانوي تاریخ په لرلو چې پیل یې دتاریخ له برید او حد نه پورته داټکل په لفافو کې ،شاعرانه خیالاتو اوخیالي داستاني تصوراتو کې نغښتی او په ډول ډول نومونواوبیلابیلو صفتونو یاد شوی دی، چې هر یو یې دتاریخ دیوې دورې یادګار او دیو عصر تهذیب ژبه او دین دی.

بلخ په ډیر لوي صفت "دښارونو مور" یاد (ام البلاد) په نامه یادشوی دی. دبشر دپخواني روزګار او پخواني وخت درك پکې لرو چې ددې ښار داوږده عمر زړې خاطرې پکې لکه درنا په څپر شغلې وهي.

اریایان دخپل روزګار په لومړي تمدن کې همدې ځای ته ورسیدل او ((بلهیکا)) یې دخپل ژوندانه لومړی زانګو جوړه کړه (موجي دیګر) له همدغو آریایانوڅخه وو چې ډیر یې ښار اوسیدونکي او بزګرشول چې پر (بخدي) یې لوړ بیرغونه وریول.

هخامنشیانو چې دلومړی اریایي تاریخي شاهنشاهی بنسټ په (پاستارګاد) کې کیښود. دابنار یې په خپلو ډبر لیکونو کې د (باختر ش)

په نامه یاداوه او یونانیانو مخصوصاً سکندر مقدوني هغه د (بکتر) او (بکترا) په نامه وباله.

که له یوې خوادابنار په پخوانیو ژبو (ویدي او اوستا) کې د (بلهیکا) او (بخدي) په نومونو یاد شوی له بلې خوا په منځنیو ایراني ژبو پهلوي او بله یې له پیړیو را په دې خوا هیره شوې (بلخي) چې تازه راڅرګند شوې ده (باخل) یا (بخل) او (بهل) یادوي، اوبلخ ددوه زره کاله دمخه اوسیدونکیو منقلب شوی نوم دی چې د (بخل) تحول په (بلخ) دانظریه په اسانۍ سره څرګندوی.

زمونږ بلخ د تاریخي اودخیالي ښار په یو شمېرصفتونو لکه ((بلخ ګزین)) ((بلخ الحسنا)) ((بلخ بامي)) هم مشهور دی اود ((بامیك)) کلمه چې په پهلوي ادبیاتوکې یې یادونه شوې ده دځلیدونکي، له نوره ډك او پړك وهونکي معنا لري.

دبلخ دښار یوصفت (شاه واران) دی چې دادبي لغوي ترجمي له مخې یې (شاه وران) یا (شاهوار) یا (شهوار) هم لیکلی شو. او په اسانه توګه هغه د (لایق شاه) او (سزاوارشاه) په بڼه ژباړلی شو مګر اصطلاحي معنایې څه بل ډول ده چې هغه باید دشهر کوچك شاه یعنې (دشاه وړوکی ښار) یا شهر کوچك شاهي. (دشاهي وړوکی ښار) وژباړو.

د (شاه واران) اصطلاح داسلامي دورو ددري ژبې د ادبیاتو په تاریخ کې راغلې ده او که چیرته داوي چې په اصلي او واقعي توګه یې پیدا یښت ومومو، نو باید دبودایي دورو فرهنګ او ادب ته مراجعه وکړو.

کله چې داومې پیړۍ منځنیو کلونو کې چینائي کتونکي (هیوان ـ تسنګ) دجیحون له رود نه تیریده دلویدیز ترکانو کورنۍ پر تخارستان چې بلخ یې یوه برخه وه واکمني درلوده اومرکز یې کندز یا (کهندژ) و چې په چینایي لهجه (هوو) باندې یادشوی. څکه چې ترك چیني خان دکندز واکمني د (تاتو) په نامه او د(شهه) په صفت یاده کړې ده چې مقصد یې د (شاه) کلمه ده چې دادخیړنې له مخې په بلخي ژبه کې موجوده وه او ترکي شهزداه یې په سیمه ایزه ژبه کې (تاتوشه) باله.

په کندز کې دچیني کتونکي داوسیدلو پر مهال دحرم دننه تحریکات چې ختیځ یې بیلګې ډیرې په خاطر کې لري، ترکې شهزاده نومول کیږي او بل شهزاده یې په ځای واکمن کیږي اوبیا هغه وخت له چیني کتونکي نه غوښتنه

کوي چې د (راجاګریه) یعنې د "شاهي ورو کی بنار) لیدلوته ولاړ شي داوړوکی شاهي بنار او دا (راجاګریه) همغه دبلخ بنار وٸ چې دعلماوو اوبودایي عبادت ځایونو په لړلو دبودایي دین دپلویانو په وړاندې دیو مقدس ځای حیثیت پیدا کړی و او تر دې حده دټولو په نظر کې بناغلی وٸ چې دکندز شهزاده نه غوښتل چې چیني کتونکي دهغه ځای دکتلو پرته ستون شي.

په دې وخت کې دبلخ بنار ښې پرتمینې ودانۍ او په سلګونو عالمان او پوهان درلودل چې دشهرت ګنګوسیو یې داسمان فضا نیولې وه، دامهال بلخ هر څه درلودل خودعبادت ځایونو او پوهانو په حلقو پورې اړوند وو.

له اسلامي دورو څخه دمخه "راجاګریه" (شاهي ورکوټي بنار) او داسې نور ډیر صفتونه داسلامي دورو په تاریخ او ادبیاتو کې منعکس شوي دي، لکه څنګه چې مو ولیدل دغه انعکاس د (شاواران) په بڼه څلا کړې ده او په حقیقت کې د پراکریت په دري ژبه ددوه کلمو ترجمه ده چې په هغې کې د(شاه) کلمه د(راجا) په ځای اود (واران) یا (وار) کلمه د (ګریه) په ځای راغلې ده.

د (واران) په کلمه کې "وار" داحاطې، کلا او حصار په معنا هم راغلی دی، او د(شاه واران) په ترکیبي کلمه کې د (شاوبهاره) آهنګ هم اورو چې دشاهي معبد یاعبادت ځای معنا ورکوي.

۱۷-۱- ۱۳۴۰

نوبهار معبد(عبادت ځاي)

يا - ناواويهارا

دافغانستان داسلامي ، بودايي او دزربښتي دورې تاريخ کې دنوبهار معبد ډېر مشهور عبادت ځاى دى. ددې معبد شهرت په افغاني آثارو کې ،دغربي، پهلوي او دسانسکريت په ژبو کې ليدل شوى دى. او دا ټول ماخذونه ترې په يو ډول بحث کوي.

دافغانستان د دري ژبې په بيلا بيلو مواردوکې ترې يادونه شوې ده که هغه په نظم کې ده او که په نثر کې او دافغانستان شاعرانو او ټولوليکوالانو يې له دقيقي بلخي څخه راوروسته يادونه کړې ده.

يوه تېروتنه چې دختيځ پوهانو اوافغاني پوهانو ترمنځ رامنځته شوې ده او هغه هم وروسته اصلاح شوې ده هغه دنوبهار دعبادت ځاى تعلق له زردښتي يا (مزديسنا) سره ښيي او حال دا چې د (نوبهار) معبد يا عبادت ځاى له آتش پرستۍ دين سره کومه رابطه او اړيکى نه درلود او اصلاً دبلخ يو ډېر مشهور بودايي معبد يا عبادت ځاى و.

دنوبهار معبد دپخواني افغانستان په خاورو او ګاونډيو هيوادونو لکه چين، هند اوايران کې ډېر شهرت لاره.همدا رازچيني او عربي ماخذونو يې هم يادونه کړې ده.

په دې کې شك نشته لکه څنګه چې فرانسوي ختيځ پيژندونکي موسيو فوشه وايي چې دنوبهار دمعبد ياعبادت ځائ به يې (نوى معبد) باله او داصفت تر هغې

پورې چې ترڅو دامعبد رنګ او په کنډواله بدل شو دخلکو لـه خولـې ونـه لوېده خو په دې هیڅ نه پوهیږم چې کله جوړ شوی او ددې بنسټګر څوك وو؟
کله چې تر ۱۲۲۵ کال دمخه چیني ګرځنده هیوان تسنګ بلخ ته راغـی دخپـل سفر په یادښتونوکې یې دنوبهار معبد دجوړولو نسبت یوپخوانی پاچا ته وکړ. بـاید پام وکړو چې چینائي ګرځنده هیـوان تسنګ یـو دقیـق او بـاریك بیـن سړی و او دا یواځینی سړی دی چې ددې مشهور عبادت ځاي نوم یې صحیح راختـی اوسم یې لیکلی دی چې هغه عبـارت دی لـه (ناوویهاره) څخه، چې لومړی کلمه یې (نـاوا) یعنې (نو) یانوي ته او (ویهاره) یې بودایي عبـادت ځاي ته وایي او هغې کلمې ته پر بله بڼه (سنګهارمه) هم موجوده وه، دهیوان تسنګ او یوتن بل بودایي دین راهب
(ئي- تسنګ) دنظریو پر بنسټ دنوبهار بودایي معبد دبودایي په طریقه (دخلاصون وړه لار) او تر ډیره حده دهمدې طریقې دپلویـانو پـه (سر اوسنی وادن) پـورې اړه درلوده او دا یواځینی معبد و چې ددې طریقې پیروانو دهندوکش په شمال کې لاره. دنوبهار دمعبد شهرت بـه یې معمولاً پوهـانو او مفکرو علمـاو تـه کـاوه حـال داچې دشهرت لوی عامل یې دعوامو پر نظر دبودا یوه قیمتـي مجسمه اودهغـه څو یادګارونـه وو ، لکـه دهغـه غـاښ، داوبو لـوښي او جـارو، داقیمتـي یادګارونـه چې دمعبد یا عبادت ځای په دننه ساتل کیدل نو دبودا پلویان یـې دلـیرو لـیرو ځایونـو، لکه چین او هند څخه بلخ ته جلبول چې له دې درکه په بلخ کې دمعبد محـافظینو تـه لویه ګټه وراوښتله.
په دې کې شك نشتـه چې پـه عربي اوفارسي مـاخذونوکې د (نوبهار) لـه نامـه سره همیشه د (برمکیانو) یادونه متصل شوې ده او لکه څنګه چې یې معبد داتش پرستی عبادت ځای تصور کړی دی نو (برمکیانو) یې هم دمویـد او مویدان ورثـه او پاتې شونې ګڼلي دي حال داچې دلته هم بیلا بیلې نظریې موجودې دي.
موسیو فوشه د (برمك) دکلمـې ریښه د (نواکرمیکـا) پـه کلمـه کـې ګوري او لیکي چې له(نواکریکا) څخه مقصد دیوې لویې دندې وو چې دشاهي دلویې ودانـی ځارنه ترې مطلب وه او دا دومره لویه دنده وه چې پاچا او (نواکرمیکا) بـه پـه یـوځای ټاکل کیدل. ددې لوی دندې یادونه په هغه مسي لوښي کې شوې ده چې دکنیشکا نوم پرې لیکل شوی او دپښنور له معبد یاعبادت ځای څخه کشف شوی دی پـه دې اساس برمکیان اودبرمکیانو کورنی چې دعربي او فارسي ادبیـاتو پـه فرهنګ کې شهرت لري او پاتې پـایخوړ یـې پـه اسـلامي دوره دبغـداد دخلیفـه ګـانو پـر وخت دوزارت ترمقامه ورسیدل اصلاً دبودایي دورو پـه وخت کې دبلخ د عبادت ځایونو

نوبهارساتونکي او څارونکي وو او په اوسني اصطلاح کولای شو ورته دهغه مشهور عبادت ځای (متوالي باشي) ووایو.

دلغوي ورته والي له مخې هم د (برمك) او (کرمك) کلمې چندان لرې والی نلري او له بلې خوا دهغه مفهوم له نظره چې عربو دنوبهار معبد ته ورکړی و هم کولای شو ثابت کړو چې نوموړی نوبهار بودایي مزدك (؟) ځکه چې په عربي متون کې دګنبدې یادونه شوې ده چې دبودایي استوپې پر نظر انځوریږي.

دنوبهار په معبد کې لویه ګنبده داحاطې په منځ کې لیدل کیږي داپه مربع ډول جوړه وه او چار چاپیره یې دراهبانو له پاره ۳۶۰ حجرې درلودې او دا تعریف داتشکدې له تعریف سره هیڅ برابری نه خوري، نو لکه څنګه چې دبودایي ګرځند مفصل تشریحات په لاس لرو په دې کې یو کوچنی شك هم نشته چې دبلخ دنوبهار معبد بودایي دی او یو شمیر راهبانو علماوو او روحانیونو دمعبد چارچاپیره داوسیدلو حجرې درلودې دمعبد عمومي څارنه او دعایداتو جمع واري اودبودائي آثارو محافظه دهمغو متوالیانو پر غاړه وه چې دبرمکیانودکورنۍ غړي وو.

په دې ټول پوهیږو چې دبلخ دديوالونو جنوب پلو ته لویه دروازه موجوده ده چې معمولاً هغې ته (درنوبهار) یاد (نوبهار دروازه) وائي او دعامو طبقو په ژبه د (دروازه بابه قوه) په نامه هم شهرت لري، داوړوکې خاطره چې دزمان اومکان له یوې خلا څخه تر موږ رارسیدلې ده ډیر ارزښت لري. ځکه چې عقلاً دپخواني او لرغوني معبد ځای ځایګی راښیي او له نیکه مرغه د همدې دروازې ترڅنګ دخاورو دوې غونډۍ موجودې دي چې یوې ته ((رستم تخت)) او بلې ته (توپ رستم) وايي. چې وروسته دموسیو فوشه له ډیرو هڅو څخه وپیژندل شوې چې دیوې بودایي استوپې بنه یې لرله او دهغې پر اساس ویلای شو چې اقلاً دنوبهار ددروازې ترڅنګ دیوې لویې بودایي استوپې پاتې شونې تراوسه پاتې دي او ډیراحتمال لري چې همدغه استوپه همغې د(نواوبهاره) معبد پورې اړونده او تړلې وي.

دالویه استوپه درې پوړونه لري چې دمربع په بڼه یو دبل دپاسه دي او ددې درې ړاړوپوړونو اضلاعو ته دپایو اوستنو قطارونه لیدل کیدل او ددریم پوړ دپاسه داستوپې لوړه ګنبده جوړه کړای‌شوې وه، دالویې استوپې خپلو څلورو خواوو ته څلور لویې زینې لري چې پاتکویې داستوپې مرتبو پلو ته لارښوونه کوله.

۷-۸ — ۱۳۳۷

دبلخ نوبهار یاناواویهارا

بلخ هغه لرغونی ښار دی چې دآریایانو دلومړي استوګن ځای نه تر اوسه پورې په ټولو دورو ټولو ماخذونو او په ټولو لهجو او ژبوکې شهرت لاره او لري یې، همدې بلخ یومشهور معبد یاعبادت ځای درلود چې د (نوبهار) یا (ناواویهارا) په نامه یادیده چې دشهرت آوازه یې زموږ له خاورې نه دباندې وتلې او په ګاونډیو هیوادونو لکه هند، ایران او چین کې یې انعکاس شوی و او ددنیا دبودایي نړۍ له ګوټ ګوټ نه به یې کتونکي او راهبان زیارت ته راتلل.

(نوبهار) یوه ترکیبي کلمه ده او له دوو برخو (نو) او (بهار) څخه مرکبه شوې ده چې دسانسکرت بڼه یې (ناوا) او (واویهارا) ده چې لومړی (نو) یعنې نوی او دویم معبد یعنې عبادت ځاي معنا لري، او ترکیبي مفهوم یې (معبدنو) یا (نوي عبادت ځای) کیږي. دانوم په ټولو اسلامي دورو کې له منځه نه دی لاړ، یوه محله اودبلخ دسترې کلایوه دروازه دنوبهار په نوم یادیده لکه څرنګه چې دنوبهار دروازه او لوی کمال یې دحصار په جنوبي برخه کې تر اوسه موجود او ډیر مشهور دی.

دبلخ نوبهار دتاریخي ارزښت او سوابقو له مخې او همدارنګه دجغرافیائي موقعیت او مذهبي رسوماتو اوادابو مفصله تاریخچه لري چې دامختصره مقاله دهغې دتشریح توان نه لري هغه څه چې غواړم په دې مقاله کې یې څرګند کړم هغه ددې معبد

په افغانستان کې دبودايي او کوشاني دورې يوه مشخصه تاريخي دوره ده چې دلومړۍ پيړۍ په پای اوددويمې مسيحي پيړۍ په پيل کې شروع شوې ده.

نوسمدلاسه يې هغه پخوانۍ دورې په ځاې پريږدو او (نوبهار) ديوبودائي معبد ياعبادت ځاي په توگه معرفي کوو.

داله امکان څخه ليرې نه ده چې دنوي عبادت ځاى (نوبهار) پر ځاى به کوم بل زوړ او پخوانى معبد هم و خو تاريخ ويلى نه شي چې دبلخ بودايي پخواني اونوى معبد ياعبادت ځاى په کوم عصر اووخت کې جوړ کړاى شوى دى، تر يوه حده داځرگنده ده چې دبلخ (نوبهار) دافغانستان دکوشاني کورنۍ د تر ټولو لوى پاچا امپراطور کنيشکا په زمانه (دلومړۍ پيړۍ په پاى او ددويمې مسيحي پيړۍ په نيمايي کې جوړ شوى و.

لومړى شخص چې دبلخ يومعبد ياعبادت ځاى يې د (ناواويهارا) په نامه يادکړى دى هغه چينائي گرځنده هيوان تسنگ دى چې په بلخ کې يې د ليدلو کتلو ۱۲۲۷ کاله تيريږي.

نوبهار يوه لويه عبادتگاه وه چې په شاوخوا کې يې ۳۶۰ حجرې دبودايي راهبانو له پاره جوړې شوې وې او دبلخ يو ډير شمير روحانيون به په هغو حجرو کې اوسيدل او دې معبد ته يې دبو لوى مذهبي پوهنتون حيثيت ورکړى و.

داوومې ميلادي پيړۍ په لومړي نيمايي کې ددې علماوو سرحلقه (پراجناکارا) نوميده چې دمشهور چينائي گرځندوى يې په بلخ کې استقبال کړى و اوذهغه په افغانستان دپاتې ټول سفر له پاره يې ورته لارښوونې او مرستې کړې وې.

دبلخ په هواره لويه ساحه کې ډيره زياته زمکه ددې معبد له پاره وقف کړاى شوې وه، دبودا غاښ لويه مجسمه او جارو يې په معبد ياعبادت ځاى کې ايښودل شوي وو ددنيا له لريولريو ځايونو څخه به دبودايي دين پلويان اوکتونکي هر کال هلته دزيارت له پاره ورتلل .پاتې دې نه وي چې په سانسکريټ کې ټولو بودايي معابدو ياعبادت ځايونو ته سنگهارمه ويل کيدل او دا کلمه دبلخ دمعبد له پاره په ځانگړي توگه هم استعمال شوې ده، يوبل چينائي گرځندوى چې تسنگ نوميده وائي چې دبلخ دنوبهار معبد يا عبادت ځاى ديوې طريقې متعلق د (خلاصون ور لاره) وه او دا بايد هير نکړو چې دبودايي دين پلويان په عمومي توگه په دوو طريقو پورې اړه درلوده يودخلاصون دلويې لارې پلويان او بل دخلاصون دوړوکې لارې پلويان.

موږ تول دخپل هیواد په اسلامي تاریخ کې دبلخ له (برمکیانو) څخه لږ ډیر خبر یو چې دبغداد دخلافت په دربار کې یې دوزیرانو په حیث څومره ارزښتناکه اوستره ونډه درلوده او په څومره ښه ډول یې چارې پر مخ بېولې، هغوی اصلاً دبلخ دنوبهار دمعبد یا عبادت ځای دمتوالي باشیانو اولاده وه.

موسیوفوشه فرانسوي ختیځ پیژندونکی دبرمکیانو پخوانی نوم په (نواکرمیکا) کې موندلی او لیکي چې (کرمیکایان) یا دبلخ دنوبهار دمعبد متوالیان یوه منوره کورنۍ وه او دمعبد دمتوالي توب دنده ډیره لویه او ستره دنده وه .

کرمیکیان چې وروسته یې ترې برمکیان جوړ کړل دوي په بلخ کې ډیر معنوي قدرت او نفوذ درلود او دنوبهار معبد دعلماوو او پوهانو دروزنې مرکز شمیرل کیده، چې له همدې وجې یې دپخواني افغانستان په فرهنګي تاریخ کې ډیر مهم نقش لوبولی دی.

۸_ ۷_ ۱۳۴۱

دوربینمو لار او دهغې په اوږدو

کې دافغانستان دریځ

دبحري لارې ترکشفېدو دمخه، راکړه ورکړه، تلل راتلل اودتجارانو مالونه وړل راوړل دحيواناتو په واسطه کيدل چې د (مديترانې) يا سپينې بحيرې ختيزو خواو دچين تر منځ (داسيا ترمنځ) پورې اوږدوالی درلود. ويلی شو چې دبحري لارو ترکشف وروسته سفر کول په سيندونو کې له خطرونو څخه ۰خالي نه وو، خوبيا هم تر څه موده پورې وچې لارې خپل موقعيت له لاسه ورنکړ. هغه چاچې ديونان اوبکتريان ياباختر ترمنځ لاره کشف کړه هغه دمقدوني يوتن سوداګر ماتسن تي تيانوس نومېد، دغه سوداګر په دې کشف سره دافغانستان په شمال کې مخصوصاً دبلخ تجارتي مرکز دبحرالروم له څنډو او ښارونو سره وصل کړ.

ددې اکتشاف اصلي لامل دوربينمو د پېرو پلور (سوداګرۍ) موضوع وه څکه چې نوموړي سوداګر په شمال کې تجارت خانه درلوده او ډېره هڅه يې کوله چې د وروبينمو دتوليد له نقطې سره دهغه مرکز رابطه قايمه کړي چې هلته درنګولو او تاو ورکولو مخصوص مرکز وو. دادواړه نقطې يوه له بلې لرې پرتې وې څکه چې هغه وخت دوربينمو مهم توليدي مرکز ختيز ترکستان يادسنګيانګ شېمه وه چې په هغه وخت کې يې هغه ځای ته (سيرند) يعنې هند او چين ته دنژديوالي په علت يې (هندوچين) وې چې پرته له هند او چين څخه مشهور ؤ او په هغه وخت کې دوربينمو دتوليد مشهور ښارونه له (کاشغر) او (ختن) څخه عبارت وؤ.

وربينمو او وربينمين ټوکرانو د رومي امپراطورۍ په ساحه کې ډېر رانيونکي درلودل اوپرلار دبېلا بيلو هيوداونو تجارانو لکه د شام، پارت او نورو له اخيستلو او حمل ونقله ډېره ګټه ترلاسه کړه اوداوبنانو لوی لوي کاروانونه دکاشغر او ختن اوهمدا راز ترشامي ښارونو او بحر روم پورې به تلل راتلل. هغه مهمې نقطې چې

دوریښمو پر لاز واقع وې له لویدیځ څخه ترختیځ پورې عبارت وې له هر اپولیس (دفرات په غاړه یو ښار و) اوس ، سیبي ، هکتبان چې پکې پلورنه او پیرودنه کیده.

افغانستان دوریښمو له خاطره یوځانګړی شهرت او خاص موقعیت درلود او دسوداګرو دمال له نظره یې له ترانزیت نه ډیره ګټه اخیستله. لکه څرنګه چې دلارې په منځنۍ برخه کې واقع و او په دې سیمه کې لاره دشمال پر لور تر ماوراء نهر اومروپورې او جنوب لور ته تر هند پورې نیمیدله، نو ځکه یې ترانزیتي ګټه ډیره زیاته وه اصلاً دغه بلخ ښار په داسې یوه نقطه کې پروت و، چې د هندي یا جنوبي شاخ او شاخ یاچیني هغوي دواړودوریښمو لارې هملته یوځای شوې وې او یو تر بله یې اړیکې پیدا کړي وو اود(بخدی) اوښان چې ددوه کوپونو (موړو) لرونکي وو او شهرت یې په ټوله نړۍ کې خپور دی دوریښمو په کاروانونو کي یې مهمه ونډه ترسره کوله او دچین له بیلابیلو برخو څخه حتی له پیکن څخه ددې اوښانو دپخې ختې مجسمې په لاس راغلي دي.

پرته له وریښمو څخه چې دترانزیت په ډول له دې خاورې څخه وارد شوي اودآسیا لویدیزو سیمو ته لیږدول شوي یوشمیر نور معدني، نباتي اوحیواني محصولات هم وو لکه لاجورد ، عقیق، وړۍ، غالۍ او وچه میوه دهیواد له داخل څخه او دیو شمیر سوداګرو مال لکه پنبه، خوشبویه نباتي مواد ، نیل او نور دهند له خاورې څخه داسیا لویدیزو سیمو ته رسیدل چې له هغه ځایه رومي او یوناني سوداګرو دروم دامپراطورۍ له سیمو څخه وړل دوریښمو لاره چې په نړیواله سطحه شهرت لري سرتر سره دکاروانونو لاره ده چې تقریباً داسیا دوه برابره برخه یې نیولې وه اودتجارتي ګټو دلرلو په خاطر دلویو هیوادونو لکه چین،کوشاني پاچاهانو اودرومي امپراطورۍ ترمنځ یې دارتباط عامل شمیرلی شو.

۱۰ ـ ۲ ـ ۱۳۳۸

ایاتکارزریران یا ددقیقي بلخي دشاهنامې منبع

افغانستان دآسیا په څلور لارې کې مدنیت لرونکې او مدنیت روزونکې خاوره ده چې دعلمي هڅو له مخې مو تر ۵ زره کلودمخه خلکو دژوند او اوسیدلو نښې نښانې دارغنداو په سېمه کې تر لاسه کړې دي اوله هغې پورته دهندوکش په غارو یا لویوسمڅو کې چې د (ایبك) سیمې ته نژدې دی، بریالي شوي یو، چې دحجرو دلومړیو دورو دژوند آثار پیدا کړو چې پر زرګونو کلو وړاندې زمانې پورې اړه لري، د ۳۰ زرو څخه تر ۵۰ زره کلو دمخه زمانې دشهادت په توګه یې وړاندې کولی شو.

لکه څنګه چې دسپړنو دهڅوچارې دپخوانیو دژوند دسوابقو لمنه پراخوي او په دې هیواد کې له تیارو پرده پورته کوي، یوشمېر داستانونه،کیسې اواسطورې هم لرو چې له زرګونو کلونو راهیسې سینه پرسینه خوندي شوي دي او دهرې ورځې په تیریدلودپخوانیو پرژوند او دهغو په تاریخي پیښو رڼا اچوي.

له دې سره سره ګورو چې دنړۍ یوشمېر هیوادونه اویو شمېر بشري ټولنې ددوه ډوله تاریخ لرونکې دي : یوواقعي تاریخ چې اسناد ثبت کړای شوي وي اریائي باختري ټولنه چې په ایران او هند کې اوسیږي چې د (هند اوایراني) په صفت هم پیژندل شوې ده، ددې دوه ډوله تاریخ لرونکې ده، په ډیرو مواردوکې یې اسطوره یې تاریخ ډیر قوت لري او دهغه ډیره برخه دارزمي ادبیات اوحماسې تشکیلوي.

شاهنامي، داستاني کيسې او اسطورې چې په افغانستان هند او ايران کې له ډيره وخته را په دې خوامشهورې او مروجې دي دا اسطوره يې تاريخ دبدايتوب دليل دی چې دحماسياتو دمنبع او زړوکارنامو په توګه يې وروستی دور تذريق کړې دی.

په افغانستان کې دشاهنامې دليکنې په لړ کې يوه هم ددقيقي بلخي شاهنامه ده چې زربيتونه يې موږ ته رارسيدلي او داکار دشاعر دوژنې په وجه ناتمام پاتې شوی، ددې شاهنامې اصلي او پخوانۍ منبع تر ډيره وخته ناڅرګنده او مجهوله وه، چې په تدريج سره له يو لړ پرله پسې مشترکو هڅو نه وروسته دباختر له ژب پيژندونکيو څخه کشف شوې.

دپهلوي ساساني ادبي آثاراو په جمله کې د (اياتکارززيران) يا (ڤکارززيران) په نامه کتاب موجوددی چې په پهلوي ساسانۍ ژبه د زيږدې پرشپږمه پيړۍ ليکل شوی او تر دې وروستېو وختو پورې هغه ديوې منثورې رسالې په حيث کاريده.

يوشمير باختري ژبپيژندونکيو لکه (پليياردو) ايطالوي او (ګايګر) الماني له ډيرو کلونو دنومورې اثر په نثر شکمن وو، او حتی دځينو کلماتو او آهنګ له مخې يې دا اثر منثور باله تردې پورې چې پروفيسربن ونيست مشهور فرانسوي ژب پيژندونکی په خپل اثر کې په اثبات ورسوله چې (اياتکار) منظوم اثر دی نه منثور.

اصلاً له شپږمې مسيحي پيړۍ نه دمخه او همداشان له ساساني عصر نه دمخه او حتی دپهلوي ساساني ژبې له پيدايښت نه دمخه په (پرشوي) ياپهلوي پارتي او يا هم پهلوي خراساني ژبه کې تر دويمې مسيحي پيړۍ دمخه يې موجود و او ديو ډير پخوانی زيب اوزينت ورکولو وروسته دساسانيانو په عصر کې يې خپلې شعري او منظومې بڼې او ماهيت ته په کلي توګه تغيير ورکړی دی.

(اياتکارززيران) يا (ياتکارززيران) چې په فارسي دري کې ورته (يادګار زرير) ويلی شو يوه حماسي رساله او يوه جنګ نامه ده چې کشتاسپه دبلخ دپاچا او دهغه دورور (زرير) او دهغه دوراره (پسته واري) او بسته واري دزوي (سپندات) يا اسفنديار يا ارجاسپ خيوني توراني په هکله يې دررزمي عملياتو اوجنګونو دشرح په بڼه سندريز کړې اوليکلې دی.

ټول پوهيږو چې دبلخ دپاچا کشتاسپه او دهغه دکورنۍ جنګونه له تورانيانو او په ځانګړې توګه (ارجاسپه) سره ايران دپخوانۍ حماسي يوه مهمه موضوع وه او انعکاس يې په متوالي دورو کې په تاريخ فرهنګ او ادب کې مشهور دی. او په حقيقت کې يوه مجادله ده دهغو ارياياونو ترمنځ چې څه موده يې په بکتريان کې استوګنه دلورده اودهغو ارياياونو ترمنځ چې دآمو سيند شمال لورته کډوال وو.

يوشمير خلکو دې جګړو ته مذهبي بڼه ورکړې او وايي هغه مهال "زرتشت سپنتمان" په بلخ کې يګانه پرستي اعلان کړه نوپه ملاتړ يې کشتاسپه دنوي ديانت

په خپرولو کې ډیرې هڅې وکړې او په پای کې دهغه اودارجاسپ ترمنځ جګړې ونښتې، کله چې داجګړې د (آریا) او (توریا) سپین پوستو او تور پوستو ترمنځ ونښتې دا په حقیقت کې ددوه مدني او غیر مدني ټولنو ترمنځ وې چې دواړه ریایان او یوه ډله دآمو سیند په یوه او بله ډله په بله غاړه وه.

ددې جنګې داستانونو یو تن پهلوان (زریر) دبلخ دبادشاه ګشتاسپه ورور و، چې په همدې مناسبت داجنګي کارنامې د (یادګار زریر) یا (یاتکار زریران) په نامه نثل شوي، اودبلخیانو او بلخي پهلوانان حماسي خاطرې د راتلونکیو غوږونو ته رسوي " مسترونست" یوتن ختیځ پیژندونکی، (باتکار زریر) د (ګشتاسپه شهنامه) یا (پهلوي شهنامه) بولي اودبلخي پهلوان دنامه په مناسبت چې هغه پکې عمده ونډه لري هغه ته (زریر نامه) هم وایي.

ددقیقي ګشتاسپ نامه چې یو زر بیتونه یې ترموږ رارسیدلي دي له (یاتکارزریران) په حماسي روح درلودلواو یو شمیر مطالبو سره چې حتی دپهلوانانو نقش پکې توپیر نلري بلکه دواړه یوشیز دی او داوپستایي ادب لرغونتیا او تکرار یې په وروستیو دورو کې په دري او پهلوي ادب کې څرګندوي چې عموماً حماسي منظومې او اسطوري پخوانۍ بنه لري چې لومړۍ منبع او حتی راتلونکیو ته الهام پکې ګڼل کیده.

بلخي شاعر دقیقي هر رنګ چې و که په (مستقیم ډول یا په څه بله واسطه) له (یادتکازریران) څخه یې ګټه اخستې ده، اودهغه په دري دیوزر بیتونو دحماسي خاطرو انعکاس د ((زریرنامه)) حماسي منظوم اثر چې دمخه د ۳ زیږدې پیړۍ موجود و تر غوږو کیږې او له دې سره ددې دواړو اثارو څه موده وروسته د ۷ سوه ۸ سوه کلوپه حدودو کې او دواړه اثرو نه په بیلابیلو ژبو کې سندریز شوی دی، همداراز په یقین سره ویلای شو چې دواړه اثار یوشی وو اویو شمیر حماسي خاطرې په ځانګړې بڼه چې ددې خاورې دنیکونو دکارنامو دخوندي کولو لپاره له یو نه بل ته لیږدیدلي زمونږ غوږونو ته رسوي.

۳۱ـ ۱۲ ـ ۱۳۳۷

نیسا

یوله ودانو ښارونو څخه اویاهم یو سترکلی چې په لرغوني تاریخ کې مخصوصاً دسکندر مقدوني دیرغلونو پر مهال شهرت لري هغه (نیسا) ذی چې (دیونیزوس) هم یاد کړی دی. په ختیځ کې د سکندر مقدوني له هغو یرغلونو څخه دمخه چې دافغانستان پر خاوره یې کړي، دې ښار هغه مهال هم شبهرت درلود، او ډیر شهرت یې دهغه ځای دانګورو او شرابو په وجه و او حتی په داستانونو او اسطوروکې ویل کیده چې " دیونیزوس" دانګورو او شرابو ځانګړي خدای ددې ښار باني و او په دې خاطر د (دیونیزوس) په نامه مشهور شوی وئ. دیوشمیر نورو تعبیرونو په بنا دشرابو ځانګړی خدای ددې ښار اوسیدونکی، دنیسا دځانګړي خدای په نامه مشهور شو، لکه څنګه چې داتعبیرونه ډیر په یوناني ژبې پورې اړه لري ځکه (دیوس) (خدای) او نیزوس دښار نوم وئ، او هغه یې دنیسا دښار خدای یاداوه او یا خو عقلاً یونانیانو دالقب ورکړی وئ.

د (دیونیزوس) یا (نیسا) ښار ختیځ ته دیونانیانو له راتللوڅخه دمخه دیونانیانو په اسطورو کې مشهور وئ او دیونانیانو دمشهورو خلکو په منځ کې یې داسې شهرت درلود چې دشرابو ځانګړی خدای دهغوی میترلوژي اصلاً ددې ښار اوسیدونکی و.

ددې ښار دموقعیت په اړه ډیرې خبرې شوي دي دهغو تاریخي پیښو په اړه چې ددې ښار دشهرت سبب شوي دي داسې اټکل کیږي چې نوموړی ښار باید دافغانستان په نیمه ختیزه خوا او یا یې که په صحیح توګه وواېو دکابل رود دسیمې ختیځ پلو ته او ددې رود خانې او داندوس (سند) درودخانې ترمنځ یې باید لټون وشي.

یوه له تاریخي پیښو څخه چې دا ښار یې دسکندر دپوځي کارنامو په اړه مشهور کړی داده چې دسکندر مقدوني په دې سیمه دتیریدلو په مهال یې دنیسا دښار له ریس " اکوفیس" سره ملاقات شوی ؤ.

نوموړي ریس له سکندر څخه هیله وکړه چې د "بګوش" دیوناني ځانګړي خداي دشرابو په خاطر ددې ښار دخلکو آزادی ته دې په درنه سترګه وکتل شي او دهغوی په چارو کې دې مداخله نه کوي. اوسکندر هم داوړاندیزومانه.

د(نیسا) یا (تیسایا) دښار موقعیت باید دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل ولایت اوننګرهار دولایت ترمنځ ولټول شي. له هغو نښونښانوڅخه چې دې ښار درلودې، یوه داوه چې د (مروس) په نامه یوه غره ته نژدې ؤ، اوبله داچې هلته دعشقه پیچان بوټي ډیر شنه کیدل چې یوناني،عسکرو به لکه دتاج په ډول له خپله سره تاوول اودا په پخواني یونان کې دځوانمردی او ویاړ نښه ګڼل کیدله.

یوشمیر پوهان د (دیونیزوپویس) یعنې دیونیزوس ښار دشرابو ځانګړي خدای د (هډې) په چاپیریال کې تشخیصوي، او دیوشمیر نورو دتعبیرله مخې د(نیسا) ښار دننګرهار ولایت په منځني برخه کې دتلاقي په برخه کې چې دکابل رود دعلینګار او علیشنګ له رودونو سره یوځاي کیږي، یعنې دلغمان کوزنۍ برخه تاکي اوځینې یې په هغه ځای کې ګڼي چې دکونړ سیند د(پیچ) له رود سره یوځای کیږي چې اوس دچغه سرای په نامه شهرت لري اویوشمیر کنډوالې هم ددرې په دننه کې ترسترګو کیږي.

د (نیسا) ښار یا په لغمان و یا په هډه او یاهم دکونړ په منځنۍ برخه کې خو په هر ځای کې چې ؤ خو دادرې واړه دننګرهار په ولایت کې وو او یو دبل څخه ۶۰ کیلو متره واټن لري او که دلوړ غره (مروس) دنږدې والي په نظر کې ونیول شي باید موقعیت یې په لغمان او یاهم په کونړ کې وپلټل شي.

سربېره پردې پیچك او سبزه پیچان همغه دکونړ دغرونو په شمالي برخو کې چې دنورستان غرونه دي ډیر راشنه کیږي.

هغه څه چې د (نیسا) دښار موجودیت دکونړ په چغه سرای کې تائیدوي دښار رئیس او سکندر ترمنځ ملاقات دی چې دبکوس شرابو دڅانګړي خدای دآزادۍ له رنګولو منصرف شوی و.

داله شك نه لري نه ده چې سکندر په هغه سیمه کې دغرونو داراضي له ویرې دنسیا دښار دریس غوښتنه په ظاهري ډول د"بکوس" په احترام له مداخلې نه منصرف شوی وي.

په هر حال داموضوع حقیقت ته نژدې ده چې سکندر مقدوني دنورستان په غرونو کې دننه شوی نه دی اودیوناني تعبیراتو له مخې دننه داخلیدو علت یې دشرابو دڅانګړي خدای احترام ګڼلی دی او که چیرته دې خبرو ته دصحت په بڼه وکتل شي نو په قوي احتمال ویلی شو چې د(نیسا) ښار دکونړ په دره کې و اوهند ته د سکندر دحرکت پر لاره واقع و او دسند له انډوس څخه چندان لرې نه و.

۱۳۳۸_۲_۱۱

ساکیان، سکستان، سجستان، سیستان

لکه دتخار اوتخارستان دبحث په څېر د(ساك) اوسیستان بحث هم ډیر په زړه پورې تاریخي او جغرافیایي بحث دی دلرغوني افغانستان په تاریخ اوفرهنګ کې ډیر ارزښت لري.

لکه چې دوخت په تیریدلو اودفرهنګ له بنې بدلونې سره دتخار دکلمې مبداء مو په خپلو خاطروکې هیره کړه او دهغوي استوګنځی یعنې تخارستان اوس هم زمونږ په ذهن کې تازه دی عین په همدغه بڼه دساك یا اسکایي کلمې د تاریخچې مبداء مو هیره کړې ده او دهغود استوګن ځای (سیستان) اوس هم زمونږ پرژبه شته.

په لرغونو دروکې دافغانستان دتاریخ ارزښت په همدې کې دی چې هغه څه چې نن ګورو او مبداء اولرغونتیایې دپخوانیوپیړیو په تیارو کې هیره شوې موږ ته روښانوي اونننی فرهنګي ریښې له پخوانیو لرې پرتوو ریښو سره مربوطوي.

ساکیان یااسکایان چې دلته ترېنه بحث کوو د (سیتي) ټولنې یوه لویه څانګه ده چې دچین په پخوانیو ماخذونو کې دسیت یا (سیك) یا (سي وانګ) په نامه یاده شوې ده، دفرانسې یوتن فقید ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه چې داسیا په فرهنګي اوتاریخي لرغونتیا کې یې ډیر معلومات درلودل، وایي.

"ساکیان یاساسیان دکاشغر په سیمه کې دلوړو غرونو دپاي په برخه فرغار خوا ته او دایکزارس (سردریا) درود په ښي خوا څنډو کې داورال د وړوکي سیند تر غاړو پراته وو"

دکاشغر سیمې اوداورال دوړوکي سیند ترمنځ سیمه ډیره پراخه ده چې دافغانستان دشمالي سرحداتو سراسر برخه دمرکزي آسیا دروسیې شوروي جمهوریتونه رانیسي. دساك دځای تعریف ته که دپورته شرح له مخې په غور وګورو ځرګندیږي چې دساکیانو دثقل مرکز په ختیځ ترکستان اویاد (سنګیانګ) په سیمه او سردریارود په سیمه کې پروت و.

اسکایان د ۵_۶ ق م دهخامنشیانو په عصر کې مشهور وو او دهخامنشیانو ډبرلیکونو تردې پورې چې دوی ښه پیژندل دهغوی په منځ کې دتقسیم قابل شوي وو اودهغوي دځانګړې تعریف دنامه یادونه یې کړې وه، یو یې (ساکي هوما وار) چې عبارت له همغو ساکیانو څخه دی چې دلته دهغوی په باره کې ګړیږو اوداوخت یې داوسیدلو ځای دفرغانې په چاپیریال اوکاشغر کې و.

دویم (ساکاتیګراخواد) یادمخروطي خولیو ساکیان چې دهغوی د اوسیدلو سیمه یې داورال دوړوکي سیندشاوخوا ښودلې ده.

دریم (ساکاتارادرایا) یا هغه ساکیان چې له سیند نه دې غاړه دي. چې عبارت له هغو ساکیانو څخه دي چې دخضر دبحیرې په ها پلو څنډو کې اوسیدل.

له دې درې تعریفونو څخه ځرګندیږي لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیو رونه ګروسه ځرګندونه کړې اسکائی قدمونه له کاشغر نه د اورال تر وړوکي سیندپورې منبسط وو او داساحه د (سیتي) قومونو استوګنځی اومسکن هم وو اوهغوی چې (اسکائي) او (سیتي) سره ورته ګڼلی دی له حقیقت نه لیرې نه دی، منتها (سیتي) عام صفت دی چې ټول بادیه نشین اقوام اوقبایل که هغه دمرکزي اسیا دي او که تخاري اویاکوشاني اواسکایي او نور ټول دهغې جز کیدی شي.

د او داسکائي یا (ساك) دقوم عمومي تعریف چټې وړاندې تر دې چې دافغانستان خاورې ته راداخل شي حتی په ۵_۶ پیړی کې ختیځې منابع لکه

دهخامنشیانو ډېر لیکونو هغوی پیژندل او ډیر لږ یې دهغوی دنامه یادونه کړې ده، که لږ نژدې راشو وینو چې دوه تنه یوناني اولاتیني مورخین اپولو دوروس اوتروګوس په باکتریان (باختر) کې دیوناني سلطنت سقوط دلته دنورو قومونو دراتللو په وجه راښیي چې د (ازي ئي) (یازیاتي) (تخاري) او (ساکارولي) یې یادکړي دي.

که څه هم چې تروګس دتخاري قوم نوم هم یادوي مګر دباختري یونانیانو دسقوط نتیجه د(ازي ئي) او(ساکارولي) قومونو دراتللو په وجه ښیي او له دې لنډ تشخیص نه څرګندیږي چې دیونانیانو دهندوکش په شمال کې لومړی سقوط داسکائي قبایلو راتلل وو.

صحیح اوسمه خبره داده چې څلور ګوني قبایل ټول دق م په لومړۍ پیړۍ کې له آمو سیندڅخه راتیر او (تخاریان) دآمو سیندپه دې بلې غاړې اوسواحلو کې پاتې شول او (ساکارولي) یعنې ساکیان وروسته له دې چې دآمو له سیند نه راتیر او دباختر په پراخو صفحاتو کې تیت شول او دهرې رود تر سیمې پورې ورسیدل اوبیا لږ څه دلویدیځ په لوروړاندې لاړل چې له ډول ډول مقاومتونو سره مخامخ شول او بیا هغه وخت یې خپل تګ لوري ته بدلون ورکړ او جنوب لور ته متوجه شول او دفراه رود او هیرمند درودونو سیمې ته نژدې شول.

ټول پوهیږو چې (پارتیان) یا (اشکانیان) د ۱۴۰ ق م په شاوخوا کې دمیمنې خواته اولږ دمخه دختیځ په لورراغلي وو.

دختیځ په لور دساکیانو او پارتیانو ترمنځ سختې جګړې وشوې لکه چې داسترابن فرهاتش په قول یعنې فرهاد ارتبان په ۱۲۸ او ۱۳۰ ق م په کلونو کې په نوموړو جګړو کې ووژل شول تر دې پورې چې میتري داتش یعنې دویم مهرداد داسکائي قومونو دمهاجرت لاره دغرب په لور ونیوله اوپه نتییجه کې اسکایانو لاره بدله کړه او جنوب لور ته دهرې رود سیمې ته دغربي افغانستان درود خانو سیمو ته په ځانګړې ډول دهیرمند په سیمه اوبیا مخصوصاً په کوزنیو برخو کې ځای په ځای او میشت شول.

یوشمیر پوهان په دې عقیده دي چې په لومړۍ مرتبه کې تر دې قبیلې دمخه داسکائي یوبل قوم دهیرمندسیمې ته راغلی دی او هلته یې استوګنه اختیار کړې وه، داخبره چې حقیقت لري یا نه خو ددې قوم دراتللو څرنګوالی دتاریخ په تیارو کې پروت دی خواکثره پوهان په دې نظریه عقیده لري په هر حال داسکایي قومونو هیرمند په راتللو کې اړنګ نښته لومړی (امور جیزیان) او بیا(ساکاروبي) او نور

ډیر اسکائي قبایل دې سیمې ته راغلي دي او دسیستان په تاریخ کې چې هر څومره پلټنه وکړو ګورو چې داریایانو له پخوانیو مهاجرتونو وروسته اسکایي قومونه هلته راغلي اوخپاره شوي دي او هغه سیمه د (سکستان) یا (ساکستان) اویاد (سکانوچ) دټاټوبي په نامه مشهوره شوې ده.

عربي مورخینو اومخصوصاً جغرافیه لیکونکیو سکستان له کلمې نه سجستان جوړ کړی اوددې کلمې دابڼه دټولو عربي جغرافیه لیکونکیو په لیکنه کې څرګندیږي، ترڅو چې زموږخپلو مورخینو اوجغرافیه لیکونکیو ته وار راغې او ګورو چې دسیستان کلمې اوسیستاني صفت په شعر، ادب، تاریخ ، فرهنګ او جغرافیه کې لاره موندلی هر ځای لیکل شوی او وریدل کیږي اودسیستان تاریخ چې لیکوال یې ناڅرګند دي ددې خبرې ډیر غوره شاهد دی او داکتاب ډیر ښکلی اوبهترین تاریخي کتاب دی چې ددې سترې او مشهورې سیمې تاریخي بهیر په جزئیاتو سره تشریح کوي.

۹_ ۶_ ۱۳۳۷

تخار ـ تخاري ـ تخارستان

دجغرافيې اوتاريخ له هغو نښنو نښانو څخه چې دقوم، ژبې او اوسېدنځې يعنې دپخوانې افغانستان اومنځنۍ پيړۍ داوسېدونکيو داوسېدلو ځاى ژبې،تمدن و فرهنګ له په اړه معلومات راکوي يوهم تخار، تخاري اوتخارستان دى چې په ثبت او ضبط کې يې د(ط) تورى هم استعمال شوى دى او داکلمات په عين بڼه (طخار) (طخاري) او (طخارستان) هم ليکلى شو.

د(تخار) دکلمې،(تخاري) صفت او د (تخارستان) داسم مکان دپيداکيدلو مبداء دقيقه مطالعه او تعريف غواړي، دادرې کلمې دي چې په اسلامي منځنيو پيړيو کې يې شهرت لاره، خويايد ووايو چې يو اسم مکان شهرت يې لږ څه ډير وُ او په پخوانيو دوروکې تر اسلام دمخه داسم علم په حيث يې شهرت لاره.

اصلاً (تخار) دخلکو ديوې ډلې نوم دى چې په عموم ډول تر ميلاد دمخه پيړيو کې په مرکزي اسيا کې اوسيدل چې دهغوى په مهاجرت ، خوريدلو او داستقرارېې دافغانستان په يوه ټاکلې برخه کې چې هغې حصې يې د(تخارستان) يعنې(دتخاريانو د استوګنځې) په نامه شهرت پيداکړى دى.

اروپائي مدققينودتخار دخلکو دتخاري ژبې اوفرهنګ په اړه ډيرې څيړنې کړې دي او تردې پورې چې له نيمې پيړۍ راهيسې يې لا هڅې قطع شوې نه دي خو تر

اوسه هم په مشخص ډول مخصوصاً دتخاري ژبې په رابطه کومې قطعي نتيجې ته نه دي رسيدلي او تر اوسه پورې يې په فکر کې يو شمير شکونه، اختلافات اونظريات شته.

هغه څوك چې دلرغوني افغانستان تاريخ معلومات او مطالعه لري، هغوی په عمومي خطوطو کې دومره پوهيږو چې يوشمير قبايل د مرکزي اسيا له شمال ختيزې زاويې څخه (دايګزارت له حوزو اوسردريا نه) افغانستان ته راننوتلي دي، چې يوه ټولنه يې کوشاني قومونه دي چې هغوي ته سيستي يا سيت هم وايي، دسيت او سيستي کلمه په ډيرو ځايونو کې د (تخار) او (تخاري) دکلمو مترادفه هم راغلې ده، او يو شمير پوهان داسې هم شته چې سيتي او تخاري قومونه يوشی بولي او حسابوي. چې کوشانيان هم تخار او تخاري وګڼو.

پاتې دې نه وي دمخه تر دې چې دتخار کلمه دمعنا او تعبير له مخې وسعت پيدا کړي وړوکې کلمه وه چې دمرکزي اسيا له قومونو څخه يوه قوم ته اطلاق کيدله او په دې باره کې يوناني او چينائي منابع ډيره مرسته کوي. يوناني بطليموس ديوناني مصري جغرافيه ليکنې يواځينی شخص دی چې د (تګوروا) په نامه ديوقوم يادونه کوي او دهغوی ښار (توګارا) په نامه دوريښمو په لويه مشهوره لاره واقع يادوي.

چيني منابع په دويمه م ز پيړۍ کې (توګارا) ديوقوم د(کانسو) په علاقه کې يادونه کوي ددې نامه يادونه چې پورته يې ذکروشو له تبتي ماخذ سره يې ژبه يو ده او دهغو اسنادو له مخي چې په ختن کې موندل شوی او په ۸ زيږدې پيړۍ پورې اړوند دي نوموړي ښارپه (کانسو) کې تصديقوي.

ددې يادونو له مخې څرګنديږي چې (تخار) دسيسې خلکو يوه قبيله يا ټولنه و او ددوی په څير دمرکزي اسيا دکانسو له علاقې نه دځای بدلونې له پاره پرختيز خوا هجرت کړی او دامو سيند تر سيمې پورې رسيدلی او ددې سيند تر تيريدلو وروسته دهغې رود خانې کيڼ لور ته سيمي دپامير ترلمنو پورې يې دتخارستان په نامه شهرت حاصل کړی دی.

بطليموس ذمارينوس ديادښتونو له مخې په څوبيلابيلو ځايونو کې د(کانسو) او(باختر) دنوم يادونه کړې ده او داهغه نقطې دي چې ياخو هلته (يوچيان) مسکن وو او يا خو له دې ځايه تير شوي دي اګر چې دانومونه او دا يادونې په خپلو کې يوڅه اختلاف لري مګر دتخاريانو دحرکت پر تسلسل رڼا اچوي

بطليموس په شمال کې د (کانسو) له علاقې نه تر (تاگوروا) پورې دایماروس نه (تاگوري وا) د (اسبك کول) وړوکې سیندترنژدې سیمو او تاگوري وا پورې اودسغدیان په سیمه کې له تاخورو او په باختر کې د (تخاروا) دسیمې یادونه کوي.

لکه څنگه چې یوچیانوعینا له (کانسو) نه تر (باختر) پورې همدغه واټڼونه وهلي دي دکومو چې پورته یادونه وشوه نو یوشمیر پوهان دچیني منابعو (یوچي یان) او دیوناني منابعو یونانیان یوبولي. لکه چې د چیني منابع په ماخذ کې په دې اړه څه توپیر نشته، بلکې هندي منابع د (یوچي) دکلمې په عوض یې په هر ځای کې د (تخاري) کلمه استعمال کړې ده او په دې ترتیب همغې نتیجې ته رسیږو چې ددې مقالمې په پیل کې یې یادونه وشوه یعنې کوشاني اوتخاري قبیلې دواړه د (یوچي) او (سیتي) له ټولنې څخه دي یوائې همدومره خبره ده چې دقبائلو په څیر ځانته ځانته یې ژوند کاوه او نظر یو چي ته سیتي دمهاجرت لاره خپله کړې او زمونږ دهیواد شمال ختیزو سیمو یعنې دهندوکش شمال ته رارسیدلي دي.

داموضوع افغانستان ته له مرکزي اسیا څخه دقومونو دمهاجرت په تاریخ کې روښانه ده چې تخاري قبایل د (اري یي)، (ازیائي)، (ساکارولي) (تخاروا) په نومونو د (یوچي) کوشاني قبایلو دمخه په دویمه ق م پیړۍ کې افغانستان ته راداخل شوي دي. یو "تن اپولو دوروس" ددې قومونو یادونه د (ازئي)، (ازیاني)، (تخاري)، (ساکارولي) په نومونو کړې ده، پوهان ددې دواړو نومونو دتوپیر ترمنځ ددوه نورو نومونو فقط یوه نظریه لري اوهغه داده چې تخاري قومونو له (اسکائي) قومونه څخه بیلوي او داعمل هم د افغانستان په تاریخ کې یوه په زړه پورې خبره ده ځکه چې ټولو ته څرگنده ده موږ دخپل هیواد په لرغوني تاریخ کې (اسکائي) او (تخاري) درلودل چې ددواړو خاطرې زموږ دهیواد په دوو خواوو کې پاتې دي (سکارولي یان) چې یودسکائي قومونو څخه و وروسته دآمو سیند تر تیریدو دباختر په برخوکې لویدیځ لور ته دهریرود ترسیمې پورې تللي او هلته دجنوب پر لور یې هڅه کړې اودهیرمند په سیمه کې ځای پر ځای شوي دي. لکه څنگه چې یې هغه سیمه ددوی په نامه (ساکستان) (سجستان) او (سیستان) مشهوره شوه، تر اوسه په همدې وجه نومول کیږي او لکه څنگه چې مو وویل تخاریان دآمو سیندپه ښکتنیو برخوکې تیت شول اوهغه علاقه ددوی په نامه (تخارستان) یاده شوه.

تخارستان دجغرافیایي اوتاریخي مفهوم له مخې داسې یوه سیمه وه چې اوسنۍ دوه ولایته مزارشریف او قطغن اوهمدارنگه یو ښاغلی بدخشانی حکومت

په کې شامل و، په ځینو ځایونوکې یې دمفهوم لمنه پراخه شوې او ټول باختر یې رانیولی دی، او په ځینو وختونو کې یې مفهوم دهندوکش جنوبي برخو ته هم پراخوالی موندلی چې هغه یې سیاسي مفهوم ګڼلی شو، ځکه چې یو وخت بامیان دتخارستان مرکز ګڼل کیده، اویو شمیر پاچاهانو، لکه دشنستباني غوري باميانی سلسله له بامیان څخه په ټول تخارستان البته شمال لور ته اوهمدارنګه ختیځ لور ته په ټول کابل او حتی ترکشمیر پورې یې سلطنت کاوه.

تخاري صفت د (تخار) او تخارستان دنامه له مفهوم څخه لویې دی او دتخاري او حتی دتخاري اوکوشاني قومونو تمدن، فرهنګ، ژبه، اوادبیات سره تړاو لري اوهغه یو ځانګړي بحث دی چې دلته ورته ځای نلرو.

۱۳۳۷_۶_۱۱

کاپیسي ـ بګرام

دکابل شمال لور ته یوه لویه پراخه تر اوتازه زراعتي او دباغونو لرونکې ځمکه او سیمه لرو چې له دوو خواوڅخه لویدیځ لور ته دپغمان له غرونواو شمال لور ته دپنجشیر له غرونو راګېره ده. اودوه نورو خواوو ته یې واړه او ګډ وډ غرونه پراته دي چې مهم یې دصافي غرونه (کوه صافي) دي چې دهغو تورو غرونو په مقابل کې دپغمان او پنجشیر دغرونو سپینې واورې دکال په ډیرو موسمو کې دمناظرو مخالفه وضع تولیدوي.

دالویه، پراخه، حاصل خیزه او ډیر نفوس لرونکې سیمه معمولاً په دوه نومونویادوو یو (کوهدامن) او بل (کوهستان) ددې دوه سیمو دفاصلې خط معمولاً څلور مشترکې رودخانې (دغوربند ، سالنګ، شتل او پنجشیر) دي چې ټول په مشترك ډول دپنجشیر درودخانې په نامه ددې دواړو سیمو له منځنۍ برخې څخه تیریږي هغه څه چې شمال او یادرود کیڼې خواته لیدل کیږي کوهستان هغه سیمه چې جنوب پلو ته یا ښی خوا ته لیدل کیږي کوهدامن نومیږي.

دالویه سیمه لکه څنګه چې اوس ښېرازه تر اوتازه او ډیر نفوس لرونکی ده په پخوانیو زمانوکې هم همدغه شان ډیرنفوس لرونکې اوښیرازه وه دمعبدونو د کنډوالو او استوپوموجودیت له تاریخي منابعو سره یوځای دا ثابتوي چې دکوهدامن اوکوهستان سیمې له نفوسه ډکې وې ښارونه یې درلودل لوي کلي یې لرل ،معبدونه اولوي عبادت ځایونه یې درلودل داټول په ښه بڼه او لویه پیمانه هلته موجودوو.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو د کوهستان، کوهدامن، په لویه اوپراخه دره کې لویه کنډواله چې د یو ښار په بڼه شهادت ورکوي هغه دبګرام کنډوالې دي چې له چاریکا څخه دختیځ پر لور د ۵_۶ کیلو مترو په واټن پریوې وږې جلګې واقع دي چې دشمالي برخې ځوړې اوژورې برخې یې دپنجشیر درود پرخوا پای ته رسیږي او ددې کنډوالو ختیځ لور ته په دوه کیلو مترو کې دپهلوان غر په مخروطي بڼه پروت دی چې په لمنو اوڅنډو کې یې ۷_۸ استوپو او دبودایي وخت عبادت ځایونه په رنګه شوې بڼه څرګندیږي.

نورې ډیرې کنډوالې هم دکوهدامن، کوهستان په ډنډ کې شته لکه سار سکندري یا حصار سکندري چې سرای خواجه ته نژدې دی اویا په اوپیان کې کنډوالې چې دچاریکار شمال لویدیځ لور ته واقع دی، همداشان نورې خرابې په ریزه کوهستان کې چې هغه سیمې ته (کره تار) وایي مګر هیڅ یو دپراخوالي له مخې بګرام ته نه رسیږي. او له بلې خوا دیوناني اوکوشاني دوخت ۶۰ زره سکې موندل چې ۱۴۰ کاله دمخه دچارل مسن انګلیس له خوا په بګرام کې وموندل شوې، همداراز د عاج قیمتي کلیکسونونه او دښیښوګیلاسونه چې په ښکلي ډول انځور کړای شوي وو اومسي مجسمې هم تر لاسه شوي دي اوداسې نور شیزونه چې په دې نقطه کې له دویمې نړیوالې جګړې دمخه دفرانسې دپلاوي ترکیندلو وروسته داثابتوي چې دبګرام کنډوالې پرته له شکه ددې علاقې دمهمو ښارونو نمایندګي کوي.دامهمې خرابې دلرغوني تاریخ په اوږدوکې یواځې د (کاپسي) په نامه یادې شوي دي، سره له دې چې بګرام پخوانی نوم دی، مګر دې سیمې سره یې دانتساب په رابطه تازه او نوی دی.

لومړی تن چې د کاپسي نوم یې زموږ تر غوږونو راورساوه هغه پاڼي نې دسانسګریټ دصرف اونحوې عالم و چې په څلورمه م ز پیړۍ کې دپیښور مربوط داوسني اټك تر خوا اوسیده . داسې دموږخینو دپلار یوناني هردوت همنهالی و. ده د کاپیسي دشرابو ډیر تعریف کړی دی، لکه څنګه چې فرانسوي ختیځ پیژندونکي موسیو افردوفوت وایي له پاڼي نې څخه تر هیوان تسنګ چیني پورې یعنې له څلورمې م ز پیړۍ څخه تر اوومې زیږدې پیړۍ پورې یو زر کاله وړاندې داسلام له دورې څخه دکاپیسي نوم اخیستل شوی دی او دا نوم دهندوکش دجنوب خواته دیوناني پاچاهانو په سکوکې یادشوی دی اودلرغونو موږخینو په ډله کې چې وروستی څل یې داسیمه یاده کړې ده هغه البیروني دی او په بل عبارت داسلامي دورې لومړی مورخ دی چې دکاپیسا دا لرغوني کلمه موږ ته رایادوي او باقي عربي موږخین او جغرافیه لیکونکي له دغه نامه سره اشنائي نلري اودهغوي په لیکنو کې دکاپیسي پر ځای هر څه چې دی خو دکابل بحث شوی دی.

دپورته څرګندونو له مخې چې د کاپیسي نوم په څلورمه م ز پیړۍ د (پاڼي ني) له خوا یادشوی نو مخکې له دې چې سکندر مقدوني دې سیمې ته راشي په دغه سیمه کې چې نن دبګرام کنډوالې پرتې دي د کاپیسي ښار پنجشیر ته نژدې و، لکه چې په ځینو ماخذونو کې دسیروس هخامنشي په اړه چې هغه په شپږمه م ز پیړۍ کې تیر شوی، او ددې ښار له خلکو سره یې مقاومت کړی یادونې شوي دي.

د ۱۹۴۱ کال په پای او د ۱۹۴۲ کال په اوږدو کې چې فرانسوي پوه موسیو ګیرشمن کومې کیندنې ترسره کړې دهغو کیندلو په اثر داسې څرګنده شوه چې دیوناني باختري په واکمنو دورو کې ددویمې ق.م پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دلته ښار جوړ کړای شوی چې هغې ته یوناني کاپیسي ښار ویلی شو.

آیا یونانیانو دخپل ښار بنسټ دکاپیسي دپخواني ښار پر ځای ایښی او که ترڅنګ یې ورته جوړ کړی؟ دامسئله لانوره مطالعه غواړي موږ فعلاً په بګرام کې دوه معلومې کنډوالې لرو :یوبرج عبداله چې دپنجشیر ډیرې اوبه یې ترڅنګ دي اوبل ۵۰۰ متره پورته شمال لور ته چې کنډوالې یې یوڅه زیاتې دي. یوشمیر په برج عبداله کې یوکلا ګوري چې د سکندر په وخت کې جوړه شوې وه نه پوهیږم چې دهغوی دلایل څه دي؟ دکیندلو په ترځ کې یوشمیر خامې خښتې چې نقش کړای شوي وې او دیوناني الفبا حروف پرې لیکل شوي داهم هلته موندل شوي، آیا له دې نه نتیجه اخستلای شو چې هلته کلا د سکندر په وخت کې جوړه شوې ؟ هو ددې احتمال شته چې له سکندر نه وروسته یوناني باختري شاهانو هلته کلا آباده کړې وي.

موسیو هاکن پخپله دبګرام کنډوالې دنوي شاهي ښار په صفت یاد دې کړي دي چې بنسټ یې لکه چې پورته یې یادونه وشوه دګیرشمن دکیندلو پراساس چې وایي دا د دویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې ایښودل شوی دی.

همدغه ښار کوشانیانو دمسیحي پیړۍ په پیل کې له یونانیانو څخه نیولی دی چې دایې یو مرکز او یوپایتخت و، داښار په ټولو بدلونونو او دورو کې د (کاپیسي) په نامه یادیده او حتی د مسیح په اوومه پیړۍ او داسلام په پیل کې هم په همدغه نوم یادشوی او پوره شهرت یې لاره، او حتی هیڅچا په اوومه مسیحي پیړۍ او داسلام په پیل کې او همدارنګه دهجري په لومړۍ پیړۍ کې دبګرام په نامه ندی یاد کړی او زموږ قاطع ثبوت البیروني دی چې هغه هم داځای د (کاپیسي) په نامه یادوي نه د (بګرام)

البته موږ دبګرام اوبګرامي په نامه دوه سیمې لرو مګر دکلام روح دلته دی چې دپیړیو په اوږدو کې یوزر کاله تر اسلام دمخه همیشه دکاپیسي نوم اوریدل شوی او دداسې کوم ماخذ درک نلرو چې پدې ټاکلي ځای کې یې دبګرام یادونه کړې وي. آیا احتمال شته چې د (بګرام) نوم لویو کوشانیانو او یا وړوکوشانیانو

اویا هم یفتلي شاهانو منځ ته راوړی وي؟ مګر ولې چیني کتونکي هیوان تسنګ په اوومه مسیحي پیړۍ او څلور سوه کاله وروسته له البیروني څخه بیا هم د (بګرام) په ځای د (کاپیسي) دنامه یادونه کوي؟ دایو لړ پوښتنې دي چې قانع کوونکي ځوابونه غواړي. هغه څه چې څیړل شوي او سم دي دادي چې :ـ

لویې کنډوالې دکوهدامن، کوهستان په سیمه یعنې بګرام کې موجودې دي او بګرام هغه نوم دی چې دهغې په واسطه نژدې یوه نیمه پیړۍ را دې خوا دې کنډوالو شهرت موندلی دی ، هو په لیکنو او ماخذونو کې چې له یوې نیمې پیړۍ راپه دې خوا لیکل شوي اومخصوصاً له هغه وخته چې "چارلز مسن" په دې سیمو کې تګ راتګ وکړ او یو شمیر سکې یې راټولې کړې نو وروسته له هغې دبګرام نوم په کتاب کې داخل کړای شو.

البته په دې کې شك نشته چې دنوم وضع دعوامو له خوادسوابقو سره امتداد لري او په دې باور دی چې دبګرام نوم دسیمې دعوامو په خاطرو کې پخوانی دی او داهم له شك نه لیرې نه ده چې د (کاپیسي) نوم ورو ورو دخلکو له خاطرو او دماغو څخه وتلی او په ځای یې عام نوم لکه بګرام راغلی وي.

دانومونه کچ او اندازه شوي او تردیره په خاطرو اوحافظو کې راغلي او همهلته خوندي شوي او لړ لړه په دغو دوو پیړیو کې څرګند شوی دی.

۳ـ۴ـ ۱۳۴۱

دکاپیسا ښار

دکابل په شمال کې یوه حاصل خیزه ،ښیرازه او له خلکو ډکه سیمه لرو چې نن ورځ د (کوهدامن اوکوهستان ډنډ) په نامه یادیږي. په پخوانیو زمانوکې (تر اسلام دمخه) سیمه عموماً د (کاپیسا) په نامه یادیدله او ځانته یې لویه او مشخصه ساحه درلوده چې اوږودوالی یې ۱۰۰ او سور یې ۵۰۰ کیلو مترو ته رسیده او ددې لویې ساحې شمال لور ته واورین سپین غرونه اوپه ځینو ځایونو کې تورغرونه و ددې لویې له نفوسه ډکې مدنیت پالونکې ساحې په منځ کې مود (کاپیسي) په نامه یوښار درلود چې داپه حقیقت کې دکاپیسا مرکز و. چاچې نننی شمال لیدلی وي اودادوه مشخصې منطقې (کوهدامن او کوهستان) یې لیدلی اوپکې گرځیدلی وي هغوي پوهیږي چې په عمومي توگه کوهدامن له کوهستان څخه دځو سیند گوټو اوبه بیلوي چې دهغو ټولو تریوځای کیدلو وروسته دپنجشیر درود په نامه یادیږي چې دختیځ پر لور بهیږي چې دادکابل دسیند له لویو مرستیالانو څخه دی.

دکاپیسا له شمال لویدیزې برخې څخه څلور سیندگوټي چې تقریباً سیلابي بڼه لري ډیر مست اوځپاند دي ددرو له برنیو برخو راښکته او جلگې ته ورداخلیږي چې دا په ترتیب سره دغوربند ، شتل، سالنگ اوپنجشیر سیندونه دي دا اوبه چې کله له درو څخه راوځي په ترتیب سره لومړی غوربند او شتل دویم سالنگ او پنجشیر سره یوځای کیږي او په همدې ډول جریان مومي ترهغې پورې چې دادوه ځانگې بیا په یوځای کې سره ملگرې کیږي او همدا سیمه عجالتاً دکنډوالو په مخه کې پرته ده چې نن ورځ یې هغې برخې ته ((بگرام)) وایو او په لرغونو زمانوکې یې ((کاپیسي)) باله چې داددې سیمې دیوې آبادي ښیرازې برخې څخه و.

معمولاً تر کومه چې تاریخي خاطرې مرسته کوي داسې څرگندولی شو چې په ډیرو پخوانیو دورو کې مثلاً دهخامنشیانو په لومړیو دورو کې او د ((سیروس)) په

وخت کې یعنې پر ۵ م ز پیړۍ اویاترهغې هم دمخه مو په دې ځای کې کلا اویومستحکم حصار لاره او دهغې داوسیدونکیو مقاومتي انعکاس لـه سیروس هخامنشي سره دلرغوني تاریخ له پاڼو څخه زموږ تر سترګوکیږي.

له فرانسوي پوه موسیوفوشه څخه نیولې تر هاکن پورې موږ ته دارانبیي چې دابادۍ پخوانۍ نقطه او لومړۍ هسته په بګرام کې برج عبدالله و. چې دکنډوالو پاتې شونې یې لکه دیوې لویې دایرې په څیر دپنجشیر له اوبوڅخه تقریباً دشل مترو په لوړوالي له سیند سره جوختې واقع شوي دي او وروسته له هغې څخه دشل مترو په لوړوالي بیاله سیند سره جوختې دي او وروسته له هغې څخه دوخت دایجاباتو لـه مخې ۵۰۰ متره پورته دجنوب په لور دبګرام ددښتې په څنډه کې دکاپیسا دښار بنسټ ایښودل شوی دی.

هغه کنډوالې چې نن دبګرام په نامه یادیږي نژدې دوه نیم کیلو متره احاطه لري چې دریبو خواوو لویدیځ، ختیځ او جنوب لور ته یې دلوی دیوال اثاري نښې نښانې څرګندیږي چې دوخت په تیریدلو اوبادباران له امله یې دیوې غونډۍ بڼه خپله کړې ده.

دې ښار شمال لور ته هم دیوال لاره خو لکه څنګه چې هغې لور ته یې رود واقع دی اوداوبو دډیربښت په وجه اودسیند تګ لورې بدلولو په خاطر اویاهم دزراعت په وجه یې له منځه وړی اونښې نښانې یې تراوسه پاتې دي.

موسیوهاکن دفرانسې دکیندلو دپلاوي پخوانی غړی فقیدریس همدغه کنډوالې چې دکلادیوالونه یې تر اوسه شاهد او څرګند دي هغه یې د(بګرام شاهي نوی ښار) په نامه یادوي او داښار عبارت لـه همغه ښار څخه دی چې چینائي ګرځنده هیوان تسنګ په ۶۳۲ کال کې هغه د (کاپیسي) په نامه یاد کړی دی.

دا و دکاپیسي دښار لرغونتیا اوهغه شواهد چې دخاورو پر مخ پاتې دي او هر لیدونکی چې دبګرام لـه دښتې نه تیریږي هغه ویني، خو لکه څنګه یولرغون پیژندونکی یواځې دکنډوالو په لیدلو اکتفا نه کوي او کیندنې هم ډول ډول دي چې یو ډول یې عبارت دښار او آبادیو دمشخصاتو له ټاکلو او دلرغونتابه له عمومي دورو څخه دی، یوتن فرانسوي پوه موسیوګیرشمن د ۱۹۴۱ کال په پای اود ۱۹۴۲ په پیل کې یې دکاپیسې دکنډوالو دکیندلو څرنګوالی عملي کړ چې دلته یې یو څولنډتکي دکارولوپه اړه راوړم:

دموسیوګیرشمن دعملي څیړنې پر اساس داسې معلومیږي چې دکاپیسي ښار دیونان باختري سلطنت پر دوره ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې جوړ کړای

شوی او دجوړولو سبب یې هم ددې دورې دواکمنو دواکمنۍ لوړوالی او ختیځ ،جنوب لور ته یې دواکمنۍ دساحې پرخوالی وی.ځکه چې (بکتریان) یعنې بلخ چې دسلطنت مرکز وهندوکش په شمال کې وی دواکمنۍ له نورو ډیرو برخو څخه لیرې پروت وی نو په دې وجه چې دیونان باختري واکمنان د آمو له سیند څخه په فتوحاتو بریالي شول نو دې ته اړ وو چې دغرونو جنوب پلو ته یولوی مرکز پیداکړي، نوپدغه لحاظ داسې یوه سیمه چې داجتماعي او سوق الجیشي په لحاظ مناسب وي دکاپیسې له مرکز څخه بل داسې یوځای نه و نو په همدغه اساس دمستوسیندونو ترڅنګ یې ددویمې م ز پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې یې دښار بنسټ کیښود او یونوی شاهي ښار یې جوړ کړ. ځکه باید هیر نکړو چې پخواني ښارونه، دمستحکمو لویو کلاګانو په بڼه وو او دکاپیسې دښار کنډوالې چې دوه نیم کیلو متره واټن لري، څرګندوي چې دادهغه وخت لوي ښار و اوتر خوایې خندق،کلا اوبرجونه وو ، ترکومه ځایه چې دهغو له نتایجو څخه څرګنده شوې ده دکاپیسې دحصار دیوال په خپلو بنسټیزو برخوکې ډیر سورلري چې له ۲۰ مترو څخه زیاتیږي دښار په څلورو ګوټونو کې ددروازو تر څنګ یې ډیرلوي برجونه وو او نور دیوال یې ځای په ځای وتلې برخې درلودې چې پدې ترتیب ښار ته ددښمن نژدې کیدل دخندقونو له لارې څخه اسان کار نه و.

دکاپیسې ښاریوڅه موده دیوښار په توګه اوبیاوروسته دمرکزاو پلازمینې په حیث یې شهرت پیداکړی دی. وروسته ترهغې چې دهندوکش په شمال کې دیونانیانوځای کوشانیانو ونیو، نو یونانیانو قهراً په جنوبي سیمو کې سره محدود شول تر دې پورې چې په ۵۰ م ز کې کوشانیانو جنوب ته هم لاره وکړه او دیوناني وروستي پاچا هر یالوس چې دکابل پاچاو، کوشاني پاچا ویماکدنیزوس ته یې سیمه تخلیه کړه او لدې تاریخه وروسته دکاپیسې نامه دکوشانیانودپایتخت په توګه شهرت ترلاسه کړ او دنوي کوشاني امپراطور کنیشکا دواکمنۍ پر وخت داوړنۍ پلازمینه (پایتخت) پیژندل کیده.

۱۹ ـ ۵ ـ ۱۳۳۷

دکاپيسې وروستۍ ورځې

(کاپيسي) دکاپيسا مرکز دی چې نن ورځ دبګرام، کوهستان اوکوهدامن په منځ کې پروت دی، داځای نه يواځې دپيړيوپه اوږدوکې دافغانستان يو مشهور ښار وُ، بلکې په بيلابيلو دورو کې له يو ناڼيانونيولې تر کوشانيانو پورې دافغانستان پلازمينه ياپايتخت پاتې شوی دی. داچې څه وخت بګرام دپايتخت مقام ترلاسه کړی؟ دا داسې يوه پوښتنه ده چې پخواني وختونه په ذهن کې ګرځي او په دې ډول خواب ورکولای شوکله چې ديونان باختري پاچاهان د (سيتی) قومونو تر فشار لاندې راغلل مجبور شول چې (بکتر) بلخ او وکتريان (باختر) نه کډه وکړي دوی دهندوکش جنوب پلو ته ښکته راغلل اوبرج عبداله سره نژدې يې (نوی شاهي ښار) جوړ کړ چې ددې دجوړولو نسبت پخپله سکندر ته ورکوي، يعنې اوسنی بګرام پورته ياده شوې کاپيسي چيني ماخذ و ليکلې په دقيقه توګه ويلای شو چې (هيلو کلس) ديونان باختري وروستی پاچا دی‌چې له بلخ نه کاپيسې ته راغلی دی اوددويمې پيړۍ له پيل نه کاپيسې مرکزي اودپايتخت حيثيت پيداکړی دی.

ديونان باختري پاچاهانو يوه نيمه پيړۍ له کاپيسې نه دافغانستان په ډيرو ځايونو اوهند باندې سلطنت کړی دی. او لکه ديونانيانو په څير کوشانيان هم په لومړۍ مسيحي پيړۍ کې له باختر نه دهندوکش وجنوب لور ته راغلي دي اوپه کاپيسي کې يې دباختريونانيانو ځای نيولی دی اودلوی کنيشکا پر وخت بګرام ديو لوي باعظمته مرکز په حيث وپيژندل شو او همدا ځای دکوشان شاهانو داوړې مرکز وټاکل شو.

وروسته دلويوکوشانيانو څخه وړوکو کوشانيانو يا(کيدارانو) اوبيا وروسته ترهغو ځانګو لکه يفتيانو هم همداځای دمرکز په حيث وټاکه يوتن چينائي ګرځندوی چې په اوومه مسيحي پيړۍ کې يې کاپيسي په خپلو سترګو ليدلې ده

هیوان تسنګ دی هغه وایي چې په ۶۳۲ کال کې له بامیانو څخه کوهستان اوکوهدامن ته ورغی او پوره یوه میاشت هلته دښار ترڅنګ پاتې شو، دهغه دیادښتونو له مخې داوخت سلطنتي کورنۍ (کشاتریه) یادیدله چې لغوي معنایي (جنګیالي نجیا) وه اوعبارت د (کوشان اویفتلي) کورنۍ څخه وو چې دادکوشان اویفتل له کورنیو څخه یوه مشترکه کورنۍ وه اوکله چې هیوان تسنګ په ۶۴۴ کال کې له هند څخه بیرته راستنیده داکورنۍ په کاپیسي کې واکمنه وه او بګرام لا تر دې وخته خپل دپایتخت حیثیت دلاسه نه و ورکړی.

کله چې داسلام ددین مبلغین اولښکرې لویدیځ افغانستان کې څرګندې شوې اودسیستان په ځینو برخو لکه (زرنګ) (زالق) (کرکویه) کې مخ په وړاندې راغلې تر دې وخته بګرام خپله دمرکزیت اوپایتخت حیثیت درلود مګر دکابل ښار چې دغرونو په لړلو او دلویې کلا په موجودیت دسوق الجیشي له مخې تر بګرام نه ډیر غوره و، نو په دې وجه دبګرام اهمیت یو څه کم دثقل اواداري مرکز خصوصاً دنظامي چارو مرکز کابل ګرځیدلی و، پردغه اساس رتبیل شاهان چې کوشان اویفتلي وو ددې ښار له استحکام څخه په غرونو کې له دیوالو څخه چې دیفتلیانو په وخت کې جوړ شوي وو داسې ګټه پورته کړه چې تقریباً دکاپیسي نوم دخلکو هیر شو، چې دعربو په مقابل کې ټولې منابع دهمدې ځای څخه دمقاومت کیسې کوي.

لکه څنګه چې دچیني ګرځندوی یادښتونه شهادت ورکوي داوومې پیړۍ ددویمې نیمایي په پیل کې دعربي ځواکونو دموجودیت په وجه کاپیسي ته دتلو راتلو لاره لابنده نه وه په دې لحاظ داوومې پیړۍ په دویمه نیمایي اود ۸ پیړۍ جریان چیني منابع له کاپیسا څخه اوهمدارنګه عربي منابع له کابل څخه د کیسې په ډول رااخلي.

ددې وجه داده چې چینایانو دکاپیسا ددولت ((کي پن)) په ملاتړ داکلمه ډیره په خپلو دفاترو کې ثبت او تکراروله اوعربانو چې د کابل استحکام اومقاومت لاره نولدغه ځایه یې ډیرې خبرې کړې دي حقیقت دادی چې کاپیسي چې دخپل عمر اوتاریخ وروستۍ شپې ورځې پوره کولې دکابل دسوق الجیشي موقعیت په وړاندې بې ارزښته شو

اورتبيل شاهان چې پخپله دنظامي فوځونوقوماندانان هم وو دکابل په مقابل کې يې دکاپيسي ارزښت له منځه يوړ ، په دې کې شك نشته چې دکاپيسا مرکزيت دکابل په وړاندې په يوناڅاپي توګه له منځه نه دی تللی په دې ډول چې کاپيسي يوديني اومذهبي مرکزيت لاره اوکابل يو نظامي اوسوق.الجيشي ارزښت درلوده اودې دواړو تر يوې مودې خپله موازنه په مساوي توګه ساتلې ده او ډير ښه مثال ددې ثبوت له پاره دانظريه ده چې پورته يې يادونه وشوه څکه چې په عين وخت کې چينايي منابع له يوڅايه اوعربي ماخذ له بل ښار نه خبرې اوڅرګندونې کوي او داپخپله څرګندوي چې دې دواړو ښارونو شهرت درلوده په دې ترتيب چې کاپيسا ورو،ورو مخ په زوال و، اوکابل دعربو بريدونو اوقدرت دترلاسه کولو په وجه مخ په پياوړتياو.

پر ۷۵۱ او۵۶۹ کلونو چې ((ووکونګ)) بل چيني ګرځندوی ګندهارا ته راغي تر دې وخته هم کاپيسي مرکزيت لري اودامسئله دموسيوفوشه په نظر تر ۱۷۶ هجري کال او ۳_ ۷۹۲ ميلادي کاله پورې دوام کوي اوداهغه موقع ده چې ابراهيم دجبرئيل زوې مرفضل ديحيی زوې برمکي دخراسان والي د (قوربند) يعنې دغوربند له درې څخه پر کاپيسا حمله وکړه دښار مذهبي ودانۍ يې ورانې کړې له دغه تاريخه وروسته دکاپيسا اوکاپيسي نوم چاوانه خست، پرته له البيروني څخه چې هغه په خپل مال الهندکې يادکړی دی. اوهغه هم ديوې کيسې په ډول چې دپخوانيو وختونو حکايت کوي. لکه څرنګه چې مو يادونه وکړه پردغه وخت دکابل نامه په عربي ماخذونوکې شهرت درلود. اورتبيل شاهان په همدغه ښار کې اوسيدل، خوترکومه څايه چې مو وليدل علت يې يواځې دسوق الجيشي والي دی اوبس.

په هر حال قراين په دې دلالت کوي چې د ۸ مې پيړۍ په پای اود ۹ مې مسيحي پيړۍ په پيل کې دافغانستان مرکز بيخي له کاپيسې څخه کابل ته منتقل شوی دی اودکاپيسې ښار څه دپاسه زرکلونو مرکزيت کابل ته پرېښودلی دی. تر هغې وروسته بيا منابعو دکاپيسې نوم هير کړی دی. اودکابل نوم عموميت پيداکړيدی.

۷_ ۱۱_ ۱۳۳۸

(سریکه اویهارا) معبد یا

(شالوکیا) اویاهم د (شترک) معبد

افغانستان په بودايي عصر کې دپرتمینواوښکليو معبدونو په لرلو شهرت لاره تر دې پورې چې له یوې خوايې دښکلو معابدو او له بلې خوايې دبودايي علماؤ اوازه ترچین اوهندوستان پورې رسیدلې وه. هر یوپخواني ښار يې، لکه، هډه، بلخ، کابل ، بګرام اوبامیانو په خپل چار چاپیر کې ډیر او مختلف ډوله معبدونه درلودل چې ځیني لویې او مشهور وو او یو شمېر يې دشابهار په صفت يادیدل.

په پخواني بګرام کې ، دښار له کلا نه دباندې مو یوشمېرمختلف ډوله معبدو نه درلودل چې ځای اوپاتې شونې يې تر اوسه معلوم او ځرګند دي.

دبګرام دښار ختیځ لور ته په درې کیلو مترۍ کې یو وړوکی غر دی چې دخلکو تر منځ (پهلوان غر) یا (پهلوان کوه) په نامه شهرت لري چې ختیځ، لویدیځ او جنوب خوا ته يې دبګرام دښتې دي او دشمال په لور دپنجشیر سیندګوتې په واسطه راچاپیر دی.ددې غره په لمنو کې ۷ یا ۸ بودايي معبدونه لیدل کیږي او داسې رابښيي چې ددې غره ټولې ساحې دبودايي عصر دسپېڅلتیا جنبه درلوده دبودايي دین پلویانو معبد تر معبد استوپه په استوپه له دې غره څخه طواف ترسره کاوه. ددې غره په معبدونوکې یومعبد له ټولو څخه ډیر مشهور ؤ ددې معبد دکنډوالو پایخوړ په یاده شوې سیمه (شترک) کې ځرګنده شوې اودامشرفه نقطه دپنجشیر داوبو دپاسه دریزه کوهستان په مقابل کې واقع ده. دشترک معبد په بودايي عصر کې د (شوالوکیامعبد) او یاد (سریکه ویهارا) په معبد

شهرت لاره او دشهرت وجه يي له دې امله وه چې له يوې خوا دامعبد ډير لوی وۀ ډيرشمېرعلماء اوراهبان هلته وو او له بلې خوا دچيني يرغمليانو داستقرار ځای و چې يوشمېرچيني شهزداه ګان دچين په (سنکيانګ) کې دکوشانيانو دلويې پاچا کنيشکا له خوا په فتوحاتو کې نيول شوي وو. چيني ګرځند ليدونکی هيوان تسنګ ددې معبد په اړه دارنګه ليکي چې دپايتخت يعنې د (کاپيسي دښار) ۳ يا ۴ لی(چې دوه يا ۳ کيلو متره کيږي) ختيځ لور ته دغره په لمنه کې (مقصد يې دپهلوان غر دی) لوی معبد دی چې ۳۰۰ راهبان پکې اوسيږي چې دپيري او طريقې لاره دخلاصون ور لاره بولي. دکنيشکا درواياتو له مخې په لرغونو زمانوکې ټولې سيمې اوګاونډ قومونه حتی دپامير تر ختيځو سيمو پورې يې قوي کړل او هغه يې يرغمل نيولی وو داوړي په موسم کې يې دلته ځای ورکړی وۀ ځکه چې په همدې مقصد جوړ کړای شوی و. په يو بل کتاب کې چې د (هيوان سنګ د ژوند) په نامه شهرت لري همدامعبد يې د (شالوکيا) په نامه ياد کړی دی.

دپورته ليکنې له مخې هغه څه چې چيني کتونکي د (شالوکيا) دمعبد دموقعيت په اړه لوستي او ليکلي هغه ټولې کټ مټ دپهلوان غره په شمالي لمنو کې د (شترك) معبد څرګندوي.

(شالوکيا) کلمه يوشمېرڅيړونکي د (شارکه) په صورت اويوشمېريې د(سريکه) په ډول لولي. د (سريکه) کلمه حقايقو او مطلب ته نژدې ده ځکه چې (سريکه) هغه کلمه ده چې دچين له مورد سره يې تړاو لاره. د (سريکه) (چين) او چيني تغبير کيدای شي او له (سريکه او يهارا) څخه مقصد (چيني معبد) دی ځکه يې (ويهارا) او (يهار) يې بودايي معبد ته ويل کيدل اوداتعييريولړتاريخي نظرياتوسره هم سمون خوري ځکه چې يوشمېرنظريات په دې اړه شته چې وايي د (شالوکيا) بودايي معبد دچينائي يرغمليانوپه پيسو اباد کړای شوی و.

وړاندې مو ورته اشاره وکړه چې کوشاني پاچا کنيشکا چيني يرغمليانو ته په دې معبد کې ځای ورکړی و، دهندي او چيني منابعو پر اساس دامسئله په اثبات رسيدلې وه چې کوشاني شاهنشاه کنيشکا دکاشغر په سيمه کې دفتوحاتو پر مهال يوشمېريرغمل په لاس راوړي وو چې له هغوی څخه يو تن چينائي شهزاده هم و، ديوچيني تاريخ له ليکنې

څخه چې د(شاهان) په نامه شهرت لري اوتر ۱۱۳ عیسوي کال پورې یې پيښې ليکلې دي داسې څرګندیږي چې دچینې کاشغر پاچاپوله خپلو خپلوانو څخه چې (شن پان) نومیده دګروګان په ډول دیوچې پاچا ته چې عبارت له کنیشکا پاچا څخه وا ستولی و. له دې چینې شهزاده سره یوشمېرنور کسان هم وو او دا ټول د کنیشکا له خوا داوړي دپایتخت تر څنګ په همدغه ځای کې چې د(شالوکیامعبد)آباد شوی. ورته داوسیدلو امرشوی و اوچینایانو دخپل شهرت له پاره یو په زړه پورې ښکلی معبد آباد کړ چې دخلکو تر منځ یې د (سریکه ویهارا) یعنې چینې معبد په نامه شهرت تر لاسه کړ.

وایي چې چینې شهزاده ګانو دبنسټ ایښودلو پرمهال یو مقدار پیسې او جواهرات د جوړولو یا بیا رغونې په خاطر هم له ځان سره ساتلي وو. خواتفاقاً په ۶۳۲ م کال کې کله چې چینې کتونکي هیوان تسنګ دکاپیسې ښار ته رسیږي او هغه دشهزاده ګانو دساتلو پیسو غوته یې خلاصه کړه او معبد چې دامهال دمرمت یا بیا جوړونې وړ شوی و بیا یې ترمیم کړ پر ۱۹۳۷ کال دشترك معبد چې همغه د (شالوکیا) دمعبد پاتې شونی دی دپروفیسر هاکن تر څارنې لاندې د موسیومونیه له خوا وکیندل شو او په نتیجه کې یوه مستطیل شکله ودانۍ چې په برخه کې یې یوه استوپه وه، کشف کړای شوه. دغې ودانۍ لمر خاته پلو ته یوه بله احاطه درلوده . او دلته ډیرشمېرنورې وړوکې استوپې هم ابادې شوې وې چې ځینې یې لاتراوسه جوړې وې.

دشترك له معبد نه چې کوم اثار تر لاسه شوي هغه ټول دکابل په موزیم کې ځای پر ځای کړای شوي دي او یوشمیر د تیرې تورل شوې دحیوانې مجسمې په لاس راغلي دي چې ډیرشمېريي دعیسوي په لومړۍ او دویمې پیړۍ پورې اړه لري او دې سیمې ته چینې ګرځند او کتونکې راتلل ،د ۶۳۲ زیږدي کال له هلته اوسیدلو څخه داسې څرګندیږي چې داوومې پیړۍ تر لومړۍ نیمائ پورې دامعبد له منځه تللی نه و او وروسته له هغې د اسلام په راتلو سره لکه چې په کاپیسا کې نور ډیر معبدونه هم ړنګ کړای شوي داهم ړنګ کړای شوی دی

۱۳۳۷\۶\۱۳

په بکتریان کې ناهیده اود هغې

(عبادت ځای)

ناهیده چې داسم خاص په توګه دږیروجنکیواومیرمنوپه منځ کې همدارنګه دختیځ فرهنګ او افسانوي اوفارسي ادب له (وینوس) سره مترادفه ده دجنس لطیف دښکلا علامه ګرځیدلې ده دایوه تاریخي کیسه او سابقه لري چې یوه برخه یې عمومي جنبه لري او بله برخه یې په ځانګړې توګه دبکتریان دخاورې او دامو سیند له پاره ده.

په اوېستایي ادب کې دناهیدې دکلمې پخوانۍ بڼه د (اناهیتا) په شکل راغلې اوعموماً دبلې کلمې چې عبارت دی له(اردویسورا) سره ملحق دی. چې دیوشمیر پوهانو په عقیده دآمو دسیند نوم و. په اوېستایي متون کې (اردویسورا اناهیتا) کلمه په سلګونوځله تکرار شوې ده او په څرګنده ښکاري چې دانوم دمخه له زرتشترا څخه نه، بلکې له تاریخ نه دمخه داوبو ځانګړي خدای هم په همدغه نامه مشهور و. په اوېستا کې داوبو دځانګړي خدای دویستورا اناهیتا په بڼه یادونه شوې ده.

(ګایګر) الماني پوه باوري دی چې په دغه ترکیبي نوم کې دوه خاص نومونه وو (آمو) درود نوم اوبل دنومورو اوبو موکل نوم لبدل کیږي، او (اناهیتا) دآمو د سند داوبو موکل نوم دی.

نوموړی داوېستا له متن نه دیوې پارچې یادونه کوي او دهغې له مخې استنباط کیږي چې د (اردویسورا) یا آمو سیندیو لوی مست اوځپاند سیند دی چې ددینا له لوړې برخې نه یې سرچینه نیولې ده اوپه سلګونو داوېستا په اصطلاح چې په زرګونو ښاښونه یې له غرونو څخه رابښکته کیدل او ددومره لاړې په اندازه چې په څلوېښت ورځو کې تر سره کیدای شوه له خپلې سرچینې څخه لرې کیدل.

باید پاملرنه وکړو چې (آپان یشت) یا داوېستا پنځم پښت دځانګړي خدای ستاینه او یا دهمدغې لویې رودخانې موکل ته وقف ده چې دبکتریان له شمالي برخې نه تیریده اوتیریږي.

فرانسوي پوه "ډارمستیټر" پدې باوري دی چې (اردویسوراناهیتا) کولای شو (مطهر عالی قوه) ترجمه کړو او له هغې څخه مقصد طبیعي سرچینه ده له هغه ځایه چې لوړه څوکه یې په ستورو لګیږي او په اوېستاچې دځمکې دمخ ټولې رودخانې ترې سرچینه اخلي، په تازه ماخذ کې (اروديسورا) درودخانې نوم او (اناهیت) دهغې دموکل نوم شویدی.

لنډه داچې دزمانې په تیریدلو سره د (اناهیتا) کلمه له (اردویسورا) څخه جدا شوه او (اناهیتا) دیوې عالي مظهري (ژنې) قوی صفت یادرودخانې دموکل دیوې ښکلې جلۍ دځانګړي قیافې صورت پیداکړ چې په هغه برخه کې هم پخپله اوېستا موږ ته ډیر ښکلي معلومات راکوي او وایي:

"اناهیتا یوه ځوانه اوښکلې نجلۍ ده چې دښکلي اندام لرونکې لوړه ونه لري پاکي او سپیځلتیا یې په سر او صورت کې څرګنده ده.

ملایې ترلې او زرین حاشیه لرونکی کمیس یې په تن ،لویې مربع شکله طلائي والۍ لري او غاړه کۍ یې پر سپینه غاړه لیدل کیږي، خپله ملاترې او تر سینو پورې ښکلې اوبرجسته معلومیږي، په یې دطلا تاج پر ګرده ښه بریښي او سلخالونه لري چې هر یو ۸ مخه لري چې ټول یې پر مخ پرک وهي"

لکه څرنګه چې کتل کیږي اوېستا اناهیتا داسې تشریح کوي لکه چې مجسمه یې په هغه وخت کې موجوده وه، داهم دیادونې وړ ده چې داوېستا دشهادت له مخې په باختر کې دکیسو اوافسانو پچاهان لکه

پیشدادیان کواني او اسپه کورنۍ تر گشتا سپه پورې دوی ټولو له هغې مرسته غوښتې او پخپله زرتشترا هم څوځو ځله تري مرسته غوښتې ده.

هغه څه چې "اناهیتا" په ډیره اندازه دبکتریان خاورې ته مربوطوي هغه ددې په خپل نوم دیومعبد عبادت ځای وجودو.

دبکتریا په ښار کې یو ښکلی اوډیر شان اوشوکت لرونکی معبد د (اناهیتا معبد) یا "انانیتس" په نامه وجودلازه، باید هیر نکړو چې د "اناهیتامعبد" د"بکتر" په خاوره کې ډیره لرغونتیا لري او ډیر په دې عقیده دي چې دامعبد په دې ځای کې وراندې ترهخامنشانو موجود وه. اوددې کورنۍ موسس "سیروس" په باختر کې وروسته له یرغملونو د"اناهیتا" دین (ائین) له ځان سره دفارس خاورې ته یوړاو دخشابادشاه په زمانه کې دناهید پرستش په هغه ځای کې خپل اوج ته رسیدلی و.

۱۳۳۸\۲\۱۲

وارا

په پخواني اريايي تاريخ کې په عامه معنا او د (هند ،اریاني) اریایي تولنې داستقرار اومهاجرت په تاريخ کې په خاص مفهوم او همدارنګه دافغانستان له تاريخ نه مخکښې دورو کې په ځانګړې توګه يوه مسئله ډيره مهمه چې دغور او څيړنې وړ ده هغه د(وارادارګ) جوړول دي. (وارا) چې دلته مې (ارګ) ترجمه کړې دی په نورو صورتونو هم ترجمه اوتعبير کيدلای شي. کولای شو داکلمه مانی، کلا،حصار، قريه کلی، ښار، داوسيدلو ځای او استوګنځی ترجمه کړو.

(وارا) لومړنی ارګ او لومړنی مقر دی چې (ياما) دارياپانو لومړنی پاچا، دهند او اریاني تولنې لومړنی پاچا او دبلخ دپيش داديانو دکورنۍ لومړنی لوی پاچا جوړ کړی او په خپل ژوند يې دهغې په ابادۍ کې هڅې او هلې ځلې ترسره کړې دي.

داريايي داستانونو پراساس (ياما) دبرودت او يخنۍ په مقابل کې چې راتلونکی و، نو ځکه يې د (وارا) په جوړولو لاس پورې کړ، اريايي داستانونه وای وروسته له يوزر کالو سلطنت څخه په هغه وختونوکې چې د (ياما) دسلطنت دوروستيو دوروسره برابر يدله، پاچا يوه سخته يخني پيش بيني کړه. وايي چې هره اجوره يواځنی خدای ياما پاچا ته الهام

(زیری) وکړچې دسختې بخنې او واورې وریدنې په مقابل کې چې ممکن غرونه به ټول سپین کړي. ځانته داوسیدلو له پاره پناه ځای جوړه کړي.

پاچا د(وارا) داحاطې له پاره په کار لاس پورې کړ داوېستادشرحې له مخې چې په دې باره کې یې ورکوي داسې ترینه استنباط کیږي چې د (وارا) احاطې لویه او پراخه لمنه درلوده ځکه چې هربازو یې دآس ځغاستې په اندازه اوږدوالی درلود . یاماپاچا په داسې یوه لویه احاطه کې ښار جوړ کړ داوبو ځایونه، کورونه او ځانته یې داوسیدلو ځای جوړ کړ. باغونه یې کېښول او چارچاپیره یې لوړه کلا جوړه کړه چې لوړبرجونه او دروازې یې درلودې.

ددې تعریف له مخې په جرئت سره کولای شو حکم وکړو چې دجمشید (وارا) ارګ، حصار اویالوی اومستحکم ښار و ځکه چې ځانته یې حصار لاره. برجونه او دیوالونه اودروازې یې درلودې او په دننه کې یې ابادۍ داوسیدلو ځایونه ، کوټې، ودانۍ ،باغونه دغفیري جم له پاره جوړ کړای شوي و. او حتی دمرغانو اوحیواناتو داوسیدلو له پاره ځایونه ځانګړي جوړشوي وو.

اربائي داستانونه نوره شرخه هم ورکوي اوداسې یادونه کوي کله چې د (وارا) کار تمام شو (یاما) پاچاښایسته سړي او ښځې چې دلوړو ونو لرونکې وو او په صحت ښه توانا وو له یوشمېر جفتو (جوړه) حیواناتو اوپرندګانو له اصیلو تخمونو اوجنسونو اودښو اصیلو نباتاتو سره ارګ یاښار ته ورداخل کړل د (یاما) پاچا (وارا) یا (دجمشید مرکز) لکه په کومو صفاتو چې اوېستایې وایي دامن اوامان ځای اودنیکوکارو خلکو ځای و.

وایي چې دې سیمې ته ناروغې نشوې راتللی امنیت او ارامې ددیوالونو دننه ښکاریدله، دبشر ښکلې اوښایسته نسل همداراز دمرغانو او حیواناتو رنګین اوښکلي ډولونه همداراز ګلان اونباتات هلته راټول کړای شوي وو.

تر دې وړاندې داستانونو نور ګامونه اخستي او وایي په دې ځای کې بدخلقي، جنګ جګړه، فریب او نور شیطاني خباثت نه لیدل کیدل. خلک یې ټول روغ رمټ تر اوتازه وو په هغه ټولنه کې بې ترکیبه غاښ لرونکی، پته سترګو ړوند ، په خپه ګوډ او دیوې عضو نه لرونکی بلکل نه لیدل

کیده، مګر ددي برعکس داچاپیریال داستوګنې خوشحالی، اوسعادت چاپیریال و او پاچا له خپل رعیت سره په ډیره خوشحالی هلته ژوند کاوه.

ایاداوېستا اصلي مطلب له وارا څخه څه وه؟ ایا (وارا) د ارګ، کلا، یا ښار په حیث خارجي مفهوم لاره! او که یایې مقصد دزمینداری، کښت اوزراعت دژوند د (وارا) په اړه له عمومي فهواو څخه داسې څرګندیږي چې (هند اواریاني) اریائیانو دتیرو دپخوانیو اونویو دورو دتیرولو څخه وروسته بالاخره یې دامو دریا اوسردریا دحوزو ترمنځ دځمکو په کښت او کار بوخت شوي، نوی ژوند یې له نعمت اوبرکت سره مونډلی دی.

د(پاراداتا) یا پیش دادیانو دوره دهند او اریاني اریایانو دزمینداری او بزګری دوره ده چې لرغونتیا یې هر څه چې وه خو له یوې مرحلې سره یې دامو دریا په حوزه مخامخ یو، لکه څنګه چې پیش دادیان او له هغې جملې څخه جمشید (یاما) له بلخ سره ارتباط لاره. ایا دنیمه تاریخي او نیمه افسانوي او اسطوره یې تعبیرونو یوڅه برخه د (وارا) شته والی په بخدي یا پخواني بلخ کې دیوې کلا په حیث ګاڼه؟

۱۳۳۸۱۳۱۱۰

د "زراسپه" یا "آزراسپه" ښار

دافغانستان دلرغونو ښارونو داثارو په اړه پلټنه اومطالعه دتاریخ او ادب له نقطه نظره ډیر ارزښت لري، دلته له تاریخ اوادب څخه مقصد دښارونو اومرکزونو ترمنځ ارتباط دی چې په ادبي لحاظ دهیواد پخوانیو ژبو ترمنځ دمطالعاتواودلچسپۍ ور پرانیزي، اودتاریخ له نظره دلرغونو ښارونو دموقعیت تاکل دګذارشاتو په پوهیدلو کې ډیره مرسته کوي ، لکه څنګه چې څوځل ویل شویدي افغانستان داوږد تاریخ په لړلو مختلف مدنیتونه ترسره کړي دي او بیلابیل دینونه یې یو په بل پسې تیر کړي. ژبو اولهجو یوپر بل تاثیر کړی دی چې داټولې صحنې ډیرې په زړه پورې دي او دمرکزونو دنومونو مطالعه دنمونې په ډول دیوې وړوکې جهاني کلمې په قالب کې له ـــ ادبي، تاریخي، فرهنګي اومذهبي معناوو څخه ډکه دسترګو پر وړاندې انځوریږي.

دهندوکش په شمال کې یودلرغونو ښارونو څخه چې نوم یې لږ اوریدل شوی دی اودهغویه هکله څه لیکل شوي نه دی داهغه ښار دی چې دلته یې د (زراسپه) یا (آزارسپه) ترعنوان لاندې قیدو .اصلاً د باختر دښارونو په اړه لرغوني منابع لرو دیوناني مصري جغرافیه لیکونی (بطلیموس) او (استرابون) او نوروآثار په لاس لرو.

استرابون په داسې حال کې چې دبکتر (بلخ) دښار نوم اخلي هغه په لاندې ډول هم يادوي: يعنې (زراسپه) (داراسپه)يا (ادارسپه) "

"آرين" يوتن بل يوناني جغرافيه ليکونکی دباختر دمشهورو ښارونو په قطار کې د(زاراسپه) دښاريادونه هم کوي.او هغه يې د(زاريسپيس) په نامه هم ياد کړی دی د (زار اسپه) يا (زارپسيس) دښار ارزښت دسکندر مقدوني ديرغلونو پر مهال چندان روښانه نه دی، مګر د سکندر د يرغلونو ددوام پر وخت له باختر نه د (سغد) يا(سغديان) (ماوراء النهر) اوآمو دسيند شمال لور ته په نورو سيمو دبريدونو پر مهال يې ژمی په نوموړي ښار کې تيراوه ځکه چې د زراسپه ښار مهم ښار و. اودجنګي پياوړتياوو اولوړو برجونو له نظره په زړه پوري ځای و اوکه داسې نه وای نو د سکندر په باختر کې دجنګ پر مهال له يوناځاپي سپرله ييز ګواښه په هغه ځای کې نه اوسيده. په عمومي ډول داسې راښيي چې (بکترا) يعنې ديونانيانو دعصر له بلخ ښار ياد سکندر معاصر اود(زاراسپه) له ښار يوشخه وو.

دپخوانيو جغرافيه ليکونکيو په جمله کې يوازينی شخص بطليموس دی چې دهغو دورو ترمنځ توپير کوي لکه چې د(بکتريا) اوزراسپه ښارونه بيل بيل ښارونه وو، خو ددې له پاره چې ډير سره نژدې واقع وو، يوشمير خلك دواړه يوښار بولي.

پاتې دې نه وي چې د(زراسپه) نوم پرته له ښار نه ديو رودپه باره کې هم راغلی دی چې نوموړی ښار دهغه رود په غاړه اباد شوی و اوددې ښار اوسيدونکي د (زراسپه يانو) په نامه يادېدل.

دښار دنوم په شاوخوا غور کول زموږ معلوماتو ته نسبتاً پراخوالی ورکوي اوپه دې کې شك نشته چې داښار دمخه ديونانيانو له زمانې اودمقدوني سکندر له يرغلونو څخه موجود و. او په دې کې هم شك نشته چې يونانيانو دسيمې له خلکو دانوم اوريدلی اوپه هغه بڼه چې پورته مو وليدل چې له جملې څخه يې يو هم (زراسپه) دی، قيد کړی وي. په دې دوو کلمو کې په کوم نامه کې شك ليدل کيږي؟ يو(زر) اوبل (اسپه) دويمه

کلمه ډیره روښانه ده چې عبارت له (اس) او(اسپه) څخه دی چې په فارسي اوپښتو ژبو کې یې تر اوسه تغیر نه دی کړی. لومړی کلمه ډیره مطالعه اوترجمه غواړي. ځکه چې تر اوسه یې د(زر) د(طلا) په معنا او(هزار) یې د زر په مانا ترجمه کړی او نوموړی ښار یې د(یوزراسونو) اویاد (طلائي اس) په صفت توجیه کړی دی. اولکه څرنګه چې دباختر اسونوله پخواراهیسې شهرت لاره، دواړه تعبیرونه له حقیقت څخه خالي نه دی.

دهمدې کلمې له پاره یوه بله توجیه هم لرو چې هغه د (اذر) کلمه ده یعنې اور او لکه څنګه چې مو په لاپخوانی زمانه کې دبلخ ترڅنګ اورتون د (ازر اسپ) یا (ازر یاسپه) په نامه درلود نو کیدای شي یونانیانو همدغه نوم اوریدلي وي او اصلا دښار دواقعي نوم معنا د (اتشي اسپ) دمطالعې په باره کې وي چې داتشکدو له جملې څخه دیوې مشهورې اتشکدې داسم خاص په صورت ایښودل شوی وي لکه څنګه چې پوهیږو داسپ کلمه په باختر کې داوېستایي عصر په ځانګړو شاهانو اومشهورو شخصیتونو پورې ډیره اړه درلوده. چې دادبي اوتاریخي حلقو پدې تسلسل کې د (ادراسپه) دښار مبداء په اوېستایي عصر کې ترمیلاده یوزر کاله وړاندې رسولی شو.

تخاري ژبه د باختر اوتخارستان

دخلکو آرنۍ ژبه

د ۱۹۵۷ کـال دمـی ۴مـه نیـټه دافغانسـتان دلرغـون پیژندنـې دکیندلوتـاریخ یـوه ډیـره مهمـه ورخ شـمیرل کیـږي. خکـه چـې پـه دې ورخ دسره کوتل په کیندن ځای کې دتیږې یـوه لویـه لوحـه کشـف شـوه چـې پـه لـوی ډبـر لیـك پـوښل شـوې ده ، دغـه چـې لـه یونیم کـال مطـالعې اوتدقیـق وروسـته یوتـن موسـیوماریك بلژیکـي چـې دفرانسـې دکیندلـو دپـلاوي غـړی دی ، پـه دې وتوانیـد چـې هغـه ولولـي اويوشـمیر کلمـې اوجملـې یـې ترجمـه کـړي اوداخرګنـده شـوه چـې لـه کومـې ژبـې نـه چـې پـه دې ډبـر لیـك کـې ګټه اخسـتل شـوی دبـاختر اوتخارستان اصلـي اومحلـي ژبـه ده، چـې بایدهغـه دتخـاري ژبـې پـه نـوم اصـلاً موسیـو مـاریك داژبـه پـه فرانسـوي اصطـلاح "اتوتخـارین" یعنـې د (تخـاراصلي) ژبـه ونومولـه اوددې وجـه تسـمیه داده چـې لـه دې وړانـدې يوشـمیر ژب پیژندونکیـو داسـکایي یـوه لهجـه چـې د "سـنګیانګ" خوانان په علاقه کـې کشـف شـوې د(تخـاري) پـه صفـت یـاده کـړېده (ددې وینـا تصحیـح ایجـابوي چـې دتخـاری اصلـي ژبـې دپیداکولـو لـه مخـې بـاید هغـه دتخـاري داصلـي ژبـې پـه توګه یـاده کـړو او دا کـار موسـیو(مـاریك) پـه همـدې غـرض عملي کړی دی چـې دپخوانیـو ژب پیژندونکیـو تیـر وتنـه اصـلاح شـي.

ټول پـه دې پوهیـږو چـې دافغانسـتان خـاوره دهنـد اواروپـائي ژبـو دپـاتې شـونیوله نظـره ډیـره غنـي ده اوددرو پـه کـرلیچونو کـې کـم ترکمـه د (۲۰) بیلابیلـو لـهجو شـواهد تراوسـه خونـدي شـویدي. دادحیرانتیـا ځای دی چـې ددې لـهجو یوشـمیر دهنـدي کورنـۍ اویوشـمیر نـور یـې اریـاني ژبـو کورنـۍ تـه اړوند یـږي.

لکه څنګه چې دژبو اړوند له مطالعو څخه جوتیږي چې اریایي قبایل له هندي، اریاني کورنۍ یاله شمالي سیموڅخه اویاهم دهمدې خاورې له لرغونیو هغوڅخه به پیل شوی وي.
تخاري ژبه چې تازه یې له سره کوتل څخه دلوی ډبر لیك شواهد څرګند شوي دي،وروسته له پهلوي ، پارتي، سغدي، خوارزمي او اسکایي لهجې داریاني ژب لهجو شپږمه ژبه ده چې دډبرلیك په مضمون یې څرنګوالی څرګند شوی اودافغانستان په ژبو کې یې دډیرې مطالعې له پاره نوی فصل پرانستی دی.
موسیوماریك عقیده لري چې وروستی تن چې دتخاري ژبې یادونه کوي هغه البیروني دی چې په خپل یوتالیف دداروګانودنومونو په باب کې دیوشمیر نباتاتو نومونه یې په تخاري ژبه یاد کړي دي.
کله چې چینائي ګرځند کتونکی هیوان تسنګ داوومې پیړۍ په لومړۍ نیمایي کې دافغانستان شمالي برخو ته راداخلیږي په تخارستان کې دادب اولیکدود دمعنا اوڅرنګوالي په اړه چې په هغه وخت کې په دې علاقه کې رواج او معمول و معلومات ورکوي او له هغې نه داسې څرګندیږي چې زموږ دبحث وړ تخارۍ ژبې دادبي آثارو په نسبت یې له سغدۍ ژبې نه ډیر پراخوالی درلود. دنوموړي کتونکي نظریات ددې لکیدود له پاره ډیر په زړه پورې دي، څکه وایي چې لیکدود یې ۲۵ توري لري او په افقي توګه له چپ نه ښۍ خواته لیکل کیږي لکه څرنګه چې دتخارۍ ژبې لیکدود دسره کوتل په ډبر لیك کې څرګند شوی یوناني دی، ۲۴ یوناني توري پکې شامل دي او پنځویشتم توری یې د (ش) حرف دی چې د (ش) اواز لکه دکنیشکا په څیر اداکوي.
په دې ترتیب څرګندیږي چې دځاګړو اړتیاوو له مخې یې نوی حرف هم په الفباء کې اختراع او ورزیات کړی و.
موسیوماریك دمطالعې پر مهال دتخارۍ ژبې صفت دانتصاب څرنګوالي له پوښتنو سره مخامخ کیږي، چې پخپله یې ځوابونه ورکړي دي، مثلاً:
ایا طبعاً موږ په خاطر کې ګرځي چې نوموړې ژبه دمتهاجمو یامهاجرو قومونو ژبه نه ده چې دتخارۍ پر نامه دویمه م ز پیړۍ کې دآمو له سیندرا

تیره شوې او دافغانستان دغې څنډې ته راغلې او دهغو دراتلو په تعقیب سره بکتریان په تخارستان شهرت وموند؟

نوموړی مدقق په خواب کې خپله پوښتنه داسې ردوي چې هیڅ دلیل نشته چې یوډله کوچیانو اوکېږدی والو خلکو خپله ژبه دباختر پر خپلوخلکو چې دلته مېشت او ډېرې مودې اوسیدونکي وو، تحمیل کړې وي.

دهغه بله پوښتنه داده لکه څنګه چې کشف کړای شوېدبر لیك یورسمي ډبر لیك دی اوتقریبا دکوشاني امپراطور کنیشکا حکم اودیوې رسمي اعلامیې بڼه لري ولې ژبه یې کوشانی ژبه نه ده؟ ددې پوښتنې ځواب داسې ردوي چې که چیرته داژبه دشاهي کورنۍ اویادکوشاني پرګنیزه شاهي ژبه وای نو ډیرو پراخو ادبیاتو څخه برخمنه کیده. څودچیني ګرځندیا لیدونکي پر وینا داډیره پراخه ژبه ده او حتی له سغدي ژبې نه هم پراخ اوبډای ادبیات لري.

نودبلژیکي پوه په عقیده هغه ژبه چې دسره کوتل په ډبر لیك کې تړې کار اخستل شوی دی دباختر اوتخارستان داصلي اوسیمه ایزو اوسیدونکیو ژبه ده او دلویدیزو اوختیزو ډلوترمنځ دایران ژبو کورنیو داستعمال عامل شمیرل کیږي.

دتخارۍ باختري ژبې رسم الخط داستعمال له مخې دمنځنۍ ایرانۍ ژبو د رسم الخطونوسره لکه پارتي، سغدي، اوخوارزمي توپیر لري ځکه چې نوموړي رسم الخطونه په مستقیمه توګه له ارامي رسم الخط څخه مشتق شوي چې په ډیره پیمانه دهخامنشیانو ددفتري منشیانو تاثیر په کې څرګند دی، حال داچې باختر اوتخارستان دیوناني عنعنوي لرغونتیا پر اساس یوناني الفبا په خپله لیکنۍ ژبه کې استعمال کړې ده او دارسم الخط دصوتي سیستم په لرلو دتخارۍ ژبې دصوتونو له پاره بشپړ غوره او مناسب و او په عین حال کې دباختر اوتخارستان ادبي ازادي هم راڅرګند وي.

۱۳۳۷\۱۱\۱۵

باختري يابلخي ژبه او د سره کوتل

د ډبر ليک وروستي ژباړه

دبغلان دسره کوتل ډبر ليک (۱۹۵۷ م کال دمې ۴ مه ورځ) په افغانستان مرکزي اسيا هند او ايران کې ډېر تاريخي اوفرهنګي (تاريخ اوادب له نظره) ارزښت لري. له ۱۹۵۷ کال څخه تر نن (۱۹۶۷) کال پورې ددې لسو کالو په اوږدو کې چې له کشف نه يې پوره لس کاله تيرېږي يوشمير اروپائي پوهان لکه په فرانسه کې (پروفيسر بن وانيست) په انګلستان کې فقيد پروفيسر هيننګ) او پروفيسير ګرسه ويچ) په المان کې (پروفيسر هومنبخ اوګوبل) او دنړۍ په ډيرو برخو کې يې په تحليل ، تجزيه، قرائت دالفاظو په سموالي اودمتن په راټولولو بوخت دي.

د(اتوتخاري) او(اصلي تخاري) صفت هغه صفت و چې دډبر ليک دکشف په لومړيو کې دموسيو (ماريك) دفرانسې لرغون پيژندنې دپلاوي دغړي له خوا ورکړای شواو (په تيره مقاله) کې مې دهغې يادونه وکړه نو موسيو" راوول کوريل" دفرانسې دلرغون پيژندنې دپلاوي غړی په (ازياتيك ژورنال) داسيا په تحقيقاتي مجله کې په دې باره کې په ځانګړي توګه دليکونکي له زاويې خبره کړه مګر يوډير مهم قدم په ۱۹۶۰ کال کې دفقيد استاد " هيننګ" له خواپه لندن کې واخستل شو،او نوموړی په

خپله مشهوره مقاله کې (دبکتریان ډبرلیك) ترعنوان لاندې ددې ډبر لیك ژبه د(باختر) یا (بلخي) ژبې په نامه یاده کړه.

استاد هنینګ په یوه مثلث ډوله کاڼي باندې چې له سره کوتل نه کشف کړی شوی، او ددري کربنولرونکی و، دلومړي څل لپاره دبغلان دنوم په لوستلو بریالی شو. په دې ترتیب سره چې دډبرلیك په دویمه کرښه کې دانوم په لرغوني بڼه د(بغولانګو) په بڼه ولوست هغه باوري دی چې دا کلمه په سغدي ژبه کې د (بغدنك) (اوبغدنګ) په صورت راغلې اوټول داریاني له پخوانۍ کلمې (بغودانکه) څخه مشتق شوي او معنايي اتشګا اورتون دی او وروسته تر دې چې وروستی حرف یې حذف شوی له (بغولانګو) څخه لومړی (بغلانګ) اووروسته اوسنی نوم (بغلان) منځ ته راغلی دی.

لکه چې فرانسوي لرغون پیژندونکی پلاوی وروسته دسره کوتل له ستر ډبر لیك څخه دکیندلو په نهمه اولسمه مرحله کې (د ۱۹۵۸ کال دنومبر له ۲۰ څخه ددسمبر تر ۲ نیټې اوبیا د ۱۹۵۹ کال دنوامبر له ۴ مې څخه دنوامبر تر ۲۶ نیټې پورې ۵۳ نورې دکاڼي خښتې چې دځاه په سنکارۍ کې ترې کار اخستل شوی و.) نوي اسناد (لاسوندونه) و. چې په لاس راغلل او پروفیسر بن اونیست چې دواړه داریاني ژبې متخصصین وو او یوتن بل استاد کولشر دوفرانس په ۱۹۶۱ م کال کې دبغلان په ډبر لیکونو مطالعه پیل کړه او څرګنده یې کړه چې دغه ۵۳ ډبر لیکونه په حقیقت کې دهغه ډبر لیك دویم نقل دی چې پر ۱۹۵۷ کال پریوکاڼي کښل شوي وه. ددې لیکونو (۲۱ پارچې یونقل او ۳۲ پارچې کاڼي بل نقل دالیکنه بشپړوي) په دې ترتیب دبغلان له سره کوتل نه درې نقله ډبر لیکونه په لاس راغلي دي چې ټول دکابل په موزیم کې موجود دی.

له دې سره سره یې مطالعې دژبو دمتخصصینو له پاره دکلماتو دتفکیك اولوستلو اوترجمې کارنسبتا اسانه کړی دی. همدارنګه یوشمیر الماني پوهانو لکه (هومیخ) او (ګوبل) هم دډبرلیکونو دکلمو په تعبیر اولوستلو اومتن په ترجمه کې نظریې ورکړي چې ټولې دقیقې اوډیرې علمي جنبې لري چې دټولو مقالو شرحه رسالو ته اړتیا لري چې په ډیره پیمانه به دژبو مدققین ورته پاملرنه وکړي اوپدې ورکوټې مقاله کې یې دتشریح ګنجایش نشته.

لکه څنګه چې مې په پیل کې وویل چې دسره کوتل دلومړي ډبر لیک دکشف دغه لس کاله تېرشول، تر دې وروستیو پوهان دهغې په ژباړه کې بیلابیلې هڅې ترسره کوي، ددې ژباړو یوڅه برخې دڅوکلمو په معنا اوتعبیر منحصرې دي، بلاخره ټوټه ټوټه څوکرښې ژباړل شوي او هغه وخت دټوټه کیدو په وجه دمتن عمومي ګټه استنباط شوه.

وروستی شخص چې دمتن په بشپړه ژباړه یې لاس پوري کړ دفقید هنینګ شاګردانو څخه یوتن پروفیسر (ګرشه ویچ) و چې تیر کال مې دایران پیژندنې په کنګره کې ولید او په همدې باره کې مې ورته دلرغون پیژندنې دڅانګې خبرې واورولې چې مقاله یې د(چاه بغلان) ترسرلیک لاندې د(ریشیامیجر) په مجله کې خپره شوه.

په (فروغ فرهنګ) رساله کې چې دانیس په ۱۳۴۶ کالنۍ کې چاپ شوې له انګریزي ژبې نه یې یوه ډیر ازاده ژباړه پکې نشر کړه چې همغه کټ مټ دلته نقلوم:

" کله چې دکنیشکافاتح معبد جوړشو، یوپاچا په خپل نامه ونوماوه. اوبه هلته موجودې وې، مګر وروسته وچویې اوداوبو دکم والي په وجه خدایان له خپلو ځایونونه پورته شول اومعبد شړ پاتې شو، اوس په دې حالت و چې (نوکرو نزوکو) (فریخ وادیو) چې دهیواد پورو، داسمان زوی ،عادل، شفق دټولو موجوداتو خیر غوښتونکی پاچا له سر پریکړو پلویانو څخه و دثور په میاشت کې ۳۱ کوشاني عهد کې داخل شو اوامپراطور د اوامرو په اثر په ملګرتیا د(کوزګنک) زوی د (برزومهر) (خیرکمن) (سیتل ګانزیک) دمعبد چارچاپیر کلاجوړه کړه او څاه یې وکیندله اوهغه یې په ډبرو وپوښله او څاه ته یې څرخ نصب کړ اوداوبو ذخیره یې جوړه کړه او دمعبد محوطه یې تر لرې لرې ځایونوخړوبه کړه (اپومن) (مهرامن) او (برزومهرپور) ډبر لیک ولیکه"

البته دبغلان دډبر لیک دمتن لوستنې ترجمې اوتفسیر دمناظرې په اړه وړخلاص دی په همدې ترتیب راتلونکې پر راتلونکیو سپارو. سملاسي دبغلان دډبر لیک اصلي ژبې ته چې هغه لومړی موسیو مایك د اصیلي تخاري په نامه لوستی اوبیا فقیداستاد هنینګ د (باختري) یا(بلخي) په نامه ونوموله.یوه داریاني ژبو له کورنۍ ختیزه منځنۍ ژبه ده چې دکوشانیانو په دوره دمسیحي په لومړۍ پیړۍ کې دهندوکش په شمال

بغلان کې او دباختر په ډېرو برخو کې پرې خبرې کیدلې او پخوانیو (سغدي) او (خوارزمي) ژبو ته یې ډېر ورته والی درلود.

لکه څرنګه چې دډېرو اریاني ژبو پرخلاف (که هغه پخوانۍ دي منځنۍ او که نوي دي) چې په سامي لیکدود لیکل شوی دی یواځې ددې کورنۍ مینځۍ ژبه چې دیوناني ژبې په لیکدود او حروفو لیکل شوی داپه ډېر لیک کې په سمه توګه تلفظ او خوندي شوې ده یواځې دکار په پیل کې چې کوم اشکال محسوس وو او شاید تر اوسه به هم په بشپړه توګه له منځه تللي نه وي هغه دکلمو بیلتون دی ځکه چې دډېر لیک یوناني توري چې په اسانۍ سره لوستل کیږي، هغه پرله پسې اوښنګ پر ښنګ لیکل شوي دي.

۱۳۴۶-۵-۷

کابل او دتاریخ په دوروکې یې پخوانې نومونه

کابل دطبقات الارضي په اصطلاح "ژوره کاسه" ده چې په هغې کې د شاوخوا نقاطو اوبه راټولې شوي دي په بل تعبیر داوبو دټوئیدو ځای دی. دکابل شاوخوا ته په یوې کتنې شمال لور ته دخواجه رواش چمن، غرب لور ته یې دبیني نیزار چمن، جنوب ختیځ لورته یې دقلعه حشمت خان چمن لیدل کیږي چې دطبقات الارض مفکوره اواصطلاح پکې حقیقت لري او یوه برخه اوبه چې د چاپیریال له غرونوڅخه ښکته راتللې او راځي لاره یې نه درلوده اوپه مختلفو "کاسوکې" راټولیدلې اوتراوسه یې دښار شاوخوا نښبې نښانې لیدل کیږي.

داخرګنده ده چې په پخوانیو دورو کې رودخانې دتلو راتلو طبیعي لارې وې مهاجر به همدغو رودخانو ته تلل راتلل لوي کلي او ښارونه به دهمدغو سیندګوټو ترخوا اباديدل دلرغون اریاییانو دیادګار دوید په سندرو کې دکابل درود نوم د"کوه بهار" په بڼه راغلی او په تکرار سره استعمال شوی دی. اوداخرګنده ده چې اریاییانو په افغانستان کې د استوګنې پر مهال او دجلګې " هفت دریا" یعني پنجاب پر لور دهجرت په مهال رود پیژانده.

طبیعي ده چې دا وخت ښار او دښار اوسید نه نه وه او ددې سیندګوټي پر غاړه لاښار اباد شوی نه و او اریایي مهاجر دخیمو اوسیدونکي وو او دشنو رودخانو پر غاړو دمالدارۍ په چارو بوخت وو. دکوبهار دپخوانۍ کلمې چې دکابل درودخانې نوم دی "کو" د "اوبو" په معنا چې د"و" بدلیدل په "الف" تر اوسه د "کابل" په کلمه کې له منځه تللی

نه دی او دهغوی چې په شاعرانه صورت کې دکابل په کلمه کې "اوبه د "ګل" په منځ کې لیدل هغوی دفیلوژي حقایقو ته هم نژدې دی.

پخوانی کابل چې هر ځای و ځو څرګنده داده چې پرغرونو دديوالونو جوړولو وروسته دابادی، دثقل مرکز ددوو غرونو "اسمايي" او(شير دروازي) په منځ کې يي پراخوالی وموند او دا وروسته له ۵ مسيحي پيړۍ نه پيدا شوی دی.

هماغه ډول چې "ويد" دکابل درودخانې يادونه کړې ده اوپستا هم د۱۴ قطعوځمکو په يادونه کې۷ قطعې ځمکه د (ويکده ته) په نامه يادوي اولرغون پوهان ټول هغه کابل بولي اويوتن حماسي پهلوان ((کرسپه)) يې ډيرمشهورو چې بیاوروسته دکابل او کاپیسا دپهلوانانو يادونې شوي دي پیل یي له همدغه ځایه شوی دی.

ددريمې م ز پیړۍ په نیمايي کې يوتن مورخ چې اراتوستنس نوميده له دي سيمې (اورتسپانا) يا(اورتسپنه) په نامه يادونه کوي چې پوهان دبطلیموس مصري جغرافيه ليکونکي په مرسته دويمه مسيحي پيړۍ کې داسيمه کابل تعبير وي، البته يوشمير ددې ښار موقعيت ښکته پورته کړی دی اودنوروځايونو وراندې یي هم کړی دی لکه "حصارسکندري" دسرای خواجه ترځنګ اوداسې نور مګر دکابل دښار موقعيت د "اورتسپانا" دموقعيت ارزښت له دغې څخه څرګنديږي چې دپخوانيو کاروانونو لار چې دهند ،باختر او اراکوزي "قندهار" په لور تيتې شوي، موجودې وې اوفاصلې يي معمولا دموقعيت له مخې شميري او همدې کتنې له مخې "استرابون" هغه ځای (څلور لارې) بولي دهمدې تعبير له مخې څرګنديږي چې د "اورتسپانا" ښار چې اوس يي (فعلي کابل) بولو دکاروانونو پر لاره يي يو مهم موقعيت لاره چې دالارې له همدې ښار نه دهند ، بلخ، باخترو ارغنداو سيمې اودښارونو پر لور يي تيتې شوې وې او دکابل موقعيت داخصوصيت اوس هم لري او ددې درې تر خواوولارې اوس هم له همدې ځایه تيريږي. البته داصفت په سرای خواجه اوبګرام کې حصار سکندرې هم لري. مګر مدققين ډير په دې خوامتمايل دي چې کابل نوموړی (اورتسپانا) (اراتوستنس)وکړه او جغرافيه پوهانو څیړنې هم دانظريه تائيدوي.

بطلیموس یونانی مصری جغرافیه لیکونکی چې په دویمه مسیحي پیړۍ کې یي ژوند کاوه دښارونو او قریو په ډله کې (دپاروپامیزاد) ولایت د (کارورا) دښار په نامه یادوي چې پوهانو یي دتلفظ صورت د(کابورا) دښار په نامه هم کړی دی او دکابورا نوري برخې یي دښار داوسیدونکیو نوم (کارورا) تلقي کړی دی دبطلیموس د (اوراسپانا) او(کارورا) دواړه یوښار بولي او(کارورا) یي د(بازلیئوس) په صفت یعنې (شاهي ښار) هم یاد کړی دی. دبطلیموس نظریات د(کارورا) او(اواتسپانا) دښار په اړه دکابل تاریخچې په اړه ډیر ارزښت لري او په ځانګړې توګه داچې دا ښار د(شاهي)ښار په نامه یادوي. اوتر دې اندازې پورې چې دا ښار اداري مرکزیت څرګندوي.

لکه څنګه چې دنوموړي جغرافیه لیکونکي دقریوپه نومونو کې دکابل دچارچاپیره ځینونقطو لکه (لوکرنا ـ لوګر) (ارګوده ـ ارغنده) (بګرده ـ وردګ) هم یادوي اودادرې نقطې دکابل په چاپیریال کې لوګر، ارغنده اووردګ یادوي دهغه لیکنې د کارورا، کابورا چې کابل دی داهمیت اوموقعیت په اړه ډیر ارزښت وړ دي اوداڅرګندوي چې نوموړی نه یواځې دمرکزي ښار له موقعیت نه، بلکې دچارچاپیره مهمونقاطو څخه هم بې خبره نه وه، دکابل دنوم وروستی تلفظ (کاول) او کابل) دی لومړی یې د(پراچې) او(اور مړي) لهجو دتاثیر په وجه اود یفتالیانو دتمرکز په اثر منځ ته راغلي او دویم دپهلوي ادبیاتو د(بنداهش) په متن کې یې یادونه شوې.

(کاول) ، (زاول) ، (کاولستان) او (زاولستان) به موتل اوریدلي وي داتلفظونه دمسیحي له پنځمې پیړۍ نه له یفتلیانو سره معمول شوی و. لکه څرنګه چې (زاول) (زابل) شو همدارنګه (کاول) (کابل) شو او لکه څنګه چې وروسته له (کاول) څخه د کابل ضبط هم لرو کولای شو وواېو چې د (پ) اوښتل په (ب) چې دواړه قریب المخرج دي دکابل دنوم ضبط وتلفظ منځ ته راغلی چې تقریبا له یوزر کالو راپه دیخوا معمول اومتعارف دی.

۱۶- ۳- ۱۳۳۷

بودایي کابل

دیونـاني اوپـهلوي کلاسیـك متـون کـې دکـابل دنـوم دریـښې او ددې ښار دبیلابیلونومونو دضبط پـه اړه چې راډیـو تـه مې یـوه لنډه مقالـه ولیکلـه (تیره مقاله) دلتـه غـواړم دبودایـي کـابل موقعیـت تصریـح کـړم.

پـه دې کـې شـك نشتـه چې کـابل دیـوې (وادۍ) پـه حیث، دیـوې کـلا پـه حـېث ، دیـوې درې پـه حیـث، دیـو کلـي پـه حیـث اوبلاخـره دیـوښار اودافغانستـان دپـایتخت پـه حیث اوږد تـاریخ لـري. او کـه چیرتـه یـې دپخوانیـو اثـارو پـر اسـاس چـې یـوه مجموعـه یـې ۲۰ کالـه دمخـه لـه چمـن حضـوري اودمرنجـان غونډۍ لـه کوزنـۍ برخـې نـه کشـف شـوې او اوس هـم دکـابل پـه موزیـم کـې خونـدي ده وشمیـرل شـي نوکـولای شـو چـې دکـابل تـاریخ تـر میـلاد پنـخه پیـړۍ دمخـه دکـابل تاریخچـه شـروع کـړو. ـ ددې ۲۵ پیـړیـو پـه اوږدو کـې کـابل دتـاریخ بیـلا بیلـې دورې تیـرې کـړې دي چـې لـه هغـې جملـې څخـه یـې یـوه هـم دبودایـي دوره ده چـې هغـې تـه دلویـو کوشـانیانو دوره هم ویلای شو.

پـه دې کـې شـك نشـتـه چـې دلرغـون پیژنـدا او دڅیړنـو پـه وجـه بودایـي معـابدو او استوپـو دکنډوالو اثـار دغرونـو پـه څنډوکې او دښار پـه مـاحول کـې دغونډیو دپاسـه پـهُ مختلفـو برخـو کـې لکـه چکـړي، کمـري، شیـوکي دشـاخ برنتـي دغـره لـه لمنـو، پنجـه شـاه، دعلـي ابـاد گردنـه او همـدا راز لـه نـورو

ځایونو ځخه هم پیدا شوي دي. خو که چیرته په غور سره ددې عبادت ځایونو او استوپو دودانیو طرز، شواهد او اثار مطالعه شي څرګندیږي چې داهر یو دیوې نوې اوتازه دورې سره اړه پیداکوي.

داګوښه معبدونه وو چې دبودایي وخت له دود سره سم دمشخصو څنډو دپاسه دکابل چار چاپیره تپویاندې ابادې شوي دي.

فرانسوي فقیدموسیوفوشه عقیده لري چې بودایي کابل دیو کلي په توګه داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ دچکري په برخه کې په داسې ځای کې واقع و چې نن ورځ یي هم دغره پر څوکه (دپای په برخه) کې یومنار دچکري منار په نامه موجود دی چې لیدل یي مدققینو اوسیلانیانو ته ډیر ارزښت وړ دي.

دموسیو فوشه نظریه ددې ځای دتاریخي ودانیو پر مطالعاتو اودده پر هغو ولاړه ده چې دده په غوښتنه دموسیو (ګودار) له خوا یې صورت نیولی دی.

په چکري کې پرته له دې چې دغره په یوه څوکه باندې منار موجود دی چې دهغې توري وارثې او ثبوت ته رسول ځانګړې مقاله غواړي، یوبل منار د (سره منار) په نامه او څو استوپې موجودې دي چې له نیکه مرغه دزمانې په تیریدو سره دقصدي خرابیو ساتنه او محافظه یې په ښه توګه ترسره کړې ده او مطالعه یي په کوشاني عصر کې دکابل دبودایي معمارۍ دسبك له نظره خاص ارزښت لري. دهغې غونډۍ چارچاپیره چې سره منار پرې اباد شوی دی دلوړو دیوالونو اثار تر ۴۰ کالو دمخه هم موجود وو چې اوس یي شواهد لږ لږ له منځه تللي دي. مګر دسره منار په مقابل کې دبودایي کابل دلوې استوپې نښې نښانې تر اوسه موجودې دي چې دمحیط اوږدوالی یې ۴۷ متره دی مګر دمعبد یې پرته له پوړۍ لرونکې ځمکې نه نور څه پاتې نه دي.

دسره منار شاته دیخ درې په نامه یوه وړوکې دره ده او دچکري دمنار ترشاه یوه بله دره ده دسنجد درې په نامه چې ددواړو په منځ کې تر اوسه وړوکې استوپې موجودې دي.

له چکرۍ نه لږ لرې دلمرختیځ پر خوا دخورد کابل په لور یوه ساحه ده ددامن کمري په نامه یادیږي چې هلته هم ددوه استوپو نښنې نښانې لیدل کیږي چې دیوې دمحیط اوږدووالی ۴۵ متره دی او له هغه ځایه بیا لږ

دلمر خاته پر لور یو بل ځای راځي چې دسيمې خلك يې (سه توپان) بولي، خولکه څنگه چې توپ همغه داستوپې کلمه ده. څرگنديږي چې هلته استوپې موجودې وې، نه يواځې د درې استوپو بلکې د ۵ استوپو نښې نښانې ښکاري.

په دې ترتيب څرگنديږي چې د (کمري اوچکري) په علاقو کې په لومړۍ مسيحي پيړۍ اوپه ځانگړې توگه له لومړۍ څخه تر دريمې مسيحي پيړۍ پورې ډيرې استوپې اومعابدونه موجود وو او پدې کې داستوپو اومعبدونو نښې نښانې هيڅ شك نه پيدا کوي.

انگريز لرغون پيژندونکی ميسن له ۱۴۰ کاله دمخه بودايي کابل کنډوالې ليدلي دي او حتی دچکرې په لويه استوپه کې يې يولوي سوری کړی و. اويوشمير ختين لوښي دتيږو صندوقچه او سکې يې له هغه ځايه وړې دي بودايي کابل د ودانۍ دجوړښت دښار دابادۍ اودخلکو دجمعيت له نظره چندان اهميت نه درلود ، مگر ددينې مرکزيت له مخې په پورتنيو پيړيو کې چې يادونه يې وشوه بې اهميته نه وه دچکرې دمنار موجوديت دمعبدو او استوپو شته والی دا رابنيي چې دختيځ اوشمال لورې بودايان هلته روزل کيدل .

۵_۷_ ۴۱

دکابل شاوخوا بودايي پاتې شوې ودانۍ

لرغون پيژندونکي پوهان معمولا پدې باوري دي چې کابل بودايي عصرځانګړې سيمه لرله يا پر بل عبارت (بودايي کابل) له ننني کابل څخه ليرې وجودلاره. دنوموړو پوهانو نظريه په دغو دوو دلايلو متکي ده. يودپخوانيو اثارو، ابادېو، دمعبدونو او داستوګو ودانۍ اوبل دکابل دځينو اوسيدونکيو افواهات، عرف او عادتونه.

لدې سره سره دپورته نظرياتو پر اساس پخوانی کابل په لومړيو دوه دريو مسيحي پيړيوکې دلوګر دحوزې له مخې له‌اوسني کابل نه يې جنوب ختيځ پلو ته په ۸ کيلو مترۍ کې قرار لاره او داهغه حوزه ده چې (ساکا) (کمري) (چکري) او (بګرامي) نيولې ده اودلوګر اوبه دمخه تر دې چې دکابل سيندګوټې سره يوځای شي. يواځې د يعقوب له تنګي څخه راوځي داپورته يادې شوې ساحې خړوبوي.

دکومې ساحې چې مو يادونه وکړه هغه سيمه ده چې دشاخ برنتي، کمري او چکري غرونو يې لمر خاته، لمر پريواته او جنوبي خوا وې ئې

راچیرې کړې دي او شمال لور یې خلاص دی. همدارنګه یوشمیر غونډۍ لکه: خاك بلخ او تپه مرنجان یې په لرې شمال لوید یزه برخه کې پرتې دي.
داوس له پاره دبودایي کابل لرغونتیا دودانیو دجوړښتي سبك له نظره اویوشمیر سکودشهادت له مخې چې له پخوانیو ابادیو څخه راپیداشوی دی دلومړۍ، دویمې اودریمې مسیحي پیړۍ پورې ترشابیولای شو اوداهغه وخت دی چې لوي کوشانیان دخپل قدرت اوج ته رسیدلی و. او دافغانستان په ټولو برخو اودهند په ځینو فتح کړای شویو برخو کې یې واکمنی درلوده.
فرانسوي هیوادپیژندونکی موسیو فوشه باور لري چې دبګرامي وجود پر دغوسیمو کې چې یادونه یې وشوه دغلته دوجودیو دلیل دی اواحتمال لري چې (کابورا) دبطلیموس یادونه (چې دښار په حیث یې ترینه یادونه کړې ده) په همدغه سیمه کې واوسیږي.
لکه څنګه چې کتل کیږي اوپخوانی بقایا وې اونومونه شهادت ورکوي دغرونو دلوړو څوکو نه نیولی دغرونو ترلمنو او غونډیو پورې په ټولو ځایوکې معبدونه اواستوپې جوړې شوې وې لکه (شاخ برنتي) او د(چکري منار) چې دغرونو په ښکتنیو مورګو باندې واقع وو او په دواړو ځایونوکې دبودایي ابادیو بقایاوې ___ دغرونو په لمنو اودغنډیو دپاسه په پنجه شاه غونډیو، جان باز، جبه کهنه، کمري، چکري او تپه مرنجان او نوروکې مشاهده کیږي.
په هغو سیمو کې چې یادونه یې وشوه دبودایي ابادیو پاتې شونې معمولاله زراعتي ځمکو پورته اوهمدا راز له کلیو لکه (شیوکي) او(کمري) نه پورته اوډیر وختونه یې ددرو په منځ کې چې له نظره نسبتا پناه وې جوړې کړای شوې دي.
دپخواني بودایي کابل له مشهورو ودانیو څخه یو هم دچکرې منار دی چې داوسني ښار جنوب ختیځ لور ته په ۱۲ کیلومترۍ کې دیوغر دمورګي دپای په برخه کې ودان کړای شوی دی. او نژدې ۲۰ متره لوړوالی لري او داهم له شك نه وتلې نه ده چې په پخوانیو وختونو (مسیحي لومړۍ پیړۍ کې) ددې منار په پورتنۍ برخه کې یوڅرخ یادبودائي دین علامه و لکه څنګه چې په بنارس کې داشوکا دوخت منار پاتې دی او په سر کې یې څرخ لیدل کیږي.
دپخواني بودایي کابل دودانیو په قطار کې یو بل دقدر وړ ځیز (سره مناره) یاسور منار دی چې دچکرې دغره په پای کې لیدل کیږي لکه څنګه چې ددې منار په تعمیر کې دسور رنګ کاڼي لګیدلي دي په دې وجه یې د

سور منار په صفت شهرت موندلی دی. ددې دواړومنارونو ترمنځ دځو استوپو پاتې شونې لیدل کیږي چې مخ یې بنه ساتل شوی دی. دلویې استوپې احاطه یې له ۴۵ مترو نه اوړي.

ددې استوپو په مقابل کې دوره وړوکې درې دي چې یوې ته (یخ دره) او بلې ته (سنجد دره) وایي اودهرې یوې په دننه کې وړې استوپې لیدل کیږي.

له چکرۍ نه دختیځ پر لورې دغره دیوې ګرځنې ترشا یوه بله لویه ساحه پرته ده چې معمولا ورته دکمري دامان وایي هلته ددوو ځانګړو درو په پای کې دوې نورې کنډوالې ځرګندې شوې چې هر یو یې ځانته استوپې لري چې دیوې دقطر اوږدووالی څه دپاسه ۴۰ متره دی همدا ډول له دویمې ساحې نه لمر خاته پلو ته دبل غره دیوې څوکې تر شا یوه بله لویه ساحه راځي چې معمولا هغې ته (سه توپان) وایي چې پخپله یې له نوم څخه ځرګندیږي چې دلته یوشمیر معبدونه اوبودایي استوپې جوړې کړای شوې وې. ځکه چې باید هیر نکړو چې (توپان) د(توپ) جمع ده اوتوپ تر اوسه دافغانستان په بیلابیلو ځایونوکې داوسیدونکیو په عرف کې داستوپې له پخوانۍ کلمې نه عبارت دی لکه : (توپ دره) چې چاریکار ته مخامخ پرته ده او یوه لویه استوپه اوس هم هلته لیدل کیږي.

لنډه داچې هغه سیمې چې داوسني کابل جنوب ختیځ لور ته پرتې دي له (جبهه کهنه) څخه تر (سه توپان) پورې په بیلابیلو برخو کې پرله پسې دګرځنیو اوخنډو ترشا یوشمیر مهمې بودایي ودانۍ ابادې وې چې بقایایې دمعبدونو، استوپو او منارونو په بڼه پاتې دي، خودزماني په تیریدو او ددې سیمې بنار ته دنژدیوالي په وجه پکې ډیرې خرابۍ پیښې شوې، خوبیا هم ویلای شو چې بودایي ودانۍ پدې برخه کې ډیرې وې او داهم له احتمال نه لرې نه ده چې حتی په دریمه ق م پیړۍ داشوکا په وختونوکې کله چې بودایي دین افغانستان ته راغی په دې سیمه کې ابادې شوې وې.

۱۶ـ ۱ـ ۴

کابلي رتبیل شاهان

نردریمې زېږدې پیړۍ وروسته په لویدیځ کې دساسانیانو او په ختیځ کې دغربي ترکانو درامنځ ته کیدو پر اثر په افغانستان کې دکوشاني دولت قدرت ورو، ورو کمزوری شو. په پنځمه زېږدې پیړۍ کې دیفتل په نامه دنوو خلکو دځرګندیدو په وجه چې دهغوي شل زره کورنۍ اوس هم په بدخشان کې دفیض اباد په شمالي برخه کې اوسیږي، ترکان او ساسانیان دواړه تر شا کړای شول یفتلیانو لومړی دهندوکش په شمال اوبیا په جنوب کې دزابل په سیمه یعنې دغزني اوکندهار ترمنځ مقتدر دولتونه منځ ته راوړل اوپه هند کې یې ډیر فتوحات ترسره کړل چې له هند څخه ګوپتایانو دوی بیرته افغانستان ته پر شا کړل، چې وروسته بیا په ترکیبي بڼه وړو کوشانیانو اویفتلیانو په شریك ډول دافغانستان په بیلا بیلو برخو کې دیوشمیر سیمه ایزو واکمنو په مرسته حکومت اوقدرت ته ورسیدل، چې دبامیانو زمریان دهغو قبیلو نمونې وې، باید یاد ولرو چې په غربي ماخذونو کې په عموم ډول دکابل سیمه ایز واکمن د(کابل خدا) په لقب یاد شوی دی چې مقصد ترې همغه کابل شاهان دي، چې کولای شو دکابل شاهان په بیلابیلو کورنیو اوډلو وویشو چې په هغه ډله کې یو هم رتبیل شا شمیرلی‌شوچې یو ښاخ ته یې د (رایان کابلي) په لقب سر لیك ټاکلی شو.

له کومې ورځې چې عربانو دافغانستان له لویدیزو سرحداتوسره تماس ومونند یعنې له ۲۳ هجري (۶۴۵ مسیحي) ترهغې زمانې پورې چې کابل

د یعقوب لیث صفاري له خوا په ۲۵۸ هجري (۸۷۹ مسیحي) کې فتح کړای شو دغه دپاسه دوه پېړیو په اوږدو کې د کابل دسیمې پاچاهان چې دهندوکش جنوب پلو ته یې په پراخه او لویه ساحه کې امارت درلود د (رتبیل) په نامه اوصفت یادشوی دی.

دعربي ماخذونو په تعقیب دفارسي متون په تاریخي اوادبي اثارو کې هم یاد شوی، واکمنان دهجري په لومړیو پیړیوکې هر ځای د (رتبیل) او (رتبیل شاهانو) په نامه یاد شوي دي.

دارتبیل شاهان دهندوکش په جنوبي برخه کې په لویه او پراخه ساحه کې له کابل نه دسیستان ترهامون یا په بل عبارت له کابل نه تر زرنګ یعنې داوسني افغانستان اوایران تر پولو پورې سلطنت درلود او ډېر قدرت لرونکي وو مګر په کابل کې دسیمه ایزو واکمنانو په نامه یې ډېر شهرت لاره لکه چې برسیره پر ادبي اوتاریخي ماخذونو دکابل دعوامو په فوکلوري کیسو کې یې هم شهرت لاره او لري یې او حتی ــــ دشیر دروازې او شاخ برنتي دغرونو دپاسه دابادیو نسبت ورکړ شوی او ورکول کیږي دا اولسي کیسې او عامیانه داستانونه ددې شاهانو دتاریخي حقایقو په روښانولو کې ډېره مرسته کوي.

په دې کې شك نشته چې د (رتبیل) دکلمې دلیك اوضبط صورت لږ څه غور غواړي، اودمطالبو دتحلیل صورت یې راڅرګندوي. ټول پوهیږو چې د (رتبیل) کلمه په عربي اوفارسي متون کې له بیلابیلو بڼوضبط شوی دی.

لکه له هغې ډلې نه "رتبیل" زنتبیل، زنبیل، زنده پیل اونورداضبط تویېر په غالب ګمان چې دعربي لیکدودونه راولاړ شوی چې په دواړوژبو عربي او فارسي کې یې دتاریخي اوجغرافیایي نومونودلیکنې دسم ضبط ستونزه یې جوړه کړي او په داسې کلمه لکه (رتبیل)کې د(ت) (ب) او (ی) دتورو ځای پرځای کول تغییرکوي اوبیلابیلې بڼې خپلوي لکه چې مثالونه یې لرو

لکه څرنګه چې رتبیل شاهان ددین له پلوه دهندویي دین پیروان وو او دهند اوبابر شاهانو په سلسله کې همدغه کابلي شاهان راځي، پرغالب ګومان وایو. چې د (رتبیل) نوم له کابلي هندوي نامه سره اړیکه ولري. له احتمال نه لرې نده چې ددې کلمې ترکیب د "رتن پاله" یا نو "رای پاله" له کلمې له اسم خاص سره دخالت ولري. "رتن پاله" چې یوځانګړی هندي نوم

دی د "رتبیل" لـه نامـه سره ډیر ورتـه والـی لـري او پـه اسانۍ سره لـه "رتـن پالـه" څخـه "رتـن پـال" او "رتبيـل" جوړيږي ،همدارنګه "رای پالـه" هـم د "رتبیـل" پـه تشـکیل کـې دخالت لرلـی شـي، "رای" د"شـاه" پـه معنـا او "رانـي" "یـي" "ملکـې" تـه ویـل او"پالـه" دکورنـۍ نـوم و. د "راي پالـه" او"رای پال" لـه ترکیب نـه چـې هغـه یـي (دپالـه کورنـۍ بـاچـا) ترجمـه کـولای شـو، نوکیدی شي په اسانۍ سره د "رتبیـل" کلمـه منـځ تـه راوړي.

پـه هـر حـال ددې کلمـې دتشـکیل صـورت چـې څنګـه وي هسـې بـه وي خودومره پـه څرګندتیـا سـره ویـلای شـو چـې "رتبیـل" دکـوم پـاچـا نـوم نـه و دعربـي اوفارسـي مـاخذونو څخـه یـواځې دکـابل دیوتـن سیمه ایـز پـاچـا مقصد نـه دی، بلکـې مقصـد یـې دکـابل دڅوپـاچاهـانواوکورنیو څخـه دی چـې ددوه پیړیـو پـه اوږدو کـې یـي کـابل لـه کـابل څخـه بـهر دافغانسـتان پـه ټولـه جنوبـي برخـه بـانـدې سـلطنت کـړی دی او مـوږ دافغانسـتان (دهغـوی) د تـر اسـلام دمخـه تـاریخ معمـولا پـه دوه ډولـو ویشـو: (۱) رتبیـل شـاهان (۲) کـابلی رایـان دادواړه ډلـې دنـژاد اواصلـي ریـښې لـه نظـره سـره ګډې وې، دوړو کوشـانیانواویفتلیانو لـه بقایاو څخـه چـې دافغانسـتان پـه ډیـرو برخوکـې یـي سیمه ایـز امارتونـه منـځ تـه راوړل اوداسـلام ترراتـګ پـورې یـې پـه خپلـو حوزوکـې امـارت وکـړ یـواځې یـې داوروسـتی هنـدي اوبرهمنـي دیـن لاره لکـه چې د بامیانو سیمه ایزو واکمنو یادبامیـان زمریـانو بودایـي مذهـب درلـود.

پـدې کـې نشـته چـې درتبیـل شـاهانو مرکـز اوپلازمینـه د کـابل ښار و او یـاتردې ښه ووایـو چـې پـه دې کـې شـك نشـته چـې د"کـابل کـلا" یفتلـي شاهانوپنځمـې مسیحي پیـړۍ پـه اوږدو کـې لـه بګرام نـه دپـایتخت د لیږدونې پـه هوډ پـه کـابل کـې جوړه کـړه او پـه کـابل کـې دبالاحصـار پـه ودانولـو کـې یـې ډیـرې هـڅې تـر سره کـړې او حصـار یـې دښار دغرنیوسـیمو کـې وکـېښن چـې کله پدې ځای کې امـارت تـه ورسیدل دبلـې واکمنـۍ مرکـز یـي همدغـه دکـابل کـلا وټاکلـه او بیـا ددې کـلا پـه ټینـګښت برجونـو اودغرونـو دپاسـه د یوالونـو پـه استحکام کې ډیرې هلې ځلې وکړې.

تـر دې دمخـه مـو اشـاره وکـړه چـې دپخوانـي افغانسـتان پـه تـاریخ کـې رتبیـل پـر دوه ډلـو ویشـلی شـو: یوکـابلي رتبیـل شـاهان او بـل کـابلي رایـان ددې کورنـۍ دواړه ډلـو دعربـو دلښکـرو اودعـرب دخلافـت دراسـتول شـوو سـرتیرو پـه وړانـدې او حتـی دسیسـتان دصفـاري مسـلمانو نسـلونو سـره پـه

مختلفو ځایونو په ځانګړي توګه دغزني، لوګر او کابل ترمنځ سختې جګړې وکړې چې خاطرې يې په جزئیاتو سره دتاریخ په متونوکې خوندي دي.

تر دې پورې چې یعقوب لیث صفاري هم دوروستي رتبیل شاه له خوا دیوحربي چل پر اثر دکابل په غربي برخه کې معالجې ته ددعوت په مهال ګرفتار کړای شو او کابل په ۲۵۸ هجری کال چې له ۸۷۹ میلادی کال سره سمون خوري دنهمې میلادي پیړۍ په دریمه نیمایي کې افغانستان دلویدیځ له لوري دمسلمان امیر په لاس فتح کړای شو. خو درتبیل شاهانو پایځوړونه بشپړ له منځه لاته ړل پدې چې تاریخ دیعقوب لیث صفاري دورور عمر لیث صفاري په وخت کې هم دلوګر اوغزني په برخو کې درتبیل شاهي وګړو یادونه کوي.

۲۹_۳_۴۱

برهمني واكمني ياهند او

كابلي شاهي

داوومې مسيحي پيړۍ له پيل نه وروسته دجنوبي هندوكش په مختلفو برخو كې بيلابيل نسلونه واكمنۍ ته ورسيدل چې عربي، سانسكريټ، فارسي اوچينايي ماخذونو په دوه ځانګړو نومونو يادكړل چې نن ورځ دواقعاتو ترتجزيي اوتاريخي پېښو ترپيښنيدو وروسته دومره ويلای شو چې ددې كورنيو نومونه او القاب هر څه چې و خو داصلي ريښې له مخې يې د(كوشانيو يفتليانو) په صفت يادولی شو، ځكه چې ددې دوه اصلي ريښو عنصر زموږ په هيواد او په ځانګړې توګه دخيتځ هندوكش په جنوبي برخه كې دپخوانيو سوابقو له مخې تيت او ځای پر ځای وو.

دبرهمني شاهانو په اړه چې دكابلي شاهانونسل و دوه منبع لرو يو البيروني چې هغه وخت په غزني كې اوسيده او له غزنوي واكمنو سره يې هند ته سفرونه كړي اوډير پراخ او افاقي معلومات يې تر لاسه كړي او بل (كلهنه) دكشمير مشهور شاعر اومورخ دي چې اثر يې (راجاترانګيتي) نوميږي چې كولای شو هغه (دپاچاهانو رود) وژباړو اودشرح په ضمن كې يې دكشمير اوهنددشاهانو كارنامې دحال څرنګوالی اوددواړو ترمنځ دتعلقاتو په اړه خبرې كوي.

البيروني دكابل شاهي نسل دهغې زمانې چې دمطالعې وړ ګرځيدلی په دوه نومونو اونښانو يادوي: يو (تركيان) اوبل (شاهي برهمن) تركي

شاهیان یې د (کشتاترپه) نسل څخه عبارت دي او یاهم هغه جګړه ماران دی چې دافغانستان په تاریخ کې یې د (رتبیل شاهانو) په لقب لاښه پیژنو. دبرهمن نسل دشاهانو بل نسل دی چې دعقیدې له مخې (برهمن) یا (هندي) وو. او دکابل دسیمه ایزو برهمنیانو او هندوانو څخه شمیرل کیدل او ډیر معبدونه یې په کابل اودکابل په چار چاپیره سیموکې درلودل چې د لوګر د (سګاوند) معبد یې مشهور معبدو.

څرنګه چې له یادو شویو ماخذونو څخه څرګندیږي چې رتبیل خلک عسکر پیشه (عسکري) خلك وو اومعمولا به یې ښه عسکري مشران له برهمنانو څخه ټاکل.

البیروني د (ترکي شاهي) نسل لومړی پاچا د (برهاتګین) اووروستی یې د (لکه تورمان) په نومونو یادکړی دی او وایي چې وروستی پاچا یعنې (لکه تور مان) د (کلر) په نامه برهمني وزیر لاره.

له ترکي شاهي وروستی پاچا څخه دپاچاهۍ دقدرت اواقتدار انتقال صورت برهمني وزیراویاهم دبرهمنشاهي کورنۍ ته یوه سلسله ئیسه لري چې البیروني طبعا هغه اوریدلې اوداسې یې نقل کړی دی."

البیروني وایي: (کلر) برهمني وزیر اتفاقا خزانه وموندله او یوناځاپي ښانګه وال شو، او لکه څرنګه چې ښانګه پخپله قدرت دی ورو، ورو یې دمال په لرلو ډیر پلویان وموندل او لږ لږ یې دپاچاهۍ اقتدار دترلاسه کولو لپاره ځان چمتو کړ. اوله بله پلوه دترکي شاهي وروستی پاچا لکه تورمان چې ډیر ظالم شخص و. له رعیت سره یې ډیر بد سلوك کاوه او پدې وجه خلك ترې ډیر په تنګ راغلي وو ټولو دپاچا وزیر ته شکایت وکړ دبرهمني وزیر ښانګه او دارائي چې دده شخصي اعتبار نور هم ورزیات کړی و له پاچا څخه یې ګټه پورته کړه (لکه تور مان) یې بندي کړ او پخپله دپاچاهۍ په تخت کښیناست. داو د البیروني له نظره برهمشاهي نسل دموسس منځ ته راتلل، خو که چیرته همدا عین موضوع دکشمیري مورخ په کتاب ((کلهنه)) کې مطالعه کړو یو بل څه به وګورو کشمیري مورخ دبرهمنشاهي نسل بنسټګرياهندوشاهي د ((کلر)) په نامه بالکل نه پیژني، بلکې ددې کورنۍ بنسټګرد ((للیه)) په نامه یو تن یادوي دا ((للیه)) دکشمیري پاچا ((سکنره ارمان)) معاصرو چې د (۹۰۲_ ۸۸۳م) ترمنځ یې په هغه ښکلې دره کې پاچاهي درلوده.

په دغه ترتیب ددوو مورخینو دنظریاتو پر اساس چې یودغزني اوبل دکشمیر و دبرهمن شاهي یاهند وشاهي کابلي نسل موسس دوه تنه ګورو یو ((کلر)) او بل ((للیه)) اروپائي مورخین اوباختري مدققین لکه "کننګهم" او "سراورل ستین" چې دواړه انګریزان دي او دوی ((کلر)) او ((للیه)) یوسړی بولي . "سراورل ستین" چې پخپله دکشمیري مولف ((راجاترانګین)) ژباړن دی تعجب کوي چې څنګه دوه تنه دغزني اوکشمیر مورخین ((کلر)) و((للیه)) دواړه انځورلي اودا دواړه اشخاص دیوتن جز نشي کیدلی دا په همدغه ترتیب .

یوبل خیتخ پیژندونکی چې د ((کلر)) او ((للیه)) دنومونو ظاهري اختلاف دعربي حروفو لیکدود راولاړه شوې ستونزه بولي اوپه حقیقت کې یې هغه دوه نومونه دیوه سړي ګڼلي دی په هر حال که چیرته دا دواړه نومونه یو تن ته مربوط وي نو دادغور وړ ده چې کشمیري مورخ په داسې وخت کې ((للیه)) دبرهمن شاهي دسلسلې سر بولي چې مرکز یې کابل نه ((ویهند)) ته منتقل شوی او په کابل کې ((لکه تورمان)) پاچاهي خپله کړې ده. یوشمیر اروپائي پوهان په دې باوري دي چې دادواړه نومونه یو دي د ((کلر)) او ((للیه)) نومونه په مشترک ډول د((کلرللیه)) په بڼه لیکي او همدارنګه دزمان اومحل دتشخیص په پام کې نیولو سره دهغوی پاچاهي داسې تعبیروي چې ((کلر)) په کابل کې دبرهمن شاهي کورنۍ دسلسلې سر و او هغه په کابل کې دبرهمني شاهانو بنسټګر ګڼلی شو، پداسې حال کې چې للیه ددې کورنۍ پاچا و چې برهمن شاهان یاهند اوکابلي شاهان دغزنو یانو دفتوحاتو په اثر کابل، لوګر، اوګردیز کې له پښو ولویدل اوپه پای کې یې داټک ترڅنګ (ویهند) کلك کړ اوهلته یې نوی مرکز منځ ته راوړ.

برهمنشاهي یادهند اوکابل شاهي نسل په کابل کې معبدونه اباد کړي اودښار په یو درم سال کې یې دیوتن پاچا مجسمه تر یوه حده نقش کړای شوې ده.

۳۱_۱_۳۸

دکابل پخواني ديوالونه

يو لــه پخوانيــو خاطروڅخــه چــې دکــابل ښار ارزښت يــې مخصوصــا دتدافعي ترتيبــاتو لــه نظـره ثــابت کــړی دی دپخوانيــو ديوالونــو وجــود دی، چې لـه نيکـه مرغـه پـر دوو غرونوشيردروازه ا واسـمايي يـې ځينـې برخـې تـر اوسـه پـاتې دي چـې دښار لـه هـرې برخــې نــه څرګنديـږي. داسمايي اوشير دروازې واړه غرونـه يودبـل پـه مقـابل کـې يـو دپخوانـي ښار جنوبـي پلـو او بـل يـي شمال لويديز لـور تــه پــروت دی او پــه پخوانيــو وختونــو اوداسلام پـه لومړيـو پيړيـو کـې يـي دطبعي حدوداتـو پـه توګه دکـابل ښار محدود کـړی او د ښار ساتونکيو (دفـاع کوونکيـو) لـه دې غرونــو څخـه دطبيعي پنـاه ګاو پــه حيث کــار اخيســتی او پــه لــوړو برخــو کـــې يـــي ښه کلــك ديوال تـير کـړی دی.

لکـه څنـګه چـې ټول پوهيـږو دکــابل اوسـنی ښار درود دوو غــاړو تــه چــې دکـابل پـه سيندشهر ت لـري پـروت دی.چـې داسيند دپغمـان دغرونـو لـه لري نــه سر چينـه نيسي، او لکـه څنـګه چـې مـې يـوې راډيـويـي مقالـې تـه هـم ليکلـی و يـو وخـت وچـې دکـابل ډيـرې ابـادی ديـوې بلـې رودخـاتې پـه حـوزه کـې پرتـې وې چـې هغـه دلـوګر درود پـه نامـه يادېـږي او دلـوګر ډدرې لـه جنوبـي برخـې نـه راغلـی اوبلاخره د يعقـوب لـه تنـګي څخـه راتـير

دسهاك اوشيوكي سيمې خروبوي او له تنگ غارونه څخه څو كيلو متره وراندې دكابل له سيند سره يو ځاى كيږي.

دكابل دابادیو تاریخي بهير كه په غور سره وكتل شي څرگنديږي چې كابل دپخوانيو ابادیو دثقل له مركز نه په دويمه او دريمه مسيحي پيړيو كې چې په چكړيي كې يي قرار درلود په تدريج سره دلوگر رود حوزې اوبيا دكابل دسيندگوتي حوزې يې ځايي بدلون موندلى اوپه دې تدريجي سير كې داسې وخت هم راغلى دى چې ددوه غرونو شير دروازه او اسمايي ترمنځ ځمكې دبالاحصار،دمورگي په څېرون داهميت ور گرځيدلى دى.

دځلورمې اسلامي پيړۍ دمتون په شهادت لكه د المسالك اصطخري، ابن خردادبه، حدود العالم او اشكال العالم چې جيهاني ته منسوب دي. كابل هميشه د(كلا) (قهندز) يا (كهندژ) (ادژ) او (حصار) په صفت ياد شوى او داكلاودژيا حصار هميشه دحصين، محكم او استوار په صفت ياد شوي او ښارله ځانه (ربض) يا حومه درلوده چې دكلا يا حصار دديوالونو څخه دباندې يې لمنه ډيره پراخه ده.

نو دځلورمې اسلامي پيړۍ دماخذ له مخې چې له لسمې عيسوي پيړۍ سره سمون خوري دكابل كلا اوحصار وجودلاره او داستحكام اوشهرت يې ډيره اوازه خپره وه.

دې ته بايد پاملرنه وكړو چې دكابل پر غرونو زاړه ديوالونه دښارله مستحكمې كلاسره اړونده موضوع ده. اواصلا دكهندژيا زړې كلا شته والى چې داوسني بالاحصارپرځاى دديوالونوجوړاونه پر غرونو ددې له امله شوې وه چې كلا ددفاع له نظره استحكام ومومي.

افغاني مورخينو تريوه وخته داسې فكر كاوه چې اصلا دكابل پخواني ديوالونه داسلام د مقدس دين دخپريدلو په مهال دلويديزو بلوسگرودمنخينوي له پاره دكابلي پادشاهانويعني رتبيل شاهانو جوړ كړي دي.

خو كه چيرته دكار اوږدوالى،دجوړولو عظمت او هغه وخت ته پاملرنه وشي چې ددې په جوړولو كې ترې كاراخستل شوى دې تولوته په غورسره تركتلو وروسته داسې څرگنديږي چې داديوالونه په بيره جوړشوي نه دي اوددې دجوړولومفكوره پخوانۍ سابقه لري.

يو تن لويديز عالم پادر کسپاني ديکالوي چې نژدې ۱۸ کله يي په کابل کې ژوند کاوه او دافغانستان مجله ۱۹۴۸ کال په دويمه شماره کې يي مقاله هم خپره کړې ده، هغه ليکي چې دکابل پرغرونو ديوالونه په احتمال سره ديفتليانو په وخت کې (پنځمه زېږدې پيړۍ کې اباد کړای شوي دي.

پدې کې شك نشته چې يفتليان اوس هم نژدې (۲۰) زره تنه بدخشان کې دفيض اباد شمال لور ته اوسيږي دوی دپنځمې پيړۍ په اوږدو کې ديو فعال قوت په حيث دهندوکش شمال او جنوب لور ته په فعاليت لاس پورې کړ ساسانيان يي دهيوادله مرکز څخه لويديځ لوري ته شا کړل او دهندوکش جنوب لور ته يي (دزاولي) په نامه يوه مشهوره قبيله په زابل اوکابل يعنې په غزني اواوسني کابل کې ځای پر ځای شو اود (زاول) (کاول) زابلستان او کابلستان نومونه دهغوی دوخت داستقرار خاطرې دي.

لکه څرنگه چې يفتليان وسله لرونکي او جنگيالي خلك وو او همدا راز دسوق الجيشي له نقطه نظره يي په ځمکو کې ډير شناخت اومهارت لاره، دنومورې ايتاليايي پوه له نظره قوي احتمال دی چې دکابل دکلا مستحکمه هسته دکابل اوسنی بالاحصار اودمحافظې له پاره يي دغرونو دپاسه ديوالونه ددوی په لاس اباد شوي دي.

دکابل پخواني ديوالونه دچين دسترو ديوالونو يوه وړوکې نمونه ده چې نښې نښانې يي دپيکن غرب لور ته ۹۰ کيلو مترۍ کې په ختيزه نړۍ کې نوم لري لکه څرنگه چې ټول پوهيږو چې دچين لوي ديوالونه د ۳۰۰۰ کيلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري اودا ديوال په ۲۴۰ ق م کې ديوې چيني کورنۍ له خوا چې مانچو نوميده اودهيوانگنو خلکو ديرغلونو دمخنيوي له پاره جوړ کړای شوی و.

دکابل ديوالونه دچين دلويو ديوالونو په مقابل کې فوق العاده وړوکي ديوالونه دي او دا يواځې د يووړوکی ښار له پاره چې ددوه وړوکو غرونو په منځ کې پروت و ددفاع په خاطر جوړ کړای شوی و.

مگر ددې دواړو ديوالونو دجوړښت دسبك له نظره چندان توپير نشته.

دکابل دديوالونوپه جوړولو کې دډبرو ټوټو ، غټو خامو او پخو خښتو **څخه کار** اخيستل شوی، برجونه، کنگرې او تير کښنونه يي تر اوسه په ښه ډول تشخيص کيږي، دديوالونو دجوړولو دځای ټاکل مخصوصا دغرونو په

لمنوکې چې د دهمزنګ په تنګي کې سره مخامخ کيږي دمهندسانو کمال اومهارت په ډيرو سختو ځايونو کې څرګندوي. په دې کې شک نشته چې دې ديوال خپلې دروازې درلودې او يوه دروازه يې همدغه ددهمزنګ په برخه کې وه او دا له امکان نه لرې نه ده چې د (شيردروازې) وجه تسميه له همدغه ځايه اخستل شوې وي.

داديوالونه درتبيل شاهانو په عصر کې دعربانو دحملې پر مهال اوتر هغې په نژدې دورو کې جوړ شوي دي لکه څرنګه چې داحمدشاه دراني اوابدالي تيمور شاه په وختونو کې هم پکې يوڅه رغاونې شوې دي لکه څنګه چې په لمر خاته پلو کې ديوال دجلګو او زراعتي برخو نه تيريده هلته يې اثار پاتې نه دي او دبريد تاکل يې يوڅه شکونه پيداکوي.

دکابل ديوالونه زمونږ له تاريخي ميراثونو څخه دي دهغې ساتل اومحافظه که هغه دتاريخي خاطراتو له نظره وي اوکه دګرځندويانو دمطالعاتو له نظره وي، زمونږ ملي دنده ده.

۱۱_۸_۴۱

دکابل لمنوکې داباديود پراخوالي ستراتيژي مفهوم او موقعيت

کابل دجغرافيايي جوړښت له مخې دغرونو په څو پردو کې تاوراتاو پيچلى پروت دى. که چيرته يې شاوخواته وکتل شي نو يوشمير غونډۍ لکه (مرنجان) (کلوله پشته) (بي بي مهرو) او نورې يې داباديو نږدې چاپيريال کې واقع شوى دى. خو دښار مرکزي برخه ددوه وړوکو غرونو (شير دروازې) او (اسه مايي) په منځ کې پرته ده او خارج ته په لرو برخو کې يې نور غرونه په کړه وړه بڼه پراته دي.

ټول پوهيږو چې دبودايي اثارو د شهادت له مخې دکابل ښار له اسلام څخه دمخه په خپل چاپير چل کې دغونډيو دپاسه هم ابادۍ درلودې ددې اباديو لمنه ترډويمې ،دريمې زېږدې پيړۍ پورې رسيږې او دهغو مسکوکاتو له مخې چې په چمن حضوري کې تر لاسه شوي دي څرګنديږي چې په څلورمو اوپنځمو م ز پيړيو کې په دې حدوداتو کې اباديووجود لاره مـ سکندر او حتى چينايي ليدونکى هيوان تسنګ له دې ځايه دتيريدلو په مهال دکابل ښار ليدلى نه دى خو داسې اټکلوي چې دکابل ښار په پخوانيو وختو کې دمخه تر اسلام سره لدې چې ډير اباد معبدونه يې درلودل مګر ډير ارزښت يې نه لاره او داخبره هغه وخت ښه څرګنديږي چې دبګرام دښار موقعيت په ۸۰ کيلومترۍ کې په نظر کې ونيول شي. هغه وخت سړى پوهيږي لکه څنګه چې بګرام يو لوى ښاراود کوشانشاهانو

پایتخت و دسترو خلکو او بودایي علماو ګڼه ګوڼه هلته جوړه وه او کابل دلاړې له اوږد کناره په یوه څنډه کې واقع شوی و.

هغه څوك چې دکابل په ښار کې ژوند کوي او بهرنیان چې دلومړي ځل لپاره دي ښار ته راځي ټولو یو عجیبه څیز پدې ښار کې لیدلی او ویني چې هغه یولوی حصار دی چې دشیردروازې او اسه مائي په غره باندې جوړ کړای شوی دی ایاددې حصار په جوړولو کې پرته له نظامي اوستراتیژیکي ګټې نه نور څه و ؟

لکه څنګه چې دچین لوي دیوال دهن ما دیرغلونو په مقابل کې جوړ کړای شوی و او نور څه تړې مطلب نه و همدا راز دکابل په غرونو دیوالونویواځې اویواځې دیودفاعي غرض په خاطر له ښار او ابادیو څخه چارچاپیره جوړ کړای شوی و چې مطلب ترې یواځې مدافعه وه. اوتل ددې دیوالو له لیدلو ځیني پوښتني په ذهن کې ګرځي چې دامستحکم حصار دچا له خوا؟ په کوم کال اوکومه نیته جوړ کړای شوی دی.؟

له بده مرغه چې تر اوسه هیڅ یوموثق تاریخي ماخذ او هیڅ یوډبر لیك په دې اړه درك نلرو چې صحیح اوموثق معلومات راکړي، یو تن (پاورکسپاني) ایټالیایي پوه چې ۱۸ کاله دکابل په ښار کې اوسیده او دافغانستان اړوند یې یوکتاب هم لیکلی سرلیك یې دی (افغانستان چهار راه اسیا) هغه پدې باوري دی چې دکابل په غرونو دیوالونه دیفتلیانو په وخت کې پیل او تکمیل شوی دی.

دایفتلیان چې دافغانستان دتاریخ دپنځمې مسیحي پیړی په اوږدو کې راڅرګند شوي داخلك نظامي او جګړه مار خلك وو په بل عبارت په ټوله معنا متحارب ، نظامي او جنګجو خلك وو دوی له منځنۍ اسیا دپامیر له هغه لوري او سر دریا اوامودریا نه راغلي وو او دبلاخره په پخوانی تخارستان او بدخشان کې میشت شول.

دایفتلیان وروسته تر هغې چې دسلطنت په تشکیل بریالي او په بدخشان کې یې مقر اختیار کړ په دوه ډولو وویشل شول چې یوه ډله یې له همغه بدخشان څخه غرب لور ته داوسني افغانستان تر وروستیو پولوپورې خواره شول اوله ساسانیانو سره تر مخامخ کیدلو وروسته یې هغوی پر شا کړل او بله ډله یې دهندوکش جنوب پلو ته راغلل په زابل، کابل او کاپیسا کې خپاره شول چې ددوی مهمه قبیله (زاول) نومیده دا ډله لکه څرنګه چې په غزني کې اوسیدل هغې سیمې په زاول شهرت وموند.

دایفتلیان په همغه نظامي شیوه چې درلوده یې دکابل په غرونو ددیوالونو دجوړولو په فکر کې شول، ددوی دښه یو والی او داوامرو

تعمیل له مخې یې د دیوالونو په ابادولو لاس پورې کړ او د الوي حصار چې له نیکه مرغه بقایایي تر یو حده اوس هم موجودې دی منځ ته راغی.
کابل پخپله (کهن دژ) یالویه زړه کلا درلوده او دا (کنهدژ) یې بالا حصار و، چې په پخوانیو عربي او فارسي ماخذونو کې د (حصار)، (دژ) (کهندژ) (کلا) په حصینه او مستحکمو صفاتو یاده شوې ده او ښار له کلا سره سره چې مستحکمه هسته یې وه دښار چار چاپیره یې دیوال هم لاره، که چیرته ښه دقت وشي لومړی پخپله کهن دژ دښو استحکاماتو او برجونو لرونکی او ښه مضبوطه کلا وه او بیا دښار چارچاپیره بل حصار جوړ کړای شوې و چې دکابل دغرونو په څوکو یې یوڅه برخې پاتې دي.
دکابل دغرونو دپاسه دحصار جوړول د دقت او مصالح له نظره څه اسان کار نه دی او دا یو لوي کار ګڼل کیږي او د دی کار تکمیل ډیر وخت او مقتدر سلطنت ایجابوي او داسې څرګندوی چې نظامي او سوق الجیشي ارزښت چې کابل پکې اباد او معمور و په پنځمه مسیحي پیړۍ کې ایجاب کاوه چې د دفاع له پاره مهم تدابیر ونیسي.
ټول په دې پوهیږو او ریدلي اولوستلي مو دي چې دکابل رتبیل شاهانو دې حصار اودې استحکاماتو ته ډیر ارزښت ورکاوه. دا حصار دعربو مجهزو قواوو درسیدلو پر مهال په اوومه زیږدې پیړۍ کې خای پر ځای، و چې پدغه مهال دښار ساتندویانو او عربو ترمنځ خونړۍ جګړې هم شوي اوداجګړې دمدافعینو ترمنځ ددې دیوالونو ترڅنګ څوځله تکرار شوي دي. دکابل ـ غرونو دپاسه دحصار تر جوړولو دمخه خاص کلی نه و او دې دیوالونو جوړولو یو خاص ارزښت ورکړ خو کله چې دیوالونه اباد او حصار له لویو اوضخیمو دروازو سره خپله وروستی. بڼه خپله کړه کابل ډیو مستحکم پایتخت او مرکز په حیثیت وشمیرل شو.

۳_۴_۴۷

دچکړي منار

دکابل جنوب ختیز لوري ته لږ څه لرې که په دقت وکتل شي دغره په یوه تیغه باندې یوتور رنګه یاباریك عمودي کرښه څرګندیږي کله چې داغر په ژمي کې واورې سپین کړي داکرښه لږه څه ښه څرګندیږي داتور عمومي خط دچکړي له منار څخه عبارت دی.

د (چکړي منار) دجغرافیایي، تاریخي ،فرهنګي او معماري مفهوم له نظره پایتخت ته په نژدې ساحه کې یوه مهم میراث دی او دپورته شرح له نظره ددې آبادۍ ارزښت هغه وخت څرګندیږي چې په هغه ځای کې چې دامنار واقع دی په جغرافیایي مفهوم یې رڼا واچول شي.

کابل دافغانستان مرکز اوپه عین زمان کې یوتاریخي ښار شمیرل کیږي چې له ډیرو وختو راپه دیخوا دې اوسني حال ته رسیدلی دی یووخت بالاحصار په جنوب شرقي برخه کې دښار مهم مرکز و، دبالاحصار تر شا زره جبهه اوشهدای صالحین واقع دي چې داځایونو هم دمخه تر اسلامي دورې ډیر ارزښت لاره دزړې جبهې تر شا یو لږ غرونه لکه شاخ برنتي، کمري اوچکړي ډیر مشهور دي.او ددې هر کنډر تر شا په څوکو کې یې دپخوانیو زمانو دآبادیو پاتې شونې شته .

اوځینې نقاط لکه پنجه شاه، جانباز، بیني نیزار، سهاك، کمري او چکړي دپاملرنې وړ دي اووروسته دچکړي دغرونو تر کنډرونو یخ دره، سنجد دره او"سه

توپان" داسي درې دي چې لیدونکی داوسني کابل له حوزې نه قدم په قدم لمر خاته لوري ته راکاږي اوبلاخره دبت خاك او تر هغې هم لیرو منطقو ته یې بیایي.

دچکړي منار چې دغره په یوه څوکه واقع دی په موجوده حال کې ۱۵ متره یا څه دپاسه لوړوالی لري او قطر یې د ۲۰ مترو په شاوخوا کې دی.

دچکړي منار په استوانه یې بڼه جوړ کړای شوی دی په داسې ډول چې پورتنۍ برخه یې په تدریج سره نری کیږي دمنار پورتنۍ برخه داوښ دموږي په شکل ده اولکه څنګه چې پوهانو او بلاخره موسیوفوشه فرانسوي دخپل نظر څرګندونه کړې ده داسې څرګندیږي چې په لرغونو زمانو کې دمنار په پورتنۍ برخه کې (څرخه یعنې (عراده) چې دبودایي دین آیین او قانون ؤ وضع شوی وه ، لکه چې همدې نظریې او مفکورې ته مربوط په هند کې بنارس ته نژدې دموریا هندي امپراطور (اشوکا) دوخت منار موجود دی چې په سرکي یې (چکړه) یا(عراده) دبودایي دین علامه لیدل کیږي او (چکړه) عین همغه کلمه ده چې دچکړي په منارکې لیدل کیږي اوله نامه څخریږي هم معلومیږي چې دنوموړي منار په پورتنۍ برخه کې (چکړه) (څرخه) یا (څرخ) چې دبودایي دین او قانون علامه وه وضع شوې وه.

معمولاً فرانسوي لرغون پیژندونکی دتاریخ له نقطه نظره دچکړي منار او یو شمیر استوپې چې ورته لرې او نژدې واقع دی لکه (یخ دره) (سنجد دره) (سه توپان) اونوروکې دویمې مسیحي پیړۍ ته نسبت ورکوي مګر پوښتنه پیداکیږي چې ایا دامنار د(اشوکا) زمانې دریمې م ز پیړۍ لومړۍ نیمایي پورې تعلق نه نیسي؟

موریا امپراطور اشوکا چې دهغه کتیبه په بودایي اخلاقي لاربښوونو لیکلې وه پدې وروستیو کې دکندهار په سر پوزه کې تر لاسه کړای شوه چې بودایي دین ته یې په افغانستان کې رواج ورکړی دی او همدا راز یو بل ډبر لیك په جلال آباد کې دډرونټې په برخه کې ترلاسه شوی دی.اوهمداراز دچیني لیدونکي هیوان تسنګ دلیکونو له مخې چې یاد شوی امپراطور په هډه اوبګرام کې استوپې اومعابدونه جوړ کړي ؤ دا ملاحظات پورتنۍ پوښتنه تقویه کوي چې دچکړي منار بایدداشوکا په وخت کې جوړ کړای شوی وي.

دچکړي منار یوه مذهبي ابادي ده او په ټول موجودیت یې له بودایي قانون څخه استازیتوب کاوه او دغره په پوزه باندې یې موقعیت داسې مفهوم لاره چې له یوې خوا یې دبودایي کابل څرګندونه کوله او له بلې خوا یې دبودایي دورو راهبانودلاربښوونې له پاره شمیرل کیده. لکه چې دشرق دلوري یې دهډې، دشمال دلوري یې دبګرام او دشمال غرب له خوا یې داراکوزي (کندهار) له پاره جلب توجه

کوله. بګرام، چکړي، کمري، سهاك چې چارچاپیر پراته او ډیره ساحه یې نیولې وه چې دبودائي کابل ابادۍ یې په مختلفو برخو کې پرتې وې او ډیرې ابادۍ دچکړي دمنار په نژدې چاپیریال کې متمرکزې وې.

تول په دې پوهیږو چې اشوکا په هند کې ډیر معبدونه او استوپې جوړې کړې دي او په ځانګړي توګه دتیږو منارونه یې په مختلفو ځایونو کې اباد کړي او خپل فرمانونه یې پر ډبرو کیندلي او په منارونو کې کلك کړي دي او تر اوسه لکه څنګه چې دمخه وویل شول دوه فرمانونه یې دافغانستان په خاوره کې هم موندل شوي دي.

که چیرته داملاحظات په نظر کې ونیول شي په اسانۍ سره ویلای شو چې دچکړي منار به هم دهغه وخت ابادي وي، لکه چې مو وویل ،همدغه شان د(چکړه) لرونکی منار په بنارس کې هم لري چې تر اوسه موجود او مشهور دی. لکه څنګه چې (اشوکا) دپاچاهۍ ترڅنګ درهبانیت مقام هم درلود، او دخپلې واکمنۍ په لسم کال یې دبودائي دین مبلغین دارغنداو سیمې موجوده کندهار ته ورسیدل، غالب ګمان دادی چې دچکړي دمنار اساس هم هغوی ایښی وي او په کابل کې دبودایي دین دخپریدلو دخاطرې په ډول یې دامنار جوړ کړی وي څکه چې طبیعي وه ددې منار چارچاپیره په درو کې ډیرې استوپې اومعبدونه و چې دځینو شواهد اوس هم لیدل کیږي اوداهم له امکان څخه لرې نده چې ددې ابادیو لمنې تر لومړۍ، دویمې اودریمې مسیحي پیړیو پورې اوږدې شوي وي.

۴۷\۴۱۷

خم زرگر

دبودایي معبدونو او استوپو پاتې شونې

((خم زرگر)) يوبې نښانه ځای دی چې په ځانګړې توګه يې په کتابونو او تاريخي اثارو کې دنوم يادونه شوې نه ده، مګر دتاريخي ابادیو دلرلو په وجه په پخوانيو زمامونو کې مهم ځای و. پرته له شکه په کابل کې به داسې څوك نه وي چې د "ګلبهار" نوم يې اوريدلی نه وي. دا ښکلی کلی دپنجشير ددرې په دننه اودکوهستان او نجراب په لاره د (شتل) او پنجشير دمستو او څپاندو رودونو پر غاړه واقع دی او دا ځای دنوې پلازمينې کابل دخلکو دتفريح اوميلو ځای دی.

ګلبهار په خپله شمالي برخه کې د "شيخان خيل" په نامه يوځای لري چې له څوکالو راپديخوا هلته يوه لويه دټوکر جوړولو فابريکه جوړه شوې او په فعاليت يې پيل کړی دی اود "شيخانخيل" نوم دګلبهار دنساجي په ښه منځ ته راغلی دی.

بايد هير نکړو چې دشيخانخيل هغه دښته چې اوس هلته دفابريکې ودانۍ جوړه شوې، څلور سوه کاله دمخه يې ډيرو ګلونو په لرلو او په ځانګړې توګه دلاله ګل په لرلوېې ډير شهرت لاره. او ظهير الدين محمد بابر په خپلو يادښتونو کې چې په "تزك" شهرت لري د شيخان خيل دنوم يادونه يې د (شيخاددښتې) په نامه کړې ده.

اوپه پښتو کې دلاله ګل دمختلفو ډولونه تعریف کوي اوپه ځانګړې توګه یې یادونه کوي چې دلاله د ۳۲ ډوله ګلانو څخه یې پدې دښته کې د (لاله ګل بوی) او (لاله صدبرګ) یې ډیر شهرت لري چې دغور بند دتنګي په خوله کې راټوکیږي.

دګلبهار دکلي شمال شرق لوري ته دشیخان خیل دښته، خم زرګر او خوا ته یې اشترګرام پروت دی او ددې منطقې شمالي لوري ته د "سنجن" او "درنامي" غرونه پراته دي. خم زرګر اواشترګدام دکاپیسا دډیرونورو نقاطو په څیر دپخوانیو دورو ډیرې مذهبي ابادۍ درلودې او دقدیمه اثارو بقایاوې دامفکوره په وضاحت سره تائیدوي.ددې کلي دشمال لوري ته دغرونو اوسیدونکي که هغه د(سنجن) (درنامه) اوکه دشتل درې اوسیدونکي دي چې شمال لویدیځ ته واقع دی ټول په پشه یې ژبه خبرې کوي او داسې څرګندیږي چې په پخوانیو وختونو کې دې لهجې پدې سیمه کې عمومیت لاره.

داخبار، فرهنګي او اطلاعاتي یادښتونو پر اساس چې ما پخپله په همغه ځای کې اخیستي، پدې وروستیو کلونو کې بودایي اثار او تراشلې مجسمې ورو، ورو له سنجن" اوخم زرګر څخه ترلاسه شوي دي.

په دې اړه لومړۍ په زره پورې پارچې چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوي عبارت له دوه لویو دکاڼو هیکلو څخه دي چې یوې یې یومتر اولس سانتي لوړ والی لري اودبودا مجسمه په داسې حال کې څرګندیږي چې له اوږدو وېښتو څخه یې داور شغلې لوړیږي اودپښو له تلوڅخه یې اوبه جاري دي داډول مجسمه دمخه تر دې هم په ۱۹۲۶ کال کې چې ډیره ښکلې هم وه د"پایتاوه" په کلي کې چې سرای خواجه ته نژدې دی کشف شوې وه او هغه د بودایي خارقه بزرګ په صفت یادوي او دویمه پارچه چې له "سنجن" څخه تر لاسه شوې یوه دناستې "پودلس اتوا" مجسمه ده.

دشیخانخیل اوخم زرګر ترمنځ دیوه غره لړۍ ده چې ډیره برخه یې سلیت کانی لري او ددې غره لمنې چې مخه بې دشیخانخیل په لور ده تاریخي شواهد نلري مګر هغه لمنې یې چې د"اشترګرام" او"خم زرګر" په لور دی تاریخي شواهد لري اوځای په ځای دخرابو اواستوپو بقایاوې دسړي پاملرنه رااړوي.

دبودايي معابدونو اواستوپو شواهد په ځونقاطو کې ليدل کيږي، هغه نقطه چې لومړی دپام لرنې وړګرځي "رامو" نوميږي اومتصل يې دبي بي سبز په نامه يو زيارت دی، ددې ځای په پورتنيو برخو کې دخونګو دپاسه ديوې بودايي استوپې بقايا ليدل کيږي چې کولای شو هغه د (راموا‌ستوپې) په نامه ياده کړو. دغره په لمنه کې دوه درې ځايه له کاڼي جوړې دزمري مجسمې پرتې دي چې دهغو وجود دلويو ابادیو په وجود شهادت ورکوي، ځکه تر کومه ځايه چې دکاپيسا دبودايي عصر په معماری مطالعه شوې ده دازمريان به معمولاً دمعبدونو دپوړيو دوه خواو ته نصب کيدل.

درامو استوپې جنوب لويديځ لوري ته نژدې ديوکيلو متر په فاصله دغره دپرخونګو دنورو استوپو شواهدليدل کيږي چې يوې ته يي بهمن استوپه او بلې ته يې تخت توپ وايي. د "توپ" کلمه بشپړه او خوېخود داستوپې پخوانی کلمه ده چې دافغانستان په ډيرو ځايونو کې هماغسې پاتې ده. د (تخت توپ) پورتنی برخه دسراج الملة والدين اميرحبيب الله خان په عصر کې هوارې شوې او دسوپې په ډول يې جوړه کړې ده، لکه ځرنګه چې دپخوانی استوپې خرابه يې دتخت په بڼه جوړه کړې ده نوځکه يې (تخت توپ) بولي.

هغه غر چې درې د (رامو) (بهمن) او (تخت توپ) استوپې لرلې دنيمې دايرې په بڼه يې ميداني احاطه کړې ده،چې ورځ دځومعبدونو بقاياوې پکې ليدل کيږي اوخرابې يې هم يو له بلې نه برجسته دي. پدې کې شك نشته چې دوخت په تيريدو سيلابي بارانونه دغره له لمنو راښکته شوې ډيرې خاورې اوختې يې دمعبدونو په پاتې شونيوانبار کړي، همدارنګه دبنيادګر دې تيرې او پايي چې پکې کلونه کيندل شوي ځلور متره دځمکې لاندې ځرګنديږي او دارابنيې چې ډيرو رسوياتو ډير تاريخي شواهدتر خاورو لاندې پټ کړي دي.

دبودايي عصر کې دا دود ؤ چې مذهبي معبدونه اواستوپې به يي په غرنيو برخو کې دغرونو په لمنو اولوړو برخو کې جوړولې، خم زرګر يوځل بيا دابادی داروش ثابت کړو. د (اشترګرام) له وجه تسميه نه ځرګنديږي چې دلته نه يوائې معابد بلکه محتملاً کلي اوبنار هم اباد وو، اصلاً داشترګرام غره دبګرام پهلوان غر ته ډير ورته والی لاره، لکه ځرنګه چې مودپهلوان غره ترځنګ دبګرام ښار لاره

همداراز داشترگام ترځنګ هم حتماً ښار موجود و نوم او نښان يې دتاريخ له پاڼو څخه وهل شوی خوخامخا به څېړنې اوکيندنې پدې باره کې دوباره رڼا واچوي.

په لويې او عام مفهوم دګلبهار دموقعيت په ارزښت کې شك نشته چې دځمکې په مخ دشواهدو او له مختلفو منطقو څخه دتراشلو هيکلونو دټوټو له بيابيا موندلو څخه چې هر يو يې په خپل ذات کې ارزښت لري او له پخوانيو مدني کاروانونو څخه راپاتې دي. څېړنې دخم زرګر، اشترګرام او دګلبهار په نورو ډيرو کليو کې دځمکې پر مخ اوترخاورو لاندې ډير نور ارزښتمندشواهد لري،ځکه چې نن ورځ دګلبهار دنساجي فابريکې دې منطقې ته يوځانګړی ارزښت ورکړی دی او دلته ديو ورکې ښار په بڼه ابادېو صورت نيولی چې خامخا به په راتلونکې کې دا ابادی لاپراخوالی ومومي.

۴۱\۱۵\۱۲۰

جبل السراج (دهندوکش ور)

دلومړي پنځه کلن پلان ددويم کال په نيمايي کې چې دهيواد دابادۍ له پاره ترسره کيده، ديوستر کارداجراء خبر په ورځپاڼو کې خپور شو چې هغه دسالنګ په دره کې دموټر و سرك او هندوکش په زړه کې دهغه تونل کښل دي چې جبل السراج او خنجان به سره وصل کړي يعنې چې دهندوکش دوه برخې شمالي او جنوبي برخې به سره وصل شي، او له نيکه مرغه چې نن دا کرښې ليکم دپروګرام مطابق دکار په اړه دشمال او جنوب دلوري دپاملرنې وړ پرمختګ شوی دی او دهغه وړاندليد له مخې چې دکارپوهانو له خوا جوړ شوی ددويم پنځه کلن پلان په نيمائي کې به داستر کار پای ته ورسيږي.

دکاپيسا (کودامن او کوهستان) دلويې جلګې دنيمه شمال او شمال غرب په نيمه دايره کې يوه مهمه او حساسه نقطه لروچې له نيمې پيړۍ راپديخوا يې دجبل السراج په نامه شهرت پيداکړی دی او تر دې دمخه په ټولوپخوانيو دورو کې دپروان په نامه ياديده.

جبل السراج ياپخوانی پروان دجغرافيايي موقعيت له مخې (په لرغونوختونو کې هم خاص ارزښت لاره او اوس يې هم لري . چې داستوګنې دمنځنی ځای په توګه دمنځني هندوکش دلويو څلورو لارو په حيث قرار لري، پدې معنا چې جنوب لويديځ لوري ته يې د ۵ کيلو مترو په فاصله دغور بند دره پرته ده اوشمال ختيځ لوري ته يي په همدغه فاصله په ګلبهار کې د پنجشير ددرې پيل دی چې بيا پدې دواړو درو کې دوه دتيريدنې نورې لارې دي چې يوه دشتل دره اوبله دسالنګ دره.

دشتل دره تنګه محدوده او دتيريدنې له پاره ډيره له ستونزو ډکه ده، مګر دسالنګ دره نسبتاً له دې درې څخه پراخه اوديانه له پاره مساعده ده که چيرته دشتل دره حذف کړو درې ،درې نورې به پاتې شي لکه پنجشير، سالنګ او غوربند چې دادرې واړه په لرغونو زمانوکې دعبور او مرور له پاره مساعدې وې او غوربند چې دهندوکش جنوب لوري ته دشيبر تر کوتل پورې امتداد لري په اکثرو لرغونو وسطي او نويو لارو کې شامل و او له څه مودې را پديخوا دموټر و لاره ګرځيدلې ده.

له دې لنډې شرح ورکولو وروسته که چیرته ښه پاملرنه وشي جبل السراج له خپلې ښکلا سره سره د "گلبهار" او "متك" ترمنځ اویاد پنجشیر اوغوربند ترمنځ او یاخو هم دسال او لنگ یا سالنگ په خوله کې قرار لري اوکولی شو چې هغې ته دهندوکش جنوبي دروازه ووایو.

وایي چې تاریخ تکراریږي. ایا دابه بهتره نه وي چې ووایو ثابت جغرافیایي موقف اوموقعیت په تاریخ کې خپل نقش تکراروي؟ لکه څنگه چې اوس جبل السراج ډیر ارزښت حاصل کړی په راتلونکي کې به تر دې ډیر ازرښت تر لاسه کړي. په لرغونو وختونو کې یي هم ډیر اهمیت لاره او داتول ارزښتونه دهغې سیمې په جغرافیایي موقعیت پورې تړلي وُ چې دهندوکش په درو اومهمو کوتلونو لارې تیرې شوي دي او له هغې ورځې چې په دغه درو کې دشیبر پښنه لگیدلې ده جبل السراج خپل ارزښت ترلاسه کړی دی.

معمولاً مورخین دلته دیوښار څرگندونه کوي چې په ۳۲۹ ق م کال کې پخپله د سکندر مقدوني په لاس جوړ کړای شوی، داهمغه دهندوکش دپای سکندریه یا پاروپامیزاد دی، لکه څرنگه چې اسکندر په هغو ځایونو کې سکندریه جوړوله چې هلته به تردې دمخه ابادي موجوده وه، نو کله چې مقدوني سردار دښار بناکوله هلته حتماً ښه مستحکمه کلا موجوده وه چې اوس یي اثار نه څرگندیږي او نه دتاریخ په خاطره کې ځای لرلی. مگر موقف او اقلیمي موقعیت یې په یقیني توگه حکم کوي چې وړاندې، د سکندر دعسکرو تر رسیدلو پدې ځای کې ابادي وه لکه په هري رود کې وړاندې د سکندر تر رسیدلو د (ارقاکانا)کلا موجوده وه همدارنگه حتماً دهیرمند په سیمه او ارغنداو کې وړاندې د سکندر تررسیدلو موښارونه او مستحکمې کلاگانې درلودلې.

جبل السراج یا پروان دهندوکش جنوبي دروازه وه او په اینده کې به هم وي، لکه څنگه چې دهوامرغان ددوبي او ژمي پر مهال دمهاجرت په وخت کې دسالنگ دلارو څخه گټه اخلي انسانان هم له همغو او ترڅنگ لارې دپنجشیر له درې څخه استفاده کولی.

سکندر مقدوني ۲۳ پیړۍ دمخه هلته سکندریه پیل کړه او د سکندریې دجوړولو پر مهال یي روزانه دسیمې له خلکو څخه دهندوکش دلارو گودرو په هکله معلومات ترلاسه کول. مخصوصاً دهغو ځایونو په اړه چې له اوسني جبل ا لسراج سره پیوست پراته دي .

ددې ۲۳ پیړیو په اوږدو کې یي جغرافیایي جوړښت او دلارو وضع دلو ډیر توپیر سره یوشان وه او اوس دادی تازه پدې کلونو کې چې موږ په کې ژوند کوو دسالنگ وضع شرایط اوعبور ومرور هلته په کلي ډول بدل شوی.

يو له هغو مسايلو څخه چې دافغانستان په دې برخه کې دسکندر دخطو سير په هکله تر اوسه په يقيني توگه معلومه نده همغه دسکندر په هندوکش باختر ته ورتلل اوبيرته پروان ته راتلل دي.

پدې کې شك نشته چې داندراب اوسيدونکي چې له هرې نقطې څخه يې وي دخاواك په کوتل شپه ترمنځ يعنې په دوه ورځو کې ځان گل بهار ته رسوي. او په همدغه دوه ورځو کې يو تن کولی شي چې له اندراب څخه دخنجان په لاره دسالنگ په کوتل ځان جبل السراج ته ورسوي.

په (پادشاه نامه) کتاب کې چې دمغلي پاچا شاه جهان دپهر پيښې پکې ليکل شوې دي په قول ويلی شو چې هغه وخت چې علي مردان خان له کابل نه دبدخشان دتسخير په قصد حرکت کاوه، هغه ته وويل شول چې دهندوکش له درو څخه ډير عسکر نه شي تيريدای، نو ځکه هغه له لس زره سپرو سره دپروان، اهنگران، سالنگ، اودوشاخ دلارې ورتير خنجان ته ورسيدل اندراب ته په رسيدلو له سراب او دطول (خاواك) له کوتل نه ورتير (شپن) ته او له هغه ځايه (رخه) دپنجشير حاکم نشيني سيمې ته راغی او له هغه ځايه گلبهار ته ستون شو.

اگر چې دعليمردان خان تلل او راتلل په ۱۱ هجري شمسي پيړۍ کې (۱۷ مسيحي پيړۍ) کې ترسره شوي دي مگر موږ ته ښه معلومات راکوي اوکولی شو ترنتيجې اخستلو وروسته ووايو چې په ډير باور سکندر مقدوني هم ۲۳ پيړۍ دمخه له همدغو دوه لارو او دوه کوتلونو سالنگ او پنجشير نه کټه اخيستې يعنې دسالنگ پرلار تللی او دخاواك او پنجشير پر لار گلبهار او له هغه ځايه دپروان سکندريې ته يې مراجعت کړی دی. دامفکوره راته هغه مهال پيداشوه چې تيره اونۍ مې پروان، گلبهار او پنجشير ته سفر وکړ پدې سفر کې ماته ثابته شوه چې سکندر لدې دوه لارو استفاده کړې ده جبل السراج او دپروان سکندريه لکه څنگه چې ۲۳ پيړۍ دمخه دجنوبي هندوکش دروازه وه بيا دنوي سرك په خلاصيدلو ، سالنگ لوی تاريخي موقعيت بيا له سره نوی کړ.

۴۱۱۳۱۵

دلوګر تاریخي او جغرافیایي موقف

کابل دجغرافیایي جوړښت له مخې په یوه غرنی نقطه کې پروت دی چې دغرونو پردو له نژدې تر ډېرو لیرو په غیږ کې نیولی، ددې تاریخي ښار په شمال اوجنوب کې دوه نسبتاً پراخې او حاصل خیزې ساحې پرتې دي چې دواړه دکابل انبار خانه شمیرل کیږي. لکه څنګه چې کاپیسا (کوهدامن او کوهستان تراوتازګی دشمیرې ډېرښت حاصل خیزې او تاریخي اثارو دبقایاوله مخې دکابل په شمال کې شهرت لري، تقریباً په همدې فاصله په مقابل سمت یعنې دپایتخت په جنوب کې یوه بله علاقه د (لوګر) په نوم لرو چې لکه دکابل دشمالي برخې په څیر زر خیزه، حاصل خیزه تراوتازه او ډېر نفوس لرونکې ده، دا دواړه سیمې چې سره ډېر ورته والی لري په عین حال کې دزراعتي تولیداتو یوتوپیر هم لري او هغه دادی چې په لومړي ځای یعنې کاپیسا په ډیره پیمانه د انګورو باغونه اومیوې تولیدوي او په مقابل کې لوګر ډیره غله لري. همدارنګه ددواړو سیمو ترمنځ درودخانو او د اوبو دمنابعو توپیر هم موجود دی پدې ترتیب چې کاپیسا ښه مست او څپاند رودونه لري چې له لوړو غرونو څخه سرچینه نیسي او په مقابل کې لوګر بیا یورود لري چې دلوګر رود په نوم یادیږي منتها ددې روداوبه ډیرې ښې ویشل کیږي او اراضي ته ښه رسیږي او په کرهنه کې ترې ښه ګټه اخیستلای شي او دکاپیسا ردودونه په ډیرې تیزۍ سره حرکت لري لکه څومره چې باید ترې ګټه واخستل شي هومره ګټه ترې نه اخستل کیږي.

لوګر لکه دکاپیسا په څیر چې دتاریخ په اوږدو کې یې سترې دورې ترسره کړې دي منتها دکاپیسا په څینو نقاطو کې لکه (بګرام)، (پایتاوه) (شترك) او نورو کې

دلروغون پيژندونکو له خوا کيندنی شوي او څيړنې ترسره شوي مګر په لوګر کې متاسفانه تر اوسه هيڅ ډول علمي او عملي هڅې ترسره شوي نه دي، ددې علاقې موقعيت دکابل، ګرديز اوغزني ترمنځ چې دادرې واړه لوي اداري، سياسي او فرهنګي مرکزونه دي او دادرې واړه داراښيي چې داڅومره دتاريخ په ژورو کې دارزښت وړ ده.

تر اوسه مودلوګر دنوم ديادونې له پاره پرته ديوناني مصري جغرافيه ليکونکي بطليموس له يادونې چې په دويمه عيسوي پيړۍ کې تير شوی نور څه نه دي موندلي. دهغه دليکنو له مخې چې د(پاروپاميزاد) چې عبارت له کابلستان څخه وي دکابل درودخانې مرستيالانو اومختلفو ځايونو نومونه يې اخستي چې يويې (لوګرنا) ده يوتن انګريز کننګهم او نورو پوهانو همدا (لوګرنا) دشباهت او ورته والی له مخې همدا اوسنی لوګر کړی دی.

لکه څنګه چې (ګر) دغره په معنا دی او (لو) د (لوی) مخفف دی نوويلای شو چې په لرغونو زمانوکې دانوم د(لوی غر) په معنا ويل شوی او ورو ورو دوخت په تيريدلو دعوامو په ژبه چې اختصار ته متمايل دی د(لوغر) او (لوګر) په بڼه منځ ته راغلی دی.

لوګر په لرغونو زمانو کې هغه سيمه وه چې هلته (اورمړي) ژبه ويل کيده چې بقايايي اوس هم په (برکي برک) کې ليدل کيږي دانوم اوداسې نور ډير نومونه چې لنډه يادونه به يي وشي ددې محتاج دی چې پرې څيړنه وشي او په (رمړي) ژبه کې مطالعه به ډيره مرسته وکړي.

په لوګر کې دبعضې اباديو، نهرونو، کاريزونو نومونه واقعاً په ذهن کې يوه مفکوره توليدوي لکه: کاريز رسن، کاريز تشن، کاريز روشن(داوسنیارزي درويش نوم)، کاريزخزر، پل جوګي، نهرراجان، نهر منسج، نهر پند جوی بابوس، ده کشن، غندي کشن، پادخواب، شانه اونور.

همدغه د(برکي برک) تسميه چې همدا اوس هم يو شمير محدودې کورنۍ په اور مړي ژبه خبرې کوي عجيب نوم نه دی؟

همدارنګه د(برکي راجان) تسميه، داور مړی ژبې بقايا پرته له برکي برک نه دوزيرستان په (کاني ګرام) کې هم پاتې دي.

په لوګر کې داسې نور ډير ځايونه هم شته چې اوسيدونکو يي ياخوشواهد ترلاسه کړي او يا خو ليدل شوي او يا يي درک لرلی. موسهي چې داهم يوله همغو عجيبو ومونوڅخه دی چې پدې هم نه پوهيږو چې سهي صورت يي څرنګه وليکو

هلته هم وړوکې مجسمې موندل شوي چې ختيني جچوړې او پخې شوې داسپ او دسوار کار مجسمې په لاس راغلي دي چې يوه يادوه نمونې يي دکابل په موزيم کې موجودې دي او په لړ اختلاف يي جوړه له بگرام نه هم په لاس راغلی دی اومعمولاً هغه د کوشانيانودوروستی دورې يعنې دعيسوي ددريمې پيړۍ ته نسبت ورکولی شو.

د (پادخواب شانه) له چار چاپيره زراعتي ځمکو اوباغونو څخه دغزنويانواوکوشانيانوسکې ترلاسه شوي او تر لاسه کيږي او ځينې فلزي مجسمې اوفلزي مهرونه او نورترې هم تر لاسه شوي دي، په ياده شوې سيمه کې (خم هندو) چې د (کنگار) شرق لوري ته واقع دی دخلکو دوينا له مخې ډيرې سکې پيداکيږي او همدارنگه له نورونقاطو څخه لکه (تخت شاه) او(استي ميدان) کې تاريخي شواهد کله کله تر نظره کيږي.

پدې کې شك نشته چې سيمه ايز او فولکور داستانونه په ډير پيمانه دانومونه خپل کړي دي، همدا پادخواب شانه ډيرې مختلفې کيسې لري وائي چې اصلاً داتسميه "باد ـ خواب " و او دسهار نسيم به دلته ډير ښه چليده او دغزنويانوخواب خانه ياخوب ځای همدلته و نو پادخواب شانه اصلاً "بادخواب شاهانه" تعبير کولای شو.

يوشمير نور ددې ځای په چينو کې نورې کيسې گوري او وائي چې ددې چينو او د "سلطاني پور" دچينو تر منځ دځمکې لاندې ارتباط موجود دی. پدې کې شك نشته چې دلوگر دپادخواب شانه او دجلال اباد دسلطان پوري چښني دکابل داهل هنود په عرف کې متبرك مقام لري اوتر اوسه هم پدې دواړو برخو کې کال په کال سترې ميلې ترسره کيږي. لنډه داچې دلوگر منطقه چې د "واغجان" له تنگي نه دالتمور تر کوتل پورې او همدارنگه له چرخ نه تر (سجاند) پورې لويه علاقه راچاپيره ده چې په اسلامي اوتر اسلام دمخه دورونو کې يي فرهنگي دورې تر سره کړي دي او هغه شواهد چې پدې ناحيه کې حد په حد ليدل کيږي دلته بايد حتماً هغې صورت ونيسي.

۱۹-۴-۴۷

استوپه یا توپ

په افغانستان کې د بودايي آباديو، يو ميراث

دافغانستان په اکثرو ځايونو کې مخصوصاً ددې خاورې په نيموختيزو برخو کې چې بودايي دين څه دپاسه يوزر کاله پکې رواج و، لکه دګنبدي په څير د کاڼو يو امبار چې له کاڼو او خاورو جوړ او ديو برج په څير چې په عموم ډول خارجي برخه يي له تزئيناتو خالي نده څرګنديږي لکه څرنګه چې اکثره معبدونه په لوړو او وچو ځايونو اودغرونو پرخونګو جوړيدل، همدارنګه داستوپو پاتې شونې هم په لوړو داماني برخو اودغرونو په لمنو کې وجود لري، هيڅ به دافکر ونکړي چې دبودايي دين پر مهال په زرګونو وړې او غټې استوپې دافغانستان په مختلفو برخو کې اباديې شوې وي، هرې خواته چې به کتل کيدل يوه استوپه به خامخا په نظر ورتله او ددې معبدونو او استوپو د معمارۍ او فرهنګ سبک په وروستيو وختونو خپل اثر پريښودی دی او پخپله د استوپې کلمه له منځه تللې نه ده او دتوپ په بڼه وروستيو وختونو ته هم را پاتې ده. او د کابل د محيط په ۱۰۰ کيلو مترۍ کې څو ځايه داکلمه اوريدل کيږي او د بودايي وخت په پخوانيو استوپو شهادت ورکوي

لکه (توپ دره) چې دچاریکار په مقابل کې دعمومي سرك چپ لوري ته په یوه دره پورې نښتې. چې په یوه نقطه کې یې چې ډیره ښکلي اوبرجسته نقطه ده دیوې استوپې پاتې شونې څرګندیږي چې شاید داپه افغانستان کې ترټولوستره استوپه وي،توپ درې ته کولی شو.

(استوپه دره) ووایو. په عرف او دمنطقې په دود کې "توپ" همغه استوپه ده چې له لریو ځایونو څخه ښکاریږي او دکوشاني عصرد تلپاتې کارونو څخه یې پاتې شوني څرګندیږي اوله چارچاپیر سیمې څخه یې دکوشاني عصر مسکوکات په لاس راځي هغه مربع شکل ستوپه یې ۱۵ متره لوړ والی لري او خارجي وړې استوپې یې خپله بڼه بدله کړې ده او خرابې شوې دي.

دکابل په لور ښکته له بیګ توت کلي نه یایې که په دقیقه توګه ووایو دبیګ توت او چهل تن ترمنځ یوه غونډۍ ده چې "سه توپان" نومیږي لکه څنګه چې یې له نامه څخه څرګندیږي هلته درې ښکلاوې په نظر راځي چې سترګې له ورایه هلته دتاریخي پاتې شونیو تاریخي شواهد ګوري چې دلته په بودایي دوران کې درې استوپې خوا تر خوا ابادې وې او نننی دتوپ کلمه پخوانۍ داستوپې کلمه ده اوهلته سیمه ایزې ژبې دتوپ له واحدې صیغې نه دجمعې صیغه توپان جوړه کړې ده او (سه توپان) اوسنی نوم دتاریخي حقایقو له مخې په درې استوپو موافق او شاهد دی.

دکابل شمال ته له چاریکار لږ څه لرې دګل بهار شمال شرق لوري ته دخم زرګر په علاقه کې (اشترګرام) ته نژدې دغره پرخونګه یوه نقطه ده چې "تخت توپ" نومیږي دلته هم په یوه ښکلې نقطه کې یوه استوپه موجوده وه چې دډیرې ښکلې منطقې اوبڼه موقعیت په مناسبت چې لاره یې شپیته کاله دمخه شاید دسراج الملة والدین په امر به هغه بدله شوي وي چې وروسته له هغې ورته "تخت توپ" وایي او دادی ګورو چې په یوه بله نقطه کې پخوانۍ استوپه دتوپ دکلمې په بڼه له منځه نه ده تللې.

دوه ښکلي نور مثالونه دتوپ رستم دی چې یو په سمنګان او بل په بلخ کې مشهور دی او دواړه بودایي استوپې دي خوتوپیر یې دومره دی چې هغه توپ رستم چې ایبك سمنګان کې واقع دی تیږې یې تراشل شوی او کار یې ناتمام پاتې شوی دی او هغه توپ چې دبلخ دنوبهار دروازې ته نژدې واقع دی له غټو خامو خښتو څخه جوړ شوی دی او یوه بله ښکلا هم دتخت رستم په نامه موجوده ده چې تر

اوسه دهغې دتشخيص په هکله ديو معبد يا اورتون په حيث اتفاق نظرندی حاصل شوی.

ددې لنډې شرح په رڼا کې شکونه نه پاتې کيږي چې ا ستوپې که هغه دودانيو دجوړښت دبقايا له نظره وي او که هغه دادبي خاطرو له نظره وي له منځه نه دی تللی، د غرونو په خونګو او لمنو اوشيلووکې يې بقاياوې په تيره، خښته کاڼو او برجستګيو کې پاتې دي. او په خاطرو او کيسو کې د "توپ" په صورت نقش دی او د عوامو قاموس ددې محلې نومونو دتاريخي خاطرو غوره ساتندويه وسيله ده.

اصلاً په هند کې استوپې د"بودا" دايرو دمحافظې او بودائي راهبانو له پاره جوړيدلې وروسته سلاطينو، شاهانو، وزيرانو اوحتی مشهورو اشخاصو دخاطرو په خاطر دا ودانۍ جوړولې او په عموم ډول به يې قيمتي نګينې، سکې مهرونه او نور په همدغو استوپو کې خښول لکه چې يوه ورانه شوې استوپه په همدغه غرض ولټول شوه او له لدې پرته دانګريزانو دلومړي او دويم يرغل پر مهال په کابل، ډرونته بګرام، او باميان کې وپلټل شوې او ډير خيزونه يې دلندن برتش موزيم ته يوړل، دودانۍ په بڼه استوپې په افغانستان کې له تاثيراتو تشې ندی او اکثر ضخيم برجونه چې زموږ دکلاګانو په کنجونو کې ليدل کيږي تر ډيرې اندازې پخوانۍ استوپې را ياد وي.

۴۷\۱۱\۳۰

توپ دره

څه موده دمخه په جرايدو اوورځپاڼو کې خبر خپور شو چې کابل موزيم په نظر کې لري چې ديونسکو ديوتن راليږل شوي مهندس په لارښوونه دکابل دنژدې سيمو دځينو تاريخي ابادۍ مرمت کاري وکړي او په همدې تازه ورځو کې دتوپ درې دابادۍ مرمت هم پيل شوی دی.

پدې کې شك نشته چې په کابل او دکابل په لرې اونژدې چاپيريال کې يو لړ مذهبي تاريخي ابادۍ داسلامي اوبودايي دورو وجود لري چې مرمت او بيا جوړونه يي داثارو حفظ اوساتنه يې دافغانستان دهنري او تاريخي اثارو له مخې ډيرارزښت لري.داکار نه يواځې زموږ پخوانۍ مذهبي ودانۍ له نړيدلو څخه ساتي لاچې دسياحانو له پاره هم دډيرې پاملرنې وړ دی. ځکه چې دخارجي سياحينو په نظر کې پرته له طبيعي مناظرو څخه دويم ارزښتمند ځيز مذهبي تاريخي ودانۍ دی چې له نيکه مرغه افغانستان تر اوسه خپل پخواني ټول اثار په خپلو ځايو حفظ او ساتلي دي. مقصد دتوپ درې له مذهبي آبده څخه څه شی دی؟ او توپ دره په کوم ځای کې واقع ده؟ دادی ددې پوښتنو ځواب ته راځو :

دلومړۍ پوښتنې ځواب بايد سملاسي ووايو چې دابده مقصد له بودائي استوپې څخه دی.

استوپه ياتوپ چې دپخوانۍ بودائي دورې خاص اوعام نوم دی چې په کابل او دکابل په چارچاپير سيمو کې زموږ تر وخته شکل او اصلي مفهوم ساتلی دی هغه (استوپه) ده.

په عموم ډول بودايي معبدونه په دوه برخو ويشل شوي چې يوته يې سنگهارمه يامعابد او بل ته به يې استوپه ويل او په بودائي عصر کې له دويمې م ز پيړۍ نه

تر ۹ زیږدې پیړۍ پورې د ۱۱ پیړیو په اوږدو کې په نیمه شرقي افغانستان کې له (بلخ نه تر کندهار دختیځ په لور) رواج درلود پرته له مبالغې څو سوه ورې او غټې استوپې ودانې شوې دي اود کابل دښار په منځ کې دشیردروازې او آسه مايي غرونو پرخونګولسګونې استوپې وې.

په اساسي توګه هر يو معبد کم ترکمه يوه استوپه درلوده اوډیروختونه ديو معبد چارچاپیره ډیرې ورې اولويي استوپې هم جوړیدې. استوپې به اکثراً له منځ نه ډکې اودباندې به دګنبدې په ډول جوړیده. په لومړي وخت کې به يې دهند په بنارس کې داستوپې دننه دبودا الماس ایښوده اوبیا وروسته به يې دراهبانوالماس اونور قیمتي څیزونه په ځانګړي صندوقچه کې اچول اود استوپې دننه به يې ایښودل له پورتني شرح نه څرګندیږي چې توپ دره اصلاً استوپه دره وه د (س) حرف په اسانۍ سره حذف شوی‌او اوس دتوپ په ښه پاتې دی او دکوهدامن او کوهستان خلکو لکه دافغانستان دنورو برخو په څېر ددې پخوانی مفهوم په سهي توګه ساتلی دی.

توپ دره دخواجه سیاران اوسنجد درې په منځ کښې دپغمان دغره په کوزنۍ برخه کې دچاریکار ترځنګ پرته ده اودکلي کورونه يې له دوه ګاونډیو کلیو او چاریکار نه په وضاحت سره معلومیږي يو کیلو متر دچاریکار دبازار له پیل څخه يوه لاره چپ لوري ته دتوپ درې په لور تللې ده چې کیدای شي دجیپ په واسطه يو کیلو متر فاصله طی کړای شي. اووروسته بیا دکلي ترځنګ کله چې له غونډۍ ور واوړئ او پلي تر توپ پورې ورسئ.

دمخه ددرې ترخولې په دامان کې په ټیټ توګه ښې جلګې موجودې دي چې لویه يې تر يوې نیمې پیړۍ دمخه دتپه رستم په نامه يادیده.

دمخه مې اشاره وکړه چې دتوپ کلمه دافغانستان په ډیرو برخو کې داستوپې په معنا اومحفوظه پاتې ده دمثال په توګه له (توپ رستم) څخه په ایبک (سمنګان) او له (توپ رستم) د بلخ په ښار دنوبنهار ددروازې جنوب لوري ته يادولی شو.

دادواړه توپونه که هغه په ایبك کې دی او که په بلخ کې له نیکه مرغه دلویو توپو له جملې څخه دی چې تر اوسه پاتې دی همدارنګه دچکرې دمنار (بودایي کابل) اوخورد کابل ترمنځ ددرې استوپو بقایاوې موجودې دي چې سه توپان ورته وایي، البته داخه دتعجب ځای نه دی چې په اسلامی دوره کې يې اکثر کلاګانو او استوپوته دکابل اوزابل درستم پهلوان شهرت ورکړی دی.

په توپ دره کې لکه چې مو وویل نه يواځې غونډۍ درستم په نامه شهرت لري بلکې هلته يوقبر هم وچې هغه ته به يې درستم دزوی قبر وایه.

په هر حال لدې لنډې شرح نه څرګندیږي چې دتوپ درې آبده همغه استوپه ده چې ددرې په منځنۍ برخه کې دکلیو په منځ کې لیدل کیږي اوخلك دپخوانیو خاطرو په یاد لرلو هغې ټولې درې ته توپ دره وایي.

لکه څنګه چې مې دمخه شرح ورکړه پرته له مبالغې په کابل او دکابل په اطراف کې له پغمان څخه تر شیوکیو کمري، چکرې اوخورد کابل پورې اوهمداراز دکاپیسا په حوزه کې که هغه په بګرام کې دی او که دپهلوان غره چارچاپیره اوکه دخواجه سیاران په لاره کې، سنجد دره استدغچ،استالف، ګل دره اوشکر دره ،ونوروکې اوڅه په ګلبهار او اشترګام اوریزه کوهستان کې مو په سلګونو استوپې درلودې چې زیاتره بیخي له منځه تللي دي مګر په دوه ځایونو په چکرې منار اوتوپ دره کې استوپې په ښه ډول حفظ او ساتل شوي دي. توپ دره دکابل په چارچاپیرونقاطو کې داستوپو د پاتې شونیو له نقطه نظره ډیر ارزښت لري ځکه چې هم ترټولو استوپو لویه ده او هم تر ټولو ښه ساتل شوې ده او له نیکه مرغه کابل د چاریکار لویې لارې ته نژدې واقع دی اوسیلانیان کولای شي په اسانۍ سره ترې لیدنه وکړي.

دغه استو په نژدې ۱۵ متره لوړوالی لري او ددایرې محیط یې نژدې څلویښت متره دی او په ملا کې یې لکه دکمربنددوه حلقې لیدل کیږي اوپلستر کاري یې په ښه توګه محافظه شوې ده.

دالویه استوپه له ډیرولریو ځایونو څخه لکه له بګرام څخه هم ښکاري او ددوربین په واسطه یې دچاریکاروله عمومي سرك څخه دجوړښت ټول جزئیات څرګندیږي،دغه استوپه دلویو کوشانیانو دتلپاتې ودانیو یادګاردی او که په دقیقه توګه ووایو نو دامپراطور کنیشکا دسلطنت یعنې ددویمې مسیحي پیړۍ تر نیمائي پورې اړوند و.

هیله لرو چې ددې لویې مهمې تاریخي ابادۍ مرمت چې دکوشاني عصر دمعمارۍ نمونه ده داسې په دقت مرمت شي چې پخوانیو ښیګڼو ته یې تاوان ونه رسیږي.

۴۱-۳-۳

بامیان دسیاحت او نړۍ

ګرځېدنې له نظره

لکه څنګه چې دعجائباتو په نړۍ کې اووه خارقه څیزونه شهرت لري زموږ په هیواد افغانستان کې چې تاریخي هنري شهکارونه یې په هر کنج اوکتار کې لیدل کیږي لکه (۱) بامیان (۲) بند امیر (۳) منار جام (۴) دایبک استوپه) (۵) تاق بست (۶) دخواجه محمدپارسادمسجد رواق (۷) اوګازرګاه شریف).

بامیان چې هغه مو په افغانستان کې په لومړۍ درجه دعجایبو په قطار کې راوړۍ، ډیره ښکلې او زړه راښکونکې دره ده چې هنري او طبعي ښکلایې سره یوځای شوې ،هنري اعجاز یې منځ ته راوړی او دابنکلې دره یې په نړۍ کې مشهوره کړې ده،بامیان یې له لریواونږدې نقاطو سره لکه:

شهر غلغله، شهر ضحاک، شهر سرخشک، اثر دهای سرخ در، فولادي درې، ککرک، کالو، سوماره ،آهنګران، آغرابات، داهغه برخې دي چې طبیعت پکې ټولې ښکلاوې راټولې کړې دي اوهنري بدیع یې پرې ورزیات کړی دی او همدارنګه ښکلې خاطرې یې پر هره پانه ورزیاتې شوې دي او بیا ترې یوهنري قدرتي کتاب منځ ته راغلی دی چې هره پانه یې دهندوکش او بابا دغره له سپینو واورو ډکه او ښکلې ده.

هغه لویې مجسمې چې دنړۍ تر ټولو لوی مجسمې شمیرل شوي دي اواقونه اومعبدونه چې دسمڅو په ډول په غرونو کې کیندل شوي دي دبامیان دديوال نظیفه او رنګه نقاشي چې دهندوکش په زړه کې دیونګارستان په څېر منځ ته راغلي چې دټولو ورپیښنو شویو روزګانو سره سره دلیدونکیو دکتنې وړ دی بامیان دهند او

چين تر منځ دتلو راتلو لويه لار وه چې په همدې سيمه به ددې دوه برخو ترمنځ ستره لاره تيره او دهندوکش په غرو رغو کې به تيريدل.

باميان ترتاريخ دمخه دورو کې دهندوکش دښکاريانو مرکز و چې چهل ستون ستره نغاره ددې دعوې ډير ښه ثبوت دی خو بيا دبودائي دين په خپريدلو سره مخصوصاً دکنيشکا او هوويشکا لويو کوشانيانوپه دوره کې چې (د دويمې ميلادي له دويمې نيمائي څخه تر دريمې ميلادي پيړۍ پورې) دې درې بل ارزښت خپل کړ او څخه دپاسه ۸ پيړۍ په منځنۍ اسيا کې دبودايي دين يو پرتمين مرکز پاتې شو. باميان دمملکت دارۍ له مخې هم ښه سوابق لري که هغه له اسلام نه دمخه دی اوکه وروسته دغوري په وخت کې دافغانستان دقلمرو و تاريخ و چې کله کله يې شمال لوري ته تخارستان او دهندوکش جنوب لوري ته کابلستان هم پکې راتلل.

پدې څو کالو کې چې افغانستان ته سيلانيان راغلي او شمېره يې هم ورځ تر ورځې په ډيريدو ده نو ډيره شمېر يې باميانو ته راغلي دي. او ددې وجه څرګنده ده وجه يې همغه دباميانو ۵۳ او ۳۵ متره بودا مجسمې دي چې تقريباً ۴۰۰ قدمه يوله بله لرې واقع دي او دغره په کمر کې يې مجسمې کندل شوي او دبدن غټې برخې يې له صدمونه په امان پاتې دی.

باميان له کابل نه ۲۴۵ کيلو متره فاصله لري چې په هرډول موټر کې کولای شو په ۷ ساعتو کې دالاره ووهو.

باميان پرته له دوه سترو مجسمو او يو شمير معبدونو څخه نور هم په زړه پورې دليدلو ځيزونه لري چې سيلانيانوته ډير په زړه پورې دي او هغه په هغه سيمه تاريخي محاسن طبيعي مناظر او يو شمير نورو ته دخالدارو ماهيانو ښکار ډير په زړه پورې دی.

پرته له لويو مجسمو څخه چې يادونه مو وکړه يوه بله مجسمه هم دلس مترو په لوړوالي دککرک په دره کې وجود لري او دککرک دره دباميان جنوب ختيځ لورته پرته ده او هغه سرک چې نوی جوړ کړای شوی ، دهوټل له مخې د بابا دغره شاته هغې منطقې ته نژدې کيږي.

ددې درې نور تاريخي اثار دضحاک ښاراوشهر غلغله دی چې په ډيره پيمانه دغوري دورې خاطرې ، خوارزمشاهي او دچنګيز دخرابيوډيرې خاطرې لري او پدې دريو دورونو پورې يې خاطرې تعلق نيسي دچنګيز لمسی دضحاک په ښار

کې دجلال الدین منکبرني دعسکرو دلاسه ووژل شواوشهر غلغله دمقاومت کولو په وجه دچنگیز دلاسه وسوځول شو. او هیڅ شی یې ژوندی پرې نه ښود.

هغه ځایونه چې د بامیانو په لرې اونږدې برخو کې پراته دي او سیلانیانو ته ډیر په زړه پورې دی هغه بند امیر دی چې په ۸۰ کیلو متری کې واقع دی او نور وړوکي رودونه دي چې فوکلوري کیسې لري او هر لیدونکي ته په زړه پورې اودلچسپ دی.دفولادي دره دلویومجسمو جنوب لویدیځ لوري ته واقع ده چې لوړه څوکه یې (شاه فولادي) نومیږي اونوی سرك چې ۱۲ کیلو متره اوږدوالی لري ددې درې کوزنۍ برخې ته رسیږي چې هلته یو حوض هم دی.

رواني اوبه ، مستې ویالې، ښکلي کلي، واړه واړه ښکلي باغونه، له واورو ډکو غرونو په لمنو کې چینې پرې شوې څوکې داټول هر یوپه خپل ځای یوه ځانګړې ښکلا لري.

همدارنګه دککرك دره او په ځانګړي توګه کوزنۍ برخه یې برخې (دوکاني) پورې ډیرې ښکلې زړه راښکونکې منظرې لري چې بیا هم دبابا په غره پورې نښلي.

دضحاك دښار په پای کې یوه بله دره د بابا دغره له خواسره وړاندې تللی چې د (کالو) په نامه یادیږي اوعجیب طبقات الارضي تشکیلات لري چې دلیدنې وړدي.

همدارنګه د (سوماره) او (آهنګران) درې چې دبامیانو په لویه لار واقع دي هر یو ځانته ځانګړې ښکلا لري او پرته له طبیعي محاسنو څخه خالدار ماهي هم لري او هغه څوك چې دماهیانو دښکار علاقمند وي هغوی ترینه ډیر خوند اخلی.

بامیان دتاریخي اثارو او طبیعي ښکلا په لرلود نړۍ دسیلانیانو په منځ کې ډیر شهرت لري ځکه چې هر سیلاني هلته تللی دی په ډیر شوق یې بیرته مراجعه کړې ده او نه هیریدونکې خاطرې یې له ځانه سره راوړي دي او په حافظه کې یې حفظ کړي دي.

۲۰-۳-۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

صلصال وشاه مامه

پدې وروستيو کې هر چا دباميانو نوم لږ ډير اوريدلی دی او پدې وروستيو کې دنړۍ ډير سيلانيان هلته ليدلو ته ورځي. باميان دسيلانيانو له پاره ډير ښترين ځای دی اونږدې ۹۰ فيصده سيلانيان هلته ور روان دي.

شايد هر هغه چاچې باميان ليدلي او يا دهغه ځای په اړه يې څه مطالعه کړې وي اويا يې له نامه او اثارو سره اشنايي ولري درک کولای شي چې دهغه ځای دتړول ښايست اوښکلا سره سره هغه څه چې دسيلانيانو پاملرنه جلبوي هغه ددوه مجسمو موجوديت دی چې يوه يې ۵۳ متره او بله يې ۳۵ متره لوړوالی لري.

دادوه لوی ولاړ هيکلونه او نور غټ او واړه ناستې مجسمې معمولاً دباميانو په بتانو شهرت لري او داسې څوك به نه وي چې ددې لويو مجسمو په ليدلو سره حيران نشي.

دباميان ۵۳ متري هيکل دنړۍ لوی ترينه مجسمه ده او ددې وړ ده چې ددنيا په عجايب سبعه و کې وشميرل شي، هغه کسان چې دامجسمې ګوري نوخامخا يې يوشمير پوښتنې په ذهن کې ګرځي او دهغو په اړه يې دنوم هويت نوم اونښان په باره کې ورته پوښتنې پيدا کيږي.

مهمې پوښتنې دادي چې دامجسمې څه نوميدلې؟ پدې کې خو هيڅ شك نشته چې دبودايي دين دپلويانو پر نظر دامجسمې صرف دبودا دمجسمې تمثيل دی. چې په فوق العاده لويه اندازه له طبيعي انسان څخه ستر(دانسان له قده سترې)دغره په زړه کې کيندل شوي اوتراشل شوي دي.

ددې مجسمو بدن له اوږو څخه دپښو تر بندونو پورې په قبایا راهبې شوقه باندې پوښل شوی وُ اودهغې قاتونه او ضمونه ډیر ښه څرګندیږي دادواړه قباوې رنګه وې او تر اوسه په اسانۍ سره تشخیص کیږي ۵۳ مترو قبا اصلاً سور رنګ لري او د ۳۵ مترو قبا شین یاداوبو په څیر رنګه

ددې دواړو قباګانو رنګونه په هغه مهال چې مسلمانان دلومړي ځل دپاره دبامیان درې ته ننوتل ډیر تاثیر پرې کړی وُ او دا دواړه بتان یې دهغو درنګونو له مخې په (سره بت) او (خنک بت) په نومونو یاد کړل دیوشمیر تاریخي او ادبي متون داشارو پراساس ثابت دي چې دا دواړه صفتونه په ۴ مه او ۵ مه پیړۍ کې او تر دې وروسته یې رواج وموند او تر ټولو دامهمه ده چې دسلطان محمود غزنوي ددربار ملك الشعرا امیر عنصري دسره بت او خنك بت په باره کې قصیده جوړه کړې وه چې متاسفانه له منځ تللې ده او یو بیت نیم هم ترې پاتې نه دی ددې قصیدې کشف یو له مهمو تاریخي او ادبي کشفیاتو څخه دی چې هر کله تر لاسه نوزمونږدتاریخ په یوه پاڼه به ډیره رڼا واچوي.

(سره بت) همغه ۵۳ متر بت او(خنك بت) ۳۵ متر مجسمه وه داټکي دکتلو وړ دي چې ددې دواړو بُتانو قباګانې په اوومه مسیحي پیړۍ یعنې (لومړۍ هجري پیړۍ) کې چیني لیدونکي هیوان تسنګ هم تیر ویستي وُ. هغه فکر کړی وُ چې دمجسمو بدن له چودن څخه ټوټې ټوټې ریخت شوی او بیا سره یوځای شوی مجسمه ترې جوړه شوې، خوداچې موږ پوهیږو چې دامفکوره په قطعي توګه غلطه وه او له فلز څخه دمجسمو په جوړولو کې بلکل کار اخستل شوی نه و.

او ټول بدن یې دهمغه غره په دانه داره تیږه کې تراشل شوی او دقباګانو قات یا لوړې ژورې د پلستر او رسۍ په ذریعه لوړې ژورې شوي دي او په مخ یې ورته سور او شین رنګ وهلی وُ او همدغه رنګ مسلمان دې ته اړ ویستل چې یو ته (سور بت) او بل ته (خنك بُت) یعنې سین بت ووایي.

کولای شو دې مجسمو ته دبامیانو په کیسو او اسطورو کې دوه نور نومونه هم پیدا کړو: یو (صلصال) او بل (شامامه) دبامیانو په سیمه ایز دود کې صلصال د۵۳ متر بت نوم و شامامه د ۳۵ متر ... بت نوم وُ دصلصال دکلمې لغوي مفهوم ګل او خاورې دی دبامیانو سیمه ایز ... خپل ساده فکر کې صلصال دنر له پاره او شاه مامه د ښځې له پاره تصور کاوه او کوي یې او داهم فکر کوي چې یو یې شاه او بل یې ملکه وه پدې معنا چې دا یوه جوړه شاه او ملکه دي. دتاریخ څیړنو او لرغون پیژندنې په رڼا کې څرګندولی شو چې دافکر ونه ټول له حقیقت نه لرې دي

او دا دواړه مجسمې دبودا دي، خوبايد وويل شي چې دفولکلور مطالعه او دعوامو فرهنګ ډير په زړه پورې دی مخصوصاً په تاريخي مسايلو کې ورته ډير ارزښت ورکول کيږي او سيمه ايزې کيسې اوريدل ډيرې دلچسپې او اموزنده دي.

دشاه مامه دکلمې په ترکيبي جوړښت کې دوه کلمې څرګندې دي يو (شاه) او بل (مامه) چې دا دواړه دپنجشېريانو په لهجه کې ورګډې دي او مور ته يې اطلاق کيږي. همدارنګه دشهبانو هم توجيه کيدی شي.

لکه څنګه چې مو دمخه وويل چې عوام دا دواړه بتان ښځه، ميړه او همدارنګه شاه او ملکه بولي همداراز درې وړې مجسمې دلويو مجسمو په طاقونو کې په ناسته تراشل شوي دهغو دوه و ماشومان بولي او هغوی (نقصاني) بولي، په همدې ترتيب دباميانو سيمه ايز خلك هغه ټول غټ او واړه بتان چې دڅلور سوه قدمونو په ليرې والی تراشل شوی دي يوې کورنۍ ته منسوب بولي چې عبارت له پلار ، مور او ماشومانوڅخه دي.

دباميانو ۳۵ متري بت دڅيړنو له مخې داسې څرګندوي چې له ۵۳ متري بت څخه ډير ه لرغونتيا لري او ۵۳ متري بت په ۴مه يا ۵مه عيسوي پيړۍ کې جوړ کړای شوی دی او په همدې ۵۳ متري مجسمو کې تناسب ډير په نظر کې نيول شوی دی او دادګويتا دمدرسې له دخالت نه بې تاثيره ندی.

وايي چې دباميانو دلويې مجسمې وړې نمونې دتجارانو په کاروانونو دوربينم په لاره کې دچين او جاپان ترخاورو پورې دلارې په اوږدو کې انتشار موندلی وو.

۴۱_۳_۵

دسرخ در اژدها

دبامیان له عجیبو ځیزونو څخه چې دداستان، کیسې، تاریخ، فولکلور، عامیانه کیسو، طبیعي تشکیلاتو طبقات الارضي له نظره دپاملرنې وړ دی هغه(اژدها)دی‌چې دبامیان په یوه فرعي دره کې(سرخ در) نومیږي قرار لري.

سرخ در دبامیان جنوب لویدیځ لوري ته دخاورینو غونډیو په منځ کې واقع دی چې دبامیان دګڼو ځایونو په څیر یې خاوره سور رنګ لري او په عامه توګه داوبو نلرلو په وجه دکرهنې وړ نده. دطبقات الارض کوایف څرګندوي چې تربند امیر اویکاولنګ اوحتی تر ده زنګي پورې اوږدوالی لري چې پوښل شوی دا هغه سرچینې دي چې اوبه یې ډیر اهکي موادلري. په بل عبارت دخاورې هغه طبقه چې دځمکې سطحي قشر ته نژدې ده ډیر اهکي مواد لري اودسرچینو په اوبو کې نوموړي مواد په ډیره اندازه تحلیل شوي دي. لکه څنګه چې همامغه شان دسرخ در دتشکلاتو په څیر دلاړې په اوږدوکې په مختلفو برخو کې لکه بندامیر، یکاولنګ اوده زنګي کې مشاهده کیږي. هغه څه چې دسیمې په عرف کې په اژدهاي سرخ مشهور شو یوطبقات الارض تشکل دی چې شاید څو میلیونه کاله دمخه دسرچینې دبنعان په وجه یې تشکل پیل شوی‌وي چې لاتراوسه هم ادامه لري.

اژدهای سرخ نن ورځ د ۴۰۰ قدمونو په شاوخوا کې اوږدوالی لري چې له لکی نه تر سره پورې په اژدها کې یو ژور شق لیدل کیږي اوله هغه ځایه چې داداژدها

دسر تصور کوي تر اوسه يو څه مخلوط معدني مواد چې له اوبو سره يوځای دسور او جيګري رنګ په لرلو جريان لري او دڅو دقيقو په موده کې سوړ اومنجمد شي او شيکي يې لکه دمار يا دماهي دشا په څير تشکيل شوی، حد په حد داوبو سوری نژدې يومتر جګوالی تشکيلوي او همدارنګه په شاکې يې شق شوي ځای کې داوبو دسرېدلو او موادو دورتللو په وجه ديو حوض بڼه خپله کړې ده چې واقعاً هېښنده ده. ميليون کاله دمخه سور اژدها محض په چينه کې وې داوبو له دريمې جريان سره اويايي داهکي موادو په سريزې سره له لومړۍ نقطې څخه بې ځايه شوی او به دزماني په مرور سره له خپل اصلي ځايه ۴۰۰ قدمه لرې شوي دي. داوبو حرکت او داهکي موادو ددريجي سرښت په وجه دوه خواوو ته يې اوږدې غونډۍ توليد کړي دي چې سراسر يې شاشق يا دوه ځايه ليدل کيږي.

ماچې ترکومه د(اذان چينه) په غور ليدلې نه وه نو تر هغې داژدهای سرخ د دطبقات الارض په موضوع ښه نه پوهيدم.

په غور کې چينه ده چې د(اذان په چينه) مشهوره ده چې له اهکي موادو سره ګډې اوبه لري ددې چينې اوبو د ۶ يا ۷ مترو په اوږدوالي يو مار تشکيل کړی دی. کله چې دامعدني اوبه سړې اومنجمدې کيږي دمنځني خط ترڅنګ په جريان کې يوه برجستګي لکه دمار په څير کره وړه تشکيلوي او دجريان خط يې ژور پاتې شوی دی او يوه ژوره توليدوي چې داژدها سرخ په شاوه نظر داوبو په ظرفيت ډيره ژوره ليدل کيږي.

اژدها سرخ لکه داوبښ په څير له اسلام نه مخکې هم دسيمې دخلکو دکيسې او داستانونه تشکيل کړې دي ، هغه څوك چې دباميانو دبتانو له تاريخي دورو څخه اطلاع لري پوهيږي چې پرته له دوو مجسمو څخه چې يوه ۳۵ متره اوبله ۵۳ متره ده يوه بله مجسمه هم وه چې اوږدوالی يې يوزر قدمه و هم وجود لاره چې دخوب په بڼه پروت و لکه چې بودا يې په (نيروانا) يعنې قبر کې څرګنداوه.

کله چې چينايي ليدونکی هيوان تسنګ داوومې پيړۍ په لومړي نيمايي کې له باميانو تيريده لدې اوږد پروت بت څخه يې يادونه کړې ده او ويلي يې دي چې دابت دباميانو دوه مشهورو بتانو ته نژدې واقع دی.

او وروسته ترهغې ددې ۳۰ کالو په اوږدو کې پوهان ددې بت دموقعيت اومحل په اړه ډير پلټنه کې دي او دځای په هکله يې اټکل کاو او کوي يې.

تر کومه ځايه چې مې دافسانو او تصوراتو په روح کې فکر کړی دی ګمان کوم چې دطبيعي جوړ(اژدهای سرخ) تشکل او داوږد پروت بت چې يوزر قدمه وه

ترمنځ ارتباط موجود دی. او داچې یووخت بودائیانو دبامیانو دره د(بودایي خوابیده) دره یا دوله داسلامي دورو په داستانونو کې د (اژدها) په بڼه منځ ته راغلی او نوي تصوري زیب او زینت یې موندلی دبوداداورود پروت بت ترڅنګ په ۸ مسیحي پیړۍ کې یو معبد وجود لاره چې په کال کې یوځل هلته لویه میله ترسره کیده او اوس داژدهاترڅنګ یوه ګنبده وجودلري چې دسیمې خلك خپل نذرونه هلته پخوي. تر اوسه دیو شمېر غرنیو غرڅو ښکرونه هم داژدها پر بدن موجوددي چې ګمان کوم دعرف اوعاداتو له مخې له ډیرو پخوانیو زمانو څخه تر اوسه له منځه ندي تللي.

خلك دتاریخ په دوه مختلفو دورو کې په یوڅیز کې ګډون چې هغه عبارت دتصور، تخیل، داستان او اسطوروڅخه دی، دمعدني چیني اهکلي اوبه چې دوخت په تیریدو سره راوتلې اومیلیون کاله کیږي دتکمل په لور ده اوبلاخره یې دبودا په بڼه اوړده مجسمه جوړه کړې ده او پدې دورو کې په اژدها مشهوره شوې او لیدنه یې له مختلفو نقطو نظریو څخه ډیره په زړه پورې ده او دبامیان له عجایبو څخه یوه هم همدا مجسمه ده.

۸_۳_۳۸

دباميانو زمريان يا شاه شكاري

له اسلام نه دمخه په لرغونو زمانوكې په ځانګړې توګه له دريمې زيږدې پيړۍ راوروسته چې په افغانستان كې دكوشاني دامپراطورۍ اساس ددوو قدرتونو په رامنځ ته كيدلو چې يو يې ساساني په لويديځ كې (په ايران كې) اوبل په ختيځ كې عربي تركان (په مركزي اسيا كې) مخ په سقوط شول په افغانستان كې يوه دملوك الطوايفي دوره منځ ته راغله چې داسلام تر راتللو پورې يې په مختلفو عناوينو دوام وكړ او ديو شمير مقتدرو دولتونو دهندوكش شمال او جنوب كې په درو او سيمو كې وجود لاره چې دهغوی دهر يونوم اونښان دنفوذ ساحه دافغانستان په پخواني تاريخ كې ځانته بحث او په زړه پورې مطالعه غواړي.

هغه څه چې دملوك الطوايفي دورې ته يې تر يو حده په ذهنونو اوتاريخي ماخذونو كې شخصيت وركړى دادهغوی عناوين او القاب دي چې انعكاس يې په لومړۍ هجري پيړۍ كې دعربو مورخينو اوجغرافيه نګارانو څخه اورو. پرته لدې چې په جزئياتو كې ورداخل شو ويلای شو چې دافغانستان مختلفو نقاطو واكمنو مختلف القاب اوعناوين درلودل.

مثلاً دكابل واكمنو لقب (كابل خدا) دزابل واكمن يعني دغزني اوكندهار ترمنځ (زابل خدا) دباميان دواكمنو لقب (شير باميان) او دغرجستان يعني دميمنې

دعلاقې له وړوکو درو اودهري رود ددرې دپای تر برخو پورې دواکمنولقب (شارغرجستان) له داډوله عناوينو او القابو څخه ډير و چې دلته دتولو يادونه خبره ډيره اوږدوي ،ددوه لومړيو لقبونوپه باره کې يعنې (کابل خدا) او (زابل خدا) همدومره يادونه کوم چې دخدای کلمه چې اوس دپاك پروردګار پر لوی ذات اطلاق کيږي په هغه وختونو کې له اسلام څخه دمخه يې ځانګړې معنا درلوده او د "شاه" يا "پادشاه" په معنا وه لکه "شاه نامه" چې مختلف ډولونه يې درلودل په پهلوي لهجه کې د (خنای نامه) په صورت يا (خدای نامه) په بڼه يادوي نو پدې بنا (کابل خدا) او (زابل خدا) په (کابل شاه) او (زابل شاه) تعبيرکولای شو.

پدې ترتيب سره دباميانو سيمه ايز واکمن تر اسلام دمخه عبارت و له "شير" او دباميانو له شيرانو څخه چې عربي ماخذونو يې يادونه کړې ده عبارت و په سيمه ايز واکمنې کورنی يانسل څخه په بودايي دوره کې، چې مرکز او پايتخت يې باميان و او دلرغون پيژندنې څيړنو څرګنده کړې ده چې (شهر شاهي باميان) يا دباميان پايتخت په بودايي دوروکې په دره فولادي کې چې دباميان په جنوب غربي زاويه کې واقع دی موجود و. سيلانيان او هغه کسان چې باميانو ته ورځي او يا ورغلي دي ددره فولادي له پيل نه تر دوه درې کيلو مترو پورې يې په سلګونو بلکې په زرګونو سمڅې ليدلي دي او ليدلی شي چې په مختلفو ارتفاعاتو کې دتيږو په منځ کې ليدل کيږي. اوداثابتوي چې دلته يوګڼ شمير کسان اوسيدل او واقعاً ديووړوکي ښار حيثيت يې خپل کړی و.

دکابل دموزيم دباميانو په ځانګړې خونه کې درنګه تصويرونو په ډله کې چې ديو ښکلې اونفيسې اوقيمتي بودايي کلکسون دی ديوپادشاه رنګه تصوير وجودلری چې پروفيسر هاکن په افغانستان کې دفرانسې فقيد پخوانی دلرغون پيژندنې دهيئت مدير چې دباميانو په دره ککرك کې دبودايي تصاويرو کاشف و نوموړی پاچايي د شکاري پاچا په حيث ياد کړی دی.

داتصوير واقعاً دکابل دموزيم يونفيس او قميدار تصوير دی که دهغه تصوير ارزښت درسامۍ او هنر له نظره هر څه وي خو دتاريخ له نظره ډير ارزښت لري، ځکه چې فعلاً داتصوير يواځينی تصوير دی چې داسلام نه مخکې دساسانيانو او بودايي دورې په باميانو کې لومړی تصوير دی چې زموږ لاسوته رارسيدلی دی.

شاه لکه ۴_۵ عيسوي پيړۍ په څير نسبتاً تنګې اوله تن سره نښتې جامې اغوستلې ،دارنګه جامې چې ساسانيانو دودکړي تر ۷ عيسوي پيړۍ يعنې داسلام ددين تر ظهور پورې دودوې او دپاچا اوملکې مجسمه چې له فندقستانه (په

غوربند دره کې سیاه گرد ته نژدې) تر لاسه شوې او فعلاً دکابل په موزیم کې محفوظه ده دارنگه تنگې او په تن نښتې جامې یې تر اوومې عیسوي پیړۍ پورې دخسرو اونوشیروان ساساني تروخته څرگندیږي، گلوبند ، کمربند او له مروارید نه ډك امیل ددې عصر رواج اودود و.

هغه څه چې تر هر څه مهم اوډپاملرنې وړ دی هغه دپاچا دتاج شکل او بڼه ده چې مرکب ددرې (هلال) او درې (کره) حلقي څخه دی او دپروفیسر هاك دهغوڅیړنو له مخې چې ددې دورې په سکو یې تر سره کړی دي، دې نتیجه ته رسیدلی دی چې درې (هلاله) او درې (کرې) په مختص ډول دبامیان او غزني دواکمنوپه تاج کې وو.

پاچا په داسې حال کې لیدل کیږي چې لیندۍ یې له خپلې سینې سره جوخته په دواړو لاسونو نیولې ده او په چپ خوا اوږه باندې یې د دو مرغاویوغاړې او ککرۍ څرگندیږي.متصل دښي خوا زنگون سره یې دوه غشي او دښکاري سپې نیمه تنه څرگندیږي. غشی، لیندۍ، مرغاوۍ، او ښکاري سپی ټول سره یوځای شوي دي او پاچا ته یې دیوښکاري پاچا بڼه ورکړې ده.

دپاچا مخ ښي خواته دبودا پر لور چې تر څنگ یې انځور دی کوږ دی او په حقیقت کې لیندۍ هغه ته ورښیي او داسې څرگندوي چې له ښکار دحیواناتو او پرندگانو وژل دبودایي په دین کې منع وو اوهغه ډبر لیك چې ۵ کاله دمخه په کندهار کې کشف شو دا دډیر پخواني تاریخي سند له مخې څرگندوي چې (آشوکا) په دریمه م ز پیړۍ کې خلك دپرندگانو وماهیانو له ښکار نه منع کول، دبامیانو ددې ښکاري پاچا رنگه تصویر چې دبامیانو دککرك له درې څخه په ۱۹۳۰ کال کې لاس ته راغلی په حقیقت کې دبامیانو یو سیمه ایز پاچا دی چې لړۍ یې دالپتگین اوسبکتگین همداراز دیعقوب لیث صفاري تر راتلو تر ۹ زیږدې پیړۍ (دریمې هجري پیړۍ) پورې دبامیانو پر غرونو روانه وه او له منځه نه وه تللې.

عربي اواسلامي مؤرخین دوی دبامیانو دزمریو په لقب یادکړیدي. او اصطخري یوتن دځلورمې پیړۍ په لومړۍ نیمائي کې چې دلسمې عیسوي پیړۍ له لومړیو سره برابره ده له دوی نه یادونه کوي او طبري نژدې نیمه پیړۍ دمخه دبامیان داسیمه ایز واکمن په همدغه لقب دبامیانو دزمریو په نامه یادوي.

دچیني لیدونکیو له یادونو او یادښتونو څخه واضحه څرگندیږي چې بامیان هغه وخت چې دتنگ راتگ لار پرې سپره وه په ۵_ ۶_ او۷ مسیحي پیړۍ کې یې سیمه ایز پاچاهان او سلطنتي کورنۍ درلودلې اوله چیني گرځندویانو څخه لکه

دمثال په ډول هیوان تسنګ چې په ۶۳۲ مسیحي کال کې بامیانو ته ورغلی او هغه دسیمې دپاچا له خوا استقبال شوی اوهغه یې سلطنتي میلمستون ته بیوولی او هملته اوسیدلی دی بل چیني لیدونکی په ۷۲۷ عیسوي کال کې له بامیانو تیر شوی اوپه ۸ عیسوي پیړۍ کې دبامیانو دسیمه ایز پاچا دقدرت او ځواکتابه یادونه کوي.

دادوه سیمه ایز پاچاهان چې چینایانو په ۶۳۲ او ۷۲۷ کال کې په بامیانو کې لیدلي دي دیو لړ پاچاهانو جز بلل کیږي چې عربي او اسلامي مورخینو هغوی د دبامیانو دزمریو په نامه یاد کړی دي.او دا کورنۍ د (کوشانو یفتلي) له بقایاو او پاتې شونو څخه وه.

لکه څنګه چې ټول پوهیږو دوړو کوشانیانو وارثین (کیداریان) همداراز یفتلیان وروسته له ۵ مسیحي پیړۍ چې دیفتلیانو سلطنت سقوط وکړ دافغانستان دغرونو په سختو اومرکزي برخو کې لکه بامیان، غرجستان، دیراود، جاغوري، مالستان، شارستان، ګردیز او نوروبرخو کې تیت کیږي اوپه محلي یاسیمه ایزه واکمنۍ لاس پورې کوي اوبامیان یې یوله مرکزونو څخه ؤ او دبامیان زمریان یو له همدغو نسلونو څخه و چې دبودایي دین پلوي وو اوله نیکه مرغه ښکاري پاچا چې له همدغو پاچاهانو رنګه تصویر یې هم شته او دواکمنۍ تاریخ یې ۵ مسیحي پیړۍ ته منسوبولای شو.

۲۰_۳_۴۱

دباميانو د ((جي)) په سمڅه کې يوبودايي کتابتون:

افغانستان دزرکالو په اوږدوو کې (له ۲ ق م پيړۍ نه تر ۹ مسيحي پيړۍ) داسيا يو مهم بودايي مرکز و او له مختلفو ځايونو څخه دکشف شويو اثارو شواهدو لکه په هډه، بګرام، شترك، فندقستان، او دباميانو لويې بودايي مجسمې او دلويو استوپو پاتې شونې چې ځو نمونې يې په بودايي کابل، توپ دره، ډرونته، دبلخ په ايبك درك کې لرو کولای شو دامفکوره په ښه توګه زبات کړو.

ديوزرکالو په دوره کې چې بودايي دين په دوه مختلفوطريقو دخلاصون وړوکې لاره او لويه لاره په نامه دهيواد په مختلفو نقاطو کې اباد و يو شميردامعبدونه که هغه په هډه کې وو که په، کابل،بګرام، باميان،اوکه په بلخ کې اويادافغانستان له حدوداتوڅخه بهرپه اسياکې ډيرشهرت يې لاره.

بودايي معابدونه عموماً لکه داسلامي دورې دخانقاوو په څير چارچاپيره يوه لويه مستطيل شکله احاطه لري او خوا پر خوايي حجرې لرلې دا په ځانګړې توګه دراهبانو، علماو روحانيونو او پوهانو داوسيدنې له باره وې او ځنې وختونه په ځينې معابدو نو کې درې يا څلور سوه راهبانو دتفکر ، انزوا په عالم کې ژوند کاوه او په ډيره پيمانه دهغوی فکري محصول ليکل او دمذهبي ، اخلاقي اوکيسو او رواياتو ترجمه وه.

په بل عبارت دامعبدونه لکه داسلامي دورې مدرسې دتعليم و روزنې، تدريس افادي او استفادي مرکزونه وو، راهبان او دهغوي شاګردان په ډيره ارامۍ اوخاطر جمعې سره په لوستلو او ليکلو مشغول وو او هر معبد ځانته کتابخانه درلوده، په کومو ځايونو کې چې دغرونو په منځ کې يې سمڅه کيندله لکه په افغانستان کې باميان په چين کې توان، هوانګ او لانګ من همداراز په اجانتا کې کتابخانې اکثراً په همداسې سمڅو کې وې او تولو په عموم ډول تحريري اثار له همدغه شان سمڅو او غرونو څخه کشف کړي دي.

له نیکه مرغه په ۱۹۳۰ عیسوي کال کې چې له پروفیسر هاکن د دځیړنې او سپړنې لپاره بامیانو ته لاړو دهغو پلټنو له مخې چې دنوموړي پروفیسر تر څارنې لاندې پیل شوې د ۳۵ متری مجسمې په ښکتنی شرقي برخه کې مو یوه نوې سمڅه وموندله چې وروسته په سمڅه ونومولشوه او په هغې سمڅه کې دیوې پخوانی کتابخانې شواهد څرګند اوښکاره شول.

پدې سمڅه کې چې پکې دپخوانی بودایي ورقې دسنسکریټ په ژبه او رسم الخط کشف شوي دبامیانو یوه پخوانی سمڅه وه چې په ډیر احتمال له اسلام نه دمخه په ۴ او ۵ زیږدې پیړی کې دځینو کاڼو په رانړیدلو دا سمڅه ورانه شوې وه او دځینې طبیعي عواملو په وجه یې خوله بنده شوې وه او تر ۱۹۳۰ کاله پورې په همدې حال پاتې وه خو چې فرانسوي پلاوی ورته ورسید اودایي کشف کړه او کشف کړای شوي څیزونه یې دکابل موزیم ته منتقل شول او هلته دبامیان په ځانګړې خونه کې ځای پر ځای کړای شول.

په یاد مې دي چې ددې سمڅې په منځ کې مو یوه استوپه وکتله چې داطراف دیوالونو یې رنګه تصویرونه درلودل او دبودا دزیږیدلو دمجلس څرګندونه یې کوله دهمدې استوپې دکتابخانې ټوټه ټوټه پاڼې خورې ورې پرتې وې چې دباران داوبو او رطوبت په وجې سره نښتې وې چې سره بیلول یې ستونزمن او شکمن کار و.

داپاڼې دکاغذ نه وې بلکې یو ډیر نازك نباتي پوستکی و چې له خانبانع کاغذ څخه یې ضخامت ډیر نه و او دوخت دتیریدو په وجه ډیر ژر ماتیده مطلب داچې ترڅنده شوې وه کله چې به یې له یوې برخې سره تماس وشو نو ټول به له منځه لاړ، دې نازکه او تر څنده پاڼو دپورته کولو له پاره دساعت جوړ ولو ډیر نازك وسایل پکار و، دډیر زحمت په تیرولو مو وکړای شول چې داوبو دبخار په واسطه یې غټې ټوټې له خاورې سره له ځمکې پورته کړو، چې دځینو عرض او طول ۱۰/۲۵ سانتي متره دی.

دافغانستان دښوونې او روزنې دوزارت په موافقه یې ځینې ټوټې دمطالعې په خاطر پاریس ته واستول شوې چې بیا وروسته دوباره دکابل موزیم ته راوړل شوې او یو تن فرانسوي لرغون پوه موسیو سیلون لوی پدې برخه کې مطالعات ترسره کړي چې لنډیز یې دلته وړاندې کیږي.

دکوم کتاب پاڼې او ټوټې چې په لاس راغلي دي عموما په سنسکریټ ژبه او رسم الخط کښل شوی دی او دهغې رسم الخط دسبك اوشیوې له نظره په درې برخو ویشل شو.

۱) کوشاناروش ـ ۲) دګوپناروش ـ ۳) دمرکزي اسیا روش ـ

لومړۍ ډله په۳ ـ ۴ مسیحي پیړۍ پورې مربوطه او دویمه ډله په ۷ـ ۸ مسیحي پیړۍ پورې مربوطیږي او دریمه ډله دلیکدودونو دډولونو نمونې را په یادوي چې دمرکزي اسیا له مختلفو نقاطو څخه لکه په ((ختن)) او ((کوتچه)) کې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کي موندل شوي دي درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیانو په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه دایره شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوي چې علماوو او روحانیونو له مختلفو نقاطو لکه ((ختن)) او((کوتچه)) څخه یې بېلګې اویا ورته نمونې یې دکوشاني امپراطورۍ په برخو کې موندل شوي دي.

درسم الخط مختلف انواع واضحوي چې دبامیان په سمڅه کې یوه بودایي کتابخانه جوړه شوې وه او درسم الخط مختلفې نمونې څرګندوې چې علماو او روحانیونو له مختلفو نقاطو څخه له ګاونډیو هیوادونو څخه بامیانو ته تګ راتګ درلود. او لکه څنګه چې بامیان د هغو لویو لارو پرسر واقع وو چې له مرکزي اسیا څخه هند ته تللې وې نو طبعاً راهبان دافغانستان له شمال او شرق څخه او له سرحداتو نه دباندې دهند او چین له همدې لارې تیریدل اوهلته یې اقامت هم کاوه او داقامت پر مهال یې په مختلفو رسم الخطونو اثار لیکل نوځکه دا دتعجب ځای ندی چې دبامیانو په یوه کتابخانه کې دې په مختلفو رسم الخطونو اثار وموندل شي.

په هر حال کله چې دموسیو سیلون لوي له نظریې څرګنده شوه پدې کتابخانه کې پخواني اثار د ۳ او ۴ مسیحي پیړۍ اثار دي او نوي د ۷ او ۸ مسیحي پیړۍ اثار موجود دي او داتاریخونه په بامیانو کې دبودایانو دعروج او انحطاط دورې څرګندوي لکه څنګه چې په متون کې دبوریس او ذاتوا کلمه تکرار شوې ده پدې خبره نو موسیوسیلون لوی باوري دی چې ډیرې شلیدلې پاڼې دبودایي دنجات دلویې لارې مربوطې دي.

هغه څه چې دبودایي مذهبي ادب په اړه ډیر مهم او ددقت وړ دی هغه دیوبودایي کتاب داصلي پارچو وجود دی چې ویناپانومیده او دبودایي مذهبي دنجات وړې لارې مربوط ؤ. دچینائي لیدونکي هیوان تسنګ دشهادت په اساس باوري نه چې ددې طریقې پیروان په بامیانو کې اوسیدل، نو دادتعجب ځای نه دی چې ددې طریقې د پیروانو مذهبي اثار دې دبامیانو په سمڅه کې پیدا او کشف کړای شي.

د (ويناياً) دكتاب پارچې د(ګوپتا) په رسم الخط ليکل شوی دی. اصلاً چې داکتاب يو اخلاقي او مذهبي کتاب شميرل کيده سانسګرت په متن کې ورك ؤ او هغه يې يواځې ديوچينائي متن له مخې پيژندده او هغه دښو غټو جلدونو لرونکی ؤ چې دباميانو په کتابخانه کې يې څو په سانسګرت ليکلې پاڼې وموندل شوې، لکه څنګه چې خبر يو دري کاله وروسته (دباميانو ترکشف وروسته) څو پاڼې نورې يې په کشمير کې په يوه سمڅه کې ترلاسه شوي دي

پدي کې شك نشته چې په سمڅه کې کشف شوې پاڼې يوه مهمه مفکوره څرګندوي چې په يوه مهمه نقطه کې لکه باميان چې دغره په زړه کې په زرګونو سمڅې کيندل شوي دي او ددنيا لويې مجسمې په غره کې تراشل شوي دي نوخامخا به يې مهمې کتابخانې هم درلودلې چې دافغانستان دمختلفو برخو راهبان او دګاونډيو هيوادونو راهبان هلته دمطالعې دپاره راتلل او مطالعه به يې کوله.

۲۲_۳_۴۱

دککرل تنګي "لس متري مجسمه"

((پرمعبد دیوالونو رنګه تصویرونه))
ښکاري باچا یا دبامیاني زمري

هر کله چې دبامیانو نوم اخستل کیږي. او یا دهغه دمشهورتنګي په باره کې څه شرح کیږي نو لومړی ددوه لویو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو په باره کې بحث کیږي، ډیر لږ په ککرك دره کې دلس متري مجسمې او دبودایي رنګه تصویرونو یادونه کیږي اواکثرا دککرك درې او دښکلیو تاریخي او هنري اثارو یادونه یې نه کیږي. او حال داچې هغه لس متري مجسمه او په ځانګړې توګه رنګین تصویرونه یې چې کشف شول دبامیانو په تاریخي مقام کې یو ځلاند ډیرښت او ارزښت دی.

ککرك تنګی :بامیانو دلویو مجسمو جنوب ختیز خواته په درې کیلو متری کې واقع دی، دتنګي فاصله له هوټل نه دوه کیلو متره او دغلغله ښار له کنډوالوڅخه څه کم یوکیلو متر فاصله لري او دغلغله ښار دارګ له خرابو څخه تړوله دره (تنګی) او د لس متري مجسمې طاق هم ښکاري دککرك دره له پیل نه تر پایه چې د بابا دغره تر لمنو پورې رسیږي د۱۵ کیلو مترو په شاوخوا کې اوږدوالی لري او سرك ددرې په امتداد تر (دوکاني) چې دهغې په کوزنۍ برخه کښې واقع دی دلس کیلو مترو په اندازه وړاندې تللی دی.

ترکومه ځایه چې دلرغون پیژندنې مطالعات او داثارو بقایا وې ښرګندوي دبامیان درې هر یو معبد وړې اوغټې مجسمې او رنګه تصویرونه درلودل ددرې په خوله کې دیو کیلو متر په فاصله دغره په ختیز لوري کې یو طاق دغرب په لور

کېندل شوي چې په رواق کې يې يو لس متري مجسمه ولاړه ده دامجسمه دباميان دلويو ۵۳ متري او ۳۵ متري مجسمو چې دهغوی مخونه قصداً تراشل شوې او له قصدي خرابکاريو يې تاوان ندی ليدلی مګرباداوباران دوخت په تيريدوسره دمخ اوبدن ځنې ځايونه ورتراشلي دي.

دا مجسمه طبعاً ديو لړمعابدو مرکز وُ او په کال ۱۹۳۰ ميلادي کال کې ددې ترځنګ يو معبد کشف شو او رنګه تصويرونه يې دکابل موزيم ته راوړل شول او دغه کليکسون د اسيا په بودايي تصاويرو کې د ډېر ارزښت وړ دی او دغه وروسته د (اجانتا) له اثارو د بودايي رنګه تصويرونو په کليکسون کې شمېرل کېږي.

د ککرك د معبد رنګين تصويرونه څو پېړی د خلکو له نظره پټ وو، ځکه کله چې د دغې درې بودايان د کوم جنګي خطر سره مخامخ شوي دي نو د معبد د تصويرونو مخ يې په خټه لړلی او د بيا مراجعت په تمه لادرکه شوی دی او د زمانې په تيريدلو هغه ځای ته، دورختلو لاره ورانه شوې ده او رنګين تصويرونه دختې د نازك قشر لاندې تر کال ۱۹۳۰ پورې پاتې و.

دککرك دمعبد دديوالي رنګه تصويرونو په منځ کې يو تصوير دافغانستان دتاريخ له نظره ډير ارزښت لري او هغه دهغه پاچا تصوير دی چې دليندی ، غشي او ښکاري سپي په لړلو يې هغه ته د (ښکاري پاچا) لقب ورکړی دی او پرته له شکه دهغې درې دسيمه ايزو پاچاهانو دنيکه تصوير دی چې اصطخري دڅلورمې (هـ) پيړی په لومړۍ نيمايي کې (دلسمې مسيحي پيړی لومړۍ) يې د (باميانو دزمريانو) په لقب ياد کړی دی. دباميانو زمريان لکه دغرجستان د شاريانو لقب داسې سيمه ايز القاب و چې دمشهورې درې دشاهي کورنۍ په وجه هغه دره مشهوره وه.تېول پوهيږو چې په باميانو کې دسلطنتي کورنۍ ورڅې واکمني کوله. چيني ليدونکی، هيوان تسنګ په ۷مه مسيحي پيړۍ کې يې يو تن په باميانو کې ليدلی او مصاحبه يې ورسره کړې ده او په سلطنتي قصر کې دهغه ميلمه و او ورسره اوسيدلی دی. هيوان تسنګ نوموړی پاچا د(کشاتريه) د کهاله بولي او په دې صفت کولای شو هغه دسيمې له نظامي سيمه ايزو نجيباوو څخه وبولو.داډول سيمه ايزو واکمنانو داوومې پيړۍ په اوږدو کې دافغانستان په جنوبي برخه کې مخصوصاً په باميان، جاغوري، غزني، ارزګان، کاپيسا ، لغمان ، ګرديز ، جهرستان او نورو ځايوکې وجودلاره.

او وروسته دکوشاني اويفتلي دولت له انقراض نه دهغوی اولادې او کورنۍ يې په خپل منځ کې مخلوط شوی او په هره ګوشه او څنډه.کې يې سيمه ايز حکومتونه

جوړ کړل دا کورنۍ دپخواني افغانستان په تاریخ کې دکوشان اویفتلي په نامه پیژنو او ددوی مسکوکات، مجسمې او ډېر لیکونه دهیواد په مختلفو برخو کې ددوی نوم ونښان هست او بود تائیدوي او دبامیان په دره ککرك کې یو برجسته مثال دشکاري پاچا دی. چې دهغه انځور بودایي ګروهمن په معبد کې ځای پر ځای کوي او له بودا سره محبت دارنګه ښیي چې ده له ښکار اودحیواناتو له وژلو لاس کښلی او توبه یې ویستلې ده.

دا پاچا په سریوتاج لري چې درې هلاله (سپوږمۍ) او درې کُرې په سر ټومبلي لري دیو تخت دپاسه ناست او تکیه یې کړې ده او د هغه وخت دمعتقدانو په نظر د حیواناتو او پرندګانو له وژلو څخه یې لاس اخستی او مقدس مقام ته واصل ښکاري.

دبامیانو زمری چې تصویر یې دککرك له درې څخه تر لاسه شوی دی هغه دافغانستان له مرکزی دروڅخه دیوه واکمن په توګه موږته معرفي کوي. ۸۵ کاله وروسته له هیوان تسنګ څخه یو تن بل ګرځند چې اصلاً دکوریا وُ او (هوي تچاوو) نومید، له بامیانو څخه تیرېده اودهغه له وینا وو څخه داسې ځرګندیږي چې نوموړي پاچا دکوم بل ځای تر تاثیر لاندې نهٔ و او خپل پیاده نظام یې ډیر قوی وُ دکوریایي ګرځند شهادت دیوسیمه ایز پاچا په اړه تر اسلام دمخه لومړۍ منبع ده چې په بامیانو یې دیو پاچا په باره کې ورکوی او دهغې له مخې معلومیږي چې د ۷ مسیحي پیړۍ په اوږدو کې او حتی د ۸ میلادی پیړۍ په پیل کې دبامیانو سیمه ایز واکمن چې اسلامي ماخذونو د (باميانی زمري) په صفت یاد کړی دی قوي او نیرومند پاچا و اودمحلي جنبې په لرلو یې ډیر قوت لاره، مګر دبودایي معتقداتو دنظریې دپیروۍ له مخې یې له جنګ قتل او وینې تویونې څخه کرکه کوله.

۲۶/ ۲/ ۳۷

ضحاك ښار

داستانونو، او اسطورو چې له څو زره کالو راهیسې یې دملي خاطراتو دفتر احتوا کړی دی. زموږ په دماغ او حافظو کې محدود پاتې شوي ندي بلکې جغرافیائي میدان پر مخ ښکته راغلي او داوبو، خاورو، دښتو، غرونو اوصحراګانو سره مخلوط او یوځای شوی دی.

څومره چې ددې خاورې داوسیدونکیو حافظه اودماغ دتاریخي او لرغونو پهلوانانو له نومونو څخه ډك دی همدا راز دغرونو څوکو، صحراګانو، کمرونو ،مستو او څپاندو رودونو هم عین همغه خاطرې په ځان کې منعکسې کړي دي، او هر قدم چې ددې تاریخي خاورې په هره برخه کې کېښودل کیږي نوخامخا تاریخي، فوکلوري، داستاني،اوخیالي خاطرې په نظر ښکاري. په بامیانو کې ۱۸ کیلو متره وړاندې هغه ځای کې چې د "کالو" دره دبامیان ددې ښکتنۍ برخه قطع کوي او ددواړو غرنیو خوړونواوبه سره یوځای کیږي. دغرونو هغه پرې کړې برخې چې له خاورو او ستګ مخلوطې دي چې جیګري او سور رنګ ورته یوځانګړی هیئت او صلابت ورکړی دی. لویې ضخیم برجونه او برداره دیوالونه دپاملرنې وړ دي. اروپایانو په دې کلونو کې دانیمه وران شوي دیوالونه دشاهد په توګه نیولي او هغه یې دقلعه سرخ په نامه نومولي دي مګر دسیمې خلك د ریښتینو ژورو ته ور ننوتلي دي او دتاریخ له دورونو ورتیرشوی دی او هغه سرحد ته ور رسیدلی دی چې اسطوري او داستانونه دتاریخ ځای نیسي نو دضحاك نوم یې موندلی دی او ددې اور رنګه خرابو پر مخ یې رنګ پورې کړی .

دعامیانه نوم اینبودنې له مخې ددې کلا پورتنۍ برخې دضحاك ښار په نامه او ښکتنۍ برخې یې دنریمان ښار په نامه یادولی شو. د(کالو) ددرې له هغه ځایه چې نرۍ شوی او اوبه ترې تیریږي لکه دمار په څیر کږه وږه لاره ختلې ده او په هره

کرلیچ کې یوضخیم برج او دزینو اثار څرګندیږي دغلغله دښار دا دفاعي برخه دنریمان په نامه یادوي او لکه څنګه چې ټول پوهیږو هغه هم دلرغوني زمانې پهلوان و.

ددې له پاره چې پخواني داستانونه،دضحاك او نریمان کیسې، داهنګر "کاوه" یا "دکان ځای" او نور بشپړ شي یوه دره چې دضحاك ښار ته نژدې او دبامیان ترځنګ واقع ده د (آهنګران) نوم یې پرې کیښود چې دعامیانه اقسامو له مخې طبیعي داهنګر (کاوه) یامرکز هلته موجود ؤ او د علاقه منداونظر راښکنې له پاره او په ځانګړې توګه دسیلانیانو له پاره ویلای شو چې داهنګران دره دسیلانیانو له پاره دخال لرونکیو ماهیانو دښکار بهترین ځای دی.

دضحاك ښار دبامیان دلارې په سر ددې تاریخي درې یوه ډیره مهمه نقطه ده. اصلاً دضحاك دښار خرابې دوه برخې لري اوپه بل عبارت کولای شو هغه په درې برخو هم وویشو.

اول : دفاعي سیستم چې عبارت له یو لړلارو اوبرجونو څخه دی چې دنریمان په نامه یې شهرت حاصل کړی دی.

دویم : دښار ښکتنۍ برخه چې هلته اکثرو دسیمه ایزو خلکو ژوند کاوه.

دریم: دښار پورتنۍ برخه بالاحصار چې طبعاً دحاکمه قواوو ځای ؤ. دښار په لومړۍ او دویمه برخه کې اوس په اسانۍ سره ګرځیدل کیدای شي او لیدنه یې اسانه ده.

دریمه برخه یې چې دبارانونو اوبادونو په وجه ډیره نشیب شوې ده ډیر احتیاط غواړي او ګرځیدل پکې ډیر خطر لري مخصوصاً په هغو ورځو کې چې باد وي.

ترکومه ځایه چې لرغون پیژندونکیو څیړنې تر سره کړي د ضحاك د ښار خرابې دساسانیانو ددورې آبادۍ وې او په دې ترتیب داباديو د پیل زمانه له اسلام نه د مخه ټاکلی شو، او لکه څنګه چې دغوربند له فندفستان څخه دخسرنوشیروان سکه تر لاسه شوې اود بامیانو په لویدیزه برخه کې دساساني رنګه تصویرونه هغه ځای چې په (خسر نوشیروان) باندې مشهور دی تر لاسه شوی نو له احتماله لرې نه ده چې دساساني نوشیروان په وخت کې پدې نقطه کې ابادي ترسره شوي وي.

دکیندلو په وجه دغربي ترکانو مارك وهل شوی کوزې هم تر لاسه شوي چې دساسانیانو په وخت کې له آمو څخه دباختر خاورې ته راوړل شوې وې له دې وخته ر اوروسته دامهمه ستراتیژیکي سیمه آباده وه اودخوارز مشاهانوپه وخت کې یوه مهمه کلا شمیرل کیده او دلته دجلال الدین منکبرني او چنګیز خان ترمنځ خونړۍ

جګړې ترسره شوي دي يوه قيمتي خاطره دضحاك په کلا کې د "موتي جن" وژنه وه چې نوموړی دچغتي زوی او دچنګيز لمسی وه چې دمغلو يرغل ګر يې ډير په غوسه کړل. دا تاريخي کلا هغه ځای دی چې مغل يرغلګرو د هغه وخت د افغاني مدافعه کوونکو قوت عملاً وليد.

لډې ورځې وروسته "ضحاك" دباميانو د نورو کلاګانو په شان ورانه شوه مګر د ۱۷ پيړۍ تر پايه او د ۱۸ پيړۍ تر پيله يې له برجونو څخه ددفاع له پاره کار اخستل کيده، چې وروسته دپيړيو ترتيريدلو دجنګونو او طبيعي پيښنو سره سره بيا هم يې دحصار ځينې برخې او ضخيم برجونه لاپاتې دي چې دضحاك بنار دمستحکمو کلاګانو په ډله کې وشمېري او دابنکلې کلا د نړۍ دسيلانيانو پر وړاندې ستاينه ترلاسه کړي.

۳۸/۲/۱۰

په پخواني افغانستان کې دلمر پرست دقانون سوابق

دمخه تر دې چې په افغانستان کې دقبل التاريخ په اړه دڅېړنو لمنه پراخه شي او ددې سيمې دلومړيو اوسيدونکيو درسوم ،عاداتو او عقايدو په ارتباط له اريايانو تر راپيدا کيدلو دمخه روښانه شي په ډيرو مواردو کې داريايانو د اوسيدلو دځای ځايګي په اړه د هندوکش په چارچاپيره کې اومهاجرت يې ګاونډيو سيمو ته ور اوړېدوو.

دلته دبحث وړموضوع (مهر) يا لمر پرستي ده چې دادی سوابق يې په اريايي (ويدي) عصر کې دپخواني افغانستان په تاريخ کې درک کوو او تحولات يې په وروستيو دوروکې مطالعه کوو.

دويدي عصر اريايان په هغه مرحلو کې چې دهندوکش په چاپيريال کې يې ژوند کاوه. دين يې دننني ورځې دکلمې په معنا نه لاره دکائناتو نوراني عناصرو پکې يوشان جذبه او اميد توليداوه. آريايان دژوند په لومړنيو مراتبو کې هر يوطبيعي عناصرو ته پخپله قائل شوی دی هر يو ته يې نوم ورکړی او هر يو ته يې سندرې درلودې چې خاطرې يې تر اوسه پاتې دي.

د (ويدي) دخدايانو دډولونو مجموعه دهمدغه طبيعي عناصرو له مجموعې څخه تشکيل شوی وه او په دې منځ کې له ستورو ډك اسمان لمر او سپوږمۍ ، باد او اور او همدارنګه شفق او فلق اونور دشخصيت ښبتنتنان شول. او لمر هم دځانګړي خدای شکل پيدا کړی وٌ او هغه يې په مختلفو نومونو او صفتونو ياداوه او دلمر په هکله دانومونه په ويدي سندرو کې ښکاره شوي دي لکه : (سوريا) ، (ساويتار) ، (يوشان) ، (ميترا) ، (رود ورا).

لکه څنګه چې دويدي عصر کې په افغانستان کې اوېستايي دوره په تاريخ کې منعکس شوې ده، وروسته له هغې چې (زراتشترا) ظهور وکړ داوېستايي عصر په ائين کې واحد پرستي منځ ته راغله. او يو شمېر ځانګړو خدايانو سرچپه

مفکوره او معنا پیدا کړه، دویدي لمبر (میترا) نامه دتلفظ په لږ تغیر سره (میتهرا) شو.
ژبپوهان باوري دي چې (میترا) په ځانګړې توګه د ویدي دتلفظ په صورت د (دوست) معنا درلوده او په اوېستائي دوره کې یې هغه د (قرارداد) معهود (پیمان) او (موافقي) په معنا تعبیروله، پدې کې شك نشته چې داوستائي له (میتهرا) څخه په دري ژبه کې (مهرا) منځ ته راغلی دی دغه مهر چې تر اوسه دوستي،علاقه او پیوند ترجمه کیږي دهمغه پخوانی معنا په مناسبت دی.
همدغه شان لکه څنګه چې (میتهرا) (میترا) په (وید) او (اوېستا) کې دلمر په معنا هم و نو (مهر) په دري ژبه کې همدغه مفهوم محافظه کړ اود اوېستا له ځینو فقرو څخه څرګندیږي چې (اهورا مزدا) د (میترا) له پاره یعنې دغره پر څوکه لمر (هرابرزتي) چې هغه پامیر ترجمه کوي ورته مسکن جوړ کړی و.
داتعبیر (دلمر راختل او ظاهریدل دغرونو له شاڅخه) ددې لپاره راوړي او داسې چې لمر له خپل مسکن څخه دغره له څوکې راپورته کیږي، بل هغه څه چې دلمر په باره کې یې اوېستایي یادونه مهمه ده داده چې دهغې زماني دپوهې سره همداسې تخیل کیده چې لمر په طلائي څرخ بار دی او څلور طلائي اسونه یې راکاږي.
اوستایي دامفکوره دهنر په مفهوم په عام او خاص ډول سره دافغانستان له پاره فوق العاده مهمه ده ځکه چې په وروستیو دورو کې هیکل تراشانو او نقاشانو دلمر ځانګړی خدای پر څرخ سپور له اسونو سره څو څو ځله نندارہ کړی دی.
دهمدغو ویدي او اوېستا معتقدینو پر اساس په وروسته دورو کې دمخه تر هخامنشیانو "اناهیتا" او " میتهرا" یعنې "ناهید" او "لمر" وروسته دافغانستان په شمال کې دامو سیند سیمې په پخواني بکتریان کې درلودل اودامفکوره یې له دې ځایه دایران هخامنشیانو ته منتقل شوې ده، لکه څنګه چې لومړي داریوش له ۵۲۱_ ۴۸۵ م ز او لومړي خشابارشا" ۴۸۵_ ۴۷۲ م ز پورې دهغو دنامه یادونه نده کړې دویم شیر ته ور داخل دلومړي ځل له پاره وروسته له "اهو رامزدا" له "اناهیتا" او"میترا" یادونه کړې ده داسې نتیجه لاس ته راځي چې "میترا" او دهغې نمانځنې په منځنۍ پیړۍ (۵) م زکې په ایران کې انتشار موندلی دی او له هغه ځایه یې بین النهرین او وړوکی اسیا ته لاره موندلې ده.
دلویو کوشانیانو په دوره کې (له لومړۍ تر دریمې مسیحي پیړۍ پورې) چې ددیانت او ائین موضوع ډیره ازادي موندلې وه سیمه ایز ځانګړي خدایان همدا راز هندي او یوناني ټولو ته احترام کیده اودیوناني اسطوره یې ځانګړي خدایان هم مشهور شوی و. " متیرا" دلمر ځانګړی خدای دتغییر تلفظ په یو جز سره "میرو" دکنشکا او هوویشکا په مسکوکاتو کې په ځانګړې توګه دلومړي امپراطور په

مسکوکاتو کې لیدل کیږي. "میر" همغه (مهر) (میتهرا) او (میترا) دی چې سلسلې یې دافغانستان په تاریخ فرهنگ، ادبیاتو او السنه کې دوام کړی دی.
دغه دلمر په اړه پدې سیمه کې دعقایدو لرغونتیا تر هغې چې څلورمې او پنځمې مسیحي پیړۍ ته رسو او له دې تاریخه وروسته دنوموړي دیانت شواهد هندوکش په جنوب اود افغانستان په جنوب غرب کې یو شان لیدل کیږي او دوام یې داسلام تر ظهوره پورې په دې سیمه کې څرګند او ښکاره دی. دې لمر پرستۍ ته یې (برهنمي لمر پرستي) هم ویلې ده او دیوناني اسطورو د تاثیر په اثر دسهار او ماښام ستوري هم د شخصیت له مخې له لمر سره یوشان ګڼل شوي او د لمر او ستورو یو شان بیان منځ ته راغلی دی او ددې نوې مفکورې تاثیر د افغانستان په هیکل تر اشنه او نقاشۍ کې مشهور اوښکاره دی.
دافغانستان په لویدیزه برخه زمین داور او جبل الزور کې دلمر پرستۍ د معابدونو داثارو شواهد داسلامي مبلغینو او عسکروتر راتللو پورې خارجي وجود درلود. په همدغه زمانه او یاڅو کاله دمخه یې چیني (هیوان تسنګ) چې پخپله هم بودایي راهب و، له افغانستان څخه دتیریدلو پر مهال دلمر پرستۍ معبدونو او دهغې پیروانو ته اشاره کړې ده لرې نه څو ایا پخپله دکابل ښار په ۱۲ کیلو مترۍ کې دکاپیسا دحوزې په لویه لاره دخیر خانې په یوه غونډۍ کې دلمرپرستۍ یو لوی معبد کشف نه شو؟ ددې پوښتنې ځواب به په لازم تفصیل سره بله مقاله کې ورکړای شي.

۱۲-۹-۳۸

دسور یا هیکل

دلمر ځانګړی خدای دخیرخانې په کوتل کې

دلرغون پيژندنې څیړنو دلرغوني افغانستان دمختلفو برخو په پیژند ګلوی لکه :تاریخ، فرهنګ، ارت، اوهنر کې ډیر خدمتونه ترسره کړي دي چې هېڅوک ترې انکار کولای نشی، لکه په سلګونو دارنګه مسایل چې دڅیړنو په ترڅ کې روښانه شوی یو هم دلمر پرستی موضوع ده چې دادب او دادیانو تاریخچې له نظره یې په افغانستان کې درلوده مګر تر ۱۴ کلو دمخه څه مادي شواهد ددې اثبات له پاره په لاس نه وو.

دکابل ښار شمال لویدیځ ته په ۱۲ کیلو متری کې دغره په شرقي لمنه چې په (بغل هزاره) مشهور دی او کندو چې دکابل او کاپیسا (کوهدامن) ترمنځ واقع دی چې په کوتل خیر خانه شهرت لري یو معبد کشف شو چې په مهر یا لمر پرستی پورې په ځانګړې توګه اړه لري ددې معبد کشف کوونکی موسیو کرل فرانسوي و.

ترکومه ځایه چې علمي څیړنو څرګنده کړه دلمر پرستی معبد دیوبل معبد په خرابو اباد شوی و چې دهغې دنوعیت تشخیص نشو کولای. دخیرخانې دلمر پرستی معبد دپلان او نقشې له مخې درې کوټې درلودلې چې هرې خونې ځانګړې دروازه درلوده تر څو دنوموړي ائین پلویان دمذهبي مراسمو داجرا پر مهال په اسانی سره تګ راتګ تر سره کړي.

دننه په هره یوه خونه کې درې دتسلیت جوړې شوې چوکۍ ولیدل شوې، لکه څنګه چې په هره چوکۍ کې دمجسمې دایښودلو له پاره سوري ولیدل شول داسې استنباط ترې وشو.چې په مجموعي صورت ۹ مجسمې په دغه معبد کې موجودې وې، ددقیقو کتنو څخه وروسته دانتیجه پر لاس راغله چې نوموړی دلمر پرستی

معبد ډیره سخته صدمه لیدلې ده او ټولې مجسمې یې له خپل ځای څخه بېځایه شوي دي لکه چې دکوټواو دهلیز تر پاکولو وروسته دوه ماتې مجسمې اویواځې یوه مرمري جوړه مجسمه په لاس راغله چې ډیره ښکلې او زړه راښکونکې ده او دسوریا یعني دلمر دځانګړي خدای ښودنه یې کوله او اوس دکابل په موزیم کې دنمایش له پاره ایښودل شوې ده

دسوریا مرمري مجسمه چې تر اوسه دلمر پرستی یواځینی مجسمه ده چې له کابل او حتی له ټول افغانستان څخه تر لاسه شوې ده دیوې مخصوصې ګاډی دپاسه له خپلې اسطورې سره ناست او دواړو خواووته یې واړه هیکلونه هم څرګندیږي چې دهمدغې مقالې په اوږدو کې یې در معرفي کوو.

داوېستایي عصر داسطورو مطابق (متیرا) یا لمر اصلاً خپله طلایي ګاډی درلوده چې سپینو اسونو به راښکله.

(سوریا) دلمر ځانګړی خدای چې دخیر خانې په کوتل کې کشف شوی په یوه ګاډی کې ناست او دوه اسونه یې راکاږي. دا تخیلي داستان ددوه زرّه کلو په اوږدو کې داسې دخلکو په ذهن کې ناست و، چې په پای کې یې دیو حقیقت په ډول ومانه.

او د (سوریا)دنمایش په صحنو کې یې له هغه تخیل څخه کار اخستی دی دامفکوره چې په ۵_ ۶ پیړی کې زموږ دهیواد په هیکل جوړونه کې لیکل کیږي په ۲_ ۳ پیړی کې په نقاشی کې هم داستعمال وړ وه اومهمه مرکزي صحنه یې دبامیان د ۳۵ متری بت درواق سقف چې دسپوږمی ځانګړی خدای یې دګاډی دپاسه ښودلی چې سپین وزر لرونکي اسونه یې کشوي پدغه ترتیب ګورو چې شاعرانه تخیلات او اسطوري لمر او سپوږمی ځانګړی خدای په ګردونه کې ناست. یاولاړ به یي څرګنداوه او سوریا دخیرخانې په کوتل کې په یوه ګاډی کې ناست څرګندیږي.

مخکې مو وویل چې دهغه دواړو خواوو ته دوه واړه هیکلونه نور هم لیدل کیږي دادوه هیکلونه لکه دسبا او مابنام دستورو په شان هیکلونه دي چې وروسته هغه هم اسطوره او تخیل وی داخل چې یوناني اسطورې په افغانستان کې رائج شوې وې په محلي معتقدینوکې تاثیر کړی و او دلمر ځانګړی خدای په خپله خوا کې دوه ستوری هم پیدا کړی دی

دادوه ستوري چې دختیز یونان په تصوراتو کې دفوسفو اوس او هسپروس په نامه یادیږي دپخواني یونان په اسطورو کې دتومان دوه ورونه وو، چې یو ته یې (

اکستور) اوبل ته يې (پولوکس) ويل تر دې پورې چې (اکستور) ناپديد شو او(پولوکس) يواځې پاتې شو او له (زوس) نه يې هيله څرګنده کړه چې له خپل ورور نه بيل نه وي او دهغه دستور مطابق داسې برقرار شو چې دوه ورځې ترمنځ دواړه يوځای يوځل په اسمان او يو ځل يې په ځمکه راڅرګند شي او دسبا او ماښام ستوري دهغوی له خاطرو څخه راپاتې دي، دخير خانې دکوتل په تراشلي هيکل کې دسبا اوبيګاه ستوري د(سوريا) دګاډي په دوه خواوو کې ليدل کيږي. او ديو تن يوناني باختري پاچا په مسکو کاتوکې يعنې د ((ايوکراتيدس)) چې ددويمې زيږدې پيړۍ په دويمه نيمايي کې يې ژوند کاوه ددوه سپرو په نقش جوړ کړای شوی. وايي چې ددې دوه ستورو وظيفه داده چې اعمالو او ناظرو نيکې او بدې پيښې ثبتوي.

دلمر پرستۍ قانون اومعبدونه يې له سيستان څخه تر قنوج او ملتان پورې په لويه ساحه کې خپاره وو اوپه افغانستان کې يې دبودايي دين ترڅنګ څرګندويي کړې وه، وروسته تر هغې چې يفتليان په افغانستان کې خواره واره شول هغوی چې کومه دلچسپي دبودايي دين سره درلوده، لمر پرستۍ ته ډير متمايل شول.

دابايد هير نکړو چې په افغانستان کې يوشمير سکې کشف شوي دي. چې دهغوي پر يومخ دنيمې تنې په بڼه دلمر ځانګړې خدای نقش دی اودنور شعلې يې له شانه خپرې شوی.

ډيره په زړه پورې خبره داده چې پدې سکو کې دځينو ځايونو (داور) يعنې زميندار (زابلستان) اود (سکاوند) نومونه لوستل شوی دی او دانومونه معمول او متعارف دي همدا راز زميندار ، غزني (سکاوند) يا دلوګر (سجاوند) ټول مشهور دي او پوهيږو چې دزميندار په (جبل الزور) اودلوګر په (سکاوند) کې دلمر پرستۍ معبدونو وجود لاره، په غزني ياپه غربي او يا هم په شمال لويديز برخو کې لکه جاغوري او نورو کې هم دارنګه معبدونه آباد و.

يواځې يو معبد چې عبارت دخير خانې دکوتل له معبد څخه دی دعلمي څيړنوپراساس کيندل شوی اوهغه دمرمرو سورياهيکل چې راتر لاسه شوې د(سوريا)يواځينی مجسمه ده چې دڅيړونکيو لاس ته ورغلې ده.

مرنجان غونډۍ دکابل دښار په منځ کې یوه پخوانۍ نقطه

دکــابل ښار هغــه ښکلــی او تــاریخي ښار دی چــې دنــوم انعکــاس یــې لــه اسطورو،داستانونو،فولکلوری کیسو، قصیدو او د تاریخ له متون څخه ترغوږو کیږي، او دا ښار خپل ډیر لرغون توب دشواهدو له مخې ثابتوي.

دابنکلی ښار چې ډیره برخه ابادي یې ددوه غرونو (آسه مائي) او (شیردروازې) ترمنځ واقع ده شرقي لور ته دخاورې یوه غونډۍ لري چې معمولاً یې د (تپه مرنجان) په نوم یادوي، که چیرته ښه دقت وشي تپه مرنجان او اراضي یې سره لدې چې دکابل دښار شرقي لور ته واقع شوی مگر له بلې رودخانې څخه څروبیږي چې عبارت دلوگر له سین څخه دی. دا تکی دپاملرنې وړ دی ځکه چې نن سبا دکابل په ډیره اندازه دکابل په سیند اباد دی او په پخوانۍ زمانه کې دښار دثقل مرکز اکثراً دلوگر په سیند اباد و،په همدې ترتیب دمرنجان غونډۍ ددواړو رودخانو ترمنځ واقع شوی دی چې لږ څه لیرې دتنگ غارو په سیمه کې دواړه رودونه سره یوځای کیږي دمرنجان غونډۍ لکه دنورو ډیرو غرونو او غونډیو په څیر فولکلوري داستانونه لري او ددې داستانونو له خلا څخه داسې څرگندیږي چې مرنجان اصلاً جادوگر و،او ډیر مال او ثروت څښتن و،کله چې یې طلسم مات شو افسانه یې شتمني یې دخاورو په غونډۍ بدله شوه.

لرغونه پیژندنه چې دداسې فولکلوري داستانونو یواځینۍ کیلي ده ددې غونډۍ په چاپیریال اوخاطراتو دیولړحقایقو په کشف موفق شوی،چې پوهیدل یې دیومملکت دپایتخت په حیث دتاریخي مراتبو په رڼا کې له دلچسپۍ څخه لیرې ندی دریش کاله دمخه دتپه مرنجان په غربي برخو کې چې دخپلواکۍ د جشن په

مهال هلته اوبه ولاړې وې پدې برخه کې دځمکې دهوارې اوپلونو جوړولوپه مهال يوختين ديګی ومونډل شو چې پکې يو شمير مسکوکات اونقره يې پارچې پرتې وې. ددې ټولو مسکوکاتو او ذوب شوو نقره يې پارچو مخلوط داسې حکم کاوه چې په يوه زمانه کې پدې ځاى دزرګر دکان و اودا ډير مهم او په زړه پورې کليکسيون نن ورځ دکابل په موزيم کې موجود دی. اودچمن حضوري دمسکو کاتو په نامه ياديږ اودوه تنه فرانسوي پوهان موسيو (شلوم برژه) او موسيو(کوريل) د (چمن حضوري دمسکوکاتو خزانه) تر سر ليك لاندې پدې يوکتاب کښلې دی.

دچمن حضوري مسکوکات چې دمرنجان دغونډۍ له غربي برخې څخه په لاس راغلې ډيره لرغونې، ښکلې او نفيسه مجموعه ده ځکه چې په هغې کې د ۴ ـ ۶ م ز پيړۍ سکې هم موجودې دي او دځينو سکو وزن يې له ۵ګرامو څخه زيات دی.

معمولا دچمن حضوري مسکوکات دفن پيژندنې له مخې چې دپخوانيو اويوناني مسکوکاتو په اړه معمول دی دا (اتيك) په نوم يادوي دامسکوکات په ډيره اندازه د ۴ـ ۵ م ز پيړۍ په اوږدو کې په يونان او ليرې نژدې جزيروکې ترقبرص پورې جوړيدلي ديو شمير په مخ يې دبوم او په بل مخ يې د (اتنا) د(زوس)دلور دتفکريا انديښنې رتبه النوع چې د ارتن) دښار دحامي ديونان دپايتخت په حيث تلقي کيده په ضرب رسيدلی دی.

دا د سکومجموعه ډيره نادره او قيمتي ده او تر کومه ځايه چې څيړنې شوي دي دمديتراني له لارې دتجاوز په وجه له هغه ځايه تر تپه مرنجان پورې رسيدلی دی چې دې کار دهخامنشيانو په وخت کې صورت نيولی دی ځکه چې په هغې دوره کې دهخامنشيانو دفتوحاتو اوتسلط په وجه يې دنفوذ ساحې پدې ټوله منطقه کې وسعت مونډلی و. او له روم څخه کاروانونو تر سند پورې تګ راتګ درلود لکه څنګه هخامنشيانو پخپله دومره سکې نه درلودې نوديونانيانو سکې چې ددوی سکوته ورته دی په خپله سيمه رواج کړی دی. هغه څه چې دانظريه تقويه کوي دنقرې يوه وړه پارچه ده چې دهغې په مخ ميخي ليك ليدل کيږي.

همغه حروف چې دهخامنشيانو په وخت کې دود و او دا څو حرفه يې دهمغه وخت نښه ده چې شواهد يې تر اوسه دافغانستان په خاوره کې ليدل کيږي.

پدې کښې شك نشته چې دمخه ترسکندراو سيروس ترفتوحاتو دمخه او تر هغه د مخه داريوش تر سند پورې د فتوحاتو د تر لاسه کولو او حتی هغه پلاوی چې د کښتيو د چلولو دپاره د مطالعې په خاطر د سند په اوبو کې د يو تن يوناني (

سیلاکس) تر نظر لاندې لیرل شوی و د کاروان اوتجارت لارې د غرب، اسیا او افغانستان ترمنځ هغه وخت خلاصې وې او دا هم له احتمال څخه لیرې نده چې کابل هغه وخت دتجارت یو وړوکی ښار و او داهم باید ومنو چې هغه مهال دتپه مرنجان دغونډۍ چار چاپیره خلك اوسیدل او حتی دزر ګري دکان موجود و چې په هغې کې نقره موجوده وه او د زیوراتواو نقرې د زوب کار کیده.

په ۱۹۹۳ میلادي کال کې دتپه مرنجان په هغه برخه کې چې دکابل جلال اباد سرك تیر شوی دی دوه د بودایي دین معبدونه کشف کړای شول چې شاید په ۲ یا ۳ مه عیسوي پیړۍ کې جوړ کړای شوی دی چې داد کوشانیانو وروستي وختونه و او علمي هځو دا ثابته کړه چې ا قلا یو یې د ۴ مې یا ۵ مې عیسوي پیړۍ په اوږدو کې پخپله دکابل دښار دبودپرستانو له خوا مرمت کاري شوی دی لکه چې ددیوال د پیروالې له پاره یې د (بودیس اتوا) مجسمه سالمه او روغه په لاس راغله چې اوس دکابل په موزیم کې موجوده ده او دا په لاس راوړو مجسمو کې تر ټولو لویه مجسمه ده.

دتپه مرنجان دغونډۍ معبدوروسته د ۵ پیړۍ له مرمت کارۍ څخه یې خارجي برخه دیوې وړوکي کلکې اومستحکمې کلا بڼه غوره کړې وه او لکه چې پدې پیړۍ کې دیفتلیانو ظهور کابل ته ثابت دی نو له احتمال نه بهر نده چې بت پرستانو دخپل شکست په نظر کې نیولو سره دمعبد ته دمرمت کارۍ په همال دیوې کلا بڼه ورکړې ده.

دمرنجان غونډۍ له بودایي معبد څخه په مجموعي توګه د ۳۷۳ درنو سکو په شاوخوا کې دنقري سکې چې دساسانیانو دوخت دی او د ۱۲ دانو په شاوخوا کې دسرو زرو سکې د (کوشانوساساني) ددورې کشف شوی او داثابتوي چې دمرنجان تپه او بودایي معبد یې وروسته له کوشانیانو څخه هم له رونق څخه نه و لوېدلی. دمرنجان بودایي معبد حتی دعربي او اسلامي مبلغینو تروختته خارجي وجود درلود ځکه چې مسلسل مرمت یې ددې مطلب ښه شاهد اوثبوت دی.

۳۷/۳/۲۱

دتپه مرنجان بودايي معبد _ او هغه نتايج چې وروسته تر لاسه شو

دکابل شمال، شرق او جنوب شرق ته يو شمير تپې د بي بي مهرو تپه، مرنجان تپه اوخاك بلخ تپه وجودلري، دساحې اوپراخوالي له نظره دمرنجان تپه له نورومهمتره ده چې چمن حضوري ترڅنګ دکابل _ جلال اباد په لويه لار واقع اوترسياه سنګ پورې يې لويه او پراخه ساحه رانيولې ده.

داڅرګنده ده چې که نن ورځ دکابل دښار دثقل مرکز دکابل درود په غاړه وقع دى نو دمخه تر اسلام دامرکزيت دلوګر دسيند په غاړه واقع و او د هغو بودايي ابادېو بقاياوې چې دشاخ پرنتي دغره په لمنه، زنبورك شاه په خضر کې او شموچينه، جان باز، پنجه شاه سهاکونه، شيوکي، کمري او چکړي کې پرتې دي دا مفکوره تقويه کوي. په همدې ترتيب مرنجان تپه هم دلوګر درودخانې په حوزه کې قرار لري اوهغه اوبه چې دمستان تر پل لاندې دبالاحصار شرقي لور ته دخرابو ترڅنګ تيرېږي دخپلواکۍ په جشن کې دمرنجان دتپې غربي برخه په مصنوعي توګه ښکلې کوي.

دمرنجان تپه لکه دافغانستان دډيرو غرونو او غونډيو په څير فولکوري داستانونه اوکيسې لري چې دهغو له منځه څخه داسې څرګنديږي چې مرنجان اصلاً يوجادوګر و چې دډير مال او ثروت څښتن و او خپله سرمايه يې په همدې غونډۍ کې ښخه کړې وه ترڅو چې طلسم يې ماتيږي او ټوله سرمايه له خاورو سره خاورې کيږي.

لرغون پیژندونکي چې ددې رنګه فولکلوري معما دیواځنی حل ګلیاڼې دي ددې تپې په چاپیریال کې او ورته په مربوطو خاطرو دیو لړ حقایقو په کشف موفق شوي دي چې په هغې پوهیدل دکابل دښار دتاریخچې دروښاونولوپاره ډیر ګټور او دلچسپ دی.

د۱۹۳۳ عیسوي کال دپسرلي په موسم کې مې موسیو ژان کرل د فرانسوي پلاوي دکیندلو دپلاوي غړي ته چې دپروفیسر هاکن په غیاب کې یې دنومړي هیئت نمائندګي کوله خبر ورکړ چې دهغه راپور له مخې چې دکابل موزیم ته رسیدلی دی دمرنجان په غونډۍ کې یوه مجسمه پیدا شوې ده، په یاد مې دي چې له نومړي پلاوي سره سمدلاسه هغې نقطې ته ولاړو او علمي څیړنه مو پیل کړه، وروسته تر دي موسیوهاکن چې داوخت یې په توکیو کې د "خانه فرهنګي" دمدیریت چارې په لاس کې وې کابل ته راغی او د ۱۹۳۳ عیسوي کال دجون دمیاشتې ۱۵ نیټې څخه تر ۲۷ نیټې پورې کیندنو، څیړنو اوهځو دده تر مشرتوب لاندې صورت ونیو.

دکوششونو ځای دمرنجان دغونډۍ غربي خواته لري او وروسته تر یولړ هڅو واضح شوه چې لاندې ابادۍ پدې نقطه کې قرار لزي.

یوه مستطیل شکله ابادي ۸۶۰ متر ضرب ۱۲/۳۰ متره . داودانۍ له خامو غټوغټو خښتو څخه چې په مربع بڼه جوړې دي او هرې ضلع یې ۵۰ سانتي متره اوږدوالی درلود، دلته دري اطاقونه جوړ و، چې چت یې دکمان یا لیندۍ په بڼه جوړ شوی و.

۲) ددې مستطیل شکلي ودانۍ په کنجونو کې برجونه ترسترګو شول چې دسیند له تېرو جوړ کړای شوي و اومنظور تر ډیر محکموالی و، ددې ودانۍ په غربي برخه کې په دیوال کې یوطاق څرګند شو چې عرض یې ۱/۲۵ متره و.

۳) ددې غربي دیوال په مقابل کښې یوه وړوکي استوپه څرګنده شوه چې دکانو دکوچنیو تختو څخه جوړه شوې وه.

دلرغون پیژندنې دکتنې له مخې چې داسنادو له مخې کشف شوی: مجسمې، مسکوکات، ختین لوښي او نور تر لاسه شول داسې نتیجه ترې واخستل شوه چې اصلا دلویو کوشانیانو په وخت کې د (۲ او ۳) مسیحي پیړۍ په اوږدو کې دلته ابودایانو له خوا مستطیل ډوله معبد جوړ کړای شوی و او دې معبد هم لکه دنورو معبدونو په څیر په خپله غربي خوا کې استوپه درلوده، وروسته تر هغې په ۵ مسیحي پیړۍ کې چې دمعبد ځینې برخې خرابې او شنیدلې

وې نو په کنجونو کې يې برجونه ور جوړ کړی و. داشکست او خرابۍ يې په غربي برخه کې ډيرې محسوسيدلې ځکه چې دغربي برخې له شنيدلي ديوال سره يو بل پنډ ديوال جوړ شوی و.

تر ټولو پخوانۍ سکه چې مرنجان په بودايي معبد کې تر لاسه شوې ده هغه يوه مسي سکه او دکجولا کدفيزس کوشانيانو دلومړي پاچا سکه ده چې معمولا هغه (۵۰) کاله دمخه تر ميلاد اودمسيح په وخت کې شميري.

پرته تر دې لدې معبد څخه دوه دستې نور مسکوکات هم تر لاسه شوي چې ددې برخې پر تاريخي تحولاتو ډيره رڼا اچوي.

يوه مجموعه له دې مسکوکاتو څخه له ۱۲ طلائي مسکوکاتو څخه مرکبه ده چې بڼه يې محدب، مقعر اويا د نعلبکۍ په شکل جوړې دي چې دادکوشانيانو يو شمير شازيو پورې اړه نيسي. چې ساساني شاهنشاه پورې مربوط دي. پدې وجه داسکې دکوشانو ساساني په صفت يادوي. ددې سکو پريوې د(بهرام) نوم ليکل شوی دی اودلو ې کوشاني شاهنشاه بهرام په نوم يادې شوې دي.

او يوولس نورې سکې فيروز، هرمز، بهرام اودشاهپور وې. يوه دسته نورې کشف شوې سکې دنقرې دي او ټولې په مجموعي توګه ۳۷۳ عدده سکې تشکيلوي. له دې جملې څخه ۳۳۸ عدده دوم شاهپور پورې مربوط دی (۳۷۹_ ۳۱۰ منسيحي) ۲۴ عدددويم اردشير پورې (۳۸۳_ ۳۷۹ م) او ۱۱ عدده يې دريم شاهپور (۳۸۸_۳۸۳م) پورې مربوطې دي.

پدې ترتيب لکه څنګه چې ليدل کيږي دمرنجان دتپې دبودايي معبد ښکلي کشف شوي دسکوکات موږ دڅلورمې عيسوي پيړۍ تر پايه رارسوي.

دتپه مرنجان په بودايي معبد کې دهيکل تراشنې له نظره دبودا مختلفې مجسمې يوديس اتوا او اعانه ورکوونکې کشف شوی تر ټولو لويه مجسمه ده چې ددوو پخوانيو او نوي ديوال ترمنځ کشف او تر لاسه شوی او دکابل موزيم ته منتقل شوې ده. داعانې ورکوونکو مجسمه په داسې لباس کې چې جامې يې په ځان پورې چسپې نښتې او ګونډې يې وهلې کشف شوې ده. يو له دې مجسمو څخه د يوې په لاس کې د ګل وړوکی تاج هم ليدل کيږي.

دمعبد دديوال په اوږدو کې جنوب لور ته يو شمير نورو غټو او وړو مجسمو هم وجود لاره چې له خټو څخه جوړ کړای شوې وې، چې ډيرې ځاينونه يې شنيدلي و او يوه جوړه ستړې ښېنې څرګنديږي چې له طبعي قامت څخه ستړې مجسمې هم دلته موجودې دي.

دمرنجان له تپې څخه ختیـن کشف کړای شـوی لـوښي دکوشـانیانو دعصر دختیـنو لوښو دمطالعې په اړه ډیر ارزښت لري.

داکـوزې اکثـرا مـدورې وي او دبغلونو دپاسه یې شپږ پاڼې والاګلان، زمري او دغرنیو غرڅو تصویرونه کتـل کیـدل. او پـه یـوه کې دګل دان پـه څیـر دوه مرغـان پـه مخامخ ډول لیـدل کیـږي او دا پـه واضـح تـوګه دساسـانیانو دوخـت کـار راښیـي او همدارنګه ښکلی نقش کړای شوی کوزې هم په لاس راغلي دي.

دمسکوکاتو، ختینولوښو، نشق کړای شوو ظروفو دعمـارت لـه سبك او مرمت کاری څخه چې هلته تر سره شوی دی داسې استنباط کیـږي چې د مرنجـان دتپـې بودایي معبد د مسیح دوخت په پیـل کې په لومړي پیـړۍ کـې (دلومـړي څخـه د دریمې) دلویو کوشانیانو دکـورنـۍ پـه وخت کې جوړ کړای شوی و. اود څلورمې عیسوي پیړۍ تر پایه یې دوام وکړ وروسته دڅلورمې پیـړۍ پـه سـای اوذ پنځمـې پیړۍ په جریان کې دشنیدلی، درزونـه یـې کـړي او مرمت کـاري پکـې شوې ده او برجونه یې چې ممکن تر ۱۰ مترو بـه لـوړ و معبد تـه یې دیوې کلا بڼه ورکړې وه.

داکلامانده معبد دبالاحصار په لور دکابل په خوا قرار درلود اوداسلام تر راتللو یا تر اوومې عیسوي پیړۍ بودایي راهبانو پکې استوګنه درلوده.

۱۱_۴_۴۱

يعقوب ليث صفاري او

دكابل زرين او سيمين بتان

يو شمير اسلامي ماخذونه لكه المسالك وممالك اصطخري، حدود العالم، جيهاني ته منسوب اشكال العالم همدغه دكابل دزړي كلا او د مشهوري بت خاني يادونه كوي چي، علي العموم راهبانو يعني كابلي رتبيل شاهانو به هلته دتاج پوشي، مراسم ترسره كول.

داخرگندوي چي درتبيل شاهانو دسلطنت په دوره كي كابل يو مهم او مشهور معبد درلود چي دبرهمني او هندوي كابلي كورنيوشاهانه تاج پوشي هلته ترسره كيده. له اسلامي ماخذونو څخه څرگنديږي چي يعقوب ليث دصفاري كورني، موسس چي په ۲۵۷ يا ۲۵۰ هـ ق كلونو كي كابل فتح كړى د سروزرو او نقري بتان يي تر لاسه كړي او بيا يي بغداد ته استولي دي. دسيستان دتاريخ مولف پدي برخه كي داسي ليكي " كله چي يعقوب كرمان ته ورسيد محمد بن واصل يي پذيرايي، ته راغي، ډير شميرعسكر يي له ځان سره داطاعت ، فرمانبرداي، او هداياتو له پاره له ډير مال سره يعقوب ته راوړل يعقوب يي عزت وكړ او ښه راغلاست يي ورته ووايه. بيا يي يوتن استازى دهداياتو له پاره او پنځوس زرين او سيمين بتان چي له كابل څخه يي راوړي و دمعتمدپه لور واستول چي مكي ته يي واستوي ترڅو يي دكفار په غم كي دمكي حرم په كار كړي"

نو كابل ته ديعقوب ليث صفاري ننوتل ددريمي هجري پيړي، نيمائي كي او له دي ښار نه دزرين او سيمين بتانو دوړلو او په نتيجه كي د مهم معبد په ورانولو كي هيڅ شك نشته. داچي دا معبد په كوم ځاى كي او څرنگه معبد و؟ دا هغه پوښتنه ده چي غواړم په لنډه توگه يي په چاپيريال كي تجسس وكړم.

دافغانستان اسلامي مورخين عبدالحی ضحاك ګرديزي او محمد عوفي په جوامع الحکايات کې دکابل درتبيل شاه او يعقوب ليث صفاري ترمنځ دجګړو يادونه کړې ده. ددې رتبيل شاه په اړه مې دافغانستان دتاريخ په دويم ټوک خوارلسم څپرکي کې په هغه څپرکي کې چې د رايان کابل يا برهمن شاها. کابل کې مې شرحه ورکړې ده. عبارت له (سامنته ديوا) د هند و شاهي د لړۍ دويم پاچا و چې هغه يې (سامنت) يا سامند هم ياد کړی دی او مسکوکات يې په ډيره پيمانه له افغانستان او سرحدي سيمو څخه پيدا شوی او لاپيداکيږي. همغه راز چې يعقوب ليث له سامنته ديوا سره په کابل کې مواجه شو ورور يې عمروليث په غزني، کابل او لوګر کې له (کلمو) يا (کملو) ددې کورنۍ له دريم پاچا سره مخامخ شو ديعقوب په امر دکابل مشهور معبد او د ورور په امر يې دلوګر دسکاوند مشهور معبد وران کړای شول.

ايا دکابل مشهور معبد چې کابلي [illegible] پوښتي کوله او ددريمې هجري پيړۍ تر نيمائي هم هلته طلائي او نقره يي بتان موجودو. چيرته و ؟ دکابل دښار په منځ کې او که په ليرو. او نژدو څنډوکې؟

پدې کې شك نشته چې دکابل دغرونو په پوزو او غونډيو کې دبودايي معبدونو بقاياوې له شيوکي، کمري او چکرې نه نيولې دخير خانې تر کوتل او دعلي اباد تر لمنو پورې په ټولو ځايونو کې وجود لاره او دشير دروازې ،اسه مائي او مرنجان تپې په ټولو پوزو او غونډيو کې ليدل شوی او په ځينو کې يې لکه خواجه صفا، تپه مرنجان، تپه خزانه اودخير خانې په کوتل کې يې اثار او شواهد هم دکيندلو په وجه کشف شوي دي. چې دکابل په موزيم کې موجودي دي.

دخير خانې دکوتل برهمني افتاب پرستي معبد، دعلي اباد دغره په لمن کې دبودايي معبد، دشيوکيو ديعقوب تنګي ترخنګ معبد هر يو په خپل ځای ديسر ارزښت درلود مګر زرين اوسيمين بتان په هيڅ يوه کې ليدل شوی ندی پرته له يو ځای څخه چې دادی در پيژنو يې.

مسن انګريز چې په ۱۸۲۶ او ۱۸۳۸ کلونو کې ۱۳۰ کاله پخوا افغانستان ته راغی او څه موده په کابل کې اوسيده او دامير دوست محمد خان په وخت کې دکابل په بالاحصار کې اوسيده نوموړی دبالاحصار ترخنګ دحضرت تميم (رض) دمزار ترخنګ ديو معبد اوبتانو په اړه صحبت کوي چې وروسته دهغه له اوريدلو منطق حکم کوي چې احتمال لري داهمغه معبد وي چې دصفاري په عصر کې زرين او سيمين اجسام ورکې کشف شوي دي، سمن انګريز پدې اړه داسې وايي چې :

"دشتمن ناو دپای په برخه کې چې له بالاحصار څخه دجنوب غرب په لور په نیم میلې کې پروت دی او له هغه ځایه دغره په کندو دچاردیهي په لور لاره تللې ده پدې برخه کې داخوند هدایت الله باغ دی. پدې باغ کې یوه پشته ده چې دیو لږ هڅو وروسته وریکې دوه طبقې سمڅې څرګندې شوې چې ددې سمڅو په جوړولو کې له غټو غټو خښتو څخه کار اخستل شوی و. دپشتې په یوه برخه کې یو طاق او پایې او دهرې پایې ترڅنګ ښکلې مجسمې څرګندې شوې ددې مجسمو رنګ سپین او سور و او په سرونو یې دطلا پاڼې جوړې کړای شوې وې. دطلا او لاجورو پاڼې دطاق په منځ کې هم لیدل کیدې. دطاق دپای په برخه کې یو دبر لیک هم څرګند شو .دپشتې په نورو برخو کې یو شمیر طاقونه او مجسمې هم کشف شوي چې یو یې له ۸ څخه تر ۱۰ فوټو اوږدوالی درلود او دطلا په پاڼو ښایسته شوی و. مسټن انګریز دخپلو ویناو په پای کې وایي چې اخوند هدایت الله او زامنو یې دطلا یو شمیر پاڼې دکابل په زرګرانو وپلورلې...."

لکه څنګه چې یې چارل مسټن تشریح کوي چې په هغه باغچه کې چې دحضرت تمیم (رض) دزیارت ترڅنګ دپخواني بالاحصار دخرابو ته نژدې یو پخوانی معبد دباغ په پشته چې هغه داخوند هدایت الله باغ و ۱۳۰ کاله دمخه لیدل شوی او دمجسمې په سر دطلا دپاڼو ګل په ښکلي ډول څرګند شوی. نو ددې حقایقو له مخې نشو ویلی چې دهغه معبد چې بتان یې زرین او سیمین شوي وو او په دریمه هجري پیړۍ کې دصفاري دکورنۍ دموسس (یعقوب لیث صفاري) له خوا بغداد ته استول شوي و په همدغه نقطه کې اباد و؟

دکابل مشهور معبد که دښار په منځ کې و نو باید په همدغسې یوه نقطه کې وای ځکه چې کومې منطقې چې دشهدا صالحین په نوم شهرت پیدا کړی دی او داشهرت هم وروسته له اسلامي مبلغینو څخه منځ ته راغلی نو داځای دکابل دزړې او پخوانۍ کلا ترڅنګ یو مهم ځای و نو ځکه ویلای شو چې له احتمال څخه لرې نه ده چې دکابل مشهور معبد په همدغه ځای کې نه وي.

۳۷/۳/۲

پایتاوه

لکه څنګه چې مدنیت، فرهنګ او ادیان دخپل عروج او زوال دورې ترسره کوي د هغې په سیر او مرور سره فرهنګي حوزې هم تغیر محل مومي او خپل ځای بدلوي. یوه ورځ چې بګرام او کاپیسې دکاپیسا په حوزه کې ارزښت درلود، که هغه یې په چاپیریال کې و او که دغرونودلمنوپه حصارو کې اوکه هم په میدانونو اوځلګو کې په سلګونو کلیو چې دلیدلو وړو وجود لاره چې نن ورځ د ذهنیت په تغیر په خرابو بدل شوي او د هغو ځایونو مقام او موقعیت نورو ځایونو اشغال کړي دي.

یوله هغو ابادو نقاطو څخه چې اوس یې نوم له خاطرو څخه لوېدلی دی (پایتاوه) ده چې دبګرام دشاهي خرابو جنوب لور ته په ۱۲ کیلو متری کې دسرای خواجه تر څنګ پروته ده اودمعابدونو شواهد یې تر ۳۰ کالو دمخه د زراعتي ځمکو په منځ کې څرګندیدل چې هغه هم دوخت په تیریدو دزراعت په وجه وتوږل شوې اوهغه څرګندې ستوپې له منځ ولاړې او اوس هلته دپخوانی ابادی څه اثار نشته او دا چې دکابل په موزیم کې دهغې سیمې دچاپیریال یو څه هیکلونه چې زراعتي ځمکو ته دویالو دکیندلو په مهال تر لاسه شوي دکابل په موزیم کې موجود دي چې پخواني یادګارونه یې له ځان سره حفظ کړي دي.

په ۱۹۲۳ کال کې چې دلومړي ځل له پاره دوه تنه فرانسوي شرق پیژندونکي موسیو النردفوشه او موسیوهاکن دکاپیسا په طول او عرض کې د (کوهستان اوکوهدامن) په مختلفو نقاطو کې دلرغونو ځایونو دموندلوپه هڅه ګشت درلود دکابل دموزیم دهغه وخت دمدیر غلام محی الدین خان دلارښوونې په اثردپاتې ب

کلي ته ورسیدل هلته یې دزراعتي ځمکو کې په منځ کې یو ځای وموند چې له ۳۰ نه تر ۴۰ مترو یې اوږدوالی درلود او عرض یې له ۱۰ تر ۱۵ مترو و دې ځای دیوبودایي معبد ځای اوموقعیت څرګنداوه.

فرانسوي پوهانو ۳۵ کاله دمخه د ۱۹۲۴ عیسوی کال ددسمبر دمیاشتې په ۱۸ نیټه دلنډې مودې له پاره په کیندلو پیل وکړ دوه ورځې وروسته یعنې د ۲۰ نیټې په ماښام یې لومړی هیکل تر لاسه کړ چې دا ورته ډیر په زړه پورې او دلچسپ و. چې شرح یې په لنډ ډول لیکل کیږي.

دا پارچه هیکل دسلیت په کاڼي کې (ساکیاموني بودا) یې ددوخارقه وو دا جراء په حال کې ښودلی دی او د (دوه خارقه بودا) په نامه یادیږي. که چیرته داپارچه لا ښه معرفي کړم باید ووایم چې که چیرته یې ښه وګنو نوله دواړو اوږو څخه یې د اور شغلې پورته کیږي اودپښو له تلوو څخه یې اوبه روانې دي. په بودایي داستانونو کې راغلي دي چې دکوشالا پاچا په خواهش او هیلې سره چې (پرازناجت) نومیده بودا خارقه قیافه ځانته غوره کړه چې له اوږو څخه یې شغلې هوا ته پورته شوي اودپښو له تلوو څخه یې اوبه جاري اوپخپله لکه دیو نوراني غره په څیر په هوا کې جلوه ګر شو.

دتخیل په عالم کې په افسانوي توګه دلته بودا له یوه غره سره تشبیح شوی چې له لوړې برخې نه یې داور شغلې پورته کیږي او ددې خیالي غره له لمنو څخه لکه دباران داوبو په څیر سیلابونه جاري شوي دي.

پدې پارچه تراشلي هیلکل کې دوه روښانې لاړې دبودا له اړخه تیرې دي چې دی یې په رڼائي کې څرګندیږي (برهما) او (اندرا) یې خواته نژدیوالی کړی دی. بودا په کیڼ لاس دخپلې راهبي یلان کلك نیولی دی اوښي لاس یې داطمینان دعلامې په توګه پورته دی او په ورغوي کې یې عراده یا (چرخه) چې دحکمفرمايي علامه ده څرګندیږي.

پاتې دې نه وي چې په پایتاوه کې ددې پارچې ترکشف وروسته په وروستیوکلونو کې همدغه شان پارچې دکاپیسا له ګنو ځایونو څخه لکه بګرام او یا له شیخا نخیل څخه هم تر لاسه شولې په کوهدامن او کهستان کې ددې ډول پارچو دترلاسه کیدو وروسته پوهان پدې نظر شول چې په افغانستان کې کاپیسا ددې ډول تراشلو مجسمو ځانګړی ځای و.

له دې پرته په پایتاوه کې یوبل هیکل هم تر لاسه شوی چې دهنر اوپه ځانګړې توګه دتاریخ له نظره دډیر ارزښت وړ دی داپارچه اصلاً دکومې بلې سترې مجسمې تخت دی چې هغه مجسمه چې ور پکې نصب وه له منځه تللې ده اوپخپله دهیکل تراشنې یوه ښکلې او دلچسپه صحنه ده شرح یې په لاندې ډول ده.

درې تنه اعانه ورکونکي، درې ښځې او درې ماشومان د (پوديس اتوا ميتريا) په شاوخوا ليدل کيږي. دا صحنه يوه تاريخي صحنه او اعانه ورکوونکی چې تازه بوداپي دين ته ورداخل شوی دی او ياپې خپلې ډالی (بوديس اتوا) يعنې اينده بودا ته وړاندې کړې دی کميسونه يا پراخې چپنې او کلفت موزې يې ځرګندوي چې دوی قبايلي کوشانيان دي چې تازه له مرکزي اسيا نه باختر ته راغلي دي او دادی دهندوکش سويلي برخې ته رارسيدلي دي او دلومړي ځل له پاره بودايي دين خوښ کړی دی او له هغو ډاليو سره چې اکثر ميوې او حبوبات دي د (بوديس اتوا) مخې ته ږدي.

همدارنګه ښځې او ماشومان يې دکشاني له نسل څه دي او ديوې کورنۍ او يا يوې قبيلې استازيتوب کوي چې درارسيدلو په وخت يې لومړي ځل په کاپيسا کې دبودايي معابدو جلال ليدلی او بودايي دين ته داخل شوي دي او نن ورځ دادکانې پارچه چې دکابل په موزيم کې موجوده ده دافغانستان په تاريخ کې يو معين موقف ثابتوي او دپايتاوي وړوکی کلی چې نوم اونښان يې نن ورځ ډير مجهول دی دوه مهمې تراشلې دهيواد لرغوني هيکلونه يې ورکړی دي چې د تاريخ ، هنراوکمال له مخې ډير ارزښت لري او له يوې نومورکې منطقې څخه دکاپيسا په تاريخ کې يوه ځليدونکې پاڼه روښانه شوه.

میرزکه اودمسکوکاتو مجموعه یې

افغانستان دمساعد جغرافیائي موقعیت له مخې داسیائي هیوادونو په څلور لارې کې دتمدن او فرهنګ مرکز دی او یوله هغو هیوادونوڅخه دی چې ډیره سابقه لري او دتاریخي دورولرونکی دی چې دمختلفو دورونو ډیر مسکوکات پکې موندل شوی او موندل کیږي. دامسئله نن نه بلکې یوه پیړۍ دمخه حتی له ۱۳۰ کالو وړاندې روښانه ده چې دافغانستان خاوره دلرغونو مسکوکاتو له نقطې نظره ډیره غني ده.

لکه څنګه چې دامیر دوست محمد خان دواکمنۍ په دوره کې یو تن انګریز لرغون پیژندونکی مستر مسن یواځې دبګرام له دښتې څخه پدې بریالی شو چې ۶۰ زره مسکوکات راټول کړي.

پدې وروستیوکلونو کې له مهمو کشفیاتو څخه چې په ښار او علمي حلقو کیې یې ډیر غږ اوچت شوی دی هغه په میرزکه کې د مسکوکاتو دکشف مسئله ده چې دې اکتشاف له نن څخه پوره لس کاله دمخه د ۱۳۲۶ کال په پسرلي کې صورت ونیو او زه پدې بریالی شوم له اسلام څخه دمخه مسکوکاتولویه مجموعه له میرزکې څخه کابل موزیم ته راوړم. میرزکه تقریبا دګردیز له مرکز څخه شمال شرقي لور ته په ۳۰ کیلو مترۍ کې واقع ده اوپدې علاقه کې دمنګلو قوم اوسیږي.

دميرزكي علاقه چې چاپيريال يې نسبت گرديز ته لوړ دی په همدغه منطقه کې ميرزكي او احمدزائي رودونه سره جلا کيږي داوبو دتقسيم له برخې نه درې کيلو متره ليرې دشمال په لور د (چنبحي قول) درود اوبه د (ميرزكي) له اوبو سره يوځای کيږي د (چنبحي قول) دخولې مقابل ته درود کيڼ اړخ ته يوه غونډۍ څرگنديږي چې دسيمې خلك يعنې منگلي هغه د (کافر کوټ) په نوم يادوی داغونډۍ دسيند له اوبو څخه نږدې ۷۰ متره واټن لري او دسيند داوبو له سطحې څخه نږدې ۳۰ متره لوړ والی لري.

دكافر كوټ سويلي خواته په لوړه يوه توته مربع شكله ځمكه پرته ده چې په مخ يې پخې خښتې او تيكر ليدل کيږي او داسې څرگنديږي چې نوموړې غونډۍ او مربع شكله لوړه ځمكه په لرغونو زمانو كې تر اسلام دمخه دمهمو ابادیو يوه برخه وه چې هويت يې موږ ته څرگند نه دی.

ميرزكي دنيمه وچ سيند په اوږدو كې كافركوټ ته د ۷۰ مترو په واټن يوه چينه موجوده ده چې د ۱۳۲۶ كال په پسرلي كې په ناڅاپي ډول د منگلي قبايلو ميرمنې په نوموړې چينه كې د مسكوكاتو په موندلوبريالۍ شوې. كله چې دچينې چارچاپيره په مختصر ډول وكيندل شو څرگنده شوه چې دچينې چارچاپيره يوله لويه خونه جوړه كړای شوې وه چې هرې څنډې يې ۶ متره طول درلود او ددې لوی اطاق ترڅنگ نور واړه اطاقونه هم جوړ كړای شوی وو. او اصلاً داسې څرگنده شوه چې پخوا وختونو كې دمخه تر اسلام او دمخه د مسيح تر زمانې هلته يوه متبركه چينه وه چې خلك په هغه چينه كې دسكو په اچولو عادتوو په همدې ترتيب د څلورمې قبل ميلاد پيړۍ نه تر دريمې مسيحي پيړۍ پورې د ۷۰۰ كالو په اوږدو كې دافغانستان دمختلفو پاچاهانو دمسكوكاتو نمونې په ډيره پيمانه هلته متراكمې شوې وې.

تركومه ځايه چې اټكل كيږي له امكان څخه لرې نده چې اصلاً ۵۰ زره پخوانۍ سكې په چينه كې موجودې وې چې ډيره برخه يې سيمه ايزو خلكو دكابل ـ جلال آباد اوپيښور په ښارونو كې وپلورلې هغه څه چې راونيول شوي او كابل موزيم ته راوړل شوې له دې سره چې ډير شمير يې په كيميايي داروگانو دپاكولو پر مهال له منځه ولاړې بيا هم له لس زرو ډيرې موجودې دي.

دميرزكي مسكوكات چې دفلز له مخې نقره اومس دي دنوعيت له مخې يې په دوه برخو ويشو.

يو سيمه ايز مسكوكات دي چې په خانګړې توګه پرسيمه اړه لري او ډيره برخه يې په سويلي افغانستان، تاکزيلا ټيکسلا او پنجاب کې جوړ کړای شوی او په عموم ډول په ګندهارا کې ليدل کيږي او دپاچا دنوم ذکر پکې نشته او داسکې منظم او مرتب شکل نلري او نورې يې دلرغونو تاريخي کورنيو منظمې اومرتبې جوړې وې لکه دهندوکش دسويل يوناني شاهانو، اسکايانو پارتيانو اوکوشانيانو وې.

لومړی ډول مسکوکاتو ته په انګليسي بنت بار او پنچ مارك وايي چې نقره يې ميلو يې خارجي وجود پيداکړی دی او ددويمې يې دنقره يې نازکه پارچې دي چې دهغو په مخ مختلفې نښې چې نوعيت يې تر ۳۰۰ رسيږي لکه دانسان انځورونه، اسلحه، ونې، پرندګان، لمر، ستورې، ځينې ګلان او ديوشمير ودانيو انځورونه او نور ليدل کيږي.

ددې ډول مسکوکاتو دلومړي ډول پيدا ايښت زمانه يوشمير پوهانو ۶ م ز پيړۍ ګڼلې ده او داخرګندوي چې ديونانيانو تر ظهور:مخه ددې ډول غير منظمو نقره يې مسکوکاتو جوړونه دافغانستان په مشرقي برخو يانې ګندهارا کې تر سند پورې دودوه . او د ميرزکې دويمه برخه مسکوکات دمختلفو پاچاهانو دکورنيو او نسلونو دمختلفو دورو مسکوکات دي چې وروسته له ۲۳۰ م ز څخه دلومړۍ مسيحې پيړۍ په لومړۍ نيمايي کې يې دافغانستان دهندوکش په سويل او ختيځ کې سلطنت کړی دی.

دا دحيرانتيا ځای دی چې هغه مسکوکات چې په ميرزکه کې تر لاسه شوي ديونان اوباختري پاچاهانو هيڅ اثر پکې نه شته چې دهندوکش په شمال باختر کې يې واکمنې درلوده اوبر خلاف دهغو ټولو پاچاهانو اثر پکې ليدل کيږي چې دهندوکش په سويل کې يې سلطنت کړی دی او په خانګړي توګه د (هرمايوس) چې دکابل يوناني وروستی پاچا و او د(مناندر) مسکوکات زښت ډير دي.

دامجموعه دکوچنيو نقره يې مسکوکاتو دمطالعې له پاره ددې ډلې پاچاهانوله پاره فوق العاده ارزښتمنده ده.همدا ډول دافغانستان داسکايي خاندان نقره يي مسکوکات او (اسکايي او پارتي) پدې مجموعه کې ډير ترنظره کيږي.

دکوشانيانو دکورنيو دمسکوکاتوپه باره کې بايد يادونه وکړو چې کوفيزس اوکنيشکا دکورنيو سکې پکې موجودې دي او وروستۍ سکې چې دپاچاهانو دنوم او ترتيب له نظره راځي هغه دواسودوا سکې دي چې هغه دکنيشکا دکورنۍ وروستی پاچا ګڼلی شو چې ددريمې پيړۍ تر وروستۍ نيمايي سلطنت کړی دی.

پدې طريقه دميرزکي دمسکوکاتو دمجموعې نوعيت چې په کوشاني (واسودا) متوقف کيږي او يو شمير پوهان داسې اټکل کوي چې احتمال لري دميرزکي دغه ابادي دساسانيانو دپرمختګ اوفتوحاتو په اثر پدې تاريخ کې وران شوي وي.

دميرزکي دمسکوکاتو مجموعه تر ټولوغني او لويه دمسکوکاتو مجموعه ده چې په دسته جمعي ډول دافغانستان له يوې نقطې څخه تر لاسه شوی دی.

موسيوشلو برژه اوموسيو کوريل (په افغانستان کې دمسکوکاتو خزاين) ترسر ليك لاندې کتاب کې ددې خزائينو په اړه ډيرې مطالعې ترسره کړې چې دهغوي مطالعه دارباب تخصص له پاره به دډيرې دلچسپۍ وړ وی.

۴_۱_۳۷

سجاوند او شهرت يې په اسلامي دور و او دمخه تر اسلامه

دلوګر علاقه ددرې تاريخي ښارونو (کابل) ، (غزني) او (ګرديز) تر منځ په يو لويې مثلث کې واقع شوی ده او هغه سيند چې ددې علاقې په نوم ياديږي دنومړي مثلث له منځ نه تيريږي او دشمال يعنې دکابل زاويې ته نژدې د کابل له سيند سره يوځای کيږي دهغو درې تاريخي ښارونو چې دمخه مو يادونه وکړه چې هر يو په خپل وخت کې ټاکلی مقام او پايتخت درلود اونظر په هغه ارتباط چې لوګر په مختلفو دوروکې له نومړو مرکزونو سره درلود دجغرافيالـه نقطې نظره تر دې ښه دموقعيت تعبير لوګر نشي مونـدلی چې داځای په يـو لويې مثلث کې راونيسي، په هر حال دلوګر علاقه مو ددرې لويو ښارونو په منځ کې ځکه تصريح کړه چې دامنطقه تل داقتصادي جغرافيې لـه نقطې نظره ا و دفرهنګي تاريخي او هنر لـه نقطې نظره ددې درې ښارونو لـه برکتـه برخـورداره وه او پخپلـه يـې ديـوې زرخيزې زراعتـي سيمې په حيث ددې درې ښارونو دانبار خانې حيثيت درلود او لري يې.

(لوګر) دبطليموس په جغرافيـه کې د (لوکرنا) پـه نوم ياد شوی او هغه چې تر اسلام دمخه يې دې سيمې تـه ډير شهرت ورکړی و هغـه پـه (سجاوند) کې دلـوی معبد موجوديت و ، سجاوند چې داسلامي دورو په ادبي او تاريخي متونو کې لکه حدود العـالم المسـالك و ، الممـالك اسطخري او قـانون مسعودي بـيروني کـې پـه مختلفو بڼو لکه (شکاوند) ، (سګاوند) او (سکاوند) هم يـاد شـوی دی داد لـوګر جنوب غـرب خواتـه يـوه ناحيـه ده چې نـوم او نـښان يـې لـه موقـع اوموقعيـت سـره مشهوراومحفوظ دی.

دمخه مي تصريح کړه چې دلوګر علاقه له يوه مثلث سره شباهت لري چې درې خواته زاويه يې درې لويو ښارونو کابل، غزني او ګرديز خواته قرار نيسي.

سجاوند پدې مثلث کې دجغرافيـايـې موقعيت لـه مخې غزني تـه نـژدې واقـع شوی او په پخوانيـو متونو کې ارتبـاط هـم سره ورکړ شوی دی لکه چې په حدود العالم کې وايي" استاخ اسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغره په لمنه کې اباد او ډېر گشت او گذر ځایونه دي"

پدې کې شك نشته چې بيروني پـه قـانون مسعودي کې د (سکاوند کـلا) د (لوگر في استاق) بولي. دا دواړه تعبيرونـه سهي اوپر ځای دی پدې ترتيـب چې سکاوند د لوگر پـه جنوب غربي برخـه د غزني په لاره واقع دی او د غزني پخوانۍ لاره لـه همدې ځایه تيريده اواوس هـم وروستـه تـر يـو څه منزلـه چې (هفـت اسيا) نوميږي له هغه کولای شي غزني ته ورشي.

هغه څه چې سجاوند دمخه تراسلام ډيرمشهورکړی و ديوسترمعبد موجوديـت و چې خرابې اوبقايايې تراوسه هم دغره په پوزه کې موجودې دي.

دسجاوند دمعبد دځرنگوالي پـه اړه لـه دوه تنومرستـه ترلاسه کولای شو يـو لـه چيني کتونکي هيوان تسنگ څخـه اوبـل لـه محمدعوفي صـاحب څخه چې تـاريخ دجوامع الحکايات ښبتتن دی.

هيـوان تسنگ وائي چې د (تسـو ـ کـو ـ تـا) علاقـه چې غزنی او دهغې نـورې څنډې يې په برکې نيولی هلته يو برهمني معبد و چې هغه يې د (شونا معبد) پـه نـوم هم ياد کړی دی لکه څنگه چې دشيوائي او لمر پرستۍ اثار لـه دريو لويو تـاريخي ښارو کابل ، غزني او گرديز څخه تر لاسه شـوي چې درې واړه دلـوگر پـه مـاحول کې واقـع دي نـو پـدې کـښې شـك نشـتـه چـې دسـجاوند معبـد هـم يـو لـه دغو اديانو سره ارتباط لري.

شپيته کاله وروسته له نوموړي چيني ليدونکي څخـه ، محمـد عـوفي پـه خپـل جوامع الحکايات کې پخوانۍ خاطرې تجديدوي او لـه ليکنـو څخه يې معلوميږي چې دسجاوند معبد ددريمې هجري پيړۍ تـر دويمې نيمائي پورې يعنې د (کملو) يا(کلمو) د سلطنت تر زمانې پورې يعنې دکابل دشـاهي برهمـن دريم پـاچـا او دعمر وليث دصفاري کورنۍ د پـاچـا دواکمنۍتر زمـانې پـورې ابـاد ؤ لکه چې وايـي " در آنوقت معبد بزرگ هنـدوان سـکاوندبود ودر اقصـاء هندوسـتان بزيـارت بتـان آن موضع تبرك كردند "

نور شواهد هم ددې نظريې داثبات لـه پاره اودسکاوند دمعبد داهميت پـه اړه پـه لاس لرو چې عبارت لـه مسکوکاتوڅخه دی د يـو ډول مسکوکانو پـه مخ دکوشان اويفتلي شاهانو چې دسکه پيژندونکو په وړاندې دشاهي (تگين) يا (تجين) پـه نـوم

شهرت لري دایو ډول نیم تني هیکل دی او دافغانستان دځینو ځایونو نمونه پکښې چې ضمناً د (سګاوند) نوم هم پکښې لوستل شوی چې دسکاوند یاسجاوند اهمیت او دمعبد ارزښت دواړه څرګندوي.

دقرائنو له مخې ویلی شو چې دسجاوند معبد لکه دخیرخانې دکوتل معبد چې لرغون پیژندونکو یې هویت څرګند کړ یو دلمر پرستۍ برهمني معبد و او شهرت یې دکابلي رایانو داقتدار په موقع او یا د کابلي برهمن شاهانو په وخت کې له افغانستان څخه پرته په هندوستان کې هم شهرت درلود.

دسجاوند معبد ددریمې هجري پیړۍ تر دویمې نیمائي پورې اباد و تر هغې پورې چې عمر و لیث صفاري کابل پلو ته د فتوحاتو په وخت دزابلستان دښار موظف چې (فردعان) نومیده له څلور زره سپروسره موظف کړ تر څو هغه ځای فتح کړي عوفي وائي " فردعان چې کله زابلستان ته ورسید لښکر یې جوړ کړ شکاوند یې ازاد کړاوبتان یې ورمات کړل بت پرستان یې له منځه یوړل یومقدار غنیمت یې لښکر ته ورکړل اونور یې عمر ولیث ته واستول فتح نامه یې ورته ولیکله او مرسته یې ځنې وغوښتله.."

سجاوند وروسته له دریمې هجري پیړۍ دنورو څو پیړیو په اوږدو کې داسلامي ادب او فرهنګ مهم مرکز و لکه چې یوشمیر علماو او عالیمقامو مفسرینو له دې ځایه سر پورته کړي چې نن ورځ یې متبرك مزار ونه دعامو او خاصو زیارتګاوې دي.

دغزنویانو په وخت کې یوه کلا او محبس په سکاوند کې جوړ کړای شو. دغزنویانو دآبادۍ اثار دپخوانې معبد دديوالونو او سنګ کارۍ څخه څرګندیږي او په یو یادوه ځایونو کې پخوانۍ سنګ کاري چې تر اسلام دمخه شوی او دغزنوي عصر ابادۍ دواړه ښې څرګندیږي. اوعملاً رابښیي چې څرنګه دپخوانیو معتقداتو، فرهنګ او معمارۍ ځای داسلام دین،تمدن او معمارۍ ونیو.

۸_۳_۳۷

دسکاوند بُت خانه

دافغانستان له مشهور و بُت خانو څخه یوه هم دسکاوند بت خانه ده چې حتی داسلام له خپریدلووروسته یې دهیواد په ځینو غربي برخو کې دصفاریانو تروخت پورې خپل شهرت دلاسه ورکړی نه و، پدې پوهیږې چې (سکاوند) چیرته دی؟ دانوم چې په مختلفو بڼو لکه (سجاوند)، (شجاوند) او (شگاوند) هم ضبط او تلفظ شوی دی داځای په لوګر کې دغزني دپخوانی لارې دپاسه واقع دی چې تر اوسه همغه پخوانی نوم مشهور دی او دې نوم چې یو وخت شهرت درلود دلوګر په ټوله ساحه تطبیق کیده.

دحدودالعالم من المشرق الی المغرب دکتاب لیکوال لیکي چې:

"استاخ اوسکاوند په غزني کې دوه ښارونه دي چې دغرو په لمنو کې واقع دی اودبښې کرهنې ورې دی" دا جغرفیایي تعریف ډیر سهي او دقیق تعریف دی، داستاخ په اړه تر اوسه څیړنه ندی شوی او موقعیت یې په سهي توګه ټاکلی نشو مګر د (سکاوند) موقعیت واضح دی چې دلوګر په غربي برخه کې دیو لوړ غره په پای کې واقع دی او دا غر دغزني اولوګر ترمنځ په یوه فاصله کې واقع شوی او د موټر اوهغه سرك چې له لوګر څخه غزني ته ورځي اوپل علم دبرکي برك له لارې له شیخ اباد سره وصلوي نو دسکاوند له خوا تیریږي.

سکاوند له اسلام نه دمخه دورو کې دیو لویې (برهمني) افتاب پرستی معبد په درلودلو ډیر شهرت درلود او دشهرت ساحه یې دافغانستان له سرحداتو دباندې وتلې وه ان داچې ترهندوستان پورې رسیدلې وه.

ددې علاقې او ددې معبد دځرنګوالي په اړه دوه مهمې تاریخي منابع په لاس لرو چې د چیني هیوان تسنګ خاطره او بل دمحمد عوفي جوامع الحکایات کتاب چې یو داوومې مسیحي پیړۍ په لومړي نیمایي کې او بل داوومې هجري پیړۍ په لومړیو کې معلومات راکوي اوددواړومعلومات یوله بل سره تر ډیره حده تطبیق کیږي.

چیني لیدونکی چې کله دتسو- کوته له سیموڅخه یعنې زابلستان (د کابل جنوب غرب علاقه دغزنې په ګډون، لوګر، ګردیز ترمقر پورې) څخه یادونه کوي دخلکودعادتونو اودیانت په اړه یې داسې وایي ، پدې ځای کې څو سوه معبدونه او نژدې یو زرتنه راهبان وجود لري اودنجات دلویې لارې پیروان دي پاچایي په مذهبي عقیده سمه ده او په مذهبي چارو ډیره هڅه کوي ډیر پوه شخص دی اود پوهې او فرهنګ ډیر علاقمند دی. پدې ځای کې تقریبا لس استوپې دي چې داداشوکا پاچا یادګارونه دي او لدې پرته څو برهمني معبدونه هم وجود لري اودمختلفو مذاهبو پیروان پکې ژوند کوي. برهمنیان ډیر زیات او بې شماره دي او ډیره برخه یې د اشوکا پرستش کوي، دا دین دکاپیسا دارونه له غره نه دې ځای یعنې سویلي برخو ته دسرنه ګیر غره ته وړل شوی او معابدونه ورته اباد کړای شوي دي. د سیمې او د لیرو منطقو خلک ټول ورته د احترام په سترګه ګوري او پیروي یې کوي.

دسیمې شهزاده ګان اونجیب خلك اوهمدارازدګاونډیوهیوادونو وګړي هر کال په ټاکلي وخت ددې ځای لیدلو ته راځي سرهزر اوسپین، غوایان او پسونه دنذر په توګه راوړي.

(شونا) دلمر خانګړی خدای او دشونا معبد (عبادت ځای) عبارت له لمر پرستی څخه و. دلمر پرستی دیانت زموږ په هیواد کې ډېر پخوانی دی او لمر ته د احترام کولود اساس اریایانو له دې ځایه هند ته دهجرت په مهال هلته یوړل شو. دلویو کوشانیانو له وخت نه راوروسته داسلام تر خپریدلوسره لدې چې بودایي دیانت دافغانستان نیمه شرقي برخه کې عمومیت لاره نو لمر پرستي یې هم په خوا کې دوام درلوداودلمر پرستی یو مشهور معبد د کابل په ۱۲ کیلو متری شمال

غرب لور ته دخير خاني په كوتل كې وجود لاره. چې د كيندلو په نتيجه كې دسوريا مرمري ښكلې مجسمه له هغه ځايه كشف كړاى شوې ده.

نودچيني ليدونكى دياددونو په اساس پدې كې شك نشته چې د (سكاوند) په علاقه كې يو دلمر پرستۍ مشهور معبد وجود لاره او دا معبد ته يوازې دسيمې خلكو داحترام په نظر نه كتل بلكه له نورو هيوادونو څخه په ځانګړې توګه له هند څخه خلك زيارت ته راتلل.

داسلامي دورې دنورو ماخذونو په اساس چې زموږ په لاس كې دي يعنې دمحمد عوفي دليكنو په اساس چې په جوامع الحكايات كې يې ليكلي دي دسكاوند بتكده ددرې لومړيو هجري پيړيو په اوږدو كې دصفاريانو دكورنۍ دمنځ ته راتللو پورې اباد او د ډير شهرت لرونكى و.

عوفي وائي: " .... په هغه وخت كې دهندوانو لوې معبد سكاوند و او په هندوستان كې دې زيارت ته دتبرك او احترام په نظر ګوري

دابُت خانه دعمر وليث صفاري دسلطنت تر زمانې چې معاصر يې (كملو) يا (كلمو) نوميده او هغه برهمني دريم پاچا كابل په سويلي او شرقي علاقو مارت درلود، آباد و او بيا دعمر وليث داستول شوې قوماندان فردعان په واسطه وران كړاى شولكه چې پدې اړه عوفي وائي.

"فردعان چې كله زابلستان ته ورسيد لښكر يې جوړ او سكاوند يې ازاد كړ بُتان يې ورمات او بُت پرستان يې له منځه يوړل ځينې غنيمت مالونه يې دلښكر كسانو ته وركړل او پاتې يې عمر وليث ته واستول ..."

دجوامع الحكايات دمولف په ښكاره شهادت شك نه پاتې كيږي چې دسكاوند معبد دبرهمني لمر پرستۍ معبد دڅلورمې هجري پيړۍ تر دويمې نيمائي يعنې تر لسمې مسيحي پيړۍ آباد و او د عمرو لېث صفاري داستول شوي لښكر په واسطه دسكاوند ښار ازاد او فتح شوې بُت خانه يې ورانه كړې او بُتان يې ورمات كړي دي.

هغه مطالب چې د (شونا) دلمر دځانګړي خداى ددېانت په اړه او دلمر پرستۍ سكاوند دمعبد په باره كې ذكر شول د (كوشانو يفتلي) د مسكوكاتو دمطالعاتو له مخې او شاهي تګين له مخې په وضاحت سره تائيد كيږي ځكه چې هم نيم تنه هيكل دلمر ځانګړى خداى په مسكوكاتو كې نقش دى او هم دسكاوندنوم هلته ليكل شوى دى البته داسې نور مسكوكات هم شته چې دلمر دځانګړي خداى په

نیمه تنه نقش سره دنورو سیمو نومونه لکه (زابلستان) او (زمینداور) پکې نوستل کیږي

پدې ترتیب سره په ثبوت رسیږي چې دسکاوند دکابل په جنوب کې دلمر پرستۍ مشهوره بت خانه وه چې دلوګر، غزني او ګردیز په علاقو کې یې ډیر پیروان درلودل. دمخه دعمر لیث صفاري ترزمانې کابل دیعقوب لیث صفاري دواکمنۍ په وخت کې دوروستي ځل لپاره پخپله دافغانستان دمسلمانانو له خوافتح کړای شواو لوګر یې سره له مشهور ښار سکاوند سره د عمر لیث په وخت کې فتح شو او دسکاوند بت خانه ورانه کړای شوه همدلته ؤ چې په کابل او سویلي خواو کې یې دبرهمن شاهانو مقاومت پای ته ورسید.

۴۱/۶/۶

د ارزګان ډبر لیک

دهلمند او ارغنداب ددوو سیندونو ترمنځ دقندهار دښار شمال لور ته ددوه سوه کیلو مترو په اندازه دافغانستان دجغرافیائي نقشې په مخ د (ارزګان) کلمه لوستل کیږي.
دارزګان علاقه پدې صفت یو وړوکی بین النهرین دی دا علاقه یوه غرنۍ علاقه ده چې شمال او جنوب یې دوه لویو سیندونو راچاپیره کړی دی ارزګان داوسني قندهار شمال لور ته ددوو سیندونو هلمند او ارغنداب تر منځ یوه مهمه تاریخي علاقه ده، دې علاقې تر اسلام دمخه او په اسلامي دورو کې او په ځانګړې توګه دغوریانو او غزنویانو په وخت کې ډیر ارزښت درلوده، او لدې امله چې علمي څیړنې پرې نه دی شوي نوخاصه اطلاع یې په لاس نشته پرته له دې چې یو شمیر تاریخي شواهد اوخرابي یې څرګندیدلی او اوس چې ښاغلی بینوا اطلاع راکړه یوشمیر ډبر لیکونه څرګند شوي او هغه اطلاع یې څوکاله دمخه دتاریخ انجمن مستر بیوار انګریز لرغون پیژندونکي ته ورکړه چې نوموړی هغه مهال قندهار ته روان و هلته وروسته له یو لړڅیړلو او کیندنو دوه ډبر لیکونه کشف شول چې دتاریخ له نظره ډیره زړه پورې ارزښت لري او دانګریز مدقق په نظر دیفتلیانو په دورې پورې اړه لري.
دمستر) بیوار) دڅیړنو په اثر چې عملا او شخصا ارزګان ته تللی دی داسې وایي چې دقندهار شمال غرب لور ته د ۱۵۰ میلو په واټن ډبرلیکونه په لوی کاڼي کې کلك کیندل شوی دی. نوموړی په دې باره کې ددوه ډبر لیکونو په لیدلو بریالي

شو یدي چې تقریباً نیم میل یو له بله لیرې پراته دي او پرته له دی دنورو ډېر لیکونو دموندلو احتمال هم شته.

لومړی ډېر لیك عبارت له دوه کرښو څخه دی چې په یوناني شکست رسم الخط لیکلی شوی او کولای شو چې هغې ته (یوناني یفتلي) وو وایو لکه څنګه چې ټول پوهیږو چې یوناني لیك دود او حروفو وروسته دیونان باختري دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نږدې دسلطنت دورې څخه یعنې له دوه نیمو پیړیو دمخه تر میلاد څخه نژدې ۷_۸ پیړۍ نور هم په افغانستان کې داسلام دُدین تر خپریدلو زموږ په هیواد کې رواج درلود او مختلفو کورنیو لکه کوشاني، کیداري او یفتلي هغه په خپلو ژبو کې استعمالوله لکه د (سرخ کوتل) او (سرپوزي) لوی ډېر لیکونه چې دهندوکش شمال او جنوب ته کشف شول ددې نظریې ملاتړ کوي او په ځانګړي توګه داشوکا هغه ډېر لیك چې په نژدې وختو کې قندهار ته نژدې کشف شوی و دیوناني لیك دود ارزښت او دهغې دود دارغنداب په حوزه کې حتی تر دریمې قبل میلاد پیړۍ پورې ثابتوي. نو دادتعجب خبره نه ده چې دقندهار شمال غرب لور ته په ۱۵۰ میلي فاصله کې دیفتلیانو دعصر ډېر لیکونه په یوناني لیك دود کشف شوی دی.

دویم ډېر لیك نسبت لومړي ته دجیپ موټر په لاره لږ څه منحرف دی او دکاروانو په پخوانی لاره واقع دی او لکه څنګه چې موویل له لومړي ډېر لیك څخه نیم میل فاصله لري اودغره لمنې ته نژدې دی

هغه کاڼی چې مطلوبې لیکنې یې په مخ کلکې کیندل شوی دی یو ډول تور ته ورته قشر لري چې شاید دباران دریزش په وجه منځ ته راغلی وی هغه کسانو چې دالیکنې حك کړی دی نوتور قشر یې دحك کمولو په مهال پورته کړی، په دې ترتیب دحروفو د نقر عمل ډېره ژورتیا نلري مګر په څرګنده لوستل کیږي او په ښه توګه یې عکاسي ترسره کیدای شي.

دموسیو بیوار دمطالعاتو مطابق دهغه پخپله عقیده تر اوسه کاملي قطعي صورت ندی نیولی خو په ابتدائي ډول هم ددلچسپۍ وړ دی ځکه څرنګه چې کتل کیږي دافغانستان دتاریخ له نظره ډېر ارزښت وړ دی، ځکه دوه حساسونقاطو ته په پاملرنه وکړو چې یو یې جغرافیائي تاریخي ماهیت او بل یې تاریخي ارزښت لري پدې ډول چې نوموړی مدقق په لومړي او دویم ډېر لیك کې د (زابل) او (مي

هبیرا نولا) دنومونو یادونه کړې ده او پرته له دې د (بغ) و (شاه) کلمې یې د (بغو) او (شاوو) په صورت قرائت دی.

نن ورځ چې تقریباً دوه کاله دورزګان دکتیبې له کشف نه تیریږي دسرخ کوتل په لویې ډبر لیك دوه کلمې د (بغو) او (شاوو) چې دکنیشکا پاچا په اړه دې ګورو یعنې د ا دوه کلمې (خدای) او(شاه) دی اوکوشاني کنیشکا خپل ځان (خداونګار شاه) بللی همدا راز دارزګان په ډبر لیکونو کې یفتلي پاچا لکه دکوشاني دعصر په دود خپل خان ته د(خداوند ګار) او (شاه) لقب ورکړی دی.

مستر بیوار وائي چې له هغو خاصو نومونو څخه چې یادونه یې وشوه یو دځای نوم (زابل) او بل د ذات نوم (مي هبیراکولا) یې یاد کړی که چیرته نوموړی‌مدقق ددې دواړو کلمو په لوستنو کې بریالی وي (څکه چې په راپور کې یې نومونه پوره قرائت شوې نه وو او تر څه حده یې له اټکل نه کار اخستی و) نو دارزګان ډبر لیکونه به ډیر ارزښت پیدا کړی، څکه تر کومه ځایه چې پوهیږو زابل دجغرفیائي مفهوم په حیث دارغنداو حوزه هم په برکي نیوله او (مي هبیراکولا) دیفتلیانو مهمترین او مشهور ترین پاچا و. چې په (۵) مسیحي پیړۍ کې دافغانستان په جنوب غربي برخو کې سلطنت ته ورسید او مقتدر دولت یې جوړ کړ چې بیا څو ځله دافغانستان له غرونو نه یې دهند په خاوره حملې وکړې او فتحې یې حاصلي کړې او نوموړي په ډیرو مسکوکاتو کې خپل ځان د (شاوو زابل) یعنې دزابل یازابلستان پاچا بللی دی.

په هر حال د ارزګان ډبر لیك چې دلته مو پرې په لنډ ډول خبرې وکړې سره له دې چې تر اوسه په بشپړه او ډادمنه توګه تحلیل شوی نه دی خودجغرافیا ،تاریخ، ادب، لیك دود او ژب پیژندنې په اړه ډیر اړزښت لري اویقین لرم چې دهغې په رڼا کې به یوه ورځ ډیر مهم تأریخي او ادبي مطالب حل کړو.

۱۹_۴_۳۷

سمنګان

دپلخمري او تاشقرغان دلارې په منځ کې دډیرې ښې آب وهوا لرونکې سیمه لرو چې پدې وروستیو کې یې د (ایبک) په نوم شهرت پیدا کړی دی مګر اصلي اوپخوانی نوم یې سمنګان دی چې پدې نوم دلرغوني ادب په ماخذونو کې ډیر شهرت لري.

دحدود العالم من المشرق الي المغرب ناخرګند مؤلف چې دخپل وخت ښه جغرافیه لیکونکی و او په څلورمه هجري پیړۍ کې دافغانستان په شمال دګوز ګانان په برخه کې اوسیده نوموړی په ۳۷۲ هجری پیړۍ کې خپله ارزښتمنه جغرافیه تالیف کړه نوموړي دسمنګان په هکله داسې لیکي:

" دسمنګان ښار دغرونو په منځ کې واقع دی په هغه ځای کې غرونه ډیر دي او ټول لکه درخام دکاني په څیر سپیني دي او دسیمې خلکو دهغې په منځ کې خونې جوړې کړي.

((هلته د هیکل تراشنۍ مجللې ودانۍ د زراعتي ځمکو په منځ کې له یو شمېر بت خانو سره ابادې دي او دپای په برخه کې یې لکه دمجللو ودانیو په څیر ودانۍ دی چې دسیمه ایزو خلکو له خوا پرې ښکلي انځورونه ترسره شوي دي اوهغه مناطق ډیر ښه شراب او ډیره میوه لري))

ایبک یا سمنګان دافغانستان په شمال کې یوه مهمه منطقه کې واقع شوی دی چې پدې وروستیو کې ورځ په ورځ دتاریخي اثارو دکشف په وجه یې ارزښت ډیر

زیات شوی دی لکه چې دکار لنتن کوت چې نوموړی دکیندلو او څیړنو متخصص دی ددې امریکائي پوه چې دقبل التاریخ په دوره تخصص لري ایبك ته نژدې په قره کمر کې دکیندنو په وجه یې ویلی شو چې د ۳۰ او ۵۰ زره کال م ز په شاوخوا کې دهندوکش ښکاریانو دخپل ژوند لومړی دکاني دورې دهمدې منطقې په غرونو کې ترسره کړي او دایبك ته نژدې غرونه دکاني ددورې یعنې ترتاریخ مخه خلکو په افغانستان کې دژوند مرکز و ، سمنګان د غوري اوبغلان یادبغولانګو ، خلم او بلخ تر منځ ډیر مهم موقعیت لري او دسمنګان شرقي لور ته دسرخ کوتل داورتون کشف دلویوکوشانیانو په عصر او دمسیحي په لومړی پیړی کې ددې سیمې په تاریخ ښه رڼا اچوي.

سمنګان ته نژدې یوه بله منطقه داباطك په نوم لرو چې ډیره مشهوره ده او داهم دکوشانیانو په وخت کې اباده وه او ددې عصر اثار او مسکوکات هم هلته لیدل شوي دي او بیا همداشان دسمنګان جنوب لور ته په زندان مشهوره دره کې سمڅې او ډیره ابادي په نظر راځي چې یوه منطقه پکې دهزارسم په نوم ډیر ارزښت لري او په نظر کې دی چې ایټالوي پلاوی پدې کال هلته په علمي څیړنو لاس پورې کړی.

لنډه داچې له دې څو کرښو داسې څرګندیږي چې سمنګان دتاریخ او جغرافیې له نقطې نظره ډیر ارزښت درلوداو لري یې اوهمدا راز دهجرت له پخوانیو دورو څخه راپدې خوا په قبل تاریخ اوتاریخي دوروکې او همداشان دمخه تر اسلام او په اسلامي دورو کې دژوند اومدني مرکزونو څخه دی اوباید ووایو چې دبغلان اوبلخ دلارې دپاسه موقعیت یې موقف ورلوړ کړی دی.

دحدود العالم دلیکوال د لنډ او وجیز متن دټول لنډوالي سره چې لري یې دهغو کسانوله پاره چې له پخواني متن سره اشنائي لري ډیر دقیق او جامع دی څکه چې په څو لنډوټکو کې جغرافیایي او اقلیمي اوضاع او څرنګوالی یې د تاریخي اثارو له شواهدو عمراني ښیګڼو نباتي پیداوارو سره هلته شرح کوي.

ترکومه ځایه چې ټول پوهیږو هغه څه چې سمنګان ته د تاریخي اثارو دشهرت په وجه ور حاصل دی هغه له یوکاني څخه جوړه یوه ستره استوپه ده چې دمحل دخلکو په عرف کې د (توپ رستم) په نوم یې شهرت پیداکړی دی دې استوپې په خپله خواکې یو معبد هم درلود چې دیو وړوکې غره په منځ کې جوړ کړای شو نوځکه په ظاهره نه څرګندیږي او حال داچې دامعبد پدې وړوکې غره کې دباختر دډیرو مهمو معابدونوڅخه و.

دسمنگانو دکانو ستره استوپه ۸۰ متره احاطه لري او دپخوانیي افغانستان دبودايي عصر دمعمارۍ عجيبه نمونه ده.

په وړوکي غره کې دلویې کیندل شوې مجلل معبد دهلیزونه دراهبانو اجتماعي اطاقونه او نور ملحقات یې په مراتبو دکانې له استوپې څخه عجیبه دي او یقیناً چې داباديۍ په مهال به یې دهیواد له ګاونډیو هیوادونو څخه ډیر خلك ځانته جلب کړي وي.

دورانو شوو کورونو چې یادونه یې دحدود العالم مولف کړې ده همدغه دمعبد خونې او حجرې دي او په بل تعبیر یې هغې ته بت خانه ویلی ده. بت خانې ته په لغوي معنا کې دبودا کور وایي چې په فارسۍ ژبه کې یې پورتنۍ بڼه خپله کړې ده او دبودا کور په حقیقت کې همغه خونې او حجرې دي چې په هرې یوې کې یې یوه یا څو دبودا مجسمې له ختو یا کانو تراشل شوي یا جوړې شوي ایښې وي.

په هغه متن کې چې پورته مووليکل دحدود العالم مولف په سمنګان کې د کوشکونواو مجلسونو یادونه هم کړې ده، که چیرته کوشك په عام مفهوم دکور یا قصر کلمه ونیسو نو بیا ویلی شو چې استوپې ته نژدې دوړوکې غره په دننه کې خونې کیندل شوي وي او(مجلسونه) دلته حتماً دزینت ورکولو صحنې او هیکل تراشنې دي چې په رنګه او برجسته توګه دخونو په دیوالونو یې وجودلاره او هغه خاطرې یې حدودالعالم زموږ تر غوږونو رارسوي، دحدود العالم مولف وایي چې دهندوانو کره وره ډول ډول صورتونه په کوشکونو کښل شوي و دلته مقصد له هندوانو څخه دسمنګان سیمه ایز بودایان دي او دهغو نقش کړي رنګه مجلسونه او په دیوالونو یې رنګه تصویرونه پرته له سمنګان څخه په بامیان، فندقستان، غوربند او دهیواد په ډیرو برخو کې مشهور دي.

دحدود العالم مولف دسمنګانو دانګورو او میوې تعریف هم کوي او دا تعریف یې ډیر په ځای دی ځکه چې دایبك دخوندورو میوو لرو دخرم باغونه یې دهیواد په شمالي برخو کې ډیر مشهور دي.

ترکومه ځایه چې شواهد په لاس راغلي ځرګنده ده چې ایبك یا پخوانی سمنګان دخپلو حاصلخیزو غرونو، غونډیو او جلګو له لرلو له پخوا زمانوڅخه یعنې چې حجر او غارونو اوسیدلوله دورې راوروسته تل دژوند کولو مرکز پاتې شوی، او هغه دکانې استوپه او دغونډۍ دننه معبد یې چې نژدې ورته دبودایي دورې ډېرې بقایاوې موجودې دي چې فرانسوي ختیځ پیژندونکی موسیو فوشه په عقیده یې تاریخ ۵ مسیحي پیړۍ ګڼلای شو.

دایبک دکاڼي استوپه دبهرنیو نړۍ ګرځیدونکو له نظره ډیر ارزښت لري خو لکه څنګه چې ایبک دپل خمري، تاشقرغان، او مزار شریف په لویه لار واقع دی نو ډیر مسافرین قصداً له هغه ځایه عبور او مرور کوي، دتپې دننه دمعبد حفاظت او مراقبت دتاریخي اثارو او توریزم له نظره ډیره او جدي پاملرنه غواړي او دا حیف دی چې نړۍ ګرځیدونکي دسمنګان دتپې دمنځ ابادي ونه ګوري نو باید ' وو ایو چې داطاقونو او دهلیزونو پاکول او په ځینو برخو کې یې دڅراغو نصب کول او لاربنوونه یې یو لړ زحمتونه او لګښتونه غواړي .

۴۱/۵/۲۱

دهندوکش تهذیب

هندوکش په افغانستان کې دملا دتیر حیثیت لري چې ددنیا له بام پامیر څخه شروع اودهیواد په منځ کې له شمال شرق نه جنوب غرب په لور اوږد پروت دی او پدې هیواد کې ډیر شمیر غرونه که په شمال کې واقع دی او که په جنوب کې تقریبا ددې لویې غره شاخونه او لړۍ ګڼل کیږي دهمدغو غرونو لوړوالې د افغانستان طبقات الارض برخوته ارتفاع وربښلې ده او دا غر په خپل ټول اوږدوالي کې دګڼ شمیر سیلابي اومستو سیندونو سرچینه ګرځیدلې ده.

دهندوکش دغرونو په لړۍ کې دایبک په سیمه کې چې دنوموړي غره شمالي برخه ده امریکایي لرغون پیژندونکی دقبل التاریخ متخصص داکتر کارلنتن دقره کمر دسمڅې په اړه یو لړ څیړنې ترسره کړي، هغه وايي چې له ۳۰_ ۵۰ زره کالو دمخه داځای دیو شمیر ښکاریانو داوسیدلو ځای و چې دمدنیت تر ټولو پخوانۍ (پاله او لي تیک) دوره او دحیواناتو په ښکار مشغول و دا په غرونو کې دکیندنو دسوړو ژوند له ډیرو ابتدائي وسایلو سره چې دچقماق له تیګې څخه به یې جوړول تر ټولو دکاني پخوانۍ یا (پاله اوکاتیک) دوره یې منځ ته راوړلې ده.

دهندوکش دغرونو لړۍ دعلمي شواهدوله مخې او دفولکلوري اسطورو او داستانونو په اساس د پخواني افغانستان داوسیدونکو مرکز او د اوسیدلو ځای و. د اوښستا په دریمه فقره کې ددې غره پخوانی نوم (زمیادیشت) او په لسمه _ یوولسمه فقره کې (یسناوي) او د (یوپائي ریسنا) په صورت یا (ایشکته یوپائي ري سنا_ یادشوی چې (دعقاب له الوتنې لوړ) یا (دعقاب دالوتنې له حد څخه لوړ) معنی لري. او دا غر د (اپارسین) په نوم هم یاد شوی او دا پهلوي تسمیه عبارت له همغه اوستائي نوم څخه دی چې یورته مو ولیدل او په لړ تحول سره د (اپارسین) په

بنه راغلی چې دا له دوه کلمو (اپار) یعني ماورا او پورته (سین) یعنې (عقاب) څخه مرکب دی چې بیا هم ددې عظیم لوړ والي دعقاب له پرواز یا الوتنې څخه پورته ښيي.

د (اپارسین) غر دیونانیانو په نظر کې چې له سکندر سره افغانستان ته راغلي وو ډیر اسرار لرونکی معلومیده او هغه یې دجهان اخر او منتها باله. دهندوکش موجوده نوم اصلاً د (اندیکس) له کلمې څخه منځ ته راغلی او بیا له هغې څخه (هندیکس) او (هندوکش) جوړ کړ.

دهندوکش دغره لړۍ له تاریخي پخوانیو اوسیدونکو را پدېخوا دښکلو خلکو داوسیدلو مسکن و. چې هغوی ته باید په اروپائي اصطلاح (هوموالپیوس) یعنې (د غره خلك) ووایو. دوی چې هر خوك و خو ددې غره لومړي اوسیدونکي وو. او وروسته داریائي قومونو ډلې چې له شمالي برخو د سر دریا او آمو دریا دمنځ له حوزې نه دافغانستان په خاورو کې خپاره شوې ددې غره ددواړو خواو په لمنو کې یې ځای ونیو، هندوکش داریائي لهجو په شهادت که هغه اریاني و او که هندي دواړه په مخلوط ډول داریائي قبایلو مقر وګرځید او دا خصوصیت یې حفظ کړ او یا تر اوسه دنورو صافو اریائي امواجو چې ددې عظیم غره په لارو کې دی درك کولای شو.

لکه څرنګه چې دهندوکش درې ژورې او ورتلل یې ستونزمن و او همدارنګه کلا ګانې یې ډیرې لوړې وې نو ځکه یې لړو اوسیدونکو ددوه نیم زره کالو په اوږدو کې له خپلو ځایونو حرکت کړی دی او په ځینو برخو کې ځای په ځای پاتې دی او په عموم ډول یې دژوند کړه وړه دپخوا په څیر محافظه کړی دی.

متاسفانه چې دهندوکش دپخوانیو اوسیدونکو دژوند د مراتبو یعنې اجتماعي، فرهنګي هنري او ادبي څرنګوالی جوتول اسان کار نه دی. خو که چیرته ښه دقت وشي، نو لیدل کیږي چې ددې غره د لړۍ نیمه شرقي خوا له خنجان څخه تر چترال او پامیر پورې تر اوسه د ژوند یوه ځانګړې صبغه لري.

چې دژوند په پخوانیو کوایفو یې لړه ډیره رڼا اچوي.

په خنجان، اندراب، شتل، پنجشیر، سالنګ، سنجن، درنامه، ریزه کوهستان، نجرو، تګاب، لغمان، کنډار، نورستان، چترال، سوات، باجوړ، او دپامیر په لمنو کې خلك ژوند کوي چې دهندوکش دپخواني تهذیب وارثین دي. په دې ټوله پراخه ساحه کې او په ځانګړې توګه په شرقي برخو کې یې دمعمارۍ طرز یو شمیر عوامل لري چې لوړوارتفاعاتو او غرنیو برخو کې دواورو په وجه منځ ته

راغلي دی، دنورستان دلرګيو کورونه چې له تېرو اولرګيو څخه جوړ شوی دی اوکورونوته يې يو ځانګړی استحکام وربښلی دی هغه تر ډيره حده دډيرې واورې دوزن په وجه جوړ کړای شوی دی او په لرګي کې ښکلا لکه په دروازه ، کړکيو او د کور په نورو لوښواودکار په وسايلو کې چې ليدل کيږي هغه يې دهنر دوستۍ دروح استازی توب کوي. دنورستان خلک چې دختيځ هندوکش اصلي اوسيدونکي شميرل کيږي په جميله ږفونونوکې لکه موسيقۍ کې يې خاصه علاقه درلوده او لري يې. دخلکو پيژندنې دډنمارکي پلاوي دڅيړنو په اساس (هارپ) چې نن ورځ دنورستانيانو په منځ کې رواج لري د (سومريانو) عصر ددرې زره کالو ق م يادونه کوي.دنوموړي پلاوي دتحقيق په اساس نه يوازې دنورستانيانو هارپ دسومريانو تر دورې رسيږي بلکې اهنګونه چې نن ورځ يې نر سره کوي هم همغه تاريخي سابقه لري.

لکه څنګه چې دنورستان خلک له نڅا ،اتڼ او دنڅا له ډولو او ورزش سره علاقه لري دهندوکش دډيرو درو خلک هم له دې ادابو او رسوماتو سره يو شان وي، دنوموړي غره په ځينو برخو کې دپخوانيو ادابو دلړيدلو علت دښکته درو دخلکو سره تماس دی چې له باندې څخه افغانستان ته راغلی دی.

دهندوکش خلکو حتماً ځانګړی لباس، وسله، دموسيقۍ الات ، ښکار، ګاڼه، مفروشات، موبل، اثاثيه او دطبخ ډولونه درلودل چې شواهد يې لږ و ډير دپنجشير په دره ،نجراو، تګاب او دنورستان په درو کې ليدل کيږي او هر يو يې ځانګړې څرګندونه لري چې دهندوکش اوسيدونکو خپل مدنيت ، فرهنګ او دژوند ځانګړې روش درلود.

۱۲_ ۵_ ۳۷

پخوانی نورستان دقانون له نظره

دختیځ هندوکش په سویلي لمنو کې دکابل شمال غرب او دجلال اباد شمالي برخو کې دپنجشیر اوکونړ دسیندونو ترمنځ اودهندوکش او تور غره په لمنو کې شمال او سویل لوري ته یو شمیر کړې وړې درې او یو لړ سخت اوله ځنګل نه ډکې څوکې دي چې ګرځېدل راګرځېدل پرې ډیر ګران دی چې نن ورځ دعامو په ژبه یې نورستان بولي چې داسیمه ۸۰ کاله دمخه دکافرستان په نوم یادیده. ددې سیمې ختیځو برخو ته یې (بلور) او غربي برخو ته یې (کتار) وایه اودا تقسیمات اوس دلغمان نورستان او داسمار نورستان او یا هم دلویدیځ او ختیځ نورستان په نومونو بیلولی شو.

نورستان په عام جغرافیائي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي او دا یواځنی علاقه ده چې دهندوکش محلي تمدن او فرهنګ پکې تر ډیره مصئون دی او لاس پکې ندی وهل شوی.

نورستان دغرنی اقلیم په لرلو تقریبا دتاریخ په ټولو دورو کې سرپټې او پړخنډه پاتې شواو دا همداسې ژوند یې ددې سبب شو چې عرف ، عادتونه او پخوانی عقیدې تر ډیره وخته په پخوانی بڼه هلته دوام وکړ.

دنورستانیانو دا توکم په اړه د پوهانو رایې توپیر مګر وروسته دخلکو پیژنې دنمارکي پلاوی له څیړنو څخه ثابته شوه چې هغه وکړې چې شنې سترګې او

خرمائي وينبتان لري او همدارنګه سپين پوستکی لوړه ونه او باريك اندم لري . دادهندوکش اصلي اوسيدونکي دي او ددې سيمې غرني اريايان شميرل کيږي.

نورستانيانو په لرغونو دورو کې ځانګړې عقيدې او قوانين درلودل چې اصلا مبدا او اساس يې بايد د (هندواروپائي) په لومړۍ کتلې معتقداتو او (هندو اريائي) کې ولټوو. له احتمال نه ليرې نه ده چې نورستانيانو دخپل ژوند په لومړيو مراتبو کې اقلا لکه د (ويدي دعصر اريايانو په څير دځانګړو خدايانو مجموعه درلوده چې تر ډيره حده له طبيعي عناصرو څخه ترکيب شوې وه، تر دې پورې چې داوستائي دور اصلاحاتو او تحولاتو زوراستري خداوندي وحدانيت مروج شو

له سلو کالو را په دې خوا دنورستانيانو دمذهبي عقايدو دتحقيقاتو په اثر داسې څرګنديږي چې دادهندوکش غرنی کتله وګړي ديوه واحد خدای معتقد و. چې هغه به يې د(امرا) په نوم ياداوه، انګريز الفنستون ليکي :

"دکافرانو دين له هيڅ دين سره ورته والی نلری دوی دواحد خدای په وجود اعتقاد درلود او هغه يې د (امرا) يا تسوکوي دګوري په نوم ياداوه او ډير شمير يې دبوتانو او پخوانيو پهلوانانو چې دهغې زمانې استازيتوب يې کاوه ستاينه کوله.

بوتان کاني يا لرګی دي چې مذکر او موئث لري او مجرد به پرې سپور او نمايش به يې ورکاوه.

جنرال کوړتد "الفنستن" يادونې لکه څنګه چې مو ولوستل تائيدوي او دهغوی خدای د (ريمرا) يا (يامري) په نوم يادوي.

يو تن فرانسوي پوه موسيو پول لوری کوثو داسيائي اسطورو په مقالو کې يوه مقاله (دکافرانو اسطوري) ترسر ليك لاندې دپخوانيو استانيانو په عقايدو ليکلي چي په هغې کې دلاندې ليکوالو دنظرياتو شرح ورکوي.

ترکومه ځايه چې ما په خپله په نورستان کې له نورستانيانو څخه اوريدلي او يا مې په کابل کې له نورستانيانو معلومات ترلاسه کړي دامسئله محققه ده چې نورستانيانو په خپلو پخوانيو عقايدو کې دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم ياداوه او په خپله ژبه او اصطلاح يې هغه (سکوك ميوك امرا) يعنې طلامخي خدای باله او هغه يې لکه ديو انسان دصورت په بڼه مګر فوق العاده لوی تصور کاوه او تر کومه ځايه چې د ختيځ پيژندونکو او دسيمې دخلکو له ويناوو څخه څرګنديږي وروسته له يوې مرحلې څخه دخدای وحدانيت ته قائل و. البته دژوند په لومړيو مراحلو کې چې دخدايانو ډولونو ته يې عقيده درلوده نو

دجنګ او پهلواني ځانګړي خدای یې ډیر شهرت درلود. مګر د ژوند په تحول سر (امرا) یاواحدتوانا خدای دهغوی په معتقداتوکې ځای نیولی و ډیرو د خدایانوډولونواوپه ځانګړي توګه دجنګ خدای په وړوکي صفت میدان ته شو.

دنورستان په معتقداتو کې مطالعه یوه ستونزمنه موضوع ده او دکاربنه یې ډیر په دې ناحیه کې ده چې داخلك په خپله ژبه کې لیکلي اثار او کتاب نه لري او دتیرو وختونو له افواهاتو پرته نور څه نلري داریان په مجله کې دیو کتاب په تحشیه او چاپ مشغول یم چې درویش محمد خان غازي (جنګ نامه) یا (صفت نامه) په نوم یادیږي چې دا اثر ۴۰۰ کاله پخوادحکیم مرزا چې دظهیر الدین محمد بابر لمسی و، لیکل شوی دی لیکوال د (کتار) نورستانیانو یادپخواني نورستان چې دلغمان دعلینګار او الیشنګ په درو کې ژوند کاوه او پخواني کافران ګڼل کیدل چې د تثلیثي نسبت ورکړی شوی دی، د (پاندا) (شروي) او (لامانده) په نومونو هغه جنګونه چې دمسلمانانو او کافرانو ترمنځ واقع شوی دی، کفارو له دې درې تنو معاونت او مرسته غوښتې ده خو دعبارت له متن څخه سهي نه څرګندیږي چې دې درې تنو دپخواني نورستان د کتار په معتقداتو کې څه مقام او مفهوم درلود.

پدې کې شك نشته چې دعظیم الجثه غرنیو پهلوانانو روح یې لکه یوناني (هرکول) یا رستم ددوی په افکارو او تخیلاتو کې ډیر دخیل و.

لویه نظریه یې دې مفکورې ته تقویت ورکوي (ګیش) ته یې اعتقاد کول دي چې حتما په لرغونو زمانو کې یې جنګي او ځواکمن کسان وو. او ورو ورو یې دکارنامو لویولودتصوراتو په عالم کې دبشر له حدوداتو ور هغه پلو مقام ورکړی دی.

دنورستان یو شمیر خلکو (ګیش) دجنګ ځانګړي خدای دویدي عصر له (اندار) سره تشبیه او تصور کاوه. او داسې فکر یې کاوه چې دیوقوي او توانا پهلوان په دود یې لیندۍ په غاړه په سختو درو او د غرونو په څوکو ګرځېده

پاتې دې نه وي چې یونانیانو لومړی ځل دافغانستان غرونو ته تمایل ونیو نو دهندوکش په غره کې یې دیو قوي هیکل پهلوان وجود ته اشاره کړې ده چې دغرونو د لوکل په حیث یې یو ډول د (هندوکش هرکول) بڼه ځانته خپله کړې وه، ځینې نورستاني سپین ږیری معتقد دی. چې پخوانۍ زمانه کې دنورستاني قبایلو

ترمنځ جګړه پیښیده . (ګیش) یې هغه مهال په (کتوي) او (کانتوا) کې لیدلی و چې تل دجنګیالانو په وړاندې مخکښ و

دنورستان په کلیو کې په عموم ډول (امرا) او (ګیش) جلوه ګاه یا نظر ګاه یا (ذبح) درلوده چې د(امره تا) او (ګیشه تا) په نومونو یادیدلو د (امرا) له پاره یې معمولاً غوا او دګیش له پاره یې سېرلي قرباني کاوه. دجګړې په غنیمتونو کې به یې نر حیوانات د ګیش له پاره قرباني کول او ښځې حیواناتي به یې په خپل منځ کې ویشلي.

پخوانیو نورستانیانو دلرګي دهیکلونو اومجسمو د جوړولو عادت درلود پدې مجسمو کې یې ډیر دپهلوانانو او دکورنیو دمشرانو که به هغه نارینه و او که ښځینه دنمایش له پاره جوړول.

۱۰_۶_۳۷

تور پوشان نورستاني او امير تيمور کورګان

دهندوکش دغره لړۍ چې دافغانستان دملاتير هم ورته ويلی شو له هغو لوړو څوکو سره چې جګوالی يې ۷۰۰۰ مترو ته رسيږي ډيرې مستې تراوتازه درې هم لري چې دخلکو په تمدن او فرهنګ کې يې دافغانستان دسيمه ايزو خلکو لاس وهنه ندی شوی او صاف ساتل شوی دی. ددې غره لمر خاته پلو ته سويلي په لمنو کې يوه علاقه لرو چې نن ورځ ورته په عمومي توګه (نورستان) وايو او دمخه تر ۱۹۰ کالو ورته (کفرستان) يا (کافرستان) ويل کيده همدا کافرستان په لمر خاته پلو ته د (بلور) او لمر پريواته خواته د (کتهار) په نوم ياديده. پدې دواړو نومونو کې وروستی نوم يعنې (کتهار) په ادبي او تاريخي ماخذونو کې ډير شهرت لري.

کتهار دجغرافيائي جوړښت له مخې دپنجشير ددرې په پورتنۍ برخه همدا راز دفرج غان او علينګار ددرې پورتنۍ برخې تشکيلوي دا داسې منطقه ده چې شمال پلو ته يې دمنجان کوتل لمر پريواته خواته يې خاواک او پريان سويل لور ته يې دعليشنګ پورتنۍ برخې او لمر خاته خوا يې دعلينګار درې پورتنيو برخو احاطه کړې دي. دا علاقې دګرځيدلو په لحاظ ډيرې ستونزمنې دي ځکه چې له څلورو خواوو نه لوړو او سختو غرونو احاطه کړی دی چې خلک يې په داسې يوځای کې ايسار ساتل شوي دي چې تر نن ورځې پورې ددې سيمې او ددې سيمې دخلکو په اړه سهي معلومات په لاس کې نشته، پدې کې شک نشته چې دخاواک له خوا او

همدا راز دېريان، عليشنګ، او علينګار له خوا لاړې ور غلي دي خو دا لاړې دکال په ډېر وخت کې دډېرو واورو په وجه بند وي او په عموم ډول دسيمې له خلکو پرته او هغه هم داوړي په موسم کې نور څوك هلته ورتللى نشي.

ټول پدې پوهيږو چې دنورستان خلکو که هغه لمر خاته خواته وي او که لمر پريواته خواته او همدا راز که شمال لور ته وي او که سويل لوري ته ټولو پوستکي اغوستل. دغربي نورستان يعني دکټار خلك هم له دې قانون نه مستثنا نه ؤ بلکې دپوستکي اغوستل پکې ډير دود ؤ او لکه څنګه چې دهغو خلکو پسونه ډير تور رنګ لري او دپسه توري وړۍ له باندې ډيرې تورې ښکاري نو ځکه دوی په (سياه پوش) شهرت پيدا کړی ؤ. پدې کې شك نشته چې دجامې له مخې توپير کول په ترکانو کې هم دود ؤ لکه چې (آقوقورلو) او (قره قوزلو) ددې نظريې ډيره پلوي کوي.

اګر چې له دې سره سره د اوسني نورستان او پخواني کافرستان خلك په جنګ جګړو کې مشهور ؤ او دي مګر دکټار سياپوشان نسبت دنورستان دنورو برخو اوسيدونکو ته ډير زړه ور او جګړه مار ؤ او داصفت يې له ډيرې پخوا زمانې څخه حفظ کړی دی.

اګر چې دنورستان په اړه تاريخي کتابونه او ماخذونه په لاس نلرو خو هغه چې په لاس لرو داسې څرګندوي چې پرته له سلطان محمود غزنوي او امير تيمور کورګان نه نور څوك نورستان او په ځانګړي توګه کټار ته داخل شوی ندی دالسعدين صحن دمسطلح وياند د (کټار) دسياه پوشانو مقابله له امير تيمور کورګان سره په يوه شرح کې ديوه بيت په وينا دسياه پوشانو ټول شجاعت او دځمکې سختي بيانوي.

زشاهان کسی فتح کتور نکرد
چه گويم ز دارسکندر نکرد

له دې بيت څخه چې ادبي اړخ لري داسې استنباط کيږي چې حتى داريوش او سکندر دنورستان په فتح بريالى شوی ندی چې داوينا حقيقت لري او د هيواد د پراختيا په اړه يې ونشوکړای چې نورستان ته داخل شي هو سلطان محمود غزنوي او سبکتګين وشو کولای چې يواځې لغمان تابع کړي او کټار ته تللی نه شو.له تاريخي ماخذونو چې څرګنديږي يواځې لغمانيان تابع وه اودهندوکش له شمالي برخو دنورستان له داخل څخه هيڅ خبر نشته.

دامیر تیمور دلښکر او پخپله دده ورتلل دنورستان کتهار ته شرح لري او دا مطلع السعدین د (ذکر غزوکتهاروسیاه پوشان) تر سر لیک لاندې یو لړ مطالب لیکلي دي چې له عین نقل نه یې تیریږو او دمطالبو له روح نه یې یادونه کوو. امیر تیمور په بلخ کې دپاچاهۍ تر اعلان ۸ کاله وروسته په ۸۰۰ هجري کې له ماورالنهر نه دواکمنۍ دپراختیا په خاطر دهندوستان په لور وخوځیده کله چې دجیحون له سیند نه راتیر شو بلخ، سمنګان (ایبك) او بیا بغلان ته ورسید، کله چې اندراب ته ورسید دسیمې خلکو د (کتهار) دسیاه پوشانو دتجاوزاتو په اړه شکایت وکړ.

داندراب دپورتنۍ برخې اوسیدونکي چې د (خاواك) او (پریان) کوتل تن نژدی اوهلته د (کتهار) سیاه پوشان اوسیدل او داندراب اوسیدونکي دهغوی له ناخاپي حملو نه ډیر په وېره کې و داوخت د (کتهار) یعنې سیاه پوشانو کافر و داندراب ددرې مسلمانان ډیر سخت په تکلیف کړي و او هر وخت به یې حملې کولې. رمې، ګلې او غوایان به یې ترې بیول او باج به یې هم ترې غوښته او حتی میرمنې او ماشومان به یې ترینه داسارت په دود بیول. د (کتهار) د خلکو لوړ قدونه ،قوي اندامونه او درشتې ځیرې چې لیندۍ به هم ورسره وې او دپوستکي جامې به یې په تن وې داندراب د خلکو په نظر کې عجیبه مخلوق په نظر بریښیده. اولکه څنګه چې السعدین لیکي هغوی یې انسانان نه بلکې دیوان بلل، ځکه چې له دې قوي اندامونو لیندۍ او د پوستکو له البسي سره لکه ددیوانو په څیر سر سخت په خپلې عجیبې غریبې وسلې قوی جثت راتلل او د سیمې خلك به ترې سخت ویریدل. لکه څنګه چې دهغو سیمه سخته او غرنۍ وه نو ځکه هیڅ چا داجرئت نه درلودترڅو دهغوی دکورونو خوا ته ورشي.

لکه څنګه چې امیر تیمور کورګان د (کتهار) دکفارو له حال واحوال کردار او ګفتار څخه اګاهي تر لاسه کړه نو دخاواك په کوتل کې یې دکلا دجوړولو امر وکړاو بیا یې دخپلو عسکرو څو ډلو ته کتهار علاقې ته دورداخلیدلو امر وکړ.ددې لښکر د نورستان کتهار ته د حرکت جزئیات روښانه ندی، خو داسې وایې چې اکثروخلکو خپل اسونه له کمرونو نه درې ته درسیو په واسطه ښکته کول او لکه څنګه دسرطان میاشت وه او دکال تود موسم و بیا هم اسونه د ورځې له خوا په واوره کې خښیدل نو ځکه یې دشپې په یخنۍ کې له یوځای نه بل ځای ته حرکت کاوه او پدې لښکر کې امیر تیمور کورګان هم شامل و او کله چې دهغه قوماندانانو په سهي ډول وړاندې تګ او عملیات ترسره کولای نشو. نو خپله یې شخصاً دجنګ

قوماندہ په لاس کې واخسته څو اسپ سوارانو دهغه اسونه له کمرونو څخه داسپو په واسطه ښکته کړل چې څو اسپې پکې بې وخته لنګې هم شوې ددې منطقې تر ټولو لوی کافر السعدین دعداو عداسو په لقب یادوي چې حتماً اصلاً کومه نورستانۍ کلمه ده چې په فارسي لیك دود کې يې پوهیدل ستونزمن دی لکه څنګه چې په مطلع السعدین کې راغلی دی چې وروسته تر یو لړ سختو جګړو یو شمیر سیاه پوشان په غرونو کې تر شاشول او یوشمیر امیر تیمور ته راغلل او امیر تیمور دیوشمیر ترجمانانو په واسطه داسلام ددین ښودنه ورته وکړه او ډیر شمیر یې مسلمانان شول خوکله چې دوباره غرونو ته وختل مرتد شول او دتیمور په عسکرو یې یرغلونه پیل کړل چې په دې ترتیب دسیاه پوشانو او امیر تیمور د عسکرو ترمنځ سختې جګړې پیښې شوې او لکه څنګه چې په پورتنی ماخذ کې راغلی دی دکافرانو ډیر زړور جنګیالي ووژل شول او تیمور یې له ککرو څخه منار جوړ کړ اود خپلو فتوحاتو او کامیابۍ خاطرې یې په کانو کې په کیندلو ولیکلې.

نو پدې وجه ۸۰۰ هجري قمري کال دنورستان د (کتهار) په تاریخچه کې ډیر مهم کال دی ځکه چې پدې کال کې دلومړي ځل لپاره دهیواد د پراختیا له پاره تیمور نورستان ته ورغلي دي او له سیاه پوشانو سره یې جګړې ترسره کړې دي.

تر کومه ځایه چې وروستۍ پیښې څرګندوي هغه محال چې دکتهار سیاه پوشان او دهغوی سیمه فتح شوه اومسلمانان شول خو کله چې امیر تیمور راوګرځید هغوی هم خپل پخواني دین ته واوختل او محمد حکیم میرزا دبابر لمسی چې دعلیشنګ ددرې په پورتنۍ برخه کې جګړې وکړې پدې بریالي نشو چې د (کتهار) وګړي مسلمان کړي تر دې پورې چې دا کار دامیر عبدالرحمان خان غازي په لاس صورت ونیو.

۲۹_۸_۴۱

دپښتواني نورستان دخلکو

دخدایانو ډولونه

دهندوکش دغره لړۍ چې له شمال ختیځ نه جنوب لویدیځ ته تقریباً دافغانستان له منځ نه تیریږي نه یواځې داچې دکاڼي یوه لوړه کربنه ده بلکې زموږ دهیواد دملا دتیر حیثیت لري بلکې لوړې څوکې اوتاوراتاو دري یې دپښتوانیو وختونومحافظین په غیږ کې نیولي چې زموږ اصلي خاطرې، کلتوري فرهنګي او تهذیبي برخې تشکیلوي.

ددې لړۍ په جنوب ختیځه برخه کې شمال ته موازي دلوړو غرونو په برخه کې ننګرهار او دکونړ شمال لور ته سیند په اوږدو یوه غرنۍ برخه واقع ده چې تېرې ... راتېرېدل ډیرې ستونزې لري او سخت ځنګل هم لري دامنطقې ته نن ورځ نورستان وائي چې ۸۵ کاله دمخه یې نوم (کافرستان) و چې دا وروستۍ تسیمه ۴ـ۵ پیړۍ دمخه هم دمدارکو په شهادت استعمالیدله ددې پراخې غرنۍ سیمې ختیځ لور ته یې (بلور) اولویدیځو برخو ته یې (کتار) وایه چې نن ورځ دا دوه برخې دنژدیوالي او اداري ویش له مخې د (اسمار نورستان) او د (لغمان نورستان) او یا هم ختیځ او لویدیځ نورستان بللی شو.

نورستان چې په عام جغرافیائي مفهوم دختیځ هندوکش سویلي لمنې په برکې نیسي داسیمه دغرنۍ اقلیم دلرلو په وجه دګرځیدلو ډیرې ستونزې لري او تقریباً د تاریخ په ټولو دورو کې پرځنده او سر پټې پاتې شوي ده.، له لویو لارو نه کناره

کیدل یې همدا سبب شوی دی چې عرف عادتونه او پخواني عقاید له فرهنګي تهذیبي او ادبي مظاهرو سره په لومړي پخواني صورت یابنه پرته له دې چې لاس پکې وهل شوی دی محافظه شي.

ننني نورستانیان اودهندوکش پخواني کافران داریایانو بقایاوي دي چې په خپل اصلي وطن کې پاتې دي او لکه دیو شمیر نورو قبایلو په څیر یې له مهاجرت نه خود داري کړې ده. نورستانیانو په لرغونو دورو کې معتقدات او دخدایانو ډولونه درلودل چې په اصل مبدا کې له هندو اروپائي د هند آریائي ټولنو سره بې ارتباطه نۀ وه او لکه دویدي دعصر آریایانو په څیر دخدایانو ډولونه یې درلودل چې په هغې کې طبیعي عناصر عمده نقش درلود او وروسته د زرواّ ستر (زردشت) اصلاحاتو اوتحولاتوچې دوحدانیت روح یې منځ ته راوړو دهغوی په عقایدو کې یې تاثیر پاتې نشو.

دهغو څېړنو له مخې چې له یوې پیړۍ راپدې خوا منځ ته راغلي داسې شمیرل کیږي چې په عین وخت کې چې دهندوکش پخوانیوکافرانو دخدایانو ډولونه درلودل نو دواحد او لوی خدای وحدانیت ته هم رسیدلی و. دې لوی خدای ته به یې امرا وایه.

کله چې الفستن دشاه شجاع دواکمنۍ په وخت افغانستان کې تماس پیداکړ پدې یې عقیده درلوده چې (داکافران له هیڅ دین سره ورته والی نلري او یواځې واحد خدای ته معتقد دي او هغه (امرا) یا سوکوي او یا هم(ګوري) نوموی دډیرو بتانو کلي چې دپخوانیو پهلوانانو استازیتوب کوي هغوی ته عبادت کوي. دا بُتان دلرګي اویادکاني دي. او مذکر او مونث لري همدا راز په مجرده توګه په خره سپاره نمایش ورکوي. یو شمیر نور اروپائي لیکوال لکه جنرال کورت انګریز دالفستن نظریات تائیدوي او دکافرانو لوي خدای یې (امرا) یا (یامري) یادکړی دی.

یو فرانسوي مؤلف داسیا داسطورو په کتاب کې دنورستان په پخوانیو عقایدو یوه مقاله خپره کړې ده چې لنډیز یې همغه مطالب دي چې پورته شرح شول.

کوم څه چې مې پورته وویل ما پخپله په نورستانیانو دمسافرتونو او په کابل کې له نورستانیانو سره دتماس په ترڅ کې اوریدلي دي او د نورستان کتاب چې یو تن نورستاني جنرال محمد صفر غرزي وکیل په خپله لیکلی نوڅکه ښه او ثقه معلومات راکولی شي.

هغه څه چې څرګند دی دادی چې پخوانیو کافرانو دعالم څښتن او دکائناتو خالق د (امرا) په نوم یاداوه او دهغو په خپله عامیانه ژبه یې (سور میوك امرا)

يعنې (دخولې په څير مخ لرونکی امرا) باله او هغه يې انسان پـه بڼه او صـورت مګر فوق العاده لوی فکر کاوه.

دجنګ ځانګړی خدای يې دپخوانيو کاّفرانو دخدايانو په ډولونو کې مجهول نـه و او هغـه تـه بـه يـې (ګيـش) ويلـز داګيـش دانـدرا يعنـې دويـدي اريايـانودجنګ دځانګړي خدای معادل و اودفوق العاده پهلواني کارونو د سرته رسولوپه وجه هغه له يوناني(هركول)اويازابلي رستم سره مقايسه کوو.

(امرا) او (ګيش) دپخوانيو کافرانو دخدايانو دډولونو په منځ کې ډير مهم نقش درلود او دهغوی له پاره يې دغرونو په لمنو کې دقربانۍ ځايونه او زيارتونه جوړ کړي وو چې د (امره تـا) او (ګيشه تـا) پـه نومونـو يـاديدل دامرا لـه پـاره يـې غـوا او دګيش له پاره يې سېرلی قرباني کـاوه دمحمد درويش خان غـازي پـه جنګ نامـه نومې کتـاب کې چې دڅلورو سوه کـالو شـا وخوا کې دمحمد حکيـم ميـرزا دبـابر دلمسي په زمانه کې دلغمان په عليشنګ دره کې ليکل شوی په کراتو مراتـو يـې لـه درې تنو مفسدانو چې (پانداد) او (لامـاندي) نومېـدل ددرې ډلو پـه بڼه يـاد شـوی او دعليشنګ درې دپورتنۍ برخې کافرانو له مسلمانانو سره په جګړو کې له دې درې تنو مرسته غوښتله دکتاب دعباراتو له فحوا نه واضح معلوميږي چې نوموړي درې تنه دپخوانيو نورستانيانو په ذهنونو کې حتی څلور سوه يا پنځه سوه کاله دمخـه هـم مقدس مقام درلود.

لنډه داچې کـافرانو دنورسـتانيانو نيکونـو دهندوکش دنـورو اريـائي کتـل و پـه ډول او د نورو اريائي قبايلو په څيـر پـه اصـل مبدا کـې دخدايـانو ډولونـه درلـودل او داوستائي عصر په تحولاتو سره (امـرا) لـوړ او عـالي مقام پيداکړی دی. اودهمدغـې برترۍ انعکاس دواحد خدای په بـڼه پـه عقـايدو کـې لازه وموندلـه او ډيـر دخدايـانو ډولونه لکه دجنګ ځانګړی خدای او نور دپهلوانانو په بڼه په اسطورو کـې راغلـل.او په منځنۍ پيړۍ کې دفکري روش په ښکته راتللو سره دغرونـو پـه څوکو او ددرو پـه منځ کې ځانته کيدلو سره يو لړ بې نظمي منځ تـه راغلـه او پـه عقـايدو کـې يـې درې برخې وزيږولې چې انعکاس يې عقلاً دلغمان پـه نورسـتان کـې څلـور يـا پنځـه پيـړۍ دمخه ګورو.

۹_۸_۴۱

ننګرهار او ځینې پخوانې ښارونه یې

افغانستان دجغرافیائي موقعیت له مخې په داسې یوه ځلور لارې کې واقع شوی دی چې له پخوا زمانو راهیسې یې داحساس خاصیت ساتلی دی، له دې سره چې ددې محاصرې او مدنیت لرونکې ځلور لارې تاریخ ډیر پټ او سر بسته پاتې شوی دی خویو څه چې پخوانې سوابق او ارزښت یې ثابتوي هغه یې د وجود نوم یاتاریخي اوجغرافیائي نوم او نښان دی چې دا نومونه ټول له غرونو نیولی بیا تر رودونو او ښارونو پورې جغرافیایي اوتاریخي کوایف وخت په وخت معرفي کوي، او د (وید) او (اوستا) له دورو څخه نیولی تر یوناني، بودایي ، کوشاني او داسلامي دورو په مختلفو وختونوکې یې خاطرې او دنومونو په قالب کې نوم او نښان پریښودی دی.

دافغانستان په ختیزه برخه کې دکابل سیند له سر چینې نه نیولې تر هغه ځایه چې سیند لوی سیند ته ور داخلیږي داسې منطقه پرته ده چې له ویدي دورو وروسته دتاریخ په مختلفو دورو کې د (ګندهارا) په نوم یادیږي.

دګندهارا په زړه کې یوه بله سیمه ده چې هغې ته ننګرهار وایي او ننګرهار اوس هم دافغانستان ولایت دی.

دننګرهار کلمه په پخوانیو ماخذونو کې دمخه تر اسلامه دلومړي ځل لپاره د (ناکاراهار) په بڼه لیدل شوی.

دوه تنه چينائي ليدونکي فاهبين او هيوان تسنګ دخپلو خبرو په ترڅ کې د (ناګاراهوا) ديوه ښار يادونه د (ناکي لوهو) په نوم کوي.

پدې کې شك نشته چې هيوان تسنګ چيني ليدونکی دعين مواصلت په مهال دهډې اواوسني جلال آباد سيمې ته چې د (ناکار) يا (نګر) په نوم يې يادونه کوي دهغه له ويناو څخه داسې معلوميږي چې (ناګار) يا (نګر) او يا (نګاراهارا) يوه سيمه او يا هم (نکره هاره) يې مرکز اويا کوم عمده ښار وُ. هيوان تسنګ د (نګر) دسيمې پراخوالی داسې رانښيې اوږدوالی له ختيځ نه لويديځ ته ۶۰۰ لی اوسور يې له شمال نه سويل لور ته ۲۵۰ لی چې دميل په حساب يې طول ۱۲۰ ميله او عرض يې نږدې ۵۰ ميله کيده.

چينائي ليدونکی له دې پرته ليکي چې ددې سيمې چارچاپيره سختو غرونو احاطه کړې دی. او پايتخت يې ۲۰ لی يعنې ۵ يا ۶ ميله پراخوالی درلود، پاچا هلته وجود نلري ځکه چې داسيمه دکاپيسا مربوط دي، حبوبات او دا نه ډير حاصل ورکوي، هوايي توده او اوسيدونکی يې زړور، خوش خلقه اونسبتاً شتمن دی دخلکو ډيره برخه يې بودايي دی او دنورو ډيرو اديانو پلويان هلته لږ دی، معابدونه او بودايي ابادۍ په کې ډيرې دي او پيروان يې هم ډير دی، له بودايي معابدونو پرته دنورو معابدونو شميره هم سلو ته رسيږي.

پدې کې شك نشته چې دهيوان تسنګ د (ناګار) يا (نګر) دعلاقې له يادونې څخه مطلب همغه د (ننګر) علاقه ده چې د (هار) دکلمې په ډير والي سره چې د (ښار) مغنا ورکوي مرکز ته يې (نګاراهارا) يا (نګرهار) وايه چې وروسته دخلکو په ذهنونو کې د (ننګرهار) په بڼه ثبت شوی دی که چيرته فولکلوري کيسو ته چې دکونړ په دره او چغه سرای کې تر اوسه دخلکو له خاطرو وتلی ندی غوږ ونيول شي نو ليدل کيږي چې شاهي د (ننګرشاه) په صفت يعنې د(ننګر) دسيمې شاه تراوسه دخلکوپه خوله دي.

نوويلی شو چې دننګر تسميه له تاريخي ماخذونو څخه فرهنګ ته ورداخل شوی اوعامه فرهنګ ته ديوې کلمې ورداخليدل خامخا ډير استحکام او ژوره معنا لري.

د (ننګر) مرکز داسې يو ښار وُ چې هغې ته يې (ننګر) يا (ننګرهار) وايه (ننګرهار) د (ننګرشار) معادل دی، دننګرهار مرکز يو معظم ښار وُ او لويه ساحه يې درلوده.

دننګرهار دمشهورو ښارونو له جملې څخه يو هم (هډه) ده چې چينائي ليدونکي داوومې پيړۍ په لومړۍ نيمائي کې د (نارهيلو) په نوم ياد کړې دی کننګهم انګليس پدې خيال دی چې دهډې موجوده نوم دسانسکرت له کلمې هډه چې دهډوکي په معنا ده اخستل شوی ځکه چې د بودا يو هډوکی دهغه ښار په يوه استوپه کې ساتل شوی وُ.

دننګرهار په علاقه کې نور ښارونه هم اباد وُ له هغې جملې څخه يو د (اوياناپور) په نوم يا صفت ياد شوی دی. چې هغه دباغستان ښار ترجمه کوي همدا راز په پخوانيو ماخذونو يوبل ښار د (تاکي) په نوم هم ياد شوی چې هغه يو شمير مدققين په شيله (ناقي) کې چې لږ څه دجلال اباد لويديځ لور ته راښيي، همدې ښار يوبل نوم هم درلود لکه (پاوماپور) چې هغه يې (دنيلو فردګل ښار) ترجمه کړې او لکه څنګه چې دنيلو فرګل په بودايي دين او فرهنګ کې دتقدس ښه درلوده نو ويلای شو چې په بودايي دوره کې نوموړی ښار يو متبرک ښار وُ. همدا ښار په چيني ماخذونو کې د (ګل په ښار) ياد شوی چې دچيني تلفظ دضبط صورت يې (هوا ـ شي ـ شنګ) وُ همدا راز دګل ښار او دنيلو فرګل ښار حتماً داسې صفات وُ چې همغه ښار ته يې اطلاق کيده.

په بودايي ماخذونو کې په ننګرهار کې يو بل ښار د (ويپانکارابودا) په نوم ياد شوی او هغې ته يې (ري پاواتي) هم ويلی دی چې معنايې (شعله) او (نور) دی.

ددې لنډې مطالعې نه په ځرګنده ويلی شو چې د (ننګر) علاقه چې دافغانستان دختيځ ولايت ننګرهار مرکز دی او پدې نوم شهرت لري داسې سيمه وه چې په هغې کې ډير ښارونه اباد وُ اوهر ښار دابادۍ عمراني کارو بودايي مرکزونو، استوپو او معابدو نو ددرلودلو په وجه ډير شهرت درلود او هر يو په صفا اوښکلو صفاتو يادېده په ډرونته، سلطان پور ، هډه تپول سرخ رود او چپليار کې دډيرو خرابو استوپو او معابدونو بقاياوې ددې ادعا ښکاره ثبوت دی.

۲۱ـ ۵ـ ۲۷

د چغان غونډۍ

دکابل شمال ختیځ لورته دشمال په خوا ، دجلال اباد شمال ختیځ ته داوسني افغانستان له تحمیل شوي سرحدي خط سره په موازي ډول اوږده دره پرته ده چې معمولاً په (کترا) مشهوره ده او اوبو ته یې دکنړ سیند وائي چې په پورتنۍ برخه کې دچترال په رود مشهور دی اوتر هغې پورته یې خپله سرچینه ده چې عبارت له حومه د (یردغیل کوتل) څخه عبارت وي چې دکاشغر د رود په نوم هم یادیږي دکونړ دسیند د نر مرستیالان دهغې نه شي ارخه د افغانستان له خورې نه یو ځای کیږي چې دنورستان له علاقې نه سرچینه نیسي اومشهور یې (لنډی سیند) او (پیچ وبه) دي چې دسیلابي سیندونو په صورت په درو کې تاوپیچ سره دختیځ هندوکش په سویلي لمنوکې رابنکته کیږي اوله دې سره سره دنورستان دپورتنۍ برخې همدغه دوه لارې دي چې اوس او په پخوانیو وختونو کې دنورستان له اسرارونوډک زړه ته لارې ورغلي دي

لکه څنګه چې دکنړ دره اوږده پرته ده دطبیعي اوضاع له مخې یې په درې برخو ویشي بنکتنی ، منځنی او پورتنی برخه چې په عامه اصطلاح ورته (کوز کونړ) (خاص کونړ) او (بر کونړ) وایي او عمومي مرکز یې د اسعدآباد (چغه سرای) په نوم یادیږي چې دکونړ ددرې او پیچ ددرې دتقاطع په برخه کې واقع شوی دی او دا دکنړلوی حکومتي مرکز دی.

دمخه مو وویل چې دکونړ مرستیالان یو (لنډی سیند) او بل دپیچ درې اوبه دي دپیچ دره تر ټولو لویه فرعي دره ده چې دچغه سرای په مقابل کې دکونړ ددرې په

وسطي برخه کې دنورستان دزړه (منځ) په لور ترې لاره خلاصه شوې ده هغه انشعاب چې په خپل منځ کې يې لري څو خواوو ته لکه لغمان او مربوطو درو ته يې او د نورستان اکثر پورتنيو برخو ته ترې لارې وتلې دي.

له دې جغرافيايي شرح نه مقصد دهغې نقطې دموقعيت اهميت په ګوته کول دي چې معمولاً دچغان د غونډۍ په نوم ياديږي او محمد ظهيرالدين بابر په خپل تزك کې هغه د(چغانيان سراى) (چغان سراى) په نوم ياد کړي او دچغه سراى په اوسني نوم کې يې مخفف صورت راغلی دی.

دپيچ ددرې په داخل کې ددرې دواړو خواوو ته دغره په پوزو کې او په ډيرو چپ خواته پوزو کې چې ډيرې دکونړ په دره هم حاکې دی داوسني حکومتي ځای چغه سراى په مقابل کې دمهمو ابادیو پاتې شونې ځرګنديږي چې په هغو کې په ډير شمير خښتي، دسنګ مرمر لويې اوپېړې لوحې استعمال شوی دی، تر کومه ځايه چې دديوالونو او تهدابونو بقاياوې ځرګنديږي يوه ورځ په دې سيمه کې ډيرې مهمې ابادۍ موجودې وې چې له هغې جملې ديوالونو څخه ديوې ودانۍ ديوال په لويو تراشلو خښتو دغره په بغل کې په تورو کاڼو سره تر نظره کيږي او چارچاپيره يې دنورو اباديو حکم کوي ددې ابادۍ په ښکتنۍ برخه کې يوه لويه هديره موجوده ده چې لمنه يې دپيچ په دره کې يو نيم کيلو متر اوږده ده او په ډيره پيمانه مرمري لوې خښتې ، مرمري لويې ستنې . ښکلی نقش کړای شوی سرطاقونه هم تر نظره کيږي.

په ظاهري توګه داباديو بقاياوې دډيرو لوحو له مخې او دعربي او فارسي رسم الخط له مخې ديوشمير نومونو لکه ابن عمر، سلطان پګل، بهرام شاه، حيدر علي، ننګر اونورو له مخې داسې اټکل کولای شو چې ددې ځای ابادۍ تر اسلامي دورې او هغه هم داسلامي دورې منځنۍ وخت وي ځکه چې ديو شمير نيټو له مخې قوی اټکل کولای شو او ددې منطقې داباديو مبدا ته ۶۰۰ کالو دمخه وړاندې بيولی شو او دا حدس موږ دچنګيز دوارثينو چغتائي دورې ته رسوي اود (چغان غونډۍ) دځای نوم ياد چغان سرای دعامه فوکلور تر ډيره حده ددې نظريې ملاتړ ښکاري . البته له فولکلوري کيسوپرته دچغتائي شهزادګانو رسيدل او وتل دمحلي شهزادګانو چې دمخه تر مغلو يې پدې سيمه واکمني درلوده هم ځرګنديږي. لکه څنګه چې وايي په پخوانيو وختونو کې دلته دننګرهارشاه په نوم يو پاچا واکمني درلوده دوه تنو قعلي شهزادګانو سلطان پګل او بهرام شاه يې دواکمنۍ پر ساحه يرغل وکړ.

دا فلکلوري کیسې او تاریخي ارزښت دې په خپل ځای وي د اوس له پاره تري یوه نتیجه اخلو او هغه عبارت له دینه دی چې دمخه تر مغلو دچنګیز لمسیانوپه چغان غونډۍ کې نوري ابادۍ درلودې او په مهمه سوق الجیشي نقطه دکونړ ددرې په منځ کې دنورستان په یوې مهمې لوړې نقطې پخپله ددې حکم کوي چې په پخوانیو لمنو کې دې نورې ابادۍ ولري.

بابر په خپل توزك کې وایي چې په چغه سرای کې دفتوحاتو په مهال دنورستان کافر په داسې حال کې چې دشرابو مشك به یې په غاړه کې وٶ ددې منطقې دخلکو مرستې ته راتلل. دډنمارکي هیئت دخلکو پیژندنې دتحفظاتو په اساس له احتمال نه لیرې ندی چې لوی سکندر کونړ ته دتیریدلو پر مهال دکونړ ددره پیچ دتلاقي په برخه کې یو لویې کلی اویا هم دنورستانیانو یوې جنګي کلاته اور ورته کړی دی.

په دې غالب ګمان کیږي چې دسکندر مقدوني په زمانه کې په همدغه ځای کې چې نن دچغان په غونډۍ کې خرابې واقع دی او دنظامي کلا دپاره یوه ممتازه منطقه شمیرل کیږي یوه کلا وه چې دنورستانیانو نیکونو دوه زره څلور سوه کاله دمخه په همدغه منطقه کې له لوی سکندرسره پنجه وهلې ده او بلاخره یې دادمقاومت قرارګاه ته اور ورته شوی دی.

نود (چغان غونډۍ) یا (چغان سرای) دمخه نر دې چې پدې نوم مشهوره شي مهمه ابادي اوموقعیت درلود او هغه لرغوني نومونه چې په غرونو کې په ورانو کلاګانو اینبودل شوي دي ددې نظریې څرګندوونکي کوي. یوه ورځ به علمي هڅې دې افکارو ته قطعي اویو پلوې ځوابونه ورکړي

۴ ۱۲ ۳۷

(c) ketabton.com: The Digital Library

PROPERTY OF ARIC Established 1989

PROPERTY OF ACKU 10838

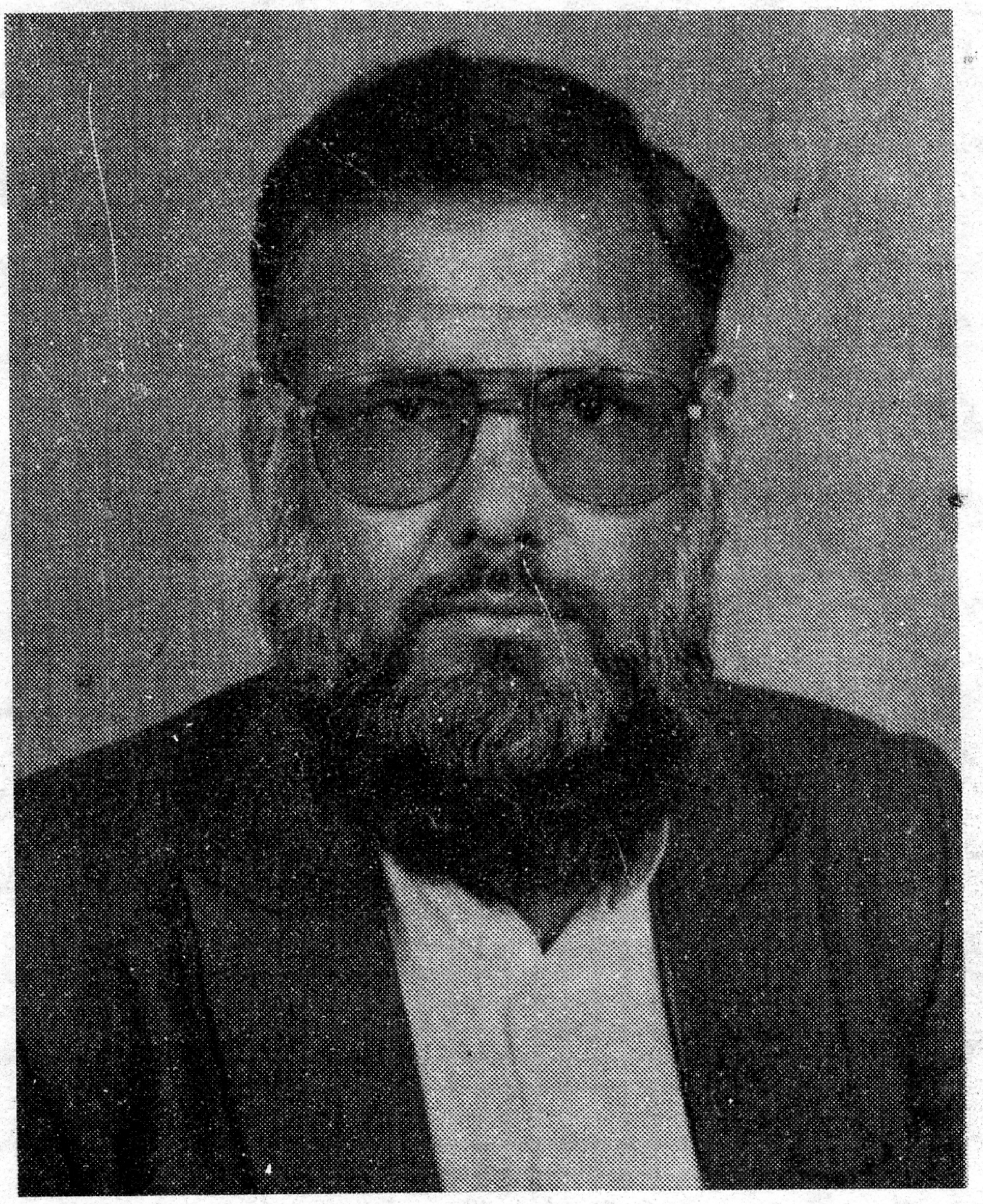

د دې اثر د ژباړن نور چاپ او ناچاپ آثار

بديع او پښتو شعر		۱۳۷۰هـ ل چاپ
وروستۍ سلګۍ	د لنډو کيسو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
رژېدلي ګلونه	د شعرونو ټولګه	۱۳۷۱هـ ل چاپ
نوميالی غازي محمد شاه خان بابکر خېل		۱۳۷۳هـ ل چاپ
افغانستان د تاريخ په رڼا کې	همدا اثر	۱۳۸۰هـ ل چاپ
د جهاد خاطرې		ناچاپ
د پښتو ادب کې د ولسي شاعرۍ ارزښت		ناچاپ
د پښتو بيان او معاني		تر ليکنې لاندې
د لغمان مشاهير		تر ليکنې لاندې
د افغانستان د ولايتونو جغرافيه (ژباړه)		۱۳۷۹هـ ل چاپ

دانش خپرندويې ټولنې خپاره کړي:

- تاريخ احمد شاهي
- افغانستان در قرن بيستم
- تاج التواريخ- پښتو
- د افغانستان سقوط
- سقوط افغانستان
- در افغانستان چه ميگذشت؟
- افغانستان سيتج بازى بزرگ
- د افغانستان لنډ تاريخ
- تاريخ مختصر افغانستان
- خسارات وارده به فرهنگ...
- شبخون افغان
- در زواياى تاريخ معاصر...
- رجال و رويداد هاى تاريخى...
- بازى بزرگ
- افغانستان سرزمين اريا
- افغانستان د تاريخ په رڼا کې
- جريانات تاريخى افغانستان
- نقد بر جلد دوم مسير تاريخ...
- خاطرات حکيم طبيبى
- اسنا دونامه هاى تاريخى...
- سرې لښکرې په افغانستان کې
- افغانستان څنګه تباه شو؟
- د مرګپر وزرو
- سوځېدلى جنت
- احمد شاه بابا ديوان
- احمد شاه بابا افغان
- د الفت شعري کليات
- د الفت نثري کليات
- غرغښت يا ګرشاسپ
- تاريخ خط و نوشته هاى کهن
- روسيې پراختيا غوښته او ...
- سيماى سينماى افغانى
- ميتود هاى کلينکى طبى
- ګلزار لطايف
- جنسى اړيکې
- رازى راکه نميخواستم افشا کنم
- د پښتو ادبياتو تاريخ
- ياداشتهاى من
- مدعا و مثل در شعر بيدل
- داود خان د کى.جي.بي په ...
- فن زناشوى
- د ښاپيرۍ ورغوى
- له نرګسه تر نرګسه
- خوږې خبرې
- پلوشې، ژورليدونه
- افغانستان از جنګ ګرم تا جنګ...
- ضرب الامثال و کنايات
- يکدسته ګل
- ستوري د ادب په اسمان کې
- افکار جاويد
- اهنګهاى احمدظاهر
- اهنګهاى ساربان
- اهنګهاى ناشناس
- د خزان طلايي پلونه
- سپوږمۍ په ځنګل زار کې
- ولسي سندرې
- محمد نور ولسي شاعر
- پاتې شه باران دى
- شين ټاغى
- ګتيالى
- ګلستان سندره
- د غزني شابهار او بودايي هنر
- شريک بالاپوش
- کوچيانۍ پانګه
- منثور کره کتنه
- او نور...

۰۰۹۲-۹۱-۲۵۶۲۵۱۳

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library